Doktori disszertáció

Szilágyi István Kő hull apadó kútba *című regényének textológiai vizsgálata*

Maszárovics Ágnes

2015.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Maszárovics Ágnes

Szilágyi István Kő hull apadó kútba *című regényének textológiai vizsgálata*

Irodalomtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Dr. Kállay Géza DSc, egyetemi tanár

1945 utáni magyar irodalom
A program vezetője: Dr. Schein Gábor PhD, egyetemi docens

A bizottság elnöke: Dr. Eisemann György DSc, egyetemi tanár

Belső bíráló: Dr. Dánel Mónika PhD, egyetemi tanársegéd

Külső bíráló: Dr. Boka László PhD

A bizottság titkára: Dr. Bengi László PhD, egyetemi adjunktus

A bizottság további tagjai: Dr. Schiller Erzsébet PhD, egyetemi docens

Dr. Scheibner Tamás PhD, egyetemi tanársegéd

Dr. Bartal Mária PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Szilágyi Zsófia DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2015

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Maszárovics Ágnes
MTMT-azonosító: 10038488
A doktori értekezés címe és alcíme: *Szilágyi István* Kő hull apadó kútba *című regényének textológiai vizsgálata*
DOI-azonosító:10.15476/ELTE. 2015.191
A doktori iskola neve: Irodalomtudományi Doktori Iskola
A doktori iskolán belüli doktori program neve:1945 utáni magyar irodalom alprogram
A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Szilágyi Zsófia, DSc, egyetemi tanár
A témavezető munkahelye: Szegedi Tudományegyetem

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követőn egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: 2015. október 14. a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Tartalomjegyzék

Előszó……..6

I. Textológiai bevezető……..12

1. Elöljáró gondolatok „az útfélben lévő szövegről”……12
2. A szerzőiség és a szöveggondozás……13
3. Kiadási formák a gyakorlatban: kritikai kiadás, genetikus kiadás, elektronikus kiadás……..15
4. A szöveg fogalmának megújulása, szöveggondozás, kanonizáció……...18
5. A *dinamikus szöveg* fogalma és ennek következményei a szöveggondozásban……19
6. A hiba mint a szöveggondozó munka „nyoma”…….. ….21
7. A törlés művészete, avagy szép menyasszony kis testi hibával……23
8. A szöveg változékonysága, az olvasói tapasztalat……25

II. A *Kő hull apadó kútba* recepciótörténetének alakulása 1976-tól napjainkig……..26

1. Bevezetés…….26
2. A regény korabeli fogadtatása, az 1989 előtti méltatások……29
   2.1 az erdélyi magyar kritikák……...29
      2.1.1 Az első nagy elismerés, a Pezsgő-díj……...29
      2.1.2 Sütő András és a prózavita……...31
      2.1.3 a korabeli kritikák főbb kérdésfelvetései……..35
   2.2.A magyarországi kritikák……39
      2.2.1 Az önszemléleti vita…….39
      2.2.2 a korabeli recenziók főbb kérdésfelvetései……...40
3. Méltatások 1989 után, a javított kiadás értékelése……...45
   3.1 Az erdélyi magyar kritikák……..45
   3.2 A magyarországi kritikák……48

III. A *Kő hull apadó kútba* keletkezéstörténete……...53

1. A regény előszövegei……53
1.1 *Hajdan volt jajdoniak*……..55
1.2 *Katlanváros*…….59
1.3 *Fekete hintó, piros lovak*…….62
2. A regény utószövegei……...75
2.1 *Vesztesek*……..75
2.2 *Az emlékezés göröngyein*……77
3. Szövegkiadások……80
3.1 A szövegkiadások összevetése, textológiai bevezető……..81
3.2 A regény kiadásainak bemutatása, a kiadások alapszöveggel
való összehasonlítása……84

IV. A *Kő hull apadó kútba* javított kiadásának vizsgálata……114
1. Bevezető gondolatok……...114
2. „Meg kell tanulni olvasni", avagy a Szilágyi-regény feldolgozásának
filológiai alapjai……...116
3. A javított kiadás átírt részletei……118
4. A javított kiadás szövegének rövidülése……147
4.1 Az elbeszélő kommentárok rövidülése……..149
4.2 A regény narratív szerkezetét érintő változások……..158
4.2.1 A szereplők és az elbeszélői hang viszonya……159

V. A képi alakulatok vizsgálata a *Kő hull apadó kútba* szövegében……..175
1.„Fejedelmeket támaszthat paraszti szerelmes indulat.."…….....178
2. Festmény versus fénykép és más optikai motívumok.....183
3.A kép materialitása mint az intermediális eszköze 188
4. A fejdelem-kép motívumát érintő változtatások a javított kiadásban.....193

VI. A textológiai vizsgálat eredményeinek összefoglalása…….203

Melléklet: A *Kő hull apadó kútba* szövegkiadásainak filológiai
összehasonlítása……..206
Bibliográfia…….311
Publikációs jegyzék…….321

Előszó

Doktori disszertációm témája Szilágyi István életművének vizsgálata, szűkebb kontextusban az életmű középpontjában álló *Kő hull apadó kútba* című regény. Feltevésem szerint Szilágyi írásművészetének értékelése elsősorban ennek a műnek a kanonizációja köré épült. A hetvenes években megjelent hosszas alkotómunka, többszöri átírás eredményeképpen született nagyregény több kiadást is megélt Romániában, és 1980-ban Magyarországon is megjelent. 2000-ben a Magvető Kiadó újra kiadja Szilágyi nagy sikerű művét, ezúttal egy „javított kiadást." Bár a *Kő hull apadó kútba* megújulva lépett be a magyar irodalmi közegbe, az értő újraolvasás elmaradt. Az új kiadás megjelenése érdekes kérdéseket vet fel egyfelől a regény textuális létmódjával kapcsolatban, másfelől a Szilágyi-korpusz körvonalazta szerző-kép alakulására nézve is. A regény textológiai vizsgálata azzal a céllal készült, hogy feltárja a szöveg keletkezéstörténetét, valamint azért is, hogy látható legyen, a „javított kiadásban" eszközölt átírások milyen poétikai változásokat eredményeztek a szövegben: olvashatóbb, jobb lett-e az új, mint az első változat. Az első kiadás és a javított változat közti időbeli távolság felveti a kérdést, a szerzőről kialakult kép hogyan változott meg a szöveg átírása után, visszaíródik-e a javított változatba az a prózaíró Szilágyi, aki 25 évvel ezelőtt megírta *Kő hull apadó kútba* című regényét.

A *Kő hull apadó kútba* kiadásainak textológiai vizsgálatát a regény recepciótörténetében felvetett elbeszélés-szerkezeti dilemmák indokolták, illetve az a szerző-képpel is összefüggő olvasói elvárás, mely a tökéletes szöveg megalkotásának lehetőségét ígéri. A dolgozat a genetikus szövegkiadás módszereit követte, mely a végleges, lezárt szöveg illúzióját számolja fel azzal, hogy minden szövegváltozatot egyaránt fontosnak tart az írásprodukció folyamatában. A vizsgált korpuszt ezért kiterjesztem a Szilágyi István szerzői név alá tartozó, a regénnyel szövegközi szempontból egybekapcsolható írásokkal. Mivel kézirat nem állt rendelkezésemre, a szöveg változásai a nyomtatott kiadások komparatív vizsgálata során mutatkoztak meg. A filológiai munkában nagy segítségemre volt a *Kő hull apadó kútba* digitalizált változata, mely szövegközlő forma azóta más Szilágyi-írásokkal is bővült, így doktori dolgozatom elkészítésével egy időben ezeknek a folyóiratban megjelent írásoknak az elektronikus hozzáférése is lehetővé vált.

A textológiai vizsgálat lényegi kérdéseket vet fel a szöveg megalkotottsága és a regénynyelv működésmódja között, így a szöveg retorikai olvasását teszi

szükségessé. A retorikai olvasás folyamatosan aláássa a történet elemei összeillesztésének folyamatát, az értelemkonstrukció folyamatát azzal, hogy elbizonytalanítja azt a szereplő-narrátor hanghatárainak összecsúszásaival, így eldönthetetlenné válik Szendy Ilka története azonos-e a narrátor által elbeszélni kívánt történettel. A szöveg létrehozása mint a textuális világ formálódása és az elbeszélés-technika párhuzamosan haladnak, egymást kölcsönösen meghatározzák. A regényszöveg ezen jellegzetessége is megalapozta azt a filológiai vizsgálatot, melyet doktori dolgozatomban a narráció vizsgálatával párhuzamosan végzek el.

Bár a filológiai igényű komparatív vizsgálat elsősorban a klasszikus magyar irodalmi szerzők esetében merül fel sürgető igényként, nem példa nélkül való kortárs magyar irodalmi művek esetében sem, hogy régi könyvek a megjelenést követő években újra kiadásra kerülnek, új címmel vagy megújult tartalommal. Spiró György *A Jövevény* című prózáját a források elégtelensége, a túl sok esszébetét miatt írja át, de az olvasói szokások megváltozását is számba veszi, amikor új tartalmi elemekkel és címmel látja el regényét. Barnás Ferenc *Bagatell* vagy Dés Mihály *Pesti barokk* című könyve is a kritika hatására rövidül. Sikeres művek esetében, Szilágyi regénye is ide sorolható, nem gyakori a javítás, ezért is érdeklődést keltő, ha kortárs irodalmi alkotás ilyen változáson esik át.

Szilágyi regényének megjelenése már a korabeli kritikákban is nagy visszhangot váltott ki, és ezekben az írásokban körvonalazódtak a regénnyel kapcsolatos legfőbb kérdésfelvetések. Eltérő olvasási szempontrendszer alapján ítélte meg az erdélyi recepció és a magyarországi kritika a könyvet: a mű tárgyi-tematikus elemeinek számbavétele, a műfaji besorolhatóság körüli vita elsősorban az erdélyi magyar kritikai beszédre volt jellemző, míg a fikciós világ valóságra vonatkoztatottsága, referencializálhatósága, a női főszereplő karakterének értékelése a magyarországi kritikai beszéd fő témáit adják. A túlírtság problémája rendre előkerült a méltatásokban, és elsőként az erdélyi magyar recenziókban találkozunk vele. A fogalom átkerült a magyarországi recenzensek írásaiba, akik sok esetben más-más nézőpontból használták, néha reflektálatlanul átvették a recepcióból.

A túlírtság egyfelől kanonizációs, másfelől regénypoétikai problémaként körvonalazódik doktori dolgozatomban. Kanonizációs, mely összefüggésben van az erdélyi magyar irodalom kultuszkönyvével: Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye a szülőföld megörökítésével a kánon középpontjába került, benne novellisztikus és esszéisztikus elemek az írói mondanivaló világos, tömör kifejezését

szolgálják. A regény esszé jellegét a kritika még nem értékeli a nyelvi megformálás szempontjából a szöveg gyengeségének. Az esszéisztikus betétek használata azonban nem kizárólag írástechnikai kérdésként, hanem Sütő regényének megjelenése előtt, olvasói elvárásként is jelentkezett Szilágyi István írói indulásakor. Az *Igaz Szó* prózavitája a fiatal prózaírók indulását követő vitasorozat, melynek érdekes felvetése volt az olvasóközönség megnyerésének kérdése:

„Az esszéisztikus, úgynevezett bölcselő regény hívei azzal érvelnek, hogy az olvasótábor intellektualizálódása napjainkban természetes és általános folyamat, tehát a gondolatiságnak a cselekményesség és a lélekrajz rovására történő térhódítása éppen a mai olvasó korszerű igényeit szolgálja."[1]

Ez a kijelentés a *Kő hull apadó kútba* nyelvi megformáltságának sikerével is összefüggésbe hozható, hiszen a gondolatiság a narratív struktúrába épített esszéisztikus elbeszélői szólamokba íródik bele, mellyel párhuzamosan Szendy Ilka gyilkosságig eljutó és azt követő életszakaszának bemutatása, a büntetlenül maradt bűn feldolgozásának lélektani folyamata jelenítődik meg.

Látható, hogy a vitában felvetett gondolatiság pozitív elvárásként jelenik meg a hatvanas évek elején, Sütő regényének megjelenését követően azonban más elvárásrendszer alapján ítélik meg Szilágyi regényét. Ahogyan Szilasi László *A történeti poétika szerkezete(1982-2000)* című tanulmányában rámutat:

„nehezen meghatározható, egy alkotás normatív előírásai meghatározó módon befolyásolták-e a befogadást, hiszen a halotti beszédek szerzői is kortársaik gyakorlata alapján dolgoztak, nem valamely retorikai kézikönyv instrukcióit követték. Így például egy regény vizsgálatakor a saját korabeli kontextus és a szerzői korpusz kontextusa egyaránt meghatározó jelentőségű, bár sohasem fedheti fel teljesen azt a bonyolult összjátékot, mely teória és praxis viszonyát jellemzi."[2]

Mivel a túlírtság fogalmának használata eltérő hangsúlyokkal van jelen a recepcióban, ezért szükséges volt annak fogalmi tisztázása, bár általánosságban elmondható, hogy azt legtöbbször az elbeszélő reflexív szólamaira, az esszéisztikus betétre vonatkoztatták. Ezek a részletek a szereplők jellemét, cselekedetét árnyalják, Ilka történetére reflektálnak, vagy az elbeszélő filozófiai eszmefuttatásait közlik. A túlírtság a terjengősség, túlcifrázott, túlbeszélt, túlrészletező jelzőkkel kapcsolódik

---

[1] KOVÁCS János, *Korunk és a kommunista hős teljesebb ábrázolásáért: Elvarázsolt hétköznapok helyett – a hétköznapok varázsát*, *Igaz Szó*, 1964/1, 117.

[2] SZILASI László, *A történeti poétika története (1982-2000)= Filológia: bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerkesztette HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003, 243-245.

össze, így egy sajátos nyelvi-esztétikai normarendszer felől fogalmazódik meg, mely összefüggésbe hozható a regény elbeszélés-szerkezeti sajátosságával, az elbeszélői és a szereplői szólam szétválasztásának nehézségeivel. Az elbeszélő hang határainak hajszálvékony határvonala alapozza meg a másik recepcióban felvetett kérdést, az Sz. I. monogram több jelölővel való azonosíthatóságának játékát, mely a szerző fogalmának foucault-i és barthes-i kérdésfelvetéseit is a dolgozat fontos, textológiai vizsgálatot is érintő kérdésévé teszi.

Szilágyi szövege textológiai vizsgálatának alaptézise, hogy a szöveg sosem egy lezárt, befejezett entitás, hanem instabil, változékony, már egy új, ám változatlan szövegű kiadással is átalakulni képes képződmény. Gunter Martens dinamikus szöveg fogalma szöveghordozó és szövegjelentés dinamikus kölcsönviszonyát feltételezi, hiszen a szöveg másolása, a szerző saját szövegének átolvasása és megváltoztatása nyomot hagy a jel hordozóján, így ez a szövegalkotási mód egy szüntelen mozgásban lévő szövegjelentés lecsapódása. Martens a szöveget komplex jelnek tekinti: a szöveg a saussure-i jelölő és jelölt megbonthatatlan egységére vagy a pierce-i jelhordozó – interpretáns – jeltárgy dinamikus struktúra-összefüggésére alapozva a jelentéstulajdonító befogadó szempontjából teljesen soha nem rögzíthető.[3]

Jerome McGann *The Textual Condition* című munkájában ráirányítja a figyelmet a szöveg társadalmi térben való létezésére, így a szöveg jelentése nem pusztán a nyelvi kódok dekódolásából áll elő, hanem a könyvészeti kódokéból is, melyek a szöveg materialitását (betűtípus, oldalformátum, borítókép, kötés) jelentik. Dolgozatomban a szerzői korpusz értékelésének módszertani megközelítése a mcganni elképzelést követi: a szöveg keletkezéstörténete és recepciótörténete feltérképezésének érintkezési pontjait feltárni, ezen keresztül megmutatni, mit is jelent a szövegiség fogalma, a textuális állapot Szilágyi István regényének esetében.

A *Kő hull apadó kútba* kiadásainak szövegtani vizsgálata módszertani szempontból közel áll a genetikus szövegkritikához, amennyiben a genezis részét képező dokumentumokból készített válogatás világítja meg a szöveget. A genetikus kritika módszeréhez hasonló az anyag kezelése abban is, hogy a fontosabb forrásokat jegyzetek, mellékletek formájában közlöm. Az alkotói folyamat rekonstruálását a kézirat hiánya miatt elsősorban a könyvészeti adatok és a megjelent szövegek kontextusának figyelembevételével sikerült rekonstruálnom, így a textológiai munka

[3] Vö. Gunter MARTENS, *Mi az, hogy szöveg?: Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához*, fordította SCHULCZ Katalin, *Literatura*, 1990/3, 249.

a kritikai kiadásokra jellemző jegyzetapparátust használta. A szöveg feldolgozásának módszere reményeim szerint az író alkotó módszerére irányítja a figyelmet.

A disszertáció a *Kő hull apadó kútba* elő-és utószövegeit is számba veszi, melyek az íródó regény folyóiratközléseit és a második regény szövegvilágával rokonítható textusokat foglalja magában. Ezek a filológiai vizsgálatot, és az ehhez kapcsolódó értelmezést is árnyaltabbá teszik. Sok olvasó nem ismerheti ezeket a szövegeket, és a későbbi recepció sem kapcsolta össze őket a regényszöveggel. Mára nagy lendületet vett a szerző szövegeinek digitális formában való megjelentetése, és olyan szövegek is elérhetőek lettek a Petőfi Irodalmi Múzeum által működtetett Digitális Irodalmi Akadémia honlapján, melyek eddig csak eredeti megjelenésük helyén, folyóiratokban, periodikákban voltak megtalálhatóak. A Szilágyi-korpuszba tartozó más írások a jól ismert szövegek újraolvasását új szempontrendszerek alapján kezdeményezhetik, a Szilágyi-oeuvre-t árnyaltabban engedik látni.

A dolgozat textológiai fejezetének bázisa az a melléklet, amely az 1977-es kiadás és a 2002-es, Magvető Kiadó által publikált javított verzió összevetését tartalmazza. A mellékletre épül az az értékelő fejezet, amelyben a szerző szövegalkotási-szövegjavítási technikáját és az olvasási folyamatot érintő észrevételeket közlöm. Az összevetést nemcsak a textus terjedelemcsökkenése indokolta, hanem a regényfejezetek arányváltozásai is. A doktori dolgozat melléklete tartalmazza továbbá az 1977 után megjelent kiadások szövegváltozatait is, melyek a szöveg keletkezéstörténetének állomásait képviselik, és megvilágíthatják a szerző tudatos szövegalakításának mozzanatait. Mivel a dolgozat melléklete egy fragmentált regényformát hozott létre, melyben a fejezetek mozaikdarabkákhoz hasonlóan állnak össze, néhány esetben nehézséget jelentett értékelni az adott szövegrész átjavításait, így a regénytörténet gondolatkörén, a szövegkontextust figyelembe véve lehetett csak véleményt alkotni a változtatás jellegéről. Ebben segítségemre volt a regény elektronikus változata, mely megkönnyítette az összevetést a kiadások között.

A szerző saját írásmunkájának tökéletesítése felveti a szöveghiba fogalmának tisztázását. Nehezen meghatározható egy szöveg keletkezéstörténetében, hogy mit értékelünk a szövegváltozatok során hibának, hiszen minden prózamű az alkotó egyedi nyelvhasználatának lenyomata. A hiba ráadásul számos kortárs magyar alkotó életművében fontos szerepet tölt be, poétikai funkciója van: Kukorelly Endre szövegeinek jelentős része a saját írásmunka javításai, módosításai köré épül. Esterházy Péternél a hiba sajátként vállalt, szükséges a szövegben, Parti Nagy

Lajosnál a nyelvi hiba mindig egy eltávolított elbeszélő sajátja, írásait a rontott szöveg jelentésrétegeinek gazdagsága jellemzi. A szöveghiba így mind a prózai, mind a lírai alkotásokban az irodalom létmódjához tartozó jelenség.

A textológiai fejezet a recepcióban felvetett másik elbeszélés-szerkezetet érintő észrevételt is vizsgálat tárgyává tett: a fejedelem-kép narratív funkciójának, a regénystruktúrába való beépülésének problémáját, mely a képleírás műfajának tisztázását tette szükségessé. A dolgozat fejedelem-képről szóló fejezetét a regényben található más képi alakulatok vizsgálata egészíti ki. A fejedelem-ábrázolással a kép különböző mediális hordozókhoz kötött felbukkanásai kapcsolódnak össze, amelyeket „optikai vezérmotívumoknak" neveztem el. A terminust Friedrich Kittler használja *Optikai médiumok* című könyvében, amely a technikai médiumok történeti vizsgálatát követi nyomon. A szerző szerint a 19. században a fotográfia megjelenése az irodalom képalkotás-és írásmódját sem hagyta érintetlenül, ugyanis e technikai médium jegyében az irodalom „már nem csupán belső képeket állít elő [...], elkezd olyan objektív és konzisztens optikai vezérmotívumokat beépíteni, amelyeket később problémamentesen meg lehet filmesíteni."[4]

Szilágyi regényében a különböző képi médiumok segítségével jól követhetőek azok a technikai változások, amelyek a megfigyelő szubjektum folyton változó képét is megjelenítik. A szubjektum így egyszerre történelmi terméke és színtere a szubjektummá tétel bizonyos gyakorlatainak, technikáinak, intézményeinek, eljárásainak.

A *Kő hull apadó kútba* „javított kiadása" egy teleologikus szövegfelfogáson alapul, mely szerint minden későbbi változat jobb az előzőnél. A regényszöveg megváltozása poétikai változásokat eredményezett az elbeszélés-szerkezetben: a narrációt megtörő esszébetétek és a fejedelem-kép részletező bemutatása kikerült a szövegből, valamint rövidültek a szereplők belső világát leíró elbeszélői részletek is. A stilisztikai változások az írói kifejezésmód finom újrahangolásai: a tájszavak köznapi változatra cserélése, a mondanivaló pontosabb, szabatosabb és egyszerűbb kifejezésére törekvés jellemzi az új kiadást.

A terjengősebb 1977-es romániai kiadás a szereplők jellemének árnyaltabb bemutatásával, cselekedeteik mozgatórugóinak feltárásával nagyobb szellemi kalandot nyújt olvasójának, mint a stilisztikai, elbeszélés-szerkezeti szempontból átírt, szikárabb új változat.

[4] Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Bp., Magyar Műhely – Ráció, 2005, 147.

I. Textológiai bevezető

1. Elöljáró gondolatok „az útfélben lévő szövegről”

Napjainkban a szövegkiadás újabb gyakorlata a szövegről teljesen más szemléletben gondolkodik, mint az ókorban vagy a középkorban. A legújabb, modern szövegről alkotott elképzelés megkérdőjelezi a szerzőhöz kötődést, az auktoritást,[5] ezáltal felértékeli a szöveg kiadóját, szerkesztőjét, tagadja a szöveg befejezett, lezárt jellegét. Elsősorban a valamiért jelentősnek vagy éppen problematikusnak tartott szöveg kapcsán merülhetnek fel a szöveg keletkezése körüli vizsgálódások, melyek akár új kiadást is kezdeményezhetnek.

A szövegkiadó döntéseit számos körülmény indokolhatja, melyek nem feltétlenül esnek egybe a szöveg alkotójának intencióival: hogy pusztán szövegszerkesztési egyszerűsítés, nyomdatechnikai változtatás, a könyvpiacon való könnyebb értékesíthetőség, esetleg a szerző által nem ismert, de a kiadó vagy a filológusok számára a szövegben jelentősnek ítélt, az életmű újrakanonizációját is meghatározó változtatásról van-e szó, arra sok esetben a kiadás utáni években derül fény. A szöveg újraközlőjének személye is nagy mértékben meghatározza, milyen szövegkiadás van készülőben: a filológus szöveghez való viszonya, szubjektív értékítéletek, kognitív sémák, a jelenkori kanonizációs jelenségek, irodalompolitikai tényezők, a kiadó elvárásai egyaránt befolyásolhatják a kiadandó szöveg végső, ám sosem végleges formáját.

A kiadói üzletpolitika, az újra kiadott könyveknek és szerzőiknek újrafelfedezésével, magával hozhatja az új olvasókat és olvasatokat, később a könyvek kritikai igényű vizsgálatát, rekanonizációját indíthatja el. Megfigyelhetjük, hogy Szilágyi István Magvető Kiadó által kiadott új külsőt kapott könyvei is ebből a megfontolásból születtek, melyek közül a *Kő hull apadó kútba* és a *Bolygó tüzek* kötetek tartalmilag is megváltoztak. Az újonnan felfedezett Szilágyi–korpusz szövegei így szövegfolyamokká duzzadtak - elsősorban a szerzői szövegeket előtérbe helyező szemlélet eredményeképpen.

[5] Michel Foucault *Mi a szerző?* című tanulmányában teszi fel a kérdést, vajon a mosodai jegy is hozzátartozik egy szerző életművének vizsgálatához, értéket képvisel mint szöveges dokumentum, vagy a mindennapi élet mozzanatának egy bizonyítéka csupán.

A szerző-kép által vezetett olvasási hagyomány a filológiai munkára is hatással van, amennyiben az visszaíródik műveibe, koherens életművet kanonizáló szereppel rendelkezik. Hans Ulrich Gumbrecht *The Powers of Filology* című munkájában a szövegkiadás kiadói oldalát világítja meg szemléletesen:

„A szövegkiadás egy többrétegű válogatási folyamat, amelyben a kiadó döntése alapján vannak egyenértékű szövegekként meghatározott részek és olyan részek, amelyek érintetlenek maradnak, vagy kitöltődnek, vagy hibák, melyeket a legtöbb kiadó a szerző feltételezett intenciója alapján javít. Vagyis a kiadó-szubjektum a többszöri válogatások aktusában megalkotódó szubjektum, aki a válogatással a jelentés-produkciót végzi el. […] A szövegkiadás a par excellence jelentés-produkció, hiszen a megőrzés és a nem kiválasztott elemek lejegyzése alkotja a filológiai gyakorlatot."[6]

Az új kiadásoknál ezért mindig kiemelten fontos kérdés, hogy a szerzőről a művei olvasása során kialakult kép hogyan változik meg a szöveg átírása, átjavítása után. Másképpen fogalmazva, visszaíródik-e a javított változatba az a prózaíró Szilágyi, aki 25 évvel ezelőtt megírta *Kő hull apadó kútba* című regényét. Ha ebből a nézőpontból tekintünk a regényre, az íróról az interjúk olvasása során egy perfekcionizmusra törekvő alkotó alakja körvonalazódik, mely összefüggésbe hozható a jelentős húzást szenvedett regényszöveggel. Emögött a feltételezés mögött azonban a szerzői szándék visszaolvasását figyelhetjük meg, melynek azonban már nem a szerző, hanem a szövegkiadó a megalkotója.[7] Ez a szemlélet elfeledkezik a szövegkritikáról, a filológus tevékenységéről, és a szerző-kép visszaolvasásával szerzőkritikává lép elő.

2. A szerzőiség és a szöveggondozás

Irodalomtörténeti tényként állapíthatjuk meg, hogy a szerző neve klasszifikációs funkciót lát el: egy szerzőhöz köthető szövegek csoportját hozza létre, ezek között kapcsolatokat létesít, miközben más szövegeket kizár. Ez pedig a szöveg hitelesítésének tényéből ered, hiszen a textus „rámutat a szerzőre, aki kívül áll rajta és megelőzi őt." A szerzői szövegek hitelesítését végzi a filológus is, amikor a szövegeket a szerzői név alá tartozó korpuszba sorolja, így az a diskurzus új

[6] Hans Ulrich GUMBRECHT, *The Powers of Philology: Dynamics of Textual Scholarship*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2003, 26.
[7] Gunter MARTENS, *A szövegkiadó filológus kritikai tevékenységéről*, fordította VEREBICS Éva Petra= *Metafilológia 1: Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 384.

csoportjait hozza létre, szerző-funkcióként határozható meg: a szerzői név letapogatja a szövegek széleit, behatárolja őket.

Roland Barthes strukturalista irodalomtudós szerző és szöveg összefüggését a következőképpen magyarázza: „ha Szerzőt adunk egy szövegnek, azzal valamiféle végpontot jelölünk ki számára, végső jelöltet találunk ki, lezárjuk az írást."[8] Ez a megállapítás mű és szöveg barthes-i megkülönböztetésén alapul: a szerző a mű atyja és tulajdonosa, a könyvért gondolkodik és él. A modern író ezzel szemben szövegével egyszerre születik meg, a szöveg az atya kézjegye nélkül is olvasható, sokdimenziós tér, idézetek szövedéke. Barthes szerint a modern írónak el kell földelnie a Szerzőt, hogy helyet adjon az olvasónak, aki összegyűjti a nyomokat, amelyekből az írás összeáll - „az olvasó születésének ára a Szerző halála."

A foucault-i szerző-funkció és a barthes-i szerző által lezárt szöveg Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényével kapcsolatban az újra kiadott könyv kapcsán egyfelől a szerzői név szerepének újragondolását sürgeti, amennyiben az egy változékony, kor-és diskurzusfüggő képződmény, másfelől az író, a fiktív elbeszélő és a női szereplő kapcsolatát problematizálja: a könyvborítón jelentkező szerzői név és a regény narratív struktúrájában jelentkező női főszereplő nevének Sz. I. monogrammal történő azonosíthatóságát veti fel.[9]

Az a feltevés tehát, hogy az átírt változat érintetlenül hagyná a szerző képet, a foucault-i elgondolás szerint sem valószínű, hiszen ahogyan az irodalomtörténész kifejti, a visszatérés a textushoz a szerzői diskurzus megalapozását, azt a műveletet jelenti, amelyek a megalapozó aktusra való visszatérés során lokalizálhatók: „visszatérni a szöveg repedéseihez, a felejtés után felfedezni újra a szöveg hiányosságait.[10] A szerző szövegéhez való visszatérésével a szerző-funkciót erősíti, amennyiben az egyfajta legitimációs aktusként értelmezhető. Szilágyi Zsófia könyvének irodalmi hibáról szóló fejezetében éppen a szerző által felfedett szövegrepedések olvasással összefüggő szerepét emeli ki:

„A hiba már nem fogyatkozás, hanem egyfelől a tökéletesség része, másfelől az olvasót is társszerzővé avató tényező: a hibáit kereső szerző olvasóvá kénytelen válni, a

---

[8] Roland BARTHES, *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*= R.B., *A szerző halála*, fordította BABARCZY Eszter, Osiris, Budapest, 2001, 54.

[9] Molnár Gábor Tamás *Kő hull apadó kútba* tanulmánya ezt a problémakört fejti ki részletesen az átírt szövegváltozattal kapcsolatban. Vö. MOLNÁR Gábor Tamás, *„Bizonyára magunk is ily kóborló emlékezet vagyunk ehelyt": Recepciótörténet, szövegváltozatok és elbeszélés-szerkezeti dilemmák Szilágyi István Kő hull apadó kútba című regényében*= *Irodalomtörténet*, 2010/2.

[10] Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?* fordította ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt= M. F., *Nyelv a végtelenhez*, szerkesztette SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 135.

hibákat észlelő olvasó pedig olyan „szerzővé”, aki a hibák nyomán kezdi el olvasni a szöveget, megkeresve a „repedések” lehetséges szerepét és jelentőségét.”[11]

Bár a fent említett elméleti elképzelések azt eredményezték, hogy a szerzőiség kérdésének tekintetében a szerzői életműveket vizsgáló kritikai szövegek vagy bevonják a szerzőt a szövegek értelmezésébe, vagy kiutasítják onnan,[12] feltételezhetünk egy olyan megközelítési módot, mely a két ellentétes pólus között helyezkedik el: egy alkotói korpusz vizsgálatakor elképzelhető olyan olvasásmód alkalmazása, mely nemhogy kizárja a szerző-központú értelmezéseket, hanem egyenesen épít rájuk, meghagyva a szövegek szabad áramlását. A doktori dolgozatomban tárgyalt Szilágyi-szövegek egymásba nyílnak, áthatják egymást, folytonosan módosítják az olvasást. A szerző primér szövegei a szekunder írásokkal együtt a Szilágyi-korpusz harmonikus egységévé állnak össze. A szerzőiség kérdése ezért több nézőpontból is értelmezhető: nemcsak a már fent említett szerző-elbeszélő-szereplő elhatárolását jelenti, de kiterjed az elő-és utószövegekre is, hiszen a szövegek határai a szerző határai is egyben.

3. Kiadási formák a gyakorlatban: kritikai kiadás, genetikus kiadás, elektronikus kiadás

Egy könyv megjelentetését szakmai megfontolások is szorgalmazhatják: a kritikai kiadások évek, akár évtizedek kutatómunkájának eredményei, melyek meghatározott, szakmai olvasóközönségnek szólnak. A kritikai kiadás elsődleges célja egy tiszta és biztos szöveg felépítése; összeállításakor a szöveg újraközlője a javított szövegben helyreigazításokat hoz létre, melyek olvasási-másolási problémákat igazítanak ki. Az *emendatio*, helyreigazítás, belső vagy külső kritériumok alapján igazítja helyre a másolók olvasási problémáit, eltávolítja az interpolációkat. Az eredeti szövegkritikusi munka rekonstrukció: „a szövegkritikának az a célja, hogy helyreállítsa egy szerző szövegének egykori tisztaságát (…) és megőrizze ezt a tisztaságot a romlás szokásos

[11] Kérdés tehát, hogy Szilágyi István milyen módon olvasta újra szövegét, mi pedig, a hibákat észlelő „szerzők” hogyan értelmezzük a repedések szerepét a könyvben. Vö. SZILÁGYI Zsófia, *Féllábú ólomkatona vagy levélnehezék? : A hiba az irodalmi műben* = Sz. Zs., *A féllábú ólomkatona: Irodalmi mű-hibák*, Kalligram, Pozsony, 2005, 22.

[12] GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv*, *Jelenkor,* 1998/1, http://www.c3.hu/scripta/jelenkor/1998/01/05gacs.html, letöltés dátuma: 2015. október 6.

folyamatával szemben."[13] Ezt a filológiatörténeti hagyományban gyökeredző megfogalmazást átlengi a szerző személyéhez erősen köthető szöveggondozási szemlélet, mely a szerző eredendő írói szándékának szövegkonstrukció szintjén megvalósuló elképzelését kívánja feltárni, sok esetben helytelen következtetésekre jutva a szövegvizsgálat során.[14]

Számos filológus, köztük Jerome McGann is, úgy gondolja, hogy a legkorábbi, első kiadás tükrözi leginkább a szerzői intenciót (*final intention*), ezért a kritikai szövegkiadás alapszövege az elsőként boltokba került szövegváltozat, a legvalószínűbb hiteles szövegként használt bázis. A modern szövegek kiadásánál ugyanakkor a kiadást megelőző dokumentumok vizsgálata átrendezheti a variánsok értékelését: James Joyce *Ulysses*-ének feltérképezése során az első kiadás végül a szöveg romlása teljes történetének adaléka lesz csupán. Hans Walter Gabler alapszövege a folyamatos kéziratszöveg: „egy olyan szöveg feltételezett rekonstrukciója, amely bemutatja Joyce-ot, amint kidolgozza azt, amit Gabler Joyce végső szerzői céljának látszik tekinteni."[15]

A genetikus kiadás, melyet történeti szempontból a kritikai szövegkiadás készített elő, az összes kéziratot reprodukálja a megfogalmazás időrendjében, felidézve az írásprodukció folyamatát „ezáltal kikezdi az író által lezárt szöveg e szentségét, […] végleges szöveg kiadása csupán egy, jóllehet kitüntetett állomása a szöveg történetének, amely még az utolsónak sem tekinthető."[16] A genetikus kiadás egy ideális és egyetlen szöveg összeállításának szándéka helyett minden szövegváltozat önállóságát és jelentőségét hagyja meg. Mindkét kiadásfajtát – a kritikait és a genetikust - kíséri a kommentár, amely magyarázó, kiegészítő jellegű: az író levelezése, a források tanulmányozása, vagy tematikai-stilisztikai kommentár.

A modern filológia történetében egyedülálló munka Hans Walter Gabler *Ulysses*e, mely genetikus kiadás és a regény alkotásfolyamatát követi nyomon egy szinoptikus kritikai kiadás segítségével. A Gabler által kiadott szöveg friss látásmódot

---

[13] Fredson Bowerset idézi DÁVIDHÁZI Péter, A *hatalom szétosztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában*, *Helikon*, 1989/3-4, 328-329.

[14] Stoll Béla *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* című tanulmányában a szöveggondozás során előforduló, sok esetben a kritikus számára is nehézséget jelentő problémákat veszi sorra, rámutatva a filológusi munka buktatóira. Vö. STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban=Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába,* szerkesztette HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003, 154-210.

[15] Vö. Jerome J. MCGANN, *Az Ulysses mint posztmodern szöveg: a Gabler-féle kiadás*, fordította FRIEDRICH Judit, *Helikon*, 1989/3-4, 436.

[16] Claudine GOTHOT-MERSCH, *A genetikus kiadás: a francia terület*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 389-390.

vitt a kiadási gyakorlatba: különválasztja az alkotás dokumentumait a hagyományozás dokumentumaitól, amikor azt állítja, hogy két, kézzel írt dokumentum szerzője Joyce, de nem minden kézírásos szerzői szöveg része az alkotási folyamatnak, vagyis Joyce önmaga írnoka, a szöveg hagyományozója olykor, és nem szerzői minőségben jelenik meg. Ez a jellegzetesség a szövegkiadásban megjelenő szerző-képet is módosítja, hiszen azzal, hogy Joyce egyszer alkotó, egyszer hagyományozó szerepben tűnik fel, Gabler egy tágabb kontextust kínál a szerző-szerep értelmezésére is.

James Joyce mint saját szövegének írnoka ráirányíthatja a figyelmet a középkori kéziratkultúrában ismert sokszorosítási és megőrzési technika, a másolás folyamatára: „az írnok az eredeti költő helyébe lép, sokszor megváltoztatja a szavakat, vagy éppen a narratív rendet, bizonyos részeket tömörít vagy lerövidít, miközben más helyekre új anyagot illeszt be."[17] A másolás társszerzővé avatja tehát a másolót, és ez történik akkor is, amikor egy szerző saját munkáját másolja, vagy akkor, amikor a másolás javítási-korrekciós céllal történik, egy átírási műveletet alapoz meg, mint ahogyan Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényének esetében.

Találhatunk példát erre Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* munkájában is: az író Ottlik Géza *Iskola a határon* című háromszáz oldalas munkáját másolta le egy papírlapra Ottlik szövege iránti tiszteletből. A posztmodernre jellemző írásgesztussal Esterházy nemcsak egy hagyományozódási folyamat aktív résztvevője lesz, hanem újra is alkotja Ottlik művét, amennyiben sajátjává teszi, társszerzővé lép elő; bemutatja Ottlik regényét, mely az újraírás aktusától fogva végérvényesen a másoló birtokába került, rámutatva nemcsak az írás, hanem az olvasás mindent átrendező személyes élményére.

Bár Esterházy Ottlik regényét olvashatatlanná teszi azáltal, hogy a szöveget képpé alakítja, így a szöveg nyelvi létét megszünteti, a másolói munka láthatóvá teszi azt, hogy az írástér és a kifejezés feltételei között kapcsolat van. Az ókori viasztáblák öklömnyi mérete szűkre szabott felületet biztosított az írás számára, és közvetve előírta az íróknak, hogy a kifejezés terjengőssége helyett tömörségre törekedjenek. A középkori könyv négy vagy nyolc lapból álló íve és az irodalmi egység, amely benne foglaltatott, praktikus okokból egybeszerkesztett formában egy írásegységet

[17] Vö. Stephen G. NICHOLS, *Filológia a kéziratkultúrában*, fordította CRISTIAN Réka Mónika =*Helikon*, 2000/4, 490.

jelentett.[18] Szilágyi regényének 1987-es kiadása kapcsán merülnek fel az írástér és kifejezésmód összefüggései, melyről részletesen a kiadást vizsgáló fejezetben lesz szó.

A kiadási formák között végül elektronikus kiadást kell még megemlítenünk: ezt a kiadástípust számos textológus nem tekinti új kiadási formának. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban az internetes szövegkiadás és a digitalizált szövegek könnyű hozzáférhetősége miatt sem. A szövegvariánsok elektronikus formátumban való összevetése addig nem észlelt hibákat tárhat fel, a variánsok közötti különböző szempontú összehasonlításokat alapozza meg.[19]

4. A szöveg fogalmának megújulása, szöveggondozás, kanonizáció

A Gabler-féle *Ulysses* szövegének kétféle minősége, tudniillik, hogy az egyszerre testesíti meg az alkotás és hagyományozódás dokumentumait, láthatóvá teszi a szöveg stabilitását és instabilitását: egy hagyományozott szöveg egyszerre rögzített, egyedi, sajátos természetű, stabil, dokumentatív értékű és változékony, állandó alakulásban levő, folyamatos alkotási folyamatban benne álló is egy időben. Gabler szövegkiadási elképzelése a szöveg történeti nézőpontjának változásait figyelembe véve próbálja a szöveg egyedi jelenségeit megőrizni. Ahogyan saját kiadásának értékelésében kifejti: „az irodalmi mű saját anyagi közegében, önnön szövegében vagy szövegeiben tartalmazza a szinkróniát és a diakróniát…[…] ezek ötvözete alkotja az irodalmi művet fogantatásának, hagyományozásának és kiadásának dokumentumaiban […]”[20]

A szöveg instabilitása már akkor érzékelhetővé válik, ha egy szöveggondozó egy új szövegkiadást bocsát közre, hiszen még akkor is új szöveg keletkezik egy új kiadásban, ha az szó szerint a régit ismétli meg. Heinz Schlaffer tanulmányában kifejti, hogy már a materiális szöveghordozó megváltozása mint fordítási művelet is magyarázatra szorul: a szóbeliségből az írásbeliségbe, a régiből az új átiratba, akár

[18] Vö. Richard H. ROUSE - Mary A. ROUSE, *A kéziratos irodalom hét évszázada*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 354-355.
[19] Vö. Andrew OLIVER, *Mikroinformatika és textológia*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 415.
[20] Vö. Hans Walter GABLER, *The Synchrony and Diachrony of Texts*: *Practice and Theory of The Critical Edition of James Joyce's Ullysses= Text: Transactions of The Society for Textual Scholarship*, edited by D.C. GREETHAM, W. Speed HILL, AMS Press, New York, 1984, 325.

egy régi nyomtatott kiadásból az újba történő szövegváltozat megjelenése is igényli az értelmezési műveletet.[21]

Életműkiadások, szövegválogatások, antológiák megjelentetése során, de jelentős kritikai kiadások után is elmaradhatnak a szövegértelmezések, vagy nem abban az irányban készülnek, melyeket a filológiai munka megalapozott. Így járt a kiemelkedő Batsányi-kiadás, melyet nem követett új monográfia,[22] és Szilágyi István könyve is, melynek új változatáról egy-két kritikai hozzászóláson és egy hosszabb tanulmányon kívül[23] nem készült értő, a textológiai változást értékelő írás. Az újrakanonizálás törekvésével kiadott válogatások, életműkiadások sok esetben futnak bele nagy alkotók korpuszainak oppozícióba állításába (Petőfi-Arany, Kosztolányi-Babits, Jókai - Kemény), melyek aktuális irodalomszemléleti kérdéseket historizálnak. Ez a gondolkodásmód úgy értékeli le vagy magasztalja föl az adott korpuszt, hogy figyelmen kívül hagyja a filológiai szempontok érvényesítését, pedig „a kánonizáció kérdéseinek újraszituálását a filológia alapozza meg."[24]

A szövegek filológiai igényű megközelítése meghatározza kanonikus helyüket is, bár a kánonban elfoglalt hely a szövegek textológiai felülvizsgálata ellenére nagyon lassan változtatható meg. Ennek oka összetett: a fent említett le-és felértékelő ellentétpárokban gondolkodó szemlélet, a kiadó – olvasó – szerző - kritikus négyesének mint közös együtthatónak a bonyolult összjátéka (eladási politika, újraolvasások szükségessége, kritikusi aktív jelenlét az újrakiadásoknál, értő olvasás, irodalmi fórumok a szerző - olvasó - kritikus között.).

5. A *dinamikus szöveg* fogalma és ennek következményei a szöveggondozásban

A szövegkiadás első lépése, hogy a szöveg közlője mely szövegváltozatot tekinti követendőnek az új kiadásnál. Az *ultima manus* elve alapján az író által időben utoljára jóváhagyott változatot tekintjük alapszövegnek Ezen elv alapján azonban

[21] Vö. Heinz SCHLAFFER, *Filológiai megismerés*, fordította TAMÁS Ábel= *Metafilológia 1*, *Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 562.

[22] Szilasi László *A selyemgubó és a boncolókés* című tanulmánygyűjteménye például a Jókai-kritikai kiadás tanulságait dekonstruktív olvasatokban kívánja pótolni. Vö. SZILÁGYI Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció: Klasszikus módszertudat és új kihívások között= Helikon*, 2000/4, 570-571.

[23] Molnár Gábor Tamás textológiai kérdésfelvetéseket tartalmazó tanulmánya Szilágyi István regényének régi és javított szövegének kéthasábos tördelésével is érzékelteti a sürgető igényű összehasonlító vizsgálatot.

[24] SZILÁGYI Márton, *i.m.,* 569.

feltételezünk egy befejezett szöveget, mely egy statikus, lezárt szövegfogalommal dolgozik. Mivel azonban egy írásmunkának egynél több változata feltételezhető, a többi változat a szövegalkotás folyamatában irrelevánssá válik, továbbá az is előfordulhat, hogy előkerül egy új formával vagy tartalommal bíró textus, amely így az egész addigi filológiai munkát felülírhatja. A genetikus kritika kérdőjelezi meg ezt a kiadási szemléletet, amennyiben a szövegvariánsok változásait vizsgálja, így a művek keletkezésének összes állomása fontossá válik. A szöveget a folyamatos alakulás pillanataiban kívánja megmutatni, mely a lezárt szövegfogalom helyett egy dinamikus szövegfogalmat feltételez.[25]

Gunter Martens dinamikus szöveg fogalma éppen abból a belátásból született meg, hogy a szöveg másolása, a lektor vagy a nyomdász szubjektív megértése, vagy éppen a szerző saját szövegének átolvasása és megváltoztatása nyomot hagy a jel hordozóján. Szöveghordozó és szövegjelentés dinamikus kölcsönviszonyát fedezhetjük fel akkor, amikor a szerző saját munkáján végez javításokat, hiszen ez a szövegalkotási mód egy szüntelen mozgásban lévő szövegjelentés lecsapódása. Martens szövegfogalma a szöveget komplex jelnek tekinti: a szöveg a saussure-i jelölő és jelölt megbonthatatlan egységére vagy a pierce-i jelhordozó – interpretáns – jeltárgy dinamikus struktúra-összefüggésére alapozva a jelentéstulajdonító befogadó szempontjából teljesen soha nem rögzíthető.[26]

Jerome McGann *The Textual Condition* című munkájában kifejti, hogy a textuális állapotot a változás törvénye jellemzi:

„Egy szöveg mindig egy meghatározott társadalmi feltételek mellett lép be a világba, […] ezek hozzák létre azt a horizontot, amelyen belül a különböző szövegek élettörténetei lejátszódhatnak. A változás törvénye kimondja, hogy ezek a történetek a textuális fejlődés és mutáció szakadatlan folyamatát játsszák le […]. A szövegek és szövegiségek tanulmányozásához tehát a textuális változás és változatosság összetett (lezáratlan) történetét kell tanulmányoznunk."[27]

A szöveg társadalmi térben való megjelenése ráirányítja a figyelmet azokra a textuális anyagokra, melyeket nem nagyon vizsgálunk, mert a szöveghez képest

[25] Bár a gondolati műveletek egy szövegformálás során hozzáférhetetlenek, az írásos lejegyzések már támpontul szolgálnak, megfejtésre várnak. Az a szöveggondozó, aki azt gondolja, hogy minden lejegyzett sornak piszkozat állapotban kell maradnia, éppen a szövegalakulás dinamikus folyamatát hagyja figyelmen kívül, melybe a javítás és a törlés műveletei ugyanúgy beletartoznak, mint a hozzátoldás és átírás mozzanatai.
[26] Vö. Gunter MARTENS, *Mi az, hogy szöveg?,* 249.
[27] MCGANN, Jerome J., *Szövegek és szövegiségek*, fordította DANYI Gábor= *Metafilológia 1, i.m.,* 54.

periférikusnak gondolunk: a betűtípusra, oldalformátumra, borítóképre, kötésre. A szöveget így nyelvi és könyvészeti kódok szövevényes hálója is meghatározza, melyek közül a szöveg jelentése „a költői médium része; olyan textuális tulajdonság, mint a mű fonetikai mintázatai vagy különböző vizuális komponensei.[28] McGann az irodalom autopoetikus, önszerveződő és önfenntartó rendszerelméletére alapozza szövegiségről szóló teóriáját, mely tehát a szövegen túli, ám annak szűkebb és tágabb kontextuális környezetét is figyelembe veszi a szövegjelentés meghatározásánál.

Dolgozatomban a kiválasztott szöveg értékelésének módszertani megközelítése a dinamikus szöveg fogalmára épít és a mcganni elképzelést követi: a szöveg keletkezéstörténete és recepciótörténete feltérképezésének érintkezési pontjait feltárni, ezen keresztül megmutatni, mit is jelent a szövegiség fogalma, hogyan lehet meghatározni a textuális állapotot Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényének esetében.

6. A hiba mint a szöveggondozó munka nyoma

A szövegek filológiai vizsgálatának egyik talán legnehezebb dilemmája a változatok összevetésekor jelentkező eltérések értékelése, melyekből a filológus bizonyos grammatikai és nyelvhasználati törvényszerűségek alapján következtet az eredeti, szerzői változatra. Kérdés persze, hogy a különbözőséget hogyan értékelje a szövegkritikus, hiszen „a költészetben nem létezik semmilyen törvényszerűség vagy általánosan érvényes belső szövegstruktúra.”[29] Stoll Béla Martenshez hasonlóan fogalmaz szövegkritikai tanulmányának bevezetőjében: „a hiba bizonytalan volta abból származik, hogy a költői stílust nem lehet egzaktul leírni.”[30] Igazat adhatunk a szerzőnek, hiszen például egy nyelvjárási szó értékelése is nehézségekbe ütközik - ezt a szerzői életmű ismerete nélkül nem is lehet eldönteni. [31] A filológus arra is rámutat, hogy „a források közötti eltérések szerzői variánsok-e vagy a nyomdász tévedései, csak nagyobb valószínűséggel dönthetők el.”[32] Egyfelől vannak szándéktalan változtatások: a másoló félreolvasásai (hasonló betűk, szó és sorkihagyások), a „mást

[28] MCGANN, *i.m.*, 58-59.
[29] Vö. Gunter MARTENS, *A szövegkiadó filológus kritikai tevékenységéről*, 387-388.
[30] Vö. STOLL Béla, *i.m.,*156-157.
[31] Jó példa erre Jókai Mór *Névtelen vár* című regényében szereplő *füge gyerek* kifejezés, melyet elsőként a sajtó alá rendező hibaként érzékelt és javított, mivel azonban a kifejezés más Jókai-regényben is előfordult, így feltehetően „fasza gyerek” értelemben használta a szerző. Vö. STOLL Béla, *i.m.*, 163.
[32] Vö. STOLL Béla, *i.m.*, 167.

olvas és mást ír le" pszichés eredetű változtatásai. Másfelől vannak szándékos változtatások is, mint a hibásnak tartott szöveghelyek javítása, ismeretlen eredetű szavak átírása, sor átértelmezése vagy a stílus megváltoztatása. Egy tizenkilencedik századi munka tudatos és tudattalan eltérésekről beszél, melyek között a *félreolvasás*, az *elírás*, a *tévesztés* és *asszociáció* jelenségei mint tudattalan hibázások szerepelnek.[33] A szöveghiba értékelésekor a fő kérdés, hogy hogyan keletkezett: elírás, egy diktált szöveg elhallása vagy két szövegkiadás egybeszerkesztése, kontaminációja során.

Mindenképpen javítani kell a hibát, ha az a szerző alkotói szándékával ellentétes és textológiai szempontból eléggé alátámasztott. Ezt persze akkor tudjuk a legnagyobb biztonsággal megmondani, ha minél több forráshoz, a textus különböző variánsaihoz nyúlunk vissza. Ha a hibáról megállapítottuk, hogy a szerző műve, azt kommentár formájában a filológusnak tisztázni kell; ha idegen hibáról van szó, mely kívülről került bele a szövegbe, úgy hibás alakjukat bizonyítani és javítani kell, ellenkező esetben szerzői hibának minősül, és a szerkesztő által nem átírható. Van olyan elméleti szakember is, aki a szöveghibát a sajtó alá rendező kiadóval kijavíttatja. A hiba azonban nemcsak a szöveg olvasása során létrejött észlelési-értelmezési zavar miatt keletkezhet, hanem függ a mindenkori olvasó helyzetétől is: „mást tekint egy adott szöveg hibájának a szöveg valódi olvasója és olvasóvá váló szerzője, és megint másféleképpen keresi a hibákat az a hivatásos szöveggondozó, a textológus, akinek a tevékenységéről ennek a kérdésnek a kapcsán nem feledkezhetünk meg."[34]

Az irodalmi hibára mint szöveget strukturáló jellegzetességre épülő életműveket a kortárs irodalomban is találunk: a nyelvi hiba Parti Nagy Lajosnál mindig egy eltávolított elbeszélő sajátjai, Esterházy Péternél és Kukorelly Endrénél sajátként vállaltak, szükségesek a szövegekben: „Nyugodtan engedd, hogy az egész hasson, / És írj le egy szót. Írd eleve át, / És hajítsd ki valahány harmadát! / Ha írsz, javítsd át, húzd át, írd fel újra. / Szívig érjen. Hagyd, hogy a szíved szúrja, / Belülről ki. Valahogy átmegy rajtad, / Ha el nem felejted. Ha el nem rejted."[35] A szöveghibának nem létezik általánosan érvényes meghatározása, hiszen azt, hogy egy

[33] Vö. Karl Konrad POLHEIM, *A szöveghiba – fogalom és probléma*, fordította SCHULCZ Katalin= *Helikon*, 1998/4., 497.
[34] SZILÁGYI Zsófia, *Féllábú ólomkatona vagy levélnehezék?,* 21.
[35] KUKORELLY Endre, *Vojtina-redivivus =Mennyit hibázok, te Úristen*, Kalligram, Pozsony, 2010, 18.

értelmi struktúrát el tudunk-e fogadni, állandóan ki van téve a történelmi változásnak, így a hiba a filológus kritikai tevékenységében értelmezhető.

7. A törlés művészete, avagy szép menyasszony kis testi hibával

Az alkotási folyamat lényegi mozzanata a szöveg megrövidítése. A törlés az anyagkezelés tudatos szövegszerkesztési módjának bizonyítéka, mely feltételezi az alkotó szövegen kívül állását, a saját szövegét olvasó szerző jelenlétét: „hidd el, nincs nagyobb művészet a törlésnél. Én, ha tőlem függne, az iskolában ezt előbb tanítanám, mint a fogalmazást. Végre az alkotás is ezzel kezdődik. Elhagyunk valamit, ezer millió dolgot, melyet mellékesnek tartunk, és kiemelünk valamit, egyetlenegy dolgot, melyet fontosnak tartunk. Aki tudja, hogy mit ne mondjon, az már félig-meddig tudja, hogy mit mondjon."[36]

Nem példa nélkül való kortárs magyar irodalmi művek esetében, hogy évekkel később újra kiadásra kerülnek, új címmel vagy megújult tartalommal. A tökéletességre törekvés szándékával újra hozzányúlt nagyregényéhez Spiró György is. *A Jövevény* című regényét írta át,[37] majd adta ki új címen az olvasóközönségnek:

„Nemrég elolvastam *A Jövevény*t, és azt találtam, hogy itt-ott fél meg negyed oldalakat húzhattam volna, de az egészen ez alapvetően nem változtatna. Sajnos többnyire mindent hamarabb kellett befejeznem a kelleténél, ilyen-olyan okokból; néhány hiányosságra csak most jöttem rá igazán. Van, amit akkori írói tudásommal meg sem tudtam volna oldani. Ma már meg tudnám, de *A Jövevény* világába másfél évtized múltán nem tudok visszamenni, szép menyasszony marad kis testi hibával."[38]

A szöveghez használt források elégtelensége, valamint a túl sok esszébetét és szerzői kommentálás évek múlva már ellentétes a szerző célkitűzéseivel. A narrációs struktúrában az elbeszélő a szereplők látószögét átveszi, azt folyamatosan változtatja, így a különböző perspektívák relativizálják, néhol ironizálják egymást: „a szereplőket saját tetteik és szavaik mutassák be, hogy a kommentátori gesztus ne

[36] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Egy és más az írásról*= KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, Osiris, Budapest, 1999, 152.
[37] Vö. *Húzós esetek*, a HVG internetes folyóirat cikke, http://www.archivum.hvg.hu/article/200716huzos_esetek.aspx, letöltés dátuma: 2012. február 26.
[38] *Aki tudja, ugyanazt tudja: Csontos Erika interjúja*= SPIRÓ György, *Fogság: Széljegyzetek*, Magvető, Budapest, 2006, 39.

legyen több mint felmutatás, ama reprezentatív történet megtisztítása és felmutatása: ecce homo."[39]

Kérdés persze, hogy miért kellett új címet, a *Messiások*at adni a regénynek, amelyet a szerző „csak" tökéletesíteni akart. Spiró egy interjúban bevallotta, hogy sok olyan történelmi tényt, amelyet a megírás alatt, a nyolcvanas években nem tartott fontosnak, a javítás során, más források ismeretének tükrében belevett könyvébe. A szerző a korabeli olvasási szokásokat is említi, melyek azóta megváltoztak; így ha könyve változatlan formában marad, unalmassá, bonyolulttá, nehezen érthetővé válik a mai olvasónak. Az interjúban arról is beszél, hogy ha fikciót kellett volna átírnia, és nem dokumentumregényt, ahogyan ő a *Jövevény*t nevezi, nem tudott volna „lelkileg visszamenni."[40]

Egy prózai munka átírását azonban más körülmények is kezdeményezhetik. Esterházy Péter családregényének, a *Harmonia Caelestis*nek a kiegészítéseként megjelent *Javított kiadás*ban az apa figurájának hitelességét az ügynöki tevékenységet igazoló jelentésekre alapozva kérdőjelezi meg. A felforgató erejű írásnyomok, az apa múltját feltáró dokumentumok a teljes családtörténet hitelességét ássák alá, a saját írásmunka cenzúráját, törlését teszik szükségessé. Tóth Réka *Az írás mint szöveg* című tanulmányában Jean Bellemin-Noël szöveganalitikus elképzelésére alapozott genetikus elemzéseit pszichoanalitikus megközelítésben tárja az olvasók elé: „írás közben a szerző nem tesz mást, mint önmagát törli, cenzúrázza, hogy szövege önmagától és a leendő, elképzelt olvasóktól megfelelő távolságba kerülve műként értelmeződhessék."[41] Esterházy *Javított kiadás*a az írás tudattalan működését teszi láthatóvá: a dokumentumok tipográfiailag piros tintával különülnek el a narratív részektől. A *Harmonia* mellékleteként számon tartott *Javított kiadás* nélkülözhetetlen hozzátoldása lesz a családtörténetnek: a fikciós szövegvilág megalapozása helyett annak lerombolását, átstrukturálását igényli immár visszafordíthatatlanul.

39 Vö. *Egy megváltás hétköznapjai*, Az *Élet és Irodalom* 2007. 35. számából, http://spiro.irolap.hu/hu/egy-megvaltas-hetkoznapjai, letöltés dátuma: 2014. október 20.
40 Vö. *Hamarosan megjelenik Spiró György régi-új kötete*, 2007. március 6., http://hvg.hu/kultura/20070306_spiro_messiasok, letöltés dátuma: 2014. október 20.
41 Vö. TÓTH Réka, *Az írás mint szöveg – a szöveg mint írás, Helikon*, 1998/4, 561.

8. A szöveg változékonysága, az olvasói tapasztalat

Az egyik legérdekesebb kérdés egy szöveg újrakiadásakor, hogy vajon milyen tudás öröklődött az olvasók tudatában, és melyek azok a részei a szövegnek, melyeknek nincs „nyoma", „emlékképe" az olvasóban; melyek, ha a szöveget nem olvassuk újra egy más szempontrendszert figyelembe véve, nyom nélkül elvesznek. Az újraolvasás során egy szöveg elszenvedheti úgy is a változást, hogy bizonyos részei érinthetetlenek maradnak, kívül esnek az olvasó tudatán, hiszen az ismert részek raktározódnak el, ezek képezik az adott szövegről való tudásunkat, a szöveghagyományozódás folyamatának darabjait.

Az újraolvasás a filológusi munka felől is hasonló eredményre vezet: a szöveg atomizált egységei, a *lemmák* öröklődnek tudásról tudásra, így a szöveg többi részét, mivel ezeknek nincs exegetikai hagyománya, kevésbé tartjuk fontosnak.[42] Ez a válogatás mindig kibillenti a szöveget egy meghatározott középpontból, Roland Barthes szavaival szólva, „csillagokká repesztjük szét a szöveget." Az új szövegkiadás tétje éppen ebben a dekonstruáló mozzanatban ragadható meg: olyan szövegrészeket választunk ki az olvasás során, melyek a hagyományos szövegértelmezés érvényességét borítják fel, vagy unalomig ismételt újramondását rekesztik be azzal, hogy eddig nem észlelt *lemmá*kat emelünk ki és értelmezünk, egy régi szövegen alapuló új olvasatot nyújtva. Másképpen megfogalmazva, „a már mindig megértettet tagadjuk annak érdekében, hogy a meg-nem-értettet feladatként jelöljük ki a megértés számára."[43]

A könyvkiadások időbeli-térbeli terjeszkedése a szöveg kiterjedő áramlását mutatja; a szövegét, amely könyv formában való megjelenésével sosem egy végleges, lezárt és érinthetetlen produktum. Jean Paul Sartre gondolata kívánkozik ide az irodalmi alkotó tevékenység természetéről: „nem tárhatok fel és teremthetek egyszerre. A teremtmény lényegtelenné válik az alkotó tevékenységhez viszonyítva. A létrehozott tárgy, még ha döntőnek és véglegesnek is tűnik mások számára, számunkra sohasem az: bármikor módosíthatunk rajta egy-egy vonást, árnyalatot vagy szót; vagyis sohasem kényszeríti ránk magát."[44]

---

[42] Vö. Christina SHUTTLEWORTH -KRAUS, *Kommentárok olvasása,* fordította NEMERKÉNYI Előd = *Metafilológia 1, i.m.,*516.
[43] Heinz SCHLAFFER, *i.m.,*574.
[44] Jean-Paul SARTRE, *Miért írunk?= Mi az irodalom?* fordította NAGY Géza, Gondolat, Budapest, 1969, 55.

II. A *Kő hull apadó kútba* recepciótörténetének alakulása 1976-tól napjainkig

1. Bevezetés

Szilágyi István második regényének recepciótörténete változatos és bővelkedik kritikai írásokban: a legnagyobb figyelmet kapta a teljes életműben, melyhez nemcsak a különleges szövegvilág, hanem az író személye is hozzájárult:

„...a kritikusok szeretik, ha egy prózaírónak összetéveszthetetlen »stílusa«, irálya van. [...] Az ilyen szemlélet szerint fontosabb a szerző személye, mint a műve, szónokként fogják fel a szerzőt, nem alkotóként, akinek politikai és ideológiai kérdésekben közszereplőként kell kiállnia a közönség elé, és mindenkor ugyanazt és ugyanúgy kell prédikálnia. Én a műben elbújt szerzőre szavazok, a műnek legyen nyelve, nem az írónak. Eltérő koncepciójú művek eltérő nyelvet követelnek azonos szerző esetében is."[45]

Spiró György állásfoglalása tanulságos, ha Szilágyi Istvánt mint egykönyves szerzőt tekintjük, hiszen az alkotói életmű homogenizálásának igénye a Szilágyi-korpusz megítélésben sem bizonyult gyümölcsözőnek. Ráadásul, jól láthatóan elkülönül az életműben a szerző mint írószemélyiség, akit az interjúkból ismerhetünk meg, valamint a regénytextust teremtő alkotó, akit a regényszöveg formálódásával hozhatunk összefüggésbe. A *Kő hull apadó kútba* befogadás-történetéről szóló fejezet bevezető gondolata, alkotó és írószemélyiség különválasztása a Szilágyi-recepció egyik lényegi problémakörét érinti, hiszen az életmű megítélését a mai napig befolyásolja e két szerepkör befogadói oldalon érzékelhető összemosása.

Szilágyi István, a ritkán publikáló, ám különleges szépírói világot teremtő könyvek szerzője, aki zárkózott, az interjúkban szereti megválasztani beszélgetőpartnereit. Szilágyi István, aki a mai napig szülőföldjén, Erdélyben él, nem emigrált Magyarországra, hosszan dolgozik egy könyvén, perfekcionalista, az állandó javítási-tökéletesítési kényszer hajtja. A filológus-író, aki hosszan kutat regénytémája után, és a dokumentumokat úgy építi be írói világába, hogy egy sajátos szilágyis szövegvilág kerekedik a könyv végére.

Az írót az irodalomtörténet az egykönyves szerzők táborába sorolta, melynek egyik oka Szilágyi életművének hullámszerű kanonizációjában keresendő, mely máig problematikussá teszi a korpusz értékelését. Az életmű centrumának a *Kő*

[45] *Aki tudja, ugyanazt tudja,* 37.

hull apadó kútba című regényt határozhatjuk meg, mely köré a többi Szilágyi-írás rendeződni látszik: a második regény a szerzői életmű legemlékezetesebb darabja, szakmai berkekben is a legjobban sikerült prózaként értékelik. A *Kő hull apadó kútba* Szilágyi István életművének ötödik könyve, nagyprózai művei közül az *Üllő, dobszó, harang* után következő regény. Az állandó összehasonlítás a Szilágyi prózájának értékeléseiben az első kiadást követően rendre előkerül, mely különösen a regényt követő *Agancsbozót* értékelésében csapódott le.[46] A korpuszon belüli összevetés a regény és a *Jámbor vadak* novelláskötet között a kortárs kritikában,[47] az *Üllő, dobszó harang* és a *Hollóidő* esetében csak későn, az első megjelenést követő évtizedekben olvasható. Többnyire feltehetően azért, mert a Szilágyi-írásokról készült recenziók adott műre irányuló kérdésfelvetései ezt nem tették lehetővé, valamint a regények különneműsége, eltérő témája, prózanyelve sem indokolta ezt.

A Szilágyi-életmű kritikusainak megállapításai alapján és saját célkitűzéseimmel megegyezően, a Szilágyi-korpuszt a *Kő hull apadó kútba* című regényen keresztül érdemes vizsgálni. Ez a megállapítás jelen dolgozat alaptézise is, miután a legnagyobb terjedelmű és legváltozatosabb recepciótörténeti visszhangja ennek a regénynek volt. Feltevésem szerint a regény recepciójának alakulása hatással van a teljes Szilágyi-életmű alakulására, mai magyar irodalomban elfoglalt helyére. Megfigyelhető a korpusz formálódásában, hogy az életmű 1975-ig, a *Kő hull apadó kútba* megjelenéséig egységes: a rövidprózák és az *Üllő, dobszó, harang* megrajzolják a jellegzetes szilágyis szöveguniverzum határvonalait, sok esetben paratextust is biztosítva a készülő regénynek. Ezek a szövegek egymást is kontextualizálják, erősítve ezáltal az életmű szövegi egységét - a szerző kedvelt víz-metaforájával kifejezve: Szilágyi szövegvilágának áradó és összefüggő érhálózattal rendelkező folyamává duzzasztva a *Kő hull apadó kútba* című regényt.

Szilágyi István prózája a kánonba helyezés tekintetében kettős irányú lehet, hiszen a regény két, egymástól eltérő kulturális közeg terméke, az erdélyi magyar irodalomé és a mai magyarországi irodalomé. Az irodalomtörténet-írásban többféle fogalomhasználat él, melyek közül disszertációmban *az erdélyi magyar irodalom* kifejezést használom: a fogalom számításba veszi a magyarországi nyelvi-hagyománybeli kötődést, ugyanakkor a sajátos tájegységhez, régióhoz kapcsolódást,

[46] „[…] művészi színvonala ugyan nem éri el az első pályaszakaszt összegző *Kő hull apadó kútba* remekmű mértékét, de figyelemre méltó alkotás." GÖRÖMBEI András, *A szabadságeszme védelmében: Szilágyi István két regényéről*= G. A., *A szavak értelme*, Püski, Budapest, 1996, 286.
[47] Vö. CZÉRE Béla, *Kő hull apadó kútba, Kortárs*, 1976/7, 1160.

mely az irodalmi művek befogadása szempontjából adott és nem hagyható figyelmen kívül.[48] Dolgozatomnak ebben a fejezetében áttekintem a *Kő hull apadó kútba* recepciójának alakulását, kiemelve a kritikák által tárgyalt legfőbb kérdésfelvetéseket, röviden értékelve azok fejleményeit. A recepciótörténet eseményeit időrendben veszem sorra, az erdélyi magyar és a magyarországi kritikai beszédben megjelenő írásokat külön tárgyalva. Ezt a különválasztást a recepciótörténet eltérő kérdésfelvetései indokolták. Megfigyelhető, hogy az 1989 előtti és utáni méltatások különböző szempontrendszer alapján olvassák a *Kő hull apadó kútba* című regényt, így jól láthatóvá válnak a kortárs recepció és a későbbi kiadások kísérte reflexiókban felvetett kérdésirányok változásai, melyek a változatlan szöveg változó diszkurzív feltételrendszerének alakulását mutatják.

Az 1975-ös első megjelenést követő regényről mind a magyarországi, mind a romániai irodalmi lapokban olvashatók korabeli recenziók, melyek kisebb vagy nagyobb hangsúllyal, de kísérletet tettek regénytipológiai meghatározásra, kiemelték a Németh László-örökség szerepét, valamint Jajdonnak Zilahhal való azonosítását. Megfigyelhető, hogy az ábrázolt művilág értékelése visszatérő sémák alapján történik: a műfaji besorolás, az irodalmi előképek, a szövegvilág részelemeinek valóságra vonatkoztatottsága, referencializálhatósága körül forognak.[49] A *Kő hull apadó kútba* című regénnyel sokat és sokan foglalkoztak, mellőzöttségről tehát nem lehet szó. Sokkal inkább a korabeli prózairodalmat és általában az irodalmat a hetvenes években értékelő, irányzatokba kényszerítő ideológiai normarendszer keretei között megvalósuló regénydiskurzust láthatunk kibontakozni.

---

[48] „A romániai magyar irodalom a kisebbségi magyar irodalmak alkategóriájaként tekintve az irodalomnak morális vagy egyéb célelveknek megfelelő funkciót szán az irodalomtörténeti konstrukcióban, amely pedig azzal a veszéllyel fenyeget, hogy ezt az irodalmat az ideológiai konstrukciók alapjaként kezelve, a szövegek esztétikai, egyetemes kategóriákkal mért értékének felszínre hozása helyett elfedi azok valódi értékét." Balázs Imre József tanulmányában disszertációmmal megegyező, *erdélyi magyar irodalom* fogalmat preferálja, jelzi ugyanakkor a fogalommal kapcsolatos pontatlanságokat. Vö. BALÁZS Imre József, *Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához = Újrateremtett világok: Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére,* szerkesztette BALOGH F. András, BERSZÁN István, GÁBOR Csilla, Argumentum, Budapest, 2011, 271.

[49] Szőcs István méltatásában így értékel: „ha a regényt motívumai, témái felsorolásával jellemeznék, teljesen hamis képet kapnánk róla." Takács Ferenc *Agancsbozót*-kritikájában a *Kő hull apadó kútba* kapcsán így összegez: „a kortársi magyar regényírásnak ez a társtalan, »áramlatot«, »vonulatot«, »nemzedéket« s hasonló címkéket magán megtűrni képtelen műve[…]"Vö. SZŐCS István, *Szilágyi István, Kő hull apadó kútba*, *Utunk,* 1975. május 30, 2, és TAKÁCS Ferenc, *A história és a mítosz, Kortárs*, 1991/3., 154.

2. A regény korabeli fogadtatása, az 1989 előtti méltatások

2.1 az erdélyi magyar kritikák

2.1.1 az első nagy elismerés, a Pezsgő-díj

Az első díj, melyet a regény a kritikusoktól kapott és a kortárs erdélyi magyar irodalmi értékelések között is fontos állomás, a *Pezsgő-díj*, vagy *Az Év Könyve* kitüntetés, mely elismerést a hetvenes évek elejétől minden évben változó szavazóbizottsági tagokkal egy szépirodalmi műnek (próza, vers, dráma, esszé) ítéltek, és az egész éves könyvtermést szemlézve kerekasztal-beszélgetés keretében szavaztak a legjobbnak ítélt munkára. Láng Gusztáv, a díj odaítélésének általános indoklásában elmondta: „az irodalmi fejlődés távlatában próbáljuk mérlegelni egy-egy könyv jelentőségét. Azt a szerepet kell néznünk, amelyet egy könyv játszik vagy játszani fog irodalmunkban."[50]

Az 1975-ben megjelenő írásokat Tamás Gáspár Miklós, K. Jakab Antal, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Rácz Győző, Bretter György és Marosi Péter értékelte az *Utunk* lapjain. A beszélgetés során a kritikusok a regény értékei mellett nem titkolták gyenge pontjait sem. A regényszöveg nyelvi megalkotottságának elmarasztalása jelenik meg két kritikus ítéletében is: Tamás Gáspár Miklós a regénynyelv természetességének hiányát rója fel, K. Jakab Antal „túlcifrázott, terjengős" jelzőkkel illeti a művet, Láng Gusztáv pedig az esszéisztikus betéteket bírálja, mert azok „nem érik el a cselekmény szimbolikájának magasát." A „megcsináltság" érzete mellett tehát a „túlírtság" jelenik meg negatív értékelésként, melyek közül az utóbbi megállapítás a későbbi kritikai beszédben is újra előkerül.[51]

Tamás Gáspár Miklós regényről tett észrevétele ugyanakkor tartalmaz egy érdekes megállapítást, mely szerint „a narrátor beavatkozásai másképpen értelmezik az ábrázolt anyagot, mint maga a cselekményszövet."[52] Ez az állítás közvetve az

---

[50] LÁNG Gusztáv,*Utunk*, 1972/5, 11.

[51] Ezeket az észrevételeket 1964-ben Szilágyi Domokos is kifejtette Fábián Sándor verseskötetének és Szilágyi novelláinak összehasonlításában: „Szereti az első személyes előadást, a közvetlen hangot, a cselekménybe beleszőtt, indulatos belső monológokat; a leíró részeket képekkel, hasonlatokkal fűszerezi. Stílusában közelebb áll az élő beszédhez, mint Fábián. [...] Novelláinak felépítésében is erősen érvényesül a líraiság, vers-szerűség (például a címadó Sorskovácsban)." Majd később így értékeli prózáját: „Szilágyinál az el-eltúlzott líraiság laza szerkezetet eredményez, burjánzó mondatokat, zsúfolt képeket, ami szintén a tömörség rovására megy; költőisége, mivel nem tud gazdaságosan bánni vele, néha álköltőiséggé fajul." SZILÁGYI Domokos, *Szabálytalan kritika két fiatalról, Igaz Szó*, 1964/9, 460.

[52] *Az Év Könyve*, *Utunk,* 1976. február 27, 2.

elbeszélő szöveget értelmező, esszéisztikus szólamaira utal, így a narrátor önreflexióinak és a tényleges regénycselekmény értelmezésének divergenciáját emeli ki. Ennek magyarázatát a regény elbeszélés-szerkezeti jellegzetességében találjuk: az elbeszélésre egyik pillanatban a narrátori, másik pillanatban a szereplői fokalizációjú történetmesélés a jellemző. Tágabb, textológiai összefüggésben rávilágíthat ez az észrevétel arra is, hogy a szöveget alkotó író nem lehet egyszerre a szöveg teremtője és olvasója is egyben, hiszen ahhoz, hogy értelmezni tudjunk egy szöveget, kívül kell maradnunk, olvasóként kell tekintetünket a szövegre irányítanunk.[53] Jauss szavait idézve: „az író ezért kénytelen megállni, hogy újraolvassa önmagát; a teremtés és a teremtmény közti űr lehetetlenné teszi, hogy egy időben írjunk és olvassunk."[54]

Marosi Péter állásfoglalása szerint Szilágyi regényének jellemzője, a történelmi-társadalmi körkép és lélekrajz, jelképiség ötvözése Szabó Gyula *Gondos atyafiság* vagy Bálint Tibor *Zokogó majom* regényeivel összefüggésben támadás, elmarasztalás oka volt.[55] Ebből a véleményből kiolvasható, hogy a kritikai beszédben elmozdulás történt az ilyen szövegek pozitív kanonizációjának irányába. A Bertha Zoltán és Görömbei András által írt *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* kötetben ugyanakkor egy másik magyarázatot is találunk Szilágyi regényének pozitív értékelésére: „Szilágyi István, Bálint Tibor és Pusztai János alkotásai kevésbé közvetlenül kötődnek a népi-nemzeti-társadalmi közeghez, mint Sütő András, Szabó Gyula vagy Beke György – tehát az előző nemzedék írásai"[56]

Az *Év könyve* vitában szereplő prózaszövegek, Lászlóffy Aladár *Az ólomkatona hadifogsága* és Deák Tamás *Antal a nagyvilágban* című regényei két teljesen eltérő elbeszélői hagyományba illeszthetők bele, mint Szilágyi regénye. Szilágyi írásmódjával kapcsolatban talán Panek Zoltán intellektuális-gondolati prózáját érdemes említeni: Panek a férfi-nő viszony örök témáját veszi elő, szövegeiben a lírai monológok, a szituatív helyzetek, az elmélkedő elbeszélő alakja tűnik fel. Az 1977-ben megjelent *A földig már lépésben* az emberi viszonylatok kusza szövevényét mutatja meg: „egy regény nem más, mint azoknak az embereknek a helyzettisztázása, akik jól ismerik egymást, mindent tudnak egymásról, ám amikor ezt

[53] Máig időszerű ezért Tamás Gáspár Miklós szöveggel (és az elbeszélővel) szembeni elvárása abban a különös helyzetben, amikor megjelenik a *Kő hull apadó kútba* javított változata, amely viszont nem készülhetett volna el szerzője újraolvasó, újraalakító munkája nélkül.
[54] Vö. Hans Robert JAUSS, *Befogadás és teremtés: a torzsalkodó testvérek mítosza*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon* 1989/3-4, 455.
[55] *Az Év Könyve*, *i.m.*, 3.
[56] Vö. BERTHA Zoltán – GÖRÖMBEI András, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, 1983, 72.

megállapítják, megijednek, mert máris mindent újra fel kell mérni egymással kapcsolatban. Állandó mozgás, nem jellemfejlődés, hanem a jellemek értelmezése a világgal és a többiek viszonylatában."[57]

A *Pezsgő-díj* elismerés ragját jelzi, hogy Szilágyi regényét megelőző évben Bodor Ádám *Plusz-mínusz egy nap*, 1975 után pedig Panek Zoltán *A földig már lépésben* című nagyregénye bizonyult értékes írásmunkának. Hozzá kell tenni, hogy a romániai magyar könyvkiadást serkentette az a tény, hogy az *Utunk* folyóirat előrejelzője volt annak, hogy milyen szövegek kerüljenek az olvasó elé: az 1975-ös *Utunk Évkönyv*ben egyszerre jelent meg a *Kő hull apadó kútba* című regényből és *A földig már lépésben* esszéregényből egy-egy rövidebb részlet. Jól látható a Pezsgő-díjjal elismert alkotók munkáin, hogy az értékmegőrzés, a prózairodalom kortárs elismertetése vezette a kritikusokat a választásban – ennyiben a magyarországi prózatermést méltató irodalomtörténészekkel egyidejű irodalomtörténeti folyamatról beszélhetünk.

A Pezsgő-díj sajátos helyet foglalt el az erdélyi magyar irodalmi életben: „egyfajta ellenkánonként működött a hivatalos, tankönyvek által képviselt irodalomszemlélettel szemben, ugyanakkor függetlensége, civil jellege folytán viszonylag jól leképezte a kánonformáló tekintéllyel bíró korabeli kritika opcióit."[58] A díjnak nagy szerepe volt Szilágyi regényének elfogadtatásában, mellyel szinte egy időben lezajlott a regény magyarországi recepciója. Ez a tendencia később folytatódik, „az erdélyi magyar irodalom recepciója a hetvenes évektől egyre inkább áttevődik Magyarországra."[59]

2.1.2 Sütő András és a prózavita

A korabeli erdélyi magyar irodalmi prózatermésből kiemelkedik Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyve, amely mind az erdélyi, mind a magyarországi olvasók körében nagy siker, és egy követendő, kialakítandó kánon textuális alapjává

[57] Ezt a részletet akár a *Kő hull apadó kútba* alaphelyzetének rögzítéseként is olvashatjuk. Panek Zoltánt idézi POMOGÁTS Béla, *Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban*, Magvető, Budapest, 1987, 150.
[58] Vö. *A Pezsgő-díj és kontextusa=Újraolvasott Pezsgő-díjasok*, szerkesztette BALÁZS Imre József, Korunk - Komp-Press, Kolozsvár, 2012, 13.
[59] BALÁZS Imre József, *i.m.*, 16.

válik.[60] Sütő könyve nem előzmények nélküli, hiszen az ötvenes évek elején írt novellákban, karcolatokban már motívumaiban és írói szemléletmódjában is megtalálhatók a szintetizáló mű előzményei. Könyvében nemcsak a mezőségi tájegység, a szülőföld megörökítése, hanem egy nagyobb közösség életrevalóságának, bukások utáni megújulásának története is beleíródik.[61] Nemcsak a korábbi novellákat szintetizáló mű ez a regény, hiszen a rövidprózákhoz képest, melyek egy-egy érdekesebb eseményt vagy egy-egy jellem különleges vonását mutatták meg, szemléletmódjában is újat hoz: az egyedi jellemvonásokban az általános emberit keresi, a bemutató nézőpont helyett a személyes átélés hitelével szól.[62] Sütő regényét a magyarországi prózatermés felől is próbálta besorolni a kritika, Sánta Ferenc *Húsz órá*jával hozták párhuzamba.

Szilágyi közvetlen elődjeként tekinthetett Sütőre, és ha közvetve is, de írásmódja hatással volt Szilágyi alkotói munkájára. Érdekes adalék lehet Szilágyi novelláinak olvasástörténetében, hogy *A szőlősgazda* című elbeszélés, melyet Szilágyi *Bolygó tüzek* című válogatott kötetébe is felvett, feltűnően a legnagyobb mértékű átírást szenvedte el a többi újra megjelentetett írások közül. *A szőlősgazda Jámbor vadak*ban megjelent változatát összevetettem a *Bolygó tüzek*ben találhatóval: a sok, néhol feleslegesnek tűnő átjavítás arról tanúskodik, hogy ez a próza valamiért fontosabb volt Szilágyinak, mint az összes többi átírt változat. Azon túl, hogy a novella eredeti címe az elbeszéléskötet egyik témacímével egyezik meg (*Változatok egy bombavetőre*), a *szőlőtelepítés* és a *veszett kutya* történetelem Sütőnél is megtalálható *Anyám könnyű álmot ígér* című regényében.

Sütő prózájának műfaji sokszínűségével kapcsolatban a kritika az esszéregényt is emlegeti, melyet egy interjúban a szerző így kommentál: „az első novelláskötetem után elkapott az esszéírás varázsa, főleg Németh László hatására. Részint talán ennek is tulajdonítható, hogy megpróbáltam novellisztikus elemeket esszéisztikus elemekkel úgy ötvözni, hogy mondandómat a lehető legvilágosabban és

[60] Sütő András műveinek recepciója, a „Sütő-jelenség" történeti, ideológiai, politikai mozzanatok egyaránt szerepelnek az irodalmi megítélés mellett. Nem az egyes művek sikerültsége, vagy akár esztétikai értéke mérettetett meg Sütő esetében, sokkal inkább az egész életmű összessége, annak morális kérdésfelvetéseket felvető alakzatai. Vö. BOKA László, *Ideologikus alakzatok az (1957 utáni) erdélyi irodalom fogadtatásában*= BOKA László, *A befogadás rétegei: Tanulmányok és kritikák*, Komp-Press, Kolozsvár, 2004, 115-116., valamint 120-121.
[61] GÁLFALVI Zsolt, *Vallomás az elkötelezettségről*=G. ZS., *Az írás értelme*, Kriterion, 1977, 179-194.
[62] Vö. GÖRÖMBEI András, *Anyám könnyű álmot ígér*= G. A, *Sütő András*, Akadémiai, Budapest, 1986, 136-166.

- tömörebben fejezzem ki."[63] Az esszéisztikus betétek szövegbe szerkesztése az írói mondanivaló sűrítettebb, tisztább kifejezési formáját képviseli. Az esszé népszerűsége nem kizárólag írástechnikai szempontból magyarázható, hanem olvasói elvárásként is jelentkezett Szilágyi István írói indulásakor.

Az *Igaz Szó* prózavitája a fiatal alkotók indulását követő vitasorozat, mely az erdélyi magyar irodalmi élet élénkülését jelzi: az *Utunk* 1962-es számában indított novellapályázat után a rövidpróza műfajában alkotó Bálint Tibor, Szilágyi István, Szabó Zoltán, valamint Szépréti Lilla, Szíves Sándor, Józsa István alkotók írói teljesítményét értékelte. A *szocialista realizmus* jegyében alkotók írásait mérlegre tevő Gálfalvi Zsolt *Igaz Szó*ban megjelent vitaindító cikkében több szempontrendszert próbál egyidejűleg érvényesíteni, melyek sok esetben összemosódnak. Egyfelől, a *szocialista realizmus* mint irodalmon kívüli értékelő nézőpont, „alkotási mód tág teret biztosít az egyéni írásmódok, változatos stílustörekvések és írói eljárások érvényesüléséhez"[64], ennyiben tehát elfogadó, az alkotói szabadságot támogató eszmeiségű korjelenség, azonban mint a művek esztétikai értékítéletét befolyásoló szempont is megjelenik.

Az említett írók hőseinek ábrázolásában számon kért *szocialista erkölcs*, illetve a karakterek megformálásának kritikájában kifejtett elmarasztaló ítéletek is összefüggnek azzal, hogy a hatvanas évek prózatermését még erősen az irodalmi sematizmus ismertetőjegyei határozzák meg. Elmozdulást is sürget azonban a sematizmus hagyományától a vitaindító, amikor megfogalmazza „a sematizmus ellenszere nem a társadalmi konfliktusoktól való elvonatkoztatás, nem a kisszerűség és nem a különös, a groteszk, a bizarr hajszolása, hanem az élet sokrétű valóságának a maga teljes bonyolultságában való és egyértelmű, szilárd eszmeiségű ábrázolása."[65]

Gálfalvi Zsolt cikkében Szilágyi István *Ahol nem történik semmi* című írását méltatja elismerően (az elbeszélés a *Sorskovács* kötetben is megjelenik), elmarasztaló kritikával illeti viszont a *Macskaélet* című elbeszélést. A két írás témájában és problémafelvetésében igen különböző: az első Tombori mozdonyvezető, a munkásból lett fiatal mérnök emlékezéseit, a második egy úri kisasszony házában született macskakölykök „elrekkentésének" történetét örökíti meg. Ez utóbbi, Gálfalvi szerint, a „szimbólumok erőltetett és kisszerűségbe fulladó használatával" válik nem sikerült

[63] *Írószobám: Albert Zsuzsa rádiós beszélgetése*= SÜTŐ András, *Sárkány alszik veled: Beszélgetések könyve*, Szépirodalmi, Budapest, 1991, 32.
[64] GÁLFALVI Zsolt, *Az elvarázsolt hétköznapok*, *Igaz Szó*, 1963/10, 567.
[65] GÁLFALVI, *i.m.*, 571.

elbeszéléssé. Kántor Lajos cikkében Gálfalvi Zsolt ítéletét „felületes véleménymondásként értékeli, majd kifejti: „a *Macskaélet* elhibázott írás, de nem azért, mert tematikájában a magánélethez kapcsolódik [...], hanem a *Macskaélet* szimbóluma nem alkalmas az írói mondanivaló hordozására."[66]

Érdekes felvetése a vitának az olvasóközönség megnyerésének kérdése, az az alkotás-módszertani felvetés, hogy mivel lehet leginkább hatni a kor olvasójára: „az esszéisztikus, úgynevezett bölcselő regény hívei azzal érvelnek, hogy az olvasótábor intellektualizálódása napjainkban természetes és általános folyamat, tehát a gondolatiságnak a cselekményesség és a lélekrajz rovására történő térhódítása éppen a mai olvasó korszerű igényeit szolgálja."[67] Ez a kijelentés a *Kő hull apadó kútba* nyelvi megformáltságával is összefüggésbe hozható, hiszen a gondolatiság a narratív struktúrába épített esszéisztikus elbeszélői szólamokba íródik bele, mellyel párhuzamosan Szendy Ilka gyilkosságig eljutó és azt követő életszakaszának bemutatása, a büntetlenül maradt bűn feldolgozásának lélektani folyamata jelenítődik meg. A prózavita több folyóirat-évfolyamon átívelő polémiasorozata a hatvanas évek erdélyi magyar elbeszélés-irodalmának értékelésén túl az irodalomkritikai beszéd formálódására is hatással volt. Jól láthatóvá váltak a műértékelés szempontjai, a kritikai beszédkultúra korabeli szófordulatai, a beszéd hatalmi pozicionálása.

Bár a Sütő-kánon alakulása látszólag nem hatott Szilágyi életművének értékelésére, közvetve egy irodalmi mű értékét meghatározó értelmezési keret tekintetében hatással volt a következő irónemzedék megítélésére. A *Kő hull*t ugyan nyíltan nem hasonlítgatták Sütő regényéhez, mégis érzékelhető, hogy Szilágyi könyvére a kritikusok ráolvashatták a Sütő-próza kevert műfajiságát: az esszéregényt, a vallomásos szociográfiát, az egyén-közösség viszonyának etikai kérdésfelvetéseit, így a kanonikus együttállás egybeköti a két könyvet.[68] A *Kő hull apadó kútba* úgy vált Sütő regénye mellett kánonalapozó művé a hetvenes évek erdélyi magyar irodalmában, hogy miközben az erdélyi tradicionális próza hagyományát követi, túl is lép rajta, és az újraalkotás, az újító törekvések felé tesz lépéseket.[69]

---

[66] KÁNTOR Lajos, *Az a bizonyos négyzetgyök, Igaz Szó*, 1963/11, 739.

[67] KOVÁCS János, *Korunk és a kommunista hős teljesebb ábrázolásáért: Elvarázsolt hétköznapok helyett – a hétköznapok varázsát*, *Igaz Szó*, 1964/1, 117.

[68] Itt érdemes megjegyezni, hogy Bálint Tibor *Zokogó majom* című nagyregényével és Sütő könyvével egy időben jelent meg Szilágyi első regénye, az *Üllő, dobszó, harang*, mely könyvek egyidejű megjelenése Szilágyi számára még nem hozhatta meg az elismerést.

[69] Véleményem szerint ezért is emelkedik ki Szilágyi könyve a mai napig az erdélyi irodalmi kánonból. Kulcsár Szabó Ernő szerint a hetvenes évekbeli magyarországi és az erdélyi irodalom között az a lényegi különbség, hogy a magyar irodalom ekkoriban már a nyelvválság jelzéseivel szembesült, míg

2.1.3 a korabeli kritikák főbb kérdésfelvetései

Ahogyan a Pezsgő-díj kapcsán megfogalmazódott kritikusi ítéletek sem voltak egységesek, úgy a további recenziók is széttartó véleményeket tükröznek a regényről. A Pezsgő-díj értékelésében megjelenő „terjengősség" vádját Szőcs István[70] is a regényre olvasta: „ha a szerző elhagyná legalább egynegyedét [a kommentároknak – kiemelés M. Á.], kétszer akkora lehetne a regény."[71] Az erdélyi magyar irodalmi élet vezető kritikusa, Marosi Péter írásában több problémát is felvet, melyek a regény értékelő megítélésében később is visszatérnek. A regény elbeszélés-szerkezetének gyenge pontjai a fejedelem-képet idéző szövegrészek: a kép fikciós világban elfoglalt szerepét bírálja, amikor kifejti, hogy „hiányoznak a múltba fordulás elemei", így a *Kő hull* „legmegíratlanabb része"-ként minősíti a fejedelem-kép leírásait.

Marosi Péter is említi a túlírtság kérdését,[72] melyet a hangulati- és cselekményelemekre való visszautalásokra vonatkoztat, majd példát is hoz a regényből, mely Dénes lelkiállapotának leírását tartalmazza. A részlet nyelvi megformálás tekintetében a regény metaforikus nyelvhasználatát tükrözi, képtorlaszként jelenik meg. Kérdés azonban, hogy milyen stíluseszmény alapján marasztalja el a kritikus a szöveg azon részeit, melyekre a metafora képi megjelenítést erősítő jellegzetessége jellemző. Azért is érdekes másfelől ennek a részletnek a kiemelése, mert a regényben kevés a Dénes nézőpontú és Dénest beszéltető narrációs megoldás, így az ehhez hasonló szövegrészek a szereplő árnyaltabb jellemrajzát segítik, tehát az olvasó jobban megismeri Gönczi alakját, lelki történéseit, így cselekvéseinek hajtóerejét.

---

az erdélyi magyar irodalom a tradíció megőrzését tartotta elsődleges feladatának, szemben a hagyomány újraalkotásának követelményeivel. Vö KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Budapest, Argumentum, 1994, 91.

[70] A kritikus a szerző *Jámbor vadak* novelláskötetének méltatásában is hangsúlyozta az alkotásmóddal szembeni fenntartásait: „korlátai között a látásmódjában mutatkozó […] túlhangsúlyozást, hangsúly-és nyomatékismétlést, túlrészletezést [kell megemlítenem – kiemelés M.Á.]: túlságosan hisz a dolgok és a kifejezések *önsúlyában*." SZŐCS István, *Nevek, sorsok álmok, Igaz Szó*, 1972/6, 915.

[71] Vö. SZŐCS István, *i.m.,* 2.

[72] *Üllő, dobszó, harang*ról írott méltatásában hasonló, regényszerkezetet érintő észrevételét olvashatjuk: „minek kell a nagy fegyelemmel kimunkált lélektani regény egységét ilyen nem egészen indokolt emlékkép-toldalékokkal megbontani? Azaz: nem lehetett volna mindezt beledolgozni a regény alapanyagába?" Vö. MAROSI Péter, *Világ végén virradat*= M. P., *Világ végén virradat: Cikkek*, Kriterion, Bukarest, 1988, 11, valamint a túlírtság kérdéséhez MAROSI Péter, *Édenkert kősivatagja*= M. P., *i.m.,* 52.

Szávai Géza *Igaz Szó*ban megjelent recenziójában is „a fejedelem képének árnyalatlan túlhajszolását” emlegeti fel, és a történelmi regény műfaji kategóriáját hangsúlyozza, a történet fölötti elmélkedéseket emeli ki.[73]A regényszövegben előforduló narratív betoldások szerepét abban látja, hogy az elbeszélő „kommentárjaival kinéz a regényből jelenünk felé.” Érdekes a kritikus megfogalmazása, hiszen egyfelől közvetve utal a szereplői fokalizáció és az elbeszélő reflexióinak hajszálvékony határvonalára, másfelől a kommentárok szerepére is rákérdez, amennyiben az olvasás jelenében megragadható értelmezést hangsúlyozza, így az olvasói tekintet szöveg általi tükröződésére bízza annak kontextuális értelmezhetőségét.

Bretter György a Pezsgő-díj odaítélésekor dicsérő szavakkal méltatta a regényt: elsősorban a jól kidolgozott struktúrát hangsúlyozta, Szilágyi prózája „létünk matematikáját írja táblára.” Korabeli, *Korunk*ban megjelent írásában azonban már több észrevétele is elmarasztaló a könyvvel kapcsolatban. Szociológiai megközelítésének alapgondolata, hogy Szilágyi krónikás-elbeszélői hangját háttérbe szorítja, így regénye nem történetírás, hanem inkább „gondolati” regény - nem a szereplők közti gondolatcsere, hanem a megszerkesztett regényforma tekintetében. Bretter írása, ellentétben számos recenzióval, kevéssé foglalkozik a *Kő hull apadó kútba* történetszálának értelmezésével, a szereplők tetteinek értékelésével. A karaktereket az ábrázolt valóságelemekkel egyenrangú, elidegenedett elemeknek tekinti, melyek egy adott funkciót töltenek be: sorsregényében a szerző „megragad egy struktúrát és azt nézi, hogy miképpen funkcionálnak a struktúra hordozói.”[74]

Recenziójában a nyelvi megformálást helyezi előtérbe, szemben azzal a szerző-kép uralta korpusszal, mely a Szilágyi-recepciót is jellemzi. Közvetett módon a textuális tér és elbeszélés-technika egymást alakító jellegzetességére is utal, amikor a regénynyelvről tesz észrevételeket: „Bodor Ádám novellái mellett az *Üllő, dobszó, harang*ban, majd ebben a regényben [*Kő hull apadó kútba* – kiem. M.Á.] találkozunk leginkább […]: mondatokkal, illetve a mondatszerkesztés sajátosságaival ábrázolni azt, ami a nyelvben a világ kifejeződéseként óhatatlanul jelen van.”[75]

Bár újvidéki, nem erdélyi recenzióról van szó, itt említem meg Thomka Beáta írását, mely az első alapos és értő kritikák közé sorolható. Az irodalomtörténész

[73] SZÁVAI Géza, *Az idő sodrában, Igaz Szó*, 1975/8, 149.
[74] BRETTER György, *Szilágyi István bizonyára regényt ír*, = B. GY., *Párbeszéd a vágyakkal*, Bp., Magvető, 1979, 347.
[75] BRETTER, *i.m.,* 350.

szerint Szilágyi könyvére a hagyományőrzés és kísérletezés egyaránt jellemző, „anyagát merőben újszerű kompozíciós elvek szerint rendezi el.”[76] A regénystruktúra részletekbe menő vizsgálatát, sajátos narratív megszerkesztettségét ilyen alapossággal a későbbi tanulmányok sem igen tárgyalták. Thomka Beáta meghatározza a *Kő hull apadó kútba* aszimmetrikus szerkezetét: az első négy fejezet a cselekménystruktúra lényeges mozzanatait egyesíti, a következő öt fejezet a hősnő kilátástalan vegetálását rögzíti. Mivel a két narratív egység elbeszélés-technikai szempontból eltér egymástól – az esszészerű betétek többnyire az első tömbben uralkodnak, míg a második egységben inkább a dialógusok vannak túlsúlyban – ezért másképpen értékelhető az esszéisztikus betétek és a fejedelemkép szerepe is a könyvben. Az idősíkok közötti ingázás, az előre-és visszautalások bonyolult szerkezetet, és ehhez igazodó jelentéstartalmakat valósítanak meg.[77]

Mózes Attila tanulmányában finoman sejteti a szerző és szereplő azonosíthatóságának lehetőségét: az *Sz. I. elkárhozása* címében új értelmezési keretet kínál az olvasónak, hiszen a főszereplő halálának és a vesztes metaforáján keresztül a túlélő elbeszélőnek a kapcsolatát tematizálja. Ez az írás már az 1987-es román kiadást követően jelenik meg, és kiemelkedik az addig közreadottak közül, hiszen a szerzőiség kérdését a szövegek értékelésének megkerülhetetlen szempontjává emeli.[78] Ez a megközelítésmód tükröződik Mózes szerint Szilágyi István Jajdon-látásában is: „mintha (egyrészt) belülről élné a vidék (és az Ilka) sorsát, ugyanakkor kívülről fogalmazná meg a kérdéseket, amelyek a regény során hovatovább egy meddő helyzet választ sem adó tépelődései.”[79] Mózes Attila tanulmánya szintézist képvisel az addig kiadott írások között, hiszen történelemfilozófiai eszmefuttatása mellett olvashatunk a Németh László regényeivel (itt az *Iszony*nyal) való párhuzamról, a görög tragédiák regényértelmezésbe kapcsolható erkölcsi kérdéseiről is.

---

[76] THOMKA Beáta, *Gondolat és álom határvizein*, *Híd*/1976, 923.

[77] Kiss Mihály elemzésében kitér az időbontásos szerkezet és elbeszélői nézőpont problémájára, a két fő motívum, a fejedelem és a kőhordás jelentőségére. Míg az idősíkok váltását a párbeszédek segítik, az idősíkok összefutását a legtávolabbi idősíkot reprezentáló fejedelem-kép képviseli: „ott bukkan fel, ahol a különféle idősíkok cselekménszálai összefutnak.” Vö. KISS Mihály, *Létté formált élet =Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 1981,161.

[78] Searle beszédaktus elméletére alapozva a szerzői név tulajdonnév: leírom vele, hogy mik fűződnek a nevéhez. A Szendy Ilka - Szilágyi István összevetésben a leírás a megjelölés pólusai között ingadozik, vagy a foucault-i fogalommal kifejezve: a szerző funkció a valódi író és a fiktív elbeszélő hasadásában jelentkezik. Vö. FOUCAULT, Michel, *Mi a szerző?*, *i.m.,*122.

[79] MÓZES Attila, *Sz. I. elkárhozása= Igaz Szó*, 1988/10, 352.

Az ötvenéves Szilágyi István tiszteletére Marosi Péter az *Utunk* 1988-as számában végigpásztázza a szerző alkotói útját egészen a *Hollóidő* megjelenéséig. Marosi Szilágyit filológus-írónak nevezi és alkotói módszerét dicséri, amikor a kutatómunka dokumentumainak módszertani feldolgozását részletezi: „[a kutatómunka dokumentumait – kiemelés M.Á.] a regény alakjainak dialógusaiban és dialogizált gondolatfoszlányaiban oldja fel […], ezeket mind és mindig alárendeli a regény egésze lélektani, mélylélektani, sőt gondolati, eszmei finalitásának. Itt tehát nem válik már el egymástól az ábrázolás és a szövegelés, hanem a dialógusban és dialogizált gondolatfoszlányokban válik megbonthatatlan eggyé."[80] Ezen okból, véli a kritikus, nem érezzük túlírtnak, túlbeszéltnek Szilágyi könyvét; a szerző írásmódjának egyedi megoldását látja benne. Érdekes, hogy a kritikus dialogizált gondolatfoszlányoknak nevezi a regény reflexív szólamait, melyek közvetve a Mózes Attila által említett szerzőiség kérdéskörébe íródnak vissza. Ezek a szereplők megszólalását követő hozzátoldott részek, melyet korabeli kritikájában Marosi túlírtnak értékelt, egy évtized távlatából az elbeszélés egységébe simuló szövegrészekként minősíthetőek.

A hatvanas-hetvenes évekbeli erdélyi kulturális-irodalmi életének kontextusában a marxista irodalom-felfogás megkövetelte a valóságábrázolást, mint a szocialista realizmus, csak másféle módon, amely aztán összekapcsolódott a nemzeti-nemzetiségi eszmékkel.[81] Az erdélyi irodalom egyik lényegi jellegzetessége ebben az időszakban tehát egyfajta „realista" írásmód jelenléte, melyet azonban nem érdemes feltétlenül a szövegszerű elbeszéléshez képest leértékelnünk.[82] A realista szemléletű regények olvasásmódjában is bekövetkezett változás, mely „a politikai tudat lassú átalakulásában érhető tetten."[83]

---

[80] Vö. MAROSI Péter, *Sorskovácstól a kovácsolhatatlan sorsig, Utunk*, 1988. október 7, 2.

[81] „A marxista irány az irodalomtudománytól megkövetelte, hogy a maga integrált elbeszélése nyelvén megalapozza az előzetesen megállapított eszméket és eszményeket, egy másik szinten, de gyakorta éppen ezen a rendszeren belül, a legkülönbözőbb irányokból összecsengő „honmentő"erők is ugyanilyen dogmatizmussal kérték számon a képviseleti irodalmat..." Vö. BOKA László, *Ideologikus alakzatok…,* 89.

[82] Annál kevésbé, mert bár jelen irodalomértésünk alapvetően a prózafordulat szerzőit ismerte el a kortárs magyar irodalom alapítóinak, Ottlik és Mészöly írásművészetének továbbörökítőiként, mára érzékelhető egy olyan tendencia is, mely ezen alkotók mellett egy sokkal szélesebb és sokszínűbb alkotói kört képzel el, nagyobb merítést mutatva ennek az időszaknak a prózaterméséből. Schein Gábor „poétikai szétfejlődésről" beszél, amikor a prózafordulat szerzőin túl a korabeli regénytermés nagyobb spektrumú körét vizsgálja. Vö. SCHEIN Gábor, *A közelmúlt* irodalma= *Magyar irodalom*, szerkesztette GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010, 943.

[83] SCHEIN Gábor*, i.m.*, 943.

2.2 A magyarországi kritikák főbb kérdésfelvetései

2.2.1 Az önszemléleti-vita

A hetvenes-nyolcvanas évek irodalmi sokszínűségét a folyóiratokban zajló vitasorozatok is mutatják. Sütő András cikke, amely a Csipkerózsika-vitát indította el, az erdélyi önszemlélet Gaál Gábor-féle *sajátosság méltósága* fogalmára épülő, transzszilván eszmeiséget visszhangozza. A *Kritika* 1978/12-es számában készült összefoglaló azt mutatja, hogy az „erdélyiség"-ről való gondolkodás már akkor sem volt egységes az írók között.[84] Az egyetemességre való törekvés gondolata, szemben a Trianon utáni transzszilvanista irodalomszemlélettel, az irodalmi alkotások örökérvényű értékeinek felmutatását preferálja, mely elmozdulást mutat egy világirodalmi rangú irodalom létrehozásának igénye felé. A magyarországi irodalomhoz való tartozás igénye a kultúrpolitikai helyzet okán sosem vált elérendő céllá a romániai közegben.

Az *Új Forrás* hasábjain lezajlott „nemzet-vita", valamint az ebből kinövő önszemléleti vita jól jellemzi a korszak kérdésfelvetéseit, különös tekintettel a nemzetiségi léttel kapcsolatos öndefiniáló törekvésekre. A „nemzet-vita" Szilágyi Ákos vitaindítójával indul,[85] amelynek alaptézise, hogy értékválság van a hetvenes években, a marxista ideológia válságban van, és ez szoros összefüggésben van a nemzetközpontú értékrenddel, amely Magyarországon uralkodik. Szilágyi Ákos cikkét több hónapon átívelő hozzászólások követték, melyek végül is egy saját történelemkép kialakításának sürgető igényét körvonalazták.

---

[84] Ezt Panek Zoltán hozzászólása is jól érzékelteti: „A sajátosság méltóságának hiábavaló hajszolása (ha valakinek nincs, az istentől sem szerezheti be) szerintem a beszűkülés felé vezetne, míg az egyetemességre való természetes törekvés mindenkor provincia-legyőző is (kísérlet), sohasem időszerűtlen nyitás, szükséges nyitás az emberiség irányába; még abban az esetben is, ha az emberiség hasonló törekvései közepette esetleg nem vesz tudomást várható remekműveinkről – nem mi leszünk szegényebbek." PANEK Zoltán, *Írjon ön is írül*, *A Hét*, 1978/35, a *Kritika* folyóiratban összefoglalják a Csipkerózsika-vita főbb pontjait 1978/12, 2.

[85] SZILÁGYI Ákos, *Nemzet-központú értéktudat vagy érték-központú nemzettudat?*, *Új Forrás*, 1979/8, 42-48. Az önszemléleti-vita vitaindító cikke is az ő nevéhez fűződik. Vö. SZILÁGYI Ákos, *A magyar irodalom önszemléletéről, Új Forrás*, 1982/4, 54-60.

Az 1982-ben induló önszemléleti-vitában közvetett módon a „nemzet-vita” folytatódik: Szilágyi Ákos cikkének egyik fő gondolata, hogy „a magyar irodalom önszemléletének új eleme éppen az »egyetemesség és a pluralitás« egyidejű létezésének elismerése lehet.”[86] Vitaindítójának következtetése azonban nem helytálló, amikor a nemzetiségi magyar irodalmak dinamikáját az adott államnemzet irodalmának mozgásaival hozza egy nevezőre. (Ezt Pomogáts Béla hozzászólásában is kifejti). Az erdélyi magyar irodalomról Szilágyi Ákos úgy vélekedik, hogy a magyar hagyományok megőrzését tartotta fontosnak, „megőrizte a magyar nemzeti irodalom hagyományos líraközpontúságát, [...] a prózában a »magyar realizmus« vonalát követte.” Kifejti továbbá, hogy a magyarországi olvasók alig ismerik a nemzetiségi irodalmakat, valamiféle kegytárgyként kezelik azokat.

Ez a megállapítás a közelmúlt magyar irodalmi évtizedeire is jellemző volt, bár a gondolkodásmód mára kezd megváltozni. Ebben nagy szerepük van azoknak a kritikusoknak, irodalomtörténészeknek, akik az erdélyi irodalom megújulását az újraolvasásokban látják, elvetve egy előre megkonstruált „erdélyiség”-et, melyet varázsigeként ráolvasva a művekre, az ideológiai szempontú irodalomértés hagyományát tartják fenn.[87]

Az önszemléleti vita több évfolyamon átívelő hozzászólásai hasznos kérdésfelvetésekkel segítettek azt, hogy az erdélyi irodalom körül kialakult védőpajzs mögé tekinthessünk. Boka László így értékeli a vitát: „az önszemléleti vita nyitányán már jól láthatóvá vált, hogy a magyarországi értekezők, a regionális magyar irodalmakról beszélve nyolcvanas évtizedre legtöbbször nem, vagy alig említették a kárpátaljai és a felvidéki magyar irodalmat, míg az erdélyi és a vajdasági példákban csak a korábbi általános megfogalmazásokat éltették tovább.”[88]

2.2.2 a magyarországi recenziók főbb kérdései

Béládi Miklós az 1976-os *Alföld*ben megjelent tanulmányában a korabeli prózatermést értékeli, változatos körképet állít fel az alkotókból, majd felteszi a kérdést „vajon ellentéteket szólaltatott meg vagy egy magára talált irodalom

[86] SZILÁGYI Ákos, *i.m.,*55.
[87] Vö. BALÁZS Imre József, *Szótáralapítás…, i.m.,* 266.
[88] BOKA László, *Sajátosság- egyetemesség- egység?: A hosszú hetvenes évekről és néhány vitájáról= Újrateremtett világok: Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére,* szerkesztette BALOGH F. András, BERSZÁN István, GÁBOR Csilla, Argumentum, Budapest, 2011, 286.

sokszínűségét reprezentálta”[89] ez az időszak. Az irodalomtörténész a hetvenes évekbeli magyar próza bipoláris feszültségeként diagnosztizálja a műfaji kétirányúságot: a társadalmi riport, modelláló tényregény kategóriába sorolt művek a *tárgyiasság*, az írói jelenlét mellett hangsúlyozódó történetabsztrakciót, parabolává, jelképpé váló történetmesélés kategóriáját a *szubjektivizálás* összefoglaló néven említ.[90] Sürgető igényként fogalmazódik meg ebben az írásban, valamint a *Jelenkor* folyóirat 1976-os januári számának kerekasztal-beszélgetése alkalmával a magyar regény útja, jövője, szintézise: „rabjai lettünk annak a teoretikus hiedelemnek, hogy a tárgyiasság és a szubjektivizálás összeötvözéséből létrejön, létrejöhet a nagy összegezés. Nem gondoltunk arra, hogy ez a hibrid növény elméleti úton előállítható, a gyakorlat még nem mutatott rá példát.”[91] Feltételezésem szerint amit az irodalomtörténészek a *Kő hull* megjelenését követő évben, az 1976-os prózavitában még nem érzékeltek, és később sem diagnosztizáltak, az végül is bekövetkezett: talán éppen Szilágyi regénye lehetett az a várva várt szintézist reprezentáló mű, amely az „igazi magyar történetet” mutatja fel, a valóságábrázolás korszerűsített változatát igyekezett létrehozni.

A magyarországi kritikusok recenzióiban nem érvényesül a könyvvel kapcsolatban szigorú értékmérő szemlélet, mely viszont az erdélyi befogadás során a méltatók számon kértek. Megfigyelhető, hogy bár a kritikusok az erdélyi diskurzusban elhangzott szempontrendszert nem, de az ott érzékelt problémák egy részét ugyancsak felróják a műnek. A kritikák tagadják a parabola műfajának regényre vonatkoztathatóságát, de érintik a gyilkos és áldozat kérdését, a görög sorsmítoszokat (Oidipusz, Sziszifusz), a lélekábrázolást. Az irodalmi előképek között Németh László regényeit találjuk: elsősorban a női karakterek hasonlóságát olvassák

[89] BÉLÁDI Miklós, *Merre tart a magyar regény? Alföld*, 1976/1, 48.

[90] Az első csoportba Konrád György *A látogató*, Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben* és Kardos. D. György *Avraham Bogatir hét napja* regényeket, a másodikba Örkény István *Tóték*, Mészöly Miklós *Alakulások* és Déry Tibor *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című írásait sorolja. Ebből a tényeket halmozó *szociográfia* műfaja az első, míg az elvonatkoztató *„modell-regény”* a második csoportra jellegzetes regényfajta elterjedtségét eredményezte. Vö. BÉLÁDI Miklós, *Merre tart*..., 56.

[91] BÉLÁDI, *Merre tart*..., 56. Béládi Miklós a magyar regény fő feladatának azt tartja, hogy „a hatvanas évekhez képest lépjen előbbre”, valamint hangsúlyozza: „Kell a prózában is – a költészethez hasonlóan – a laboratóriumi kísérlet; a stílus, a nyelv megújítóinak alkotói küzdelme, keresése nélkül a regény és a novella sem léphet előre. Ám azt sem felejthetjük, hogy a regénytől elsősorban korunk valóságának, emberének, alternatíváinak ábrázolását várjuk.” Vö. *Prózairodalmunk újabb fejezetéről: Béládi Miklós, Bodnár György, Szabó B. István és Szabolcsi Miklós beszélgetése*, *Jelenkor*, 1976/1, 72., 75.

rá Szendy Ilka nőalakjára.[92] A szövegvilág referencializálása is szóba kerül, mely nem feltétlenül szerencsés fejlemény egy erdélyi magyar irodalmi mű recepciójában, hiszen leszűkíti a szöveg értelmezési tartományát, a nyelvi világ vizsgálatát legtöbbször háttérbe szorítva.[93]

Jajdonnak Zilahhal való azonosítása láthatóan a magyarországi kritikai beszéd egyik kiemelt kérdése volt. Kabdebó Lóránt kiemeli a szerző kutatómunkáját a város helytörténeti ismeretében: a regény alapanyagának feldolgozását az alkotói munka folyamatát meghatározó mozzanatként értékeli.[94] Az írói kommentárokat lírai hangú deklarációknak nevezi, melyek kívül esnek a regény szerkezetén. Kabdebó ezeknek a betéteknek a funkciótlanságát kifogásolja: „az alkotásnak a mi korunkhoz kötöttségét felfedni képtelen betétek."

Szakolczay Lajos elfogult a könyvvel szemben: a modern lélekrajz eszközeivel élő szerző írói stílusát „a szecessziós mondathálókat csak megkísértő, de bele sohasem gabalyodó mondatok", a tájnyelvi elemek köznapisága jellemzi. A képes beszéddel gyakran élő szerző azonban „sehol sem viszi túlzásba," a kritikus

[92] Mind a magyarországi, mind az erdélyi írásokban megjelenik a két prózaíró összehasonlítása, ám a két mű összehasonlító bemutatása elmarad: a kritikusi ítéletek önreflexív reagálás nélkül átveszik egymás álláspontját Szilágyi hagyomány-elhelyezésének tekintetében. Irodalomtörténeti tény, hogy Németh László mezőföldi tematikájú novelláiból a tájegység sajátos hangulatú világa bontakozik ki, melynek alakjai a *Gyász*ban is újraidéződnek; a novellák és a regény egy kötetben meg is jelenik. Szilágyi István *Jámbor vadak* novelláskötetében is körvonalazódik egy erősen egyedi tájfestés, tájélmény, Jajdon megörökítése, mely szövegszerűen kontextualizálja a *Kő hull* teremtett világát. Zsófi igazán a gyászmunkában egylényegű Ilkával: „úgy van túl az életen, hogy itt járkál közöttünk. […] Akinek az ittlét mindig ott van, ott: az elveszített férjnél, Sanyinál, az elveszített fiúnál, Sanyikánál, halottainál. Kurátor Zsófi mindig túl van. Kurátor Zsófi igazi poszt", értékeli a hősnő karakterét egy dekonstruktív olvasatban Odorics Ferenc. Kiss Anna írásában, aki jog és irodalom érintkezési pontján vizsgálja a regényt, Ilkát Kárász Nelli alakjával ellentétes karakterként értékeli. ODORICS Ferenc, *A Gyász és olvasási kódja Németh László regényének strukturális és interpretációelméleti megközelítése*= O. F., *A struktúra hatalma és törékenysége*, Gondolat-Pompeji, Budapest-Szeged, 2012, 75-108, valamint KISS Anna, Dr., *Gondolatok a jogos védelemről és a családon belüli erőszakról, Németh László: Iszony, Szilágyi István: Kő hull apadó kútba és Arany János: Ágnes asszony című műve alapján=Bűnbe esett irodalmi hősök: jog és irodalom*, Art Media, Budapest, 2008, 39-46.

[93] „Amennyiben kimondjuk egy műről (s legfőképpen a történelmi fordulat előtt volt így, de hatásaiban máig is érvényes), hogy határon túl élő szerző tollából született, azzal máris kvázi referenciális keretet nyújtva értelmezzük azt, legtöbbször olyan előítéleteknek megfeleltethető sémákkal, amelyek jól jellemzik az utóbbi évtizedek olykor szakszerűtlenségből, olykor túlzott érzelmi közelségből, olykor akár kényelemből, vagy kanonikus érdekből fakadó egyneműsítési szándékait." VÖ. BOKA László, *Kánonrétegek és ideológiaformák: Egy fogadtatás buktatóiról= A kultúra átváltozásai: Kép, zene, szöveg,* szerkesztette JENEY Éva és SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Balassi, Budapest, 2006, 275.

[94] Kabdebóhoz hasonlóan Czére Béla is hangsúlyozza az erdélyi század eleji kisváros megörökítését: „A *Kő hull apadó kútba* minden pórusa az eleven, lüktető életet lélegzi: a századelő erdélyi kisvárosának életét. Ha úgy tetszik, olyan pontosan, realisztikusan, ahogyan a múlt század végi Zilahot […] *Az Igazi Ady*jában Bölöni György is lefestette." Vö. KABDEBÓ Lóránt, *Pontos látomás egy kisvárosról, Új Írás*, 1975/11, 110, és CZÉRE Béla, *i.m.,* 1160-1163.

szerint a természeti és a munka világából vett metaforák egy érzékeny elbeszélői nézőpont eredményei.[95]

Kulcsár Szabó Ernő írása értő olvasásról tanúskodik: az *Üllő, dobszó, harang* regényhez képest műfajilag elhatárolja a második regényt, mi több, önálló regénymintaként határozza meg. Hasonlóan Kabdebóhoz, a kritikus is emlegeti a szerző gyerekkorának helyszínét, Zilahot mint a fikciós világ Jajdonának ihlető helyszínét.[96] Mindkét kritikus továbbá a görög mitológiából hoz példát Ilka sorsértelmezéséhez: Oidipusz történetében nemcsak a létét kutató hősnő, hanem a pusztuló család történetét is megörökíti. Fontos narrációt érintő észrevétele Kulcsár Szabó Ernőnek, hogy a „képek, képsorok a jelenbeli eseményláncot törik meg, s ide térnek vissza."[97] Ez egyfajta ciklikusságot eredményez, és jelzi a fejedelem-kép struktúrába beépülésének problematikusságát.

Pomogáts Béla képviseli a kortárs kritikákban a regionális irodalmi nézőpontot érvényesítő olvasást: a regény műfaját a lélektani regény mellett a szociológiai rekonstrukció és történelmi példázatos erő jellemzi. Az irodalomtörténész rámutat, hogy a századforduló mint az elbeszélés történelmi ideje nemcsak Szilágyinál, hanem Spiró György, Deák Ferenc és Gion Nándor regényeiben is helyszínként szolgál.[98] Pomogáts Béla így értékeli az esszéisztikus betétek

---

[95] Vö. SZAKOLCZAY Lajos, *Kő hull apadó kútba*, *Alföld,* 1976/3, 70.

[96] Érdekes hatástörténeti fejlemény, hogy a kisvároskép megörökítésének írói célkitűzése az interjúk során visszaíródik a regény értelmezésébe, alkotás-lélektani mozzanatként értelmeződik, mely eredetileg a recepcióból származik: „Úgy éreztem, rögzítenem kell, meg kell örökítenem egy olyan kisvárosképet, amely Soprontól Lőcséig, Sárospataktól Kézdivásárhelyig mégiscsak sajátos életkerete volt eleinknek, ezekből viszont mifelénk számosat pusztulásra ítéltek az elmúlt évtizedek." Vö. ERDÉLYI Erzsébet-NOBEL Iván, *A művészetnek, ha valóságos élményt jelent, van megtartó ereje: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal,Forrás,*1998. március 17, 71.

[97] Ahogyan majd látni fogjuk, az átírt regényváltozat javításai is igyekeznek ezt az elbeszélésmódot megtörő betéteket törölni a szövegből. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Kő hull apadó kútba*, *Kritika*, 1976/3, 22.

[98] Deák Ferenc *Mély*e című regényében Bánát sajátos világát, Gion Nándor a *Virágos katoná*ban Szenttamást örökíti meg, Spiró György *Kerengő* című monarchiabeli kisvárosban játszódó regényében a hóhér és áldozat szimbiózisát az emberi kapcsolatok parabolájává emeli. Ez a részlet annál is érdekesebb, mivel a Szilágyi-életműben két írást is találunk, mely a hóhér-áldozat kapcsolatot teszi írástémájává: az 1971-es *Kibic, az árva ember*t és az 1980-es *A hóhér könnyei*t: „ Számomra két ember kapcsolata mindig visszavezethető az áldozat és a hóhér kapcsolatára, az áldozatnak a hóhér, a hóhérnak az áldozat a legfontosabb a világon, de ennek olyan nagyon éppenséggel nem lehet örülni. Persze hogy fontos a hóhér, hiszen felköti az áldozatot, és az áldozat szemében ennél jelentősebb dolgot keresve sem találhatnánk. Persze hogy fontos az áldozat, hiszen ha nem lenne, a hóhér nem tudna miből megélni. Meggyőződésem, és eme meggyőződésemet eddig senki se tudta megcáfolni, hogy ha két ember együtt van valahol, akkor egyikük kimondatlanul is halálra van ítélve a másik által. Két, világtól elszigetelt ember esetében ez a lappangó tény nem teljesen világos, mint ahogy közöttünk sem világos ebben a pillanatban. Ha azonban, ne adj' isten, még valaki becsöppenne ebbe a szobába, azonnal kiderülne, hogy kettőnk közül ki az erősebb, melyikünk ragaszkodik kevésbé a másikhoz, tehát melyikünk a gyilkos. Aki hűségesebb, szeretőbb és önfeláldozóbb kettőnk közül, az kivégzendő, és azt ki is végzik." SPIRÓ György, *Kerengő*, Magvető, Budapest, 1974, 109-110.

szerepét: „a történetváz eléggé karakteres, eléggé teherbíró ahhoz, hogy hordozza a részletek, a kommentárok, és utalások szerves rendbe álló tömegét, s valójában ezekben a kommentárokban és utalásokban ölt alakot a sokrétű regényvilág."[99]

Hajdú Ráfis Gábor kritikájában a korábbi műfaj-meghatározásokat pontosítani igyekszik, és a személyiség belső tudattartalmát objektiváló regényről beszél. *Népszabadság*ban megjelent írásában Szilágyi prózájának erejét a lélekábrázolásban és a kérdezésben jelöli meg.[100]

Baránszky-Jób László írása az 1977-es kiadást követi: a regény időbontásos szerkezetét, formai megoldásait tárgyalja. Elsőként mutat rá a beszélő hangok határainak jelöletlenségére, a párbeszédekbe iktatott belső monológokra, illetve a szereplők jelbeszédének jelentőségére. A prózanyelvről tett észrevételei között a szilágysági emlékírók nyelvi hagyományát hangsúlyozza, valamint jelzi, hogy a prózanyelv az ábrázolt karakterekkel azonos megjelenítő erejű.[101] Az irodalomtörténész kiemeli, hogy a regény alapötletét egy századelőn megtörtént eset adta. Sok esetben a tragikus jelző, a tragikum értékminősége is felbukkan a méltatásban: egyszer a prózanyelvet, egyszer Gönczi vagy Ilka alakját jellemzi vele az író. Nehéz körülhatárolni, hogy ez a tragikus jelző a regény kevert műfajiságával van-e összefüggésben (a balladát és a görög tragédiák kapcsán a drámai erőt is emlegetik a regény tárgyalásakor), vagy egy tágabb kontextusban azzal a magyarországi regionális irodalmi diskurzussal, mely Németh G. Béla lírai művekre vonatkozó tragikus létszemléletével rokon. [102]

---

[99] POMOGÁTS Béla, *Kő hull apadó kútba, Tiszatáj*, 1976/3, 97.

[100] HAJDÚ RÁFIS Gábor, *„Lehetünk-e sorsunk alakítói?", Népszabadság*, 1976. március 25, 2.

[101] BARÁNSZKY-JÓB László, *Új Írás*, 1977/9., 86-95, újraközlése a *Töprengés a regényről= Szilágyi István: Kő hull apadó kútba=* B-J. L., *Teremtő értékelés*, Magvető, Budapest, 1984, 317. Páskándi Géza a kút szerkezeti felépítésére építi hozzászólását, és a prózaszöveget Szendy Ilka tudatán átszűrt mondanivalóként értékeli, mely közvetve az elbeszélő-szereplő hanghatárai közötti átjárást feltételezi. Vö. PÁSKÁNDI Géza, *Nagy vállalkozások szépségéről, Napjaink*, 1978/2, 4-7.

[102] „Az irodalomértést meghatározó Németh G. Béla hetvenes évek eleji munkái „nagy *„létösszegző",* elégikus alkotások láncolataként rajzolta elénk a magyar líra történetét. Az a bölcseleti meggyőződés vezette, hogy minden jelentős alkotás a létezés megkerülhetetlen tragikumával való szembenézésen alapul – ezért válik valamennyi az elégikus belátás, a metafizikai léthelyzet elviselésének költészetévé." VERES András, *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években*, *Beszélő*, 1996/6, 139. Szilágyi regényének Németh G. Béla bölcseleti látásmódú szemléletmódja megítélésem szerint rokon a regény bölcseleti hangoltságú, esszéisztikus részeivel. Érdemes továbbá Németh G. Béla Petelei Istvánról írott tanulmányát, valamint Petelei szövegeinek narrációs megoldásait összeolvasni a Szilágyi-korpusz árnyaltabb megközelítése érdekében. Lásd NÉMETH G. Béla, *A válságba jutott kisember írója: Petelei István=* N. G. B., *Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1985, 129-138, valamint *Magyar irodalom*, szerkesztette GINTLI Tibor, a szócikket SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor írta, Akadémiai, Budapest, 2010, 588-589.

Összefoglalva a kortárs kritikák szöveggel kapcsolatos fenntartásait, kétféle olvasási módszer körvonalazódik a Szilágyi-regény megközelítésében: egyfelől a képi olvasás, mely a fejedelemkép szerepét, másfelől a szövegolvasás, mely az elbeszélői kommentárok szerepét igyekszik tisztázni. Látható, hogy a korabeli marxista esztétika szempontjából értelmezhetetlen, öncélű írói megoldásként értelmeződik az esszéisztikus betétek szövegbe illesztése, mely azonban nemcsak tartalmi, hanem a regény formai újításának is szerves részeként értelmezhető. A regény recepciójában különös, hogy az 1980-ban kiadott magyarországi kiadást nem, az 1987-es romániait már kíséri újraolvasás. A hetvenes évek prózai sokszínűsége mind a magyarországi, mind az erdélyi elbeszélő irodalomra jellemző. Közös vonás mindkét kulturális közeg irodalomkritikai életében, hogy a hetvenes években induló új írónemzedék[103] mind Magyarországon, mind pedig Romániában sokat köszönhet a velük egykorú kritikusnemzedéknek.

3. Méltatások az 1989 utáni irodalmi életből

A Szilágyi-recepció 1989 utáni időszakát az *Agancsbozót* kritikai diskurzusa, majd a 2001-ben megjelent nagyregény, a *Hollóidő* recepciója jellemzi. Elmozdulás érzékelhető a kritikai beszédben egy szöveget szorosan olvasó, a szövegvilág vizsgálatát végző elemzői magatartás felé, mely határozottan jót tett a Szilágyi-recepciónak is.[104] Az ideológiai ballaszttól mentes értő újraolvasások már olvasásmódokat kínálnak a szöveghez, így a többrétegű szövegvilág integritását meghagyva-elismerve közelítenek a műhöz.

3.1 az erdélyi magyar recepció

A kortárs recenziók az esszéisztikus betétek túlsúlya és a szülőföld témája okán a szociográfiához, a sütői tradícióhoz, a fejedelem-kép miatt a történelmi regényhez,

[103] „A […] fiatal kritikusok küzdöttek meg a fiatal irodalom elismerésért, ismerték fel eredményeit, támogatták újító törekvéseit.” Vö. POMOGÁTS Béla, *Jelenidő…,* 72.

[104] Cseke Péter és Balázs Imre József így vélekedik a recepcióról: „A határon túli irodalom alkotásainak értékelése során általános tendencia volt, hogy a kritikai beszéd a magyarországi alkotásoktól való különbségeket emelte ki, ahelyett, hogy az eltérő körülmények között létrejött, de egyetemes értékkategóriákhoz mért szempontok kerültek volna előtérbe az elemzések során”, valamint „A kilencvenes évektől kezdve viszonylag korrekt volt az erdélyi irodalom recepciója, leginkább a két világháború közötti és az 1945-1989 közötti korszakot érdemes újragondolni.” CSEKE Péter, *„Irodalomirányítás” 1947-1989*, *Korunk*, 1996/4. 18, és *Egymást keresztező…*, *i.m.*, 53.

így az erdélyi emlékírókhoz igyekezett kötni Szilágyi prózáját.[105] Kántor Lajos 1977-ben közölt összefoglalásában az elmúlt három évtized fontos műveit veszi sorra: Sütő András, Bálint Tibor, Szabó Gyula és Király László prózastílusát líraisággal, érzelmességgel jellemzi, szemben Szilágyi írásmódjával. Az írók értékelésében közös „a szülőföld múltjának és jelenének a vállalása, a rákérdezés a jövőre."[106] Kántor Lajos a *Kő hull* sikerét abban látja, hogy az író „bizarr hősnőjének életében és halálában valami sorsszerűt fedezett fel, s e fölfedezés birtokában úgy írt történelmi regényt, hogy egy hamis, megdermesztő, mert illúziókba menekítő történelemszemlélettel, falvédő nosztalgiával fordult szembe." Kántor Lajos több évtizeddel később írásában az erdélyi prózaírók történelmi témák iránti érzékenységéről beszél: az 1929-1930-as „*Vallani és vállalni*" néven ismert vita a történelmi témák veszélyes eluralkodását tette szóvá az erdélyi magyar irodalomban. A vität kezdeményezők féltették az irodalmat, hogy nem néz szembe az erdélyi társadalom konfliktusaival:

„Székely János, Bálint Tibor, Csiki László, Szilágyi István és a fiatal Tompa Andrea regényeikben korántsem a mai társadalomból való kivonulást képviselték; ezt már csak azért sem tehették meg, mert a történelmet legszemélyesebb magánügyükként voltak kénytelenek megélni. Ez Szilágyi István *Hollóidő* című könyvéről is elmondható, noha itt - a török hódoltság valamelyik évtizedének történeteiben - a személyesség nyilvánvalóan sokkal áttételesebb, mint […] Székely, […] Bálint Tibor, Csiki vagy akár a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek Kolozsvárát ismerő Tompa Andrea esetében."[107]

Láng Zsolt *A romániai magyar irodalom történeté*ben enyhe iróniával utal arra, hogy a „megcsináltság" érzete az erdélyi magyar irodalom esetében összekapcsolódik a politikai élet eseményeivel, ezért a „történelmi regénység"-et mint értékelhető kategóriát érdemes lenne végiggondolnunk. Már csak azért is, mert az

[105] Az erdélyi magyar nyelvű szociográfia a harmincas évek falukutatásai idején virágzó prózaműfaj volt: a magyarlakta Szilágyság tájegységét Beke György *Szilágysági hepehupa* című 1975-ben megjelent könyve mutatja be. A szociográfia a népi írók szépprózájának műfaja lett, azzal a céllal, hogy a tudományos tényfeltárást a szépírói módszerek élményszerű hitelességgel szólaltassák meg. A *Kő hull apadó kútba* recepciójában felvetett műfaj-probléma erősen kötődik az erdélyi irodalom önszemléletéhez, hiszen a műfaj a nemzetiségi önismeret, a kisebbség sajátos közösségi tudatának kialakításában vállalt szerepet. Az erdélyi irodalom önszemléletével függ össze a történelmi regény műfaja és olvasási sémája is, hiszen ha az erdélyi történetírók munkáira gondolunk, a legrégebbi szerzőket idézzük fel a régi magyarországi irodalom emlékezetében: „A nemzetiségi kultúrának ki kell fejeznie, sőt ki kell alakítania a kisebbség sajátos közösségi tudatát, amely az anyanyelvi kultúrából, az etnikai összetartozás tudatából, a történelmi hagyományokból táplálkozik, ugyanakkor figyelembe veszi a magyar-román együttélés következményeit." Vö. POMOGÁTS Béla, *i.m*, 230.

[106] Vö. KÁNTOR Lajos, *Hány óra, irodalom?,Utunk Évkönyv*, 1977, 150.

[107] KÁNTOR Lajos, *Történelem – alul-és felülnézetben*, *Kisebbségkutatás*, 2011/1., http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2011_01/cikk.php?id=1938, letöltés dátuma: 2015.10 12.

erdélyi magyar regények történelmi ihletettsége igen kétséges, ha „a történelem helyén voltaképpen ideologikus képződmény díszeleg."[108] Elgondolkodtató Láng Zsolt megfigyelése, aki a magyar-román irodalom közvetítettsége kapcsán Grendel Lajos szlovákiai magyar írót hozza példának,[109] aki 80-as években megjelent Trilógiájával azért válhatott olvasott íróvá Magyarországon, „mert prózája az akkori magyarországi prózafordulattal mutatott rokonságot."[110] A közvetítés Grendel-féle megoldása, hogy ismerve a prózafordulat legújabb fejleményeit, a szerző adaptálni is tudta azt egy eltérő kulturális tradícióval rendelkező közegbe, az írót követő generáció fellépésekor válik működő úttá. Láng Zsolt problémafelvetése alapvető felismerésekre vezethet bennünket, ha a magyarországi és az erdélyi irodalom közti közvetítettséget Szilágyi regényének pozicionálása nézőpontjából kezdjük el vizsgálni. Az a kijelentés, mely szerint „a romániai magyar irodalomnak azért nem volt meg a maga Grendelje, mert nem követte az anyaországi prózafordulat fejleményeit" – és ebben egyetértek Láng Zsolttal -, valóban túlzó és vitatható is, hiszen éppen Szilágyi István regénye kapcsán kellene elgondolkodnunk azon, vajon milyen hatással voltak a *Kő hull apadó kútba* megszületésére a magyarországi próza legfrissebb változásai.

Láng Zsolt a javított kiadásról írt recenziójában összefoglalja azokat az olvasói és kritikusi vádakat, amelyek a regénnyel kapcsolatban az elmúlt két évtizedben elhangzottak: túl kiszámított dramaturgia, didaktikus, idegesítő, bosszantó, műfajilag besorolhatatlan, nyelvileg érthetetlen. Folyamatos kérdésfelvetésekkel rávilágít a negatívumokra, hogy aztán eloszlassa azokat: legfőképpen, erdélyi író az erdélyi írót ért vádat, a korszerűtlen transzilvanizmusét: „nem kódolt regény […], nem kódolt üzenet a magyarságában megcsonkolt

---

[108] Vö. LÁNG Zsolt, *„A romániai magyar irodalom története", Látó*, 1998/10, 30.

[109] Grendel Lajost Szirák Péter és Schein Gábor is emlegeti a Szilágyi-korpusz vizsgálatával összefüggésben. Szirák Péter a szlovákiai író könyveinek befogadás-történetét hozza példának, Schein Gábor szerint „Grendel a homogén közösségi történet helyett magántörténeteket láttat, […] megnő az elbeszélés önreflexiójának jelentősége, […] és [az elbeszélő - kiemelés M.Á.] a szöveg felületén a narráció alapviszonyait is befolyásoló problémaként jeleníti meg az elbeszélt világ (Olsavszky-ház) felidézhetetlenségét." vö. GINTLI Tibor-SCHEIN Gábor , *Az irodalom rövid története: A realizmustól máig*, Jelenkor, Pécs, 2007, 657-658, és SZIRÁK Péter, *Példázatok…*, *i.m.*, 103.

[110] LÁNG Zsolt, *„A" „romániai" „magyar" „irodalom" „története"= Tója vagy tottja?: „a" „romániai" „magyar" „irodalom" „története"*, Koinónia, Kolozsvár, 2008, 19. Balázs Imre József a magyar-román irodalmi közeg nyolcvanas évekbeli befogadás-történeti érdekességét emeli ki, amikor megállapítja, hogy Kovács András Ferenc és Láng Zsolt munkái azért is lehettek olyan népszerűek Magyarországon, mert „a hagyomány „szerkezete" kissé más, mint Erdélyben. A magyarországi közegben nyilván abba a közegbe olvasták bele őket, amelyet Parti Nagy Lajos és Márton László készítettek elő, velük párhuzamosan." Vö. BALÁZS Imre József, *Egyidejű korszakok az erdélyi magyar irodalomban*= B. I. J., *A nonsalansz esélye*, 42-43.

kisebbségnek vagy a közönyös nagyvilágnak, senkinek nem üzen, illetve csak annyiban, amennyiben a művészet üzen a befogadónak másfajta világok létéről."[111] Láng Zsolt gondolatgazdag és lényeglátó írásának további erénye, hogy a Szilágyi-regények olvasásához ajánl megközelítési módokat, azon túl, hogy saját olvasatát is közli a regényről: „mert ez a regény a másik lélek üzenete, jelzése, beszámolója, naplója arról, hogy ki akar ürülni, meg akar semmisülni, le akar egyszerűsödni, háromból kétdimenzióssá válni, olyanná, amilyen a festményrepró a szoba falán. A lélek dimenziótlanodásának kínja ez a regény. A megnyilvánulás, kapcsolatteremtés vágyának tragédiája"[112]

Nemcsak az erdélyi magyar próza esetében, hanem Magyarországon a nyolcvanas években megjelent bőséges prózatermés kapcsán is felmerült az áltörténelmi regény-vita**,** melynek lezárásaképpen elmondható, hogy a vizsgált szerzők (Láng Zsolt, Márton László, Darvasi László, Háy János) regényeinek világa teljesen eltérő szöveghagyomány mentén szerveződik, tehát nem lehet egy egységes műfaji kategorizálás vagy irodalomszemlélet mentén elhelyezni őket. A recepciótörténet kérdésfelvetései a Szilágyi-korpusz tekintetében elmozdulást mutatnak: a *Kő hull apadó kútba* című regényt követő *Agancsbozót* és *Hollóidő* a történelmi regény olvasási kódját érvényesíti visszamenőlegesen is a Szilágyi-prózában.[113]

3.2 A magyarországi kritikák főbb kérdésfelvetései

Az 1989 utáni írások azt mutatják, hogy a *Kő hull apadó kútba* az újrakiadásoktól függetlenül is kerülhet az irodalomtörténészek érdeklődésének középpontjába. Az *Agancsbozót*ról készült írásokban a kritikusok a *Kő hull*ról is említést tesznek. Görömbei András a *Kő hull*hoz hasonlítja, túlírtnak és motiválatlanul túlrészletezettnek értékeli. Ács Margit is túlterheltnek nevezi, ahogyan Asztalos Ildikó is, aki az 1990-es regényhez képest értékeli a *Kő hull* szerkezetét: „intellektuálisan fegyelmezett, jó arányérzékkel megkomponált munka,"[114], valamint

[111] LÁNG Zsolt, A *fraktálregény*, *Beszélő*, 2008/10, 76.
[112] LÁNG Zsolt, *i.m.*, 76.
[113] Poszler György a *Hollóidő*t a *Kő hull apadó kútba* regénnyel való összehasonlításban mutatja be az olvasóknak: „Vissza kell nyúlni a negyedszázada született korábbi remekhez. A Kő hull-hoz. Egymást világítják. Szemléletük, szerkezetük nem azonos, de folytonos." POSZLER György, *Hollóidő, Kritika*, 2002/3.,28-31.
[114] ASZTALOS Ildikó, *Damaszk-technológia, Látó*, 1990/11, 1348.

„„mégsem tűnik túlterheltnek [a Kő hull apadó kútba – kiemelés M.Á.], ellenkezőleg: […] minduntalan új és új nézőpontot kínált egy szerelmi gyilkossághoz.”[115]

Az *Agancsbozót* mint viszonyítási-értékelési alap érdekes recepciós helyzetet teremt, hiszen a mindenkori Szilágyi-szövegek értékmérője az aktuális szöveg megírtságának sikeressége, sikerültsége,[116] mely a szövegek önértékét a korpuszon belül méri. Feltehetően ezzel hozható összefüggésbe a Szilágyi-recepcióban megjelenő szerző központú értelmezési keret jelenléte, melytől nem független egy teleologikus szövegfelfogás sem, az egyre tökéletesebb szöveg létrehozása felé haladó életmű megvalósulása. A szerzőiséget mint a recepció kikerülhetetlen tárgyát a *Kő hull* elbeszélés-szerkezetével összefüggésben Thomka Beáta is felveti: „a szerzőnél lényegesen bonyolultabb kategóriáról van szó, egész jelenségsorról-rendszerről, melynek felfejtésében az elbeszélő, a nézőpont stb. fogalmakra, illetve arra a rétegelt viszonyhálózatra támaszkodhatunk, melyet ezek a szerzővel s a műalkotás egyéb tényezőivel, konstitutív elemeivel létesítenek.”[117]

Az 1989 utáni *Kő hull* írások közül elsőként a *Szilágyi-olvasás* alcímmel megjelent tanulmányt emelném ki. Szirák Péter a hatvanas-hetvenes évek olvasási alakzatait vizsgálva olvasta újra a Kő hullt, és az akkori beszédformáktól eltérő jellegét emelte ki a regénynek, amennyiben a *Kő hull* elrugaszkodik: „a kortársi (erdélyi) magyar elbeszélő próza szokásrendjétől, rendkívül gazdagon rétegzett jelentésszerkezetével az olvasói szerepidentifikáció igen bonyolult képletét állítja elénk.” [118] Szirák heterodiegetikus, egyes szám harmadik személyű elbeszélői pozíciót határoz meg, mely Ilka, Dénes és Mari nézőpontjához igazodik, és amely egy autoriter elbeszélő által uralt nyelvet működtet.

A tanulmány a fejedelem-kép alapján emblematikus olvasási módot kínál fel, mely a fejedelmi-paraszti diskurzuson keresztül külső-belső, valós-képzeletbeli határait folytonosan elmozdítja. Szirák Péter az *Agancsbozót* és a *Kő hull* jellemzésében megállapítja: „a regény olvasásmódját az elbeszélői reflexió, a tanító kommentár és az epikai imagináció egymáshoz való viszonyának retoricitása látszik

[115] ÁCS Margit, *A kiút felismerése – és aztán fordulat, Holmi*, 1991/3, 356.
[116] Persze, nemcsak a regények önértése, hanem közvetett módon a kritikusi önértés példája is a két könyv párbeszéde. Az is érdekes kérdés, hogy hogyan alakult volna a könyvek megítélése, ha az alkotótevékenység folytonosabb, nem megszakításokkal teli, a könyvek közötti időbeli távolság elenyésző.
[117] THOMKA Beáta, *A csapda mint menedék*, *Jelenkor*, 1991/4., 365. Véleményem szerint a kortárs magyar erdélyi irodalomban Láng Zsolt prózaművészete problematizálja ilyen mélységben a szerzőiségnek ezt a narrációs jellegzetességet.
[118] SZIRÁK Péter, *Példázatok…i.m.,*99.

döntően meghatározni. A *Kő hull apadó kútba* Szilágyi mindmostanáig legnagyobb hatású műve, bizonyosan azért, mert az epikai funkciók rétegzett elhelyezésével a fenti dilemmára meggyőzőbb választ adott."[119]

Szilágyi Zsófia a regény értékét a szöveg strukturáltságában, a különböző regényszintek egységében látja. Ez az oka annak, hogy irodalmi áramlathoz nem kapcsolható, és annak is, hogy magas szinten megírt prózáról beszélhetünk. A hosszas alkotómunka a szöveg minőségét nemcsak pozitívan befolyásolta, hiszen a kritikus a túlírtság kérdését is összefüggésbe hozza a megírtság fokával. A regényt uraló elbeszélői kommentárokat Szilágyi Zsófia a szerző szövegeinek tekinti, melyeknek funkciója, hogy „a regényjelentést explicit módon, esszéisztikus írói kiszólások formájában is az olvasó tudtára igyekszik hozni."[120] Az irodalomtörténész a regény huszadik századi irodalomban elfoglalt helyét nyíltan összeköti ezeknek a kommentároknak a szöveget uraló, prózaszerkezetet meghatározó jellegzetességével: „nélkülük [ti. írói kommentárok – kiemelés M.Á.] talán még nagyobb művé válhatott volna a regény." Ez a kijelentés a korabeli erdélyi kritikában is megtalálható, és elgondolkodtató a későbbi szerzői szövegjavítás kapcsán. Ennek az írásnak az erénye, hogy a Szilágyi-szakirodalomra reflektálva rámutat a korábban megjelent méltatások fő szempontrendszerére, és motívumszerkezetének vizsgálatában figyelembe veszi a regény aszimmetrikus szerkezetét.

Olasz Sándor írása feltehetően még az át nem javított változatról készült. A városhalál recepcióban felvetett diskurzusához kapcsolódik, egy zárt világ modelljét adja, melyben Szilágyi zilahi élményei is megjelenítődnek, a szerzőiség problémáját felelevenítve: „a személyiség [az író – kiemelés M. Á.] bonyolult szűrőkön keresztül érvényesülő hatását még akkor sem tagadhatjuk, ha elfogadjuk az újabb elméleti irodalom – Foucault, Barthes – szerzővel kapcsolatos álláspontját."[121] Szilágyi István és Németh László prózaművészetének összehasonlításában tett észrevételei azért is figyelemre méltóak a recepcióban, mert a kritikai diskurzussal vitázó, polemikus hangú recenziót olvasunk, amely a Szilágyi-értékelésekben nem sűrűn jelenik meg. A látomások, a regény metaforikus szövegrétegét felépítő elemek nemcsak Németh László prózájától való különbséget jelzik, hanem a reflexív, fogalmi közlések ellenpontjaiként is meghatározódnak.

---

[119] SZIRÁK, *i.m.*, 104.
[120] SZILÁGYI Zsófia, *Motívumok a pusztulásra, Alföld*, 1997/7, 62.
[121] OLASZ Sándor, *Látomásos képrendszer az újabb magyar regényben*, *Forrás*, 2000/2, 77.

Nagy S. Attila Mózes Attila tanulmányának lényegi kérdésfelvetését, a szereplő-szerző tulajdonnevének monogramján keresztüli jelölés azonosságának és különbözőségének játékát veti fel újra, mely a cím anagrammatikus olvasásával együtt figyelmeztet a szöveg kétféle olvashatóságának: a nyomolvasásnak és a nyelvi jelölésben megvalósuló írás valóságra vonatkoztatottságának tényére. (Az írás például jelölni képes a jajdoni társadalom rétegeinek különbségeit az arisztokratikus Szend*y*- és a paraszti Gönc*zi* tulajdonnévben.) Az anagrammatikus olvasás lehetősége nemcsak a nagy sikerű regénnyel, hanem a rövidprózákkal és a *Hollóidő*vel összefüggésben is új olvasási módot vezet be a Szilágyi-olvasásba. Az egységes szerzői hang megbomlását jelző bölcseleti-moralizáló fejtegetésekkel kapcsolatban Nagy S. Attila tanulmányában amellett érvel: az önmegszólító narratív séma alkalmazása egyazon szubjektum kettős időbeli helyzetét működteti, mely az aposztrofé létesítő működésére alapoz úgy, hogy nem dönthető el, ki kit szólít meg, ugyanakkor a megszólítás mindkét iránya érvényesíthető.[122] Sőt, a „Bizonyára magunk is ily kóborló emlékezet vagyunk ehelyt" mondattal számos variációt enged a fejedelem, Ilka, szerző, olvasó, önmagát olvasó fejedelem, Ilka, szerző között.

Molnár Gábor Tamás a javított regényszövegről ír a Szilágyi-recepció főbb kérdéseit összegző tanulmányt.[123] A fent idézett mondatot választotta írása címének, mely utal az elbeszélés-szerkezet vitatható pontjaira. A boszorkány motívuma mint a regény poétikai önreflexiója választ adhat az elbeszélő-szereplő hanghatárainak viszonyára. Az elbeszélés líraiságát a nem nyelvi tudattartalmak, míg az elbeszélő retorikus, távolságtartó megnyilatkozásait a nyelvi kifejezések fejezik ki, így a nyelvi-nem nyelvi konfliktusa eredményezhette a szöveg változását, a szerző által átjavított verziót: „[…] az új verzióból éppen a legterjengősebb elbeszélői kommentárok némelyike hiányzik, mintha a szerző az itt kiemelt recepciós kifogásoknak kívánt volna megfelelni."[124] Bár az elbeszélés szerkezete nem változik, apróbb

[122] A tanulmány írója két bölcseleti részt vett össze: ezekben egy sajátos tér-idő tapasztalat rögzül, amely a szubjektumon kívül is értelmezhető, és a beszélő és megszólított azonosítását problematizálja. Vö. NAGY S. Attila, *Az ember eljövetelének írása= Határon*, szerkesztette ÁRMEÁN Ottília, ODORICS Ferenc, Pompeji-Osiris, Kolozsvár-Szeged, 2002, 283. Ez az írás irodalomtörténeti szempontból is fontos állomása a Szilágyi-recepciónak, hiszen az 1997. szeptember 3-án rendezett parajdi *Az egységes vagy két/séges magyar irodalom* alcímet viselő irodalmi tábor témája a kortárs magyar irodalom elméleti igényű és történeti megalapozottságú kutatására irányul. Az eseményen Szilágyi István is részt vett. Vö. UDVARDY Frigyes, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1990-2009,*http://udvardy.adatbank.transindex.ro/?action=nevmutato&nevmutato=Szil%C3%A1gyi%20Istv%C3%A1n&kezd=61, letöltés dátuma: 2015. október 2.

[123] MOLNÁR Gábor Tamás, *i.m.*, 226-250.

[124] MOLNÁR Gábor Tamás, *i.m.*, 229.

hangsúlyeltolódások érzékelhetőek, így az irodalomtörténész kételye a régebbi és új változat közötti identikusság tekintetében jogos.[125]

A tanulmány több fontos Szilágyi-recepcióban felmerült kérdést tisztázni kíván: a túlírtsággal kapcsolatos kommentárok szerepét, a szöveg alapján megkérdőjelezi a magyarországi kritikai beszédre jellemző referenciális olvasat létjogosultságát. Molnár Gábor Tamás az elbeszélő szereplőnek tulajdonító vagy éppen attól elkülönböző hangkölcsönzését úgy értelmezi, hogy „a regény magának az elbeszélő médiumnak a tudatábrázolásra való képességét teszi reflexió tárgyává." Ezzel a kijelentéssel Bretter György korabeli recenziójának fő gondolatához kapcsolódik vissza, melyben a kritikus a regény tárgyát a nyelvben határozza meg.[126] Ez az írás azt a hiányt pótolja a Szilágyi-recepcióban, mely szövegközeli vizsgálat tárgyává teszi a regény elbeszélés-szerkezetét, és ráirányítja a figyelmet arra a filológiai munkára, mely felmutatja a szöveg változatain keresztül az alkotómunka mozzanatait.

Demény Péter *Élet és Irodalom*ban megjelent javított változatról készített hozzászólásában két szöveghelyet emel ki, melyeket megváltoztatott a szerző, megmutatva, hogy ezek nem pusztán stiláris jellegű javítások, de nem is nagy átírások „Szilágyi nem anyagán változtatott, csak még kifejezőbbé és véglegesebbé csiszolta azt."[127] Az írói kommentárokban megnyilatkozó elbeszélő visszahúzódása mellett a szöveg lényegét tekintve nem változott.

A litera.hu internetes irodalmi portál beszélgetés-sorozatában *Apadó útban* címmel kerekasztal-beszélgetés szerveztek. Itt a regényről való elmélkedések mellett arról is szó esett, hogy Szilágyi István életműve mennyire aszimmetrikus módon van jelen. Ennek az előzményei már a hetvenes években is érezhetőek voltak, akkoriban a regény a határon-túli csomagba került: itt a műfaji megújítás és a prózapoétikai kísérlet volt a fontos és nem a kisebbségi sorskérdések katalogizálása. A regény

---

[125] Molnár Gábor Tamás kételyét ráadásul alátámasztja az a tény is, hogy a javított kiadásban nincs jelölve a könyvészeti adatoknál, hogy új szöveg kerül kiadásra. Ezek után azonban kérdéses, hogy a látszólag változatlan újrakiadás implikál-e más, új olvasási módot, tehát poétikai szempontból változott-e a *Kő hull apadó kútba*, vagy az átírás ténye nem eredményezett lényegi változást. Doktori dolgozatom egyik alapkérdése ez, melyre a záró fejezetben igyekszem választ adni.

[126] „[a nyelvhez – kiemelés M.Á.] képest a cselekmény másodlagos jelentőségűvé válik, és a téma közvetlenül a nyelvi viszonyokban mint e viszonyok következménye jelentkezik. […] [a regényben-kiemelés M.Á.] kísérlet játszódik le, hogy a nyelv ne csupán az eszköz szerepét játssza, hanem képessé váljon a benne szükségképpen kifejeződők leírására. A kísérletben a nyelv önmagát vizsgálja, a téma lényegében az a közvetettség, amely a nyelvet mint információhordozót és a nyelvet mint sajátos logikával rendelkező »tényt« összekapcsolja." BRETTER, *i.m.*, 350.

[127] DEMÉNY Péter, *A húzás művészete*, *Élet és Irodalom*, 2001. május 11., 24.

akkori erdélyi recepciójáról Mester Béla számolt be: Mester szerint Szilágyi-megítélését a magyarországi recepció tette tönkre, amelyik mindent egy lapra feltéve, a „nemzeti remekmű" státuszával, eleve kizárja az érdemi elemzések lehetőségét.[128]

Amikor Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényét próbáljuk elhelyezni a magyar irodalom történetében, pontosan ezt a kánonba zártságot[129] érzékeljük, melyet még az újrakiadás sem tudott megváltoztatni. A kánonba zártság ténye mint a regény vizsgálatának alapproblémája történetileg adott, hiszen a *Kő hull* az erdélyi irodalmi hagyományban legalább olyan mélyen gyökeredzik, mint amennyire a korabeli magyarországi prózaterméshez kötődik. Bár nem jelenthetjük ki, hogy Szilágyi regényének átjavított változata nem kapott kellő figyelmet a megjelenést követően: könyvbemutató, a litera.hu kerekasztal-beszélgetése, valamint a Molnár Gábor Tamás által készített interjú is alátámasztják ezt,[130] mégis a *Kő hull apadó kútba* rekanonizációnak feltűnő hiányát *az újraolvasás nehézségei* néven lehetne összefoglalni.[131] Ez a nehézség összekapcsolódik a regény recepciótörténeti, hatástörténeti alakulásával, így közvetve a magyar irodalmi hagyományhoz való folytonosság-viszonnyal is kapcsolatban van.[132]

---

[128] *Apadó kútban,* Előhívás-beszélgetés a *Kő hull apadó kútba* című regényről, http://www.litera.hu/hirek/apado-utban, letöltés dátuma: 2015. augusztus 24.

[129] Schein Gábor könyvében elismeri, hogy a *Kő hull apadó kútba* motivikus megszerkesztettsége tudatosan is rájátszik erre a zártságra: „Ha Lengyel Péter prózájáról szólva abból indulunk ki, hogy a 20. századi modernség nyelvi, pszichológiai és technikai-mediális tapasztalatai mindinkább kétségessé tették azokat az ismeretelméleti feltételeket, amelyeken a nyelv, a világ és a személyesség formaalkotó folytonossága nyugodott, akkor mindehhez hozzátehetjük, hogy a kisebbségi magyar irodalom olyan klasszikus műveinek esetében, mint Tamási Áron Ábel-trilógiája, e hármasséghoz egy további tényező járult, a jelképesen kitüntetett egyes ember és a kisebbségi közösség sorsa közt felismerhető folytonosság. Ehhez a hatáselemhez Gion Nándor és Szilágyi István is ragaszkodott, sőt meg is erősítették. Ebből fakadt a Kő hull apadó kútba motivikus zártsága, a Virágos Katonában pedig ez emelte a regénytér fölé jelképként a Kálváriát. SCHEIN, *i.m.*, 963-964.

[130] *Hogyan hull a kő az apadó kútba? Beszélgetés Szilágyi Istvánnal a FISZ-Táborban*, a beszélgetés moderátora Molnár Gábor Tamás irodalomtörténész, https://www.youtube.com/watch?v=uMYnBD9ZbOk, letöltés dátuma: 2015. május 2.

[131] Ennek legszemléletesebb példája Kántor Lajos és Schein Gábor-Gintli Tibor levélváltása az ÉS-ben: Kántor Lajos a referenciális, a valóságot a fikcióval felcserélhető olvasásmódot érvényesíti a regényen akkor, amikor sérelmezi, hogy a fent említett szerzők irodalomtörténetében Szilágyi prózáját székely, és nem szilágysági tájegységhez tartozóként értékeli. Vö. SCHEIN Gábor-GINTLI Tibor*, A maga természete szerint, ÉS*, 2008. április 4, http://www.es.hu/gintli_tibor_es_schein_gabor;a_maga_termeszete_szerint;2008-04-06.html, letöltés dátuma: 2015. október 12.

[132] Balázs Imre József érdekes nézőpontból tapint rá az erdélyi irodalmat újraolvasók problémájára: „A magyarországi irodalomban történt néhány erős újraolvasó gesztus az utóbbi két évtizedben. Hasonló vállalkozásokra nyilván rászorul az erdélyi irodalom is, annál is inkább, mivel az említett magyarországi vállalkozások rendre elmulasztották a radikális újraolvasások összmagyar irodalmi szintre történő kiterjesztését, és hajlamosak voltak ráhagyatkozni a „kisebbségi irodalmak" korábbi olvasataira."Vö. *Egymást keresztező…, i.m.,*51-60.

III. A *Kő hull apadó kútba* keletkezéstörténete

1. A *Kő hull apadó kútba* előszövegei

A Szilágyi-olvasást, a befogadás-történetet és hatástörténetet nagy mértékben meghatározza a szövegek egyben látásának szükségessége, mely jelen van a recepcióban, de nem kap eléggé hangsúlyos szerepet a szerző szövegeinek megértésében. A rövidpróza, különösen a *Jámbor vadak* kötet írásainak regénytörténetet előkészítő szerepéről a kortárs recepció már megemlékezik[133] (ahogyan a *Hadban* című *Alföld*ben megjelent írást is kapcsolatba hozzák a *Hollóidő* regénnyel). A prózareflexiók nem terjednek ki az *Üllő, dobszó, harang* című első regényre, és azokra az írásokra sem, melyeknek textuális világa megalapozza a Szilágyi-univerzum középpontjában álló *Kő hull apadó kútba* című regényt. Egy interjúban a szerzőt írásainak lehetséges összetartozásáról kérdezték:

„Szerkezetileg rokon vonása például a három regénynek (de erre én is csak később jöttem rá) az, hogy forog önmagán belül a történet egy helyszínen, majd aztán meglódul és kronologikusan halad a végkifejlet felé. A Kő hull apadó kútba esetében valamiféle időpermanenciával is kísérleteztem, hogy Szendy Ilka gyilkos cselekedetében sejteni lehessen, benne foglaltasson a felmenőinek sorsa is, hiszen a regényben visszaugrunk egy jó fél évszázadot, de aztán egyszer csak az önmagában kerengő történetspirál hirtelen elszalad és kronologikusan halad a lány sorsának beteljesedése felé."[134]

A *Kő hull apadó kútba* című regénynek van egy szűkebb és egy tágabb szövegkörnyezete, amelybe más Szilágyi-textusok is beletartoznak, és amelyekkel együtt az alkotói indulástól nyomon követhető egy folytonosan formálódó és alakítható írásfolyam. A *Kő hull* sűrű szövésű szöveghálója más, Szilágyi-szöveguniverzumba tartozó textusok összeszövéséből áll össze, így az elbeszélések megvilágítják a regény mikrovilágának történéseit. A regény elő-és utószövegeihez sorolok minden, a második regény szövegvilágával rokonítható textust, amely annak filológiai vizsgálatát, így az értelmezését is árnyaltabbá teszi. Sok olvasó nem ismerheti ezeket a szövegeket, hiszen folyóiratokban, periodikákban jelentek meg, és

[133] Vö. CZÉRE Béla, *i.m*, 1160-1163.
[134] Vö. *A regényírás mint kísérletezés: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal*, ELEK Tibor interjúja, *Bárka*, 2003/2, 90.

a későbbi recepció nem kapcsolta össze ezeket az egy szövegvilágba tartozó műveket a regényszöveggel.

Amikor doktori dolgozatomat elkezdtem, még nem volt elérhető digitalizált formátumban az *Agancsbozót*, a *Kő hull apadó kútba*, a *Hollóidő* regényeken kívül más Szilágyi-korpuszba tartozó írás. Azóta nagy lendületet vett a szerző szövegeinek digitális formában való megjelentetése, és mára olyan szövegek is elérhetőek lettek a Petőfi Irodalmi Múzeum által működtetett Digitális Irodalmi Akadémia honlapján, melyek eddig csak eredeti megjelenésük helyén voltak megtalálhatóak. A *Katlanváros*, a *Fekete hintó piros lovak*, *Az emlékezés göröngyein*, a *Vesztesek* című írásokat, de még a Szilágyi publicisztikai tevékenységéhez kapcsolható *Szabálytalan leltár* című összefoglalót is közzé tették az oldalon. A korpusz értékelésében jelentős lépésként értékelhető ezeknek a szövegeknek az elektronikus közlése, hiszen az életműre nagyobb rálátást biztosítanak, könnyen elérhetőek; ezek a textusok a Szilágyi-olvasásba kapcsolva a jól ismert szövegek újraolvasását új szempontrendszerek alapján kezdeményezhetik, a Szilágyi-oeuvre-t árnyaltabban engedik látni.

A *Kő hull apadó kútba* megjelenését megelőzően két folyóiratban megjelentetett részlet látott napvilágot, melyeket később a regényszövegbe szervesen beépített a szerző. A dolgozat mellékletében megtalálható a *Hajdan volt jajdoniak* rövidebb, és a *Fekete hintó, piros lovak* hosszabb terjedelmű írás. A *Katlanváros* önéletrajzi elemeket is tartalmaz, melyben Zilah helytörténeti érdekességeit örökíti meg a szerző. Ezeket a szövegeket előszövegeknek, pretextusoknak neveztem el, bár nem jegyzetek, vázlatok, és nem tekinthetjük a kézirat egyenes folytatásának sem őket. Mivel azonban kézirat nem állt rendelkezésemre a filológiai munkában, ezért olyan kapcsolódásokat kerestem a Szilágyi-szövegek között, melyek a készülő regény szövegvilágát, témáját, motívumrendszerét előlegezik. A szövegek összevetése során számolnunk kell a szedő, a szöveget korrektúrával ellátó esetleges hibáival is. Elsősorban poétikailag értékelhető változásokat emeltem ki, de néhány grammatikai jellegzetességet is szükségesnek láttam a szövegalakulás folyamatának szemléletes bemutatása miatt megmutatni.

1.1 *Hajdan volt jajdoniak*

A *Hajdan volt jajdoniak* az *Utunk*ban megjelent rövid lélegzetű próza, benne nem összefüggő szövegtöredékek egyeznek meg a *Kő hull apadó kútba* című regénnyel. Mivel ezt a részletet már a címben szereplő, jajdoni embereket jelölő szó is a regényvilághoz köti, ez a legkorábbi, a nagyregénnyel összekapcsolható írás. Az 1971-ben közreadott leíró rész a regény kezdő fejezetéből való és a jajdoni lakosok életét mutatja be: a szöveg jól szemlélteti a szerző írástevékenységének folyamatát, a szövegen végzett változtatásokat.

A Jajdon történelmére vonatkozó folyóiratrészt a későbbi könyvrészletben a szerző hozzákapcsolja a Szendy Ilka-történethez („Persze ez nagyon régen történt, ha megtörtént, nem a Szendy Ilka idején."), mellyel a jajdoni múlt történéseit az elbeszélés jelenébe írva Szendy Ilka korával szembesíti. Ez pedig a képnézés tapasztalata révén valósul meg: a kép mint a történelmi tudás, a könyv helyettesítője a csatát ábrázolja (a csata kimenetelét nem, de még az előzményét sem), mely így, a templomi freskók tanító funkciójához hasonlóan, az olvasni nem tudó hívő embert a Bibliában foglalt történetek képes feldolgozásain keresztül megismerteti az abban foglalt erkölcsi tanítással – tehát képek olvasását igényli. A csataképek, melyek általában tablókép formájában vannak megörökítve, arra szolgálnak, hogy formákba, színekbe, mozdulatokba sűrítsenek egy dinamikus, mozgalmas, akár egy egész nép sorsa szempontjából meghatározó történelmi pillanatot. A cselekmény pillanatnyi rögzítése a fényképpel rokonítja a történelmi tablót: a megörökített időmozzanat Ilka fejedelemképet magyarázó leírásaiban a két idősík, a barokk kor és a történet ideje, az 1920-as évek egybejátszását teszi lehetővé, melyben a kép a múlt és jelen keretbe rendezett, újra-és újra átkomponált helyét, egy virtuális teret nyit meg. A képi tükrözések és tükröződések változatos repertoárját lelhetjük fel a teljes regényszöveg vizsgálata során.

Dolgozatom melléklete tartalmazza a rövid folyóiratközlést, és lábjegyzetben azokat a változtatásokat, melyeket a szerző a teljes regényszöveg kiadásáig tett. Inkább szövegkezdeménynek nevezhetnénk ezt a prózát, hiszen a hosszú lábjegyzetek arról tanúskodnak, hogy a szerző átírta és kibővítette a folyóiratban közölt textust. Ez a verzió nagy részben megegyezik a későbbi regénykiadásban olvashatóval, melyen a javított kiadás sem változtatott. A mondatok sorrendjének megcserélése, a mondattagolás írásjeleinek átjavítása, kisebb szóbetoldások történtek, ezen kívül néhány érdekességet érdemes kiemelni még. Néhány példán szeretném megmutatni a folyóiratszöveg regényszöveggé

alakulásának változásait. A példákat az átírás minősége alapján csoportosítottam. A kiemelt példák közvetlen szövegkörnyezetükben értelmezhetők és visszakereshetők a dolgozat mellékletéből:

A. szócsere

Tornácos öreg esték lennének megmondhatói és zajos céhbeli viták, kire hogy hoztak így ítéletet.[135]

Verandás öreg esték lennének megmondhatói, meg zajos céhbeli, majd ipartestületi viták, kire hogyan hoztak itt ítéletet.[136]

A második szövegváltozat szerkezete kevésbé feszes, a *meg* és a *majd* szavak hozzátoldásával a szóbeli közlésre jellemző stílusértékkel bír.

A hegyek ködöt vedlenek, vihar söpör végig a völgyön, messze inal a csenevész tavasz.[137]

A hegyek újból ködöt vedlenek, vihar söpör végig a völgyön, messzi inal március, a vézna kölyöktavasz.[138]

A kibővített regénybe kerülő rész terjedelme nő, de plasztikusabb, kifejezőbb, költőibb lesz.

B. betoldás

Mert a szőlők s az erdők alatt a kevés, vaddisznó dézsmálta föld örökül hagyható, de hét szűk esztendőre nem biztosít.[139]

Mert bőség-véderőművet kevesen húzhattak itt maguk köré. A szőlő a dombokon, az erdő alatt a kevés vaddisznó dézsmálta föld továbbadható ugyan és örökölhető és elperelhető, de sohasem hoz annyit, hogy hét szűk esztendőkre biztosítana.[140]

A szövegalakítás hosszabb, terjengősebb változatot eredményez. A második verzióban az is látszik, hogy az elbeszélő jelenléte, illetve az elbeszélő beszédtémához való ironikus viszonyulása érzékelhető a részletben.

[135] SZILÁGYI István, *Hajdan volt jajdoniak*, *Utunk*, 1971/6 18, 8.
[136] SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, 1977, Kriterion, Bukarest, 18.
[137] *Hajdan volt*, 8.
[138] [1977] 24.
[139] *Hajdan volt,* 8.
[140] [1977] 18.

Hadvezérek munka közben; várból kirohanó halálra szánt vitézek képei – ebben a városban szentképeket helyettesítenek.[141]

Kaszát egyengető, pörge kalapos, bő gatyás legények meg várból kirohanó, halálra szánt kapitányok képei ebben a városban szentképeket helyettesítenek.[142]

A regényrészletbe már nemcsak a vitézek, hadvezérek, hanem a parasztemberek is belekerülnek, a képi megjelenítés tárgyai lesznek.

A kisváros néha úgy le tudja foglalni magát, mint egy játékba merült kisgyerek.[143]

Egy Jajdon-szerű ügyefogyott városka annyira le tudja foglalni magát, mint egy játékába merült kisgyerek.[144]

A kisváros terjedelmesebb jelzője stílusértékében a második tagmondathoz igazodik: a *Jajdon-szerű* körülményessége, az *ügyefogyott* jelző és a kicsinyítő képző jelzi szemantikailag a kisgyermekkel való hasonlóságot.

C. átírás

Nehéz volna elszámlálni, hányszor prédálták fel az idők folyamán. Talán ezért nem készült soha a városnak mesterműve.[145]

Föl is prédálta elégszer hajdanában, talán azért nem készült Jajdonnak soha mesterműve.[146]

A folyóiratközlés két mondatát a regényben összevonja, az első mondatot egyszerűsíti, ezáltal a mondat dinamikája is megváltozik.

Bár ez idő tájt dragonyosok már nem zaklatták a várost; az adószedők sem jobbak – ők maradtak Jajdont boldogítani.[147]

Dragonyosok emléke sem kísértett ekkor már évtizedek óta; maradtak helyettük az adószedők.[148]

Az eredeti mondatot átstrukturálja a szerző, az értelmi egység megmarad, bár az elbeszélés jelenéhez közelebb érezni *a dragonyosok emléke* kifejezést, mint az első

[141] *Hajdan volt*, 8.
[142] [1977] 19.
[143] *Hajdan volt*, 8.
[144] [1977] 17.
[145] *Hajdan volt*, 8.
[146] [1977] 18.
[147] *Hajdan volt*, 8.
[148] [1977] 18.

mondat első tagmondatában szereplő múltbeli történetmesélésre jellemző elbeszélésmódot.

D. húzás

Vásárra készített [szűr, csizma meg bocskor az életük.] Törékeny cserép szilke, tartós tölgyfa hordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük.[149]

Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfahordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük.[150]

Az ismétlő, párhuzamos szerkezetű mondatot rövidíti, egyszerűsíti és összevonja. A *cserép szilke* több tájegységen is használt 'különböző nagyságú és formájú agyag vagy cserépedény',[151] melyet köznapi szóváltozatra cserél a szerző.

1.2 *Katlanváros*

Az *Utunk Évkönyv* 1974-ben megjelent száma a szülőföld ihlette írásokat gyűjti össze, melybe Szilágyi István *Katlanváros*át is beválogatták. Az önéletrajzi elemeket tartalmazó vallomásba a folyóiratszövegben két szoborról készített fénykép is kerül: az egyik a zilahi artézi kút öntöttvas angyalát, a másik Fadrusz János Wesselényiről készült bronzszobrát ábrázolja. A Wesselényi-szobrot 1902-ben leplezték le: az 1848-as eseményeknek azt a jelenetét ábrázolja, amint Wesselényi báró egy gubás parasztot fogad, aki könnyedén meghajolva a nagy férfiúval szemben áll, mintegy köszönetet mondva a jobbágyok felszabadításáért: „Mi is szabadok vagyunk, ezentúl ti is szabadok lesztek." Ezeknek a képeknek a montázsszerű elrendezése a *Kő hull apadó kútba* első kiadásának borítóján is látható, tehát közvetlen kapcsolat van a részlet és a jövendőbeli regény között. Zilahot és az artézi kút angyalkáit legkorábban az *Egyedül* című szépprózai munkában örökíti meg a szerző:

„A kúton pucér angyalok töltik a kantáját kicsiny öntözőikből. Gyerekkorától jár erre a kútra, s most mégis elmosolyodik a régi mesterek ártatlan huncutságain. Míg telik a kanta, figyeli az arcukat. Lányok vagy fiúk?... Milyen bolondság, eddig sohasem jutott eszébe:

[149] *Hajdan volt*, 8.
[150] [1977] 18.
[151] Vö. *Magyar Tájszótár*, szerkesztette SZINNYEI József, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 560-561.

angyalok. Képükről a festék idővel lekovállott, s most öntöttvas-mosolyuk koravén, keserves."[152]

A *Katlanváros* első részében az elbeszélő Zilah városát, a környező tájat, az ott élő embereket mutatja be. A második rész önéletírásra jellemző családtörténetet tár fel, egészen az elbeszélő egyetemi időszakáig. A várossal kapcsolatos narrátori tudás egy helytörténeti dokumentumokban jártas mesélőt feltételez: a hajdan volt város képének rekonstruálása az ismerősség érzetét kelti. Feltűnnek e tájegység földrajzi helyei: a Meszes hegy, a Hatló nevezetű szél, a Szánuta, melyekkel a *Kő hull apadó kútba* olvasása során találkozhattunk. Zilah a *katlanváros* metaforán keresztül azonosítható Jajdonnal, a *Kő hull* helyszínével:

„Szendy Ilka hiába ült egy helyt egész éjszaka, hajnal felé úgy érezte, gyűrött lett rajta a ruha. Megnyugodhatott volna, hiszen a vonat azóta messze járt. Mint megkésett menekülő rém holdverte csapáson, Jajdon katlanjából a kifelé gyűrűző dombokon, a dombok közt vackoló falvakon át a messze síkságnak rohant. Gönczi Dénest pedig végleg itt hagyta neki."[153]

A *katlanlét*, *horpadás-élettér* kifejezések a *Katlanváros*ban a már jól ismert *gödör lét* szinonímái, melyeket a jajdoni életforma jellemzésére használ a *Kő hull* regény elbeszélője. Ez a metafora elsőként a *Kibic, az árva ember* elbeszélésben jelenik meg:

„Szerencsénkre gödörben élünk. Síkságon mindenhonnan látnák az embert, hegytetőről meg maga látna mindent. Hogy hol mi történik, arra most nem vagyunk kíváncsiak, és azt sem kívánjuk, hogy mások kis fészkünk életébe belelássanak. Elég nekünk, ami amúgy is elkerülhetetlen."[154]

Az idézett rész annál is érdekesebb, mert a *Bolygó tüzek*be válogatott rövidprózák közül ezt kitörölte a szerző a javított változatból. Ne felejtsük el, hogy a gödör-lét a *Kő hull* egyik alapmetaforája, az elbeszélés részlete így azzal a tragikus létszemlélettel rokon, melyet Szilágyi száműzni kívánt írásmunkáiból: nemcsak a *Hollóidő*ben, de korábbi szépprózai írásában, *Az emlékezés göröngyein*ben is a nemzeti önsajnálat ellen szólal fel az elbeszélő.

A *Katlanváros* elbeszélés olvasása során szövegszerű egyezéseket találhatunk a *Kő hull apadó kútba* regénnyel. Két példát említenék:

---

[152] Vö. SZILÁGYI István, *Egyedül, Utunk*, 1963/15, 5.
[153] SZILÁGYI István, *Kő hull*, Kriterion, Bukarest, 1977, 5.
[154] SZILÁGYI István, *Kibic, az árva ember*, *Utunk Évkönyv*, 1971, 210. Kötetben SZ.. I, *Kibic, az árva ember*= SZILÁGYI István, *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 151, valamint az átjavított változatban SZ. I., *Kibic, az árva ember*= SZ. I., *Bolygó tüzek*, Magvető, Budapest, 2009, 20.

„A műhelyek falain fölaggatott szerszámok között csaták meg fejedelmek képei. Sok száz csata meg sok száz fejedelem él együtt nagy békességben cérnakáplár szabósegédek és csirizes suszterinasok seregével. Várból kirohanó kapitányok képei úgy hiszem szentképeket helyettesítettek Zilahon. De ezekről a múlt század végi kőnyomatosokról sohasem derült ki, hogyan is végződtek az általuk megörökített csaták. Bár eziránt, lehet, nem is nagyon érdeklődtek a műhelyek legényei. Bizonyára annyit tudtak a történelemről, amennyit ezek a képek önmagukról elmondanak kérdezetlenül."[155]

A *Kő hull*ban a következő részletet találjuk:

„Igen, Jajdonban akkortájt sok száz csata meg sok száz fejedelem élt együtt nagy békességben cérnakáplár szabósegédek meg csirizes suszterinasok seregével. Kaszát egyengető, pörge kalapos, bő gatyás legények meg várból kirohanó, halálra szánt kapitányok képei ebben a városban szentképeket helyettesítettek. Igaz, a legtöbb képről nehéz lenne kideríteni, hogyan végződtek ezek a régi csaták. Bár az sem valószínű, hogy ez túlságosan érdekelné a műhelyek legényeit. Annyit tudhattak a történelemről, amennyit ezek a képek önmagukról elmondanak kérdezetlenül."[156]

Zilah református templomának története során 1848-ban „a nemzeti szabadság szolgálatára" az egyházközség felajánlja középső nagyharangját.[157] A harangból készített ágyúra emlékezés mindkét írásban szerepel:

„Később azért méltatlankodtam a harangok meg rézmozsarak sorsán, a fémek háborús-békés metamorfózisán, bár nem lettem Zilahon ballagó diák. Mert hogy is van ez? Némely vidéken, mint nálunk, vagy a távoli Háromszéken például, békés évtizedeken át gyűjtjük tornyainkba a drága messzi-hangú fémeket – akár a szászok emellé búzájukat meg szalonnájukat; s mikor odáig jutottunk, hogy három harang is dicsérte az Istenünket, vagy jeget hozó viharfelhőket hasogatva perelt vele, mikor idáig jutunk, búzánk, borunk, meg mindenféle céhes magunkhajszolás árán, akkor csak leszedjük ágyúnak valamennyit, hogy végül már tűzvésztől riasztani vagy menekülésre sürgetni se maradjon egy legalább.
Nem tudom, ágyúból öntöttek-e harangot valaha is, miután háborúknak s forradalmaknak végük szakadt."[158]

A *Kő hull*ban ezt a részletet a következőképpen olvashatjuk:

„Arról is hallott, hogy akkor vitték el ágyúnak a református templom tornyából a harangokat. Később persze öntettek helyettük újakat a jajdoniak. A harmadikat akkor hozatták, amikor ő konfirmált. Azért is imádkozott a hívekhez vagy öt esztendőn át két

[155] SZILÁGYI István, *Katlanváros*, *Utunk Évkönyv*, 1974, 273.
[156] SZILÁGYI István, *Kő hull*, 19.
[157] *Zilah református temploma*, http://szilagysag.eloerdely.ro/epitett-orokseg/templom/zilah-reformatus-temploma, letöltés dátuma: 2015. március 19.
[158] SZILÁGYI István, *Katlanváros*, 278.

tiszteletes. Az Istentől ugyanis hiába kérték, mert a harang pénzbe került. És harang a harctereken sem zsákmányolható. Így hát békés évtizedek alatt kell félrerakosgatni, gyűjteni rá, búza meg bor meg céhes portékák árából, hogy aztán mikor már három is dicséri az Istent egy-egy toronyban, vagy jeget hozó viharfelhőket hasogatva perel vele, akkor csak leszedjék ágyúnak valamennyit, hogy végül már tűzvésztől riasztani vagy menekülésre sürgetni se maradjon egy legalább.

Nem valószínű, hogy ágyúból öntöttek volna harangot, amint háborúknak s forradalmaknak végük szakadt."[159]

A *Katlanváros* a *Kő hull* előszövegének tekinthető, ezt a fent idézett citátumok is alátámasztják: a történelmi képek jelenléte, a harangcipelés, az ágyúvontató lovak ünnepnapra vagy ballagásra kölcsönzése (vö. Szendy Krisztina temetési menetének lovai) mint a regénytörténet elemei bekerülnek a könyvbe. A narrátor tudós érdeklődése is kiviláglik az elbeszélésben; ez a Zilahot érintő művelődéstörténeti, helytörténeti tárgyú részletekben mutatkozik meg. A citátum záró mondata a *Kő hull* világát idézi, a különböző idősíkok között élést hangsúlyozza, melyet a narrátor szabadon alakíthat egy képzeletbeli nosztalgiával:

„Arcukat néha magam előtt látom, régvolt zilahiaknak. Keservesen káromkodó, összehúzott szemhéjú nép, gyanakvón fürkészi a cserepes ajkú időt. Sorssal elégedetlen, s rajta változtatni legtöbbször mégis képtelen emberek. Magukat fennszóval biztatók: - »Majd csak másként lesz; egyszer még jobbra fordul« -, azért fennszóval, mert valójában ezt maguknak sem hiszik el. Hiszem, ha látom«- emberek. […] De mindez csak most, évtizedek távolságából sejlik bennem így, talán még messzibbről, az általam meg sem élt időből hallom szavukat."[160]

Szilágyi *Katlanváros*ának elbeszélői technikája az emlékezés narratív keretébe ágyazott, annak láncára fűzött: az egyes szám első személyű elbeszélő váltakozik a többes szám első személyűvel, az elbeszélő mesélő hangja a személyes hangú emlékfoszlányok felidézőjével. Újra előtűnnek a múlt alakjai: a szerző apja eltűnésének hírét hozó katona, az édesanya, a nagyszülők, végigfutva Zilahon az elbeszélő életének városhoz köthető eseményei.

1.3 *Fekete hintó, piros lovak*

[159] SZILÁGYI István, *Kő hull*, 20.
[160] SZILÁGYI, *Katlanváros*, 276.

A *Fekete hintó, piros lovak* szövegét 1975-ben az *Utunk Évkönyv*ben adta közre a szerző, így a részlet a regényszöveg formálódásának egy pillanatát rögzíti. A folyóiratközlésben lábjegyzetben jelölve van, hogy a szöveg a *Kő hull apadó kútba* című regényből egy részlet. A *Fekete hintó, piros lovak* a III. fejezetből való, a teljes fejezetterjedelem utolsó harmada, Krisztina ténsasszony temetését idézi fel. Egy jól szerkesztett, letisztult szöveg, mely önálló elbeszélésként is megállja a helyét. A teljes regényszöveg fragmentumaként is értékes: az elbeszélő Gönczi Déneshez közeli nézőpontból láttatja Szendy Krisztina temetési szertartását.

A szöveg textológiai értékelésekor elsősorban a folyóiratközlésnek az alapszövegtől (a regény első kiadásától) való eltéréseit értékelem, melyek sok esetben megegyeznek a regény javított kiadásának eltéréseivel. Ahol nincs kiemelve változás, ott a szöveg megegyezik az első kiadással. A folyóiratban megjelent részletben bizonyos szövegrészek félkövérrel vannak szedve, ezek a könyvbe kurzív betűtípussal kerültek át, és Dénes belső beszédét jelöli vele a szerző. A következőkben sorra veszem a tipikus javításokat. A folyóiratközlésben szögletes zárójelben jelzem a törölt szavakat, de csak abban az esetben, ha a változtatás az első regényközlés szövegét is érinti.

A. szócsere

Elöl egy öreg, kövér, gondterhelt ember lépked, mögötte óriás koszorút emel a két legnyurgább tímárlegény, utánuk sorjában az egész társulat. Kurta nyakuk nehezen szenvedheti a feszes inggallért. [161]

Elöl egy öreg, kövér, gondterhelt ember lépkedett, mögötte óriás koszorút emelt a két legnyurgább tímárlegény, utánuk sorjában az egész társulat. Kurta nyakuk nehezen szenvedhette a feszes inggallért. [162]

Ebben a szövegrészben a folyóiratszöveg jelen időben, a későbbi változat múlt időben szerepel. Narrációs szempontból az első verzióban az elbeszélés jelene és az olvasás jelene megegyezik, így a nyelv megjelenítő ereje erőteljes hatást kelt, míg a múlt idejű leírás az elbeszélésbe jobban illeszkedő, múltban történt esemény egyszerű leírása.

[161] [1975] 111.
[162] [2002[5]] 123.

A Szendy-kupák nem bírnának mukkanni se. [163]

A kupák nem bírnának mukkanni se. [164]

A Szendy családnevet a szerző saját költésű szóval egészít ki: a *kupa* kifejezés elsőként a *Jámbor vadak* novelláskötetben tűnik fel az *Ember rág a föld gyökerén* című elbeszélésben. Az elbeszélés főhőse a föld alatt él és üres fémedényekbe, a felvonó kupáiba tölti a földet, a kibányászott követ:

„Igen, a fölvonónak azok a kupái, ezek[165] az egyre áramvonalasabb fémedények, melyeket most terhel, azután érkeztek föl a felszínre, hogy az ő kezéből a szerszám kiesett.[166] És azt is tudja, hogy azokba a kupákba, melyeket fentről most indítanak üresen, ő már nem lapátol földet, kavicsot szenet, tört követ. De vajon indítanak-e fentről[167] ide hozzá üres edényeket, majd miután ő már nem juthat tovább? Önmagáról, sorsáról, mióta elindult, semmit sem adott tudtára azoknak, akik fentről[168] munkájának gondját viselik. [Talán volna mit megüzenjen saját magáról?] Hiszen[169] vele nem történik semmi sem. *Töri a követ, s tölti vele a kupákat, ezt teszi. Erről pedig hírt visznek a földdel, kővel teli edények.*[kiemelés tőlem – M.Á.] [Lehet, azok ott fent nem is törődnek egyébbel. De ezzel törődnek egyáltalán? Várják tőle, hogy a kupákat töltse?] Igaz,[170] ezt bizonyára nem miattuk – saját magáért teszi."

A *kupa* földet, követ szállító fémedény etimológiája: fából, víz hordására készült füles edény,[171] mellyel lakóhelyen belül szállították a vizet – Erdélyben több méretben is használták. Szilágyi szövegében a Szendy-család tagjainak metaforájaként működteti, Ilka családja női ágának leszármazottjait nevezi meg vele: „de ha Jajdonban nem élne egy ilyen ember, mint Béla úr, kihez mérten lennének az elaggott Szendy testvérek kupák?"[172] Béla úr Szendy Krisztina testvére, a Simonffy-család leszármazottja felértékelődik Ilka apja, a Szendyek felől tekintve. A *kupa* szó tehát a két család összevetésében értelmezhető a regényszövegben, mely a

[163] [1975] 114.
[164] [2002[5]] 128.
[165] Az alapszövegnek a folyóiratban megjelent változatot tekintem, amelyet az *Utunk* 1969/6, 6-7 oldalakon közöltek. A változtatások ehhez képest értelmezhetők, a jegyzetek a továbbiakban a novelláskötetben [J. V.] megjelent szövegre vonatkoznak. SZILÁGYI István, *Ember rág a föld gyökerén*= SZILÁGYI István, *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 44-61, [J. V.] A fölvonó kupái, ezek (45.)
[166] [J. V.] kiesik. (45.)
[167] [J. V.] még (46.)
[168] [J. V.] akik onnan fentről (46.)
[169] [J. V.] viselik. Hiszen (46.)
[170] [J. V.] edények. Igaz, (46.)
[171] Erről lásd még a *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikkét. http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1034.html, letöltés dátuma: 2014. július 15. A *kupa* szinoním kifejezése a regényszövegben a *kanta*, mely német eredetű.
[172] [2002[5]], 88.

rövidprózából citált szöveg felől olvasva a kővel telt edénnyel azonosítható. Az üreges formájú edény test-metafora: a víz alapelemmel összekapcsolódva nemcsak az ember mint biológiai lény vízháztartására építő kifejezés – ezért a legtalálóbbak egyike a regényben -, de egybefűződik a regény trópusaival is: a víz – hold– liliom mint női princípium, mellyel szemben áll a kő - nap mint férfi princípium.

„Ükapák hintáznak, lebegnek ott alant a sárban vergődők léptein."[173]

„Ükapák hintáznak, lebegnek ott alant az agyagban vergődők léptein."[174]

A szövegkörnyezetet figyelembe véve javít a szerző: értelmileg pontosabb az *agyag* szó használata, mely a talaj mélyrétegeiben található, míg a *sár* a talaj felső rétegének felázott, felpuhult felszíne.

„[…] szegény Szendy lyány az elmúlt napokban annyit emisztette magát, mire anyját a sírba eresztették, könnye sem maradt, lám, a nagy bánattul milyen karikás a szeme."[175]

„[…] Szegény Szendy lyány az elmúlt napokban annyit emésztette magát, mire anyját a sírba eresztették, könnye sem maradt, lám, a nagy bánattól milyen karikás a szeme."[176]

A tájnyelvi alakot (*emisztette, bánattul*) köznapibb szóváltozattal helyettesíti.

B. betoldás

A betoldások a regénycselekmény körülményeit részletezik, a szereplők karakteréhez adnak újabb jellemvonásokat, vagy gondolataikat, belső beszédüket egészítik ki.

„Tegnapelőtt este, mikor a kisasszony behívta, nem vette észre a kaszten fölött. Jópofa egy kardos ember." [177]

„Tegnapelőtt este, mikor a kisasszony behívta, ezt a képet nem vette észre a falon. Pedig biztosan itt volt. Jópofa egy kardos ember." [178]

A betoldás egy rövid mondatot tartalmaz, mely Dénes belső beszédét készíti elő, a képről való tapasztalás szereplői nézőpontjára irányítja az olvasó figyelmét.

[173] [1975] 115.
[174] [1977] =[2002^5] 157, 129.
[175] [1975] 115.
[176] [1977]=[2002^5] 158, 130.
[177] [1975] 113.
[178] [1977=2002^5] 154, 127.

„Arca egyhetüs fénytelen hold, elnyeli a feketén tolongó, önmagát kereső kegyelet.” [179]

„Arca egyhetüs fénytelen hold, mellette föltoronylik Béla úr, körötte toporognak a Szendy-kupák. Elnyeli a feketén tolongó, önmagát kereső kegyelet.” [180]

A betoldás egy tablóképet fest a szereplőkről: Ilka, Béla úr és a Szendy-rokonok együtt a temetés napján, mely így a regényben előforduló, képi alakulatok számát növeli.

„Termetre akkorák, mint a többi, ilyet is nehéz lehetett találni, mert a koporsós lovai olyanok, mint valami táltosok**.** A pirosak csontosabbak valamivel, de jó lovak. […]

A szőlőhegy gerincén megy végig, aztán arra gondol, **bár jöttem volna mégis szekérrel, nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat**.”[181]

„Termetre akkorák, mint a többi, ilyet is nehéz lehetett találni, mert a koporsós lovai olyanok, mintha mind a négyet parázson tartaná. A pirosak valamivel csontosabbak valamivel, de jó lovak. […]

A szőlőhegy gerincén megy végig - *bár jöttem volna szekérrel. Nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat*.” [182]

Ahogy most szegény párákat maga elé képzeli, megesik rajtuk a szíve. Majd az ágyúvontató piros lovakra gondol, a harmadik fogatra a gyászkocsi elől.

Az első részletben a szerző a *táltosok* kifejezést hosszabb, körülíró szószerkezettel helyettesíti, mely jelző a koporsót vivő lovakra vonatkozik. Ebben a citátumban a Dénes nézőpontú elbeszélő a szereplő által már korábban használt kifejezéssel nevezi meg annak lovait („*Na. Mi az. Táltosok. Tört vón el a lábatok, mikor idejöttetek.*”). Az átírással a szerző különbséget tesz Dénes lovai (amelyeket a szereplő is táltosoknak hív) és a kölcsönzött, koporsós lovak között (amelyeket az elbeszélő már nem, csakis a Dénes nézőpontú elbeszélői részekben nevez meg így).

A betoldásban a szereplői nézőpont emlékező narrációja elsődleges, és az a körülmény, hogy Dénes nem a napszámos felesége útvonalán követi. Ennek azért is lehet jelentősége, mert a temetési szertartás alkalmával sem úgy viselkedik Gönczi, ahogyan egy napszámostól elvárnák: nem segít a koporsót földbe helyezőknek („*Gönczi Dénes nem siet oda a lapátokhoz, mint ahogy napszámosféléktől elvárják*

[179] [1975] 111.
[180] [1977=2002^5] 150, 123.
[181] [1975] 112.
[182] [1977=2002^5] 151, 124.

ilyenkor, hogy gyorsabban menjen a behantolás.”), inkább a gyászoló rokonokkal érez együtt, azokhoz tartozik.

„A tiszteletes úr hangja – mintha görnyedt vállában a csontok csikorognának – őrli az udvaron egybesereglett hallgatást. Nagyon illik ezekhez a jajdoniakhoz a fekete bokszcsizma, a fekete ruha. […]”[183]

„A tiszteletes úr hangja – mintha görnyedt vállában a csontok csikorognának – őrli az udvaron egybesereglett hallgatást. A koporsótól nem láthatja sem a kisasszonyt, sem Béla urat. Nagyon illik ezekhez a jajdoniakhoz a fekete bokszcsizma, a fekete ruha. […]”[184]

„Közvetlenül mögötte Ilka kisasszony, két oldalról fél lépésnyire lemaradva a két Simonffy veszi közre, Béla úr és Jenő. Utánuk alaktalanul egymáshoz torlódva a Szendy testvérek.”[185]

„Közvetlenül mögötte Ilka kisasszony, két oldalról fél lépésnyire lemaradva a két Simonffy veszi közre, Béla úr a kisfiút fogja kézen, Jenő karjába Elvira csimpaszkodik. Utánuk alaktalanul egymáshoz torlódva a Szendy testvérek.” [186]

A betoldás Dénes szemlélődésének látószögét jeleníti meg. Mindkét kiemelt részben a hozzáadott rész a szereplő szemszögéből láttatott látvány leírását segíti. A regénynek ez a fejezete éppen a Dénes nézőpontját érvényesítő narráció miatt fontos a teljes szöveg szempontjából.

„Föláll, elindul az ösvényen, többé nem néz le a városra, sem a győzelmi fenyők megcsúfolt koronáira.
Fönt a tetőn szél cibálja a vadrózsabokrokat, a tövisek fölszaggatják a szél szürke tenyerét, mint odafagyott, megkövült vércseppek, olyanok az ágakon a csipkebogyók.”[187]

„Föláll, elindul az ösvényen, többé nem néz le a városra, sem a győzelmi fenyők megcsúfolt koronáira. A szétszóródott temetési menet azóta leérkezett a főutcára. Aztán odahaza majd kitakarítják a bokszcsizmát, kikefélik a fekete ruhát, majd nagy gonddal elrakosgatják, s a halálról valamely hasonló alkalomig több szó nem esik.
Fönt a tetőn szél cibálja a vadrózsabokrokat, a tövisek fölszaggatják a szél szürke tenyerét, mint odafagyott, megkövült vércseppek, olyanok az ágakon a csipkebogyók.”[188]

---

[183] [1975] 111.
[184] [1977=2002^5] 151, 124.
[185] [1975] 113.
[186] [1977=2002^5] 153, 126.
[187] [1975] 116.
[188] [1977=2002^5] 160, 132.

Jelentős terjedelmű betoldás, mely az elbeszélés nézőpontjának változását hozza magával: Dénes szemlélődésének leírása átvált a temetési menet értékelésére, melyben a narrátor ironikus hangvételét is érzékelhetjük.

„Az első kettő kátrányszín fekete, a második pár is sötét, vasderes, de a harmadik színe erősen elüt." [189]

„Az első kettő kátrányszín fekete, a második pár is sötét, vasderes, de a harmadik pár színe erősen elüt."[190]

A javítás igazodik az előző két tagmondat értelméhez: a hintó előtt nem öt, hanem hat ló, azaz három pár állat van befogva.

C. átírás

Az átírások a szókészletben és a szövegstrukturálásban eredményeznek változást: mondaton belüli hangsúlyeltolódásokat, törlés és betoldás esetén a szöveg terjedelmét és a szereplők árnyaltabb jellemrajzát befolyásolják.

„A templomtorony beleszürkülne az ácsorgásba a Diákdomb alatt, üresen maradnának a házak, az udvarokat fölverné a gaz, […]"[191]

„A templomtorony beleszürkülne az ácsorgásba a diákdomb alatt, üresen maradnának a házak, az udvarokat fölverné a gaz, […]"[192]

A földrajzi helyet jelölő szó Ady Endre lírájában is előfordul: a *Zilahi ember nótája* című versben Diák-domb helyesírással szerepel, de nagybetűvel, egybe írva is használják: a helynév történelmi elnevezés, ahogyan a Hatló, a Pálkert vagy a Nagy-Alszeg utca is.

„A rudakat keresztbe rakják a nyitott sír fölött, a koporsót rájuk helyezik[…],"[193]

„A rudakat keresztbe rakják a nyitott sír fölött, a koporsót ráhelyezik […],"[194]

[189] [1975] 112.
[190] [1977=2002^5] 151, 124.
[191] [1975] 110.
[192] [1975=2002^5] 148, 122.
[193] [1975] 115.
[194] [1977=2002^5] 158, 130.

Az átírás egyszerűsíti, rövidíti a mondanivalót, úgy, hogy a mondat értelme nem változik.

„A tiszteletes úr mögött a hajlásból fölágaskodnak az elvadult, bozontos szilvafák, Szendy Ilka azokat nézi, nem hallja az imát.” [195]

„A tiszteletes úr mögött a hajlásból fölágaskodnak az elvadult, bozontos szilvafák, Szendy Ilka azokat nézi, [azt pedig Dénes sem tudhatja, hogy a kisasszony] nem az imára figyel.”[196]

„A tiszteletes úr mögött a hajlásból fölágaskodnak az elvadult, bozontos szilvafák, Szendy Ilka azokat nézi, nem az imára figyel.”[197]

Az 1977-es kiadásba betold a szerző egy, a mindentudó elbeszélő fölényét jelző mondatot („azt pedig Dénes sem tudhatja”). Az első változtatásból meghagyja viszont a *figyel* szót, mely a *hall* igét váltja fel, és ez a kifejezés marad a húzott kiadásban is.

„Az ágyak az utca felőli szobából is kihordva, középen egymáshoz tolt, megterített asztalok.”[198]

„Az ágyakat az utca felőli szobából is kihordták: középen egymáshoz tolt, megterített asztalok.”[199]

„Az ágyakat az utca felőli szobából kihordták: középen egymáshoz tolt, megterített asztalok.”[200]

A magyar nyelvben használt szenvedő szerkezet legtermészetesebb formája a többes szám harmadik személy mint általános alany használata, mely itt felváltja az egyébként grammatikailag helyes, ám kevéssé kedvelt határozói igeneves formát.

a. mondat szórendjének megváltozása

„Az egyik gyászvitéz, biztos, ami biztos, felkúszik a hintó tetejére és lecsavarja a keresztet, közben a zsinóros csákó a fejéről legurul s beleesik a sárba.”[201]

[195] [1975] 115.
[196] [1977] 158.
[197] [2002^5] 130.
[198] [1975] 113.
[199] [1977] 154.
[200] [2002^5] 127.
[201] [1975] 111.

„Az egyik gyászvitéz, biztos, ami biztos, felkúszik a hintó tetejére és lecsavarja a keresztet, közben a zsinóros csákó legurul a fejéről s beleesik a sárba.”[202]

„A váratlan merénylettől ocsúdva aztán az ember hiába kapkod ostora után, Bolond Bözsi kurtákat visongva araszos szökkenéseivel iszkol a város felé. Dénes a bolond asszony hangjaira megborzong, nézi, míg furcsa alakját eltakarja az utcakanyar.” [203]

„Az ember kapkod ostora után, Bolond Bözsi kurtákat visongva araszos szökkenéseivel iszkol a város felé. Dénes megborzong a bolond asszony hangjaira, nézi, míg furcsa alakját eltakarja az utcakanyar.”[204]

Az első példában a szórend megváltoztatása feltehetően azért történt, mert a mondat tagmondataiban az ige hangsúlyos helyzetben van (*felkúszik, lecsavarja, legurul, beleesik*). A második, Bolond Bözsiről szóló citátumban éppen a párhuzamos szerkesztést töri meg: az első mondatban a módhatározót (*váratlan merénylettől ocsúdva, kurtákat visongva*) követi az ige (*kapkod, iszkol*); a másodikban a Dénessel való történés (*megborzong*) kerül előre, majd azt követi az eredményhatározó (*a bolond asszony hangjaira*).

„Az épületek, a tárgyak dolog mivoltukban jobban megszenvedik, ha egy cserép elreped, ha lehullik egy darab vakolat, ha a szú hajszálnyit tovább halad a gerenda rostjaiban, […]”[205]

„Az épületek, a tárgyak dolog mivoltukban jobban megszenvedik, ha egy cserép elreped, ha egy darab vakolat lehull, ha a szú hajszálnyit tovább halad a gerenda rostjaiban, […]”[206]

A harmadik tagmondat szórendjét az előző tagmondat szerkezetéhez hasonlóan alakítja át nominális, alany-állítmány struktúrájú mondattá.

b. mondat központozásának megváltozása

Előkerül a fia, suttogva gorombítja, válla ráng, bizonyára pofozná most az utódot, ha lehetne hangtalan. Aztán a gyászvitézekre rázza az öklét, a fiú közben megértette, a kereszt most mily szörnyűség, s a kihalt utcán szaladni kezd. [207]

[202] [1977] =[2002^5] 151, 124.
[203] [1975]=[1977] 112, 153.
[204] [2002^5] 126.
[205] [1975] 113.
[206] [1977=2002^5] 154, 127.
[207] [1975] 111.

Előkerül a fia, suttogva gorombítja, válla ráng, bizonyára pofozná most az utódot, ha lehetne hangtalan. Aztán a gyászvitézekre rázza az öklét. A fiú közben megértette, a kereszt most mily szörnyűség, s a kihalt utcán szaladni kezd. [208]

A vessző pontra változtatása a második mondat hosszúságát csökkenti. Ezen a szöveghelyen a leírást tartalmazó részletben a mondattagolás a látvány érzékletesebb megjelenítését is segíti.

Dénes a Verőfény gyepűje felé tart: **hová is mehetnék én ebben a határban máshová, mint a kisasszony szőlőjébe** – gondolja keserves derűvel. [209]

Dénes a Verőfény gyepűje felé tart. *Hová is mehetnék én ebben a határban?* – gondolja keserves derűvel. [210]

A mondatközpontozás az elbeszélői hang határainak szétválasztásával van összefüggésben, hiszen az első tagmondat a történet elbeszélőjének hangja, míg a kettőspont után Dénes belső beszéde következik.

c. a mondat modalitásának megváltozása

„Mielőtt a tetőre kiérne, leül egy száraz drótfűcsomóra. Megpihen? Ugyan miféle fáradalmak után."[211]

„Mielőtt a tetőre kiérne, leül egy drótfű csomóra. Megpihen? Ugyan miféle fáradalmak után?"[212]

Látható, hogy a javítást feltehetően az előző, igekötős igés kérdő mondat befolyásolhatta. A két egymást követő kérdő mondat az elbeszélő történetre utaló reflexióját tartalmazza, ironikus hangvételű.

D. húzás

„A kasztenen észreveszi azt a kicsi üvegkancsót, amiből Ilka utoljára a Krisztina ténsasszony kezelőorvosának töltögetett. Félig van borral, […]"[213]

[208] [1977=2002[5]] 150, 124.
[209] [1975] 116.
[210] [1977=2002[5]] 160,132.
[211] [1975] 115.
[212] [1977=2002[5]] 159, 131.
[213] [1975] 113.

„A kasztenen észreveszi azt a kicsi üvegkancsót, amiből az orvos ivott. Félig van borral, […]”[214]

Az írói mondanivaló kissé körülményes kifejezésmódját egyszerűsíti, így jelentősen rövidíti a mondat terjedelmét.

„A házban még [bár] óraketyegés sem él.”[215]

„A házban még óraketyegés sem él.” [216]

A későbbi húzott kiadásban is gyakori rövidítési megoldás, hogy a szerző határozószókat, módosítószókat, indulatszókat töröl ki.

„Úristen, hogy megszeppennének itt ezek [a torozó mesterek,] hacsak úgy váratlanul beállítana egy ilyen ember közibük.”[217]

„*Úristen, hogy megszeppennének ezek itt, ha csak úgy váratlanul beállítana egy ilyen ember közibük*”. [218]

A törölt rész a mondat értelmét nem változtatja meg, és rövidebb is lesz.

„Azt azért szeretné, ha sírnának. Bár a kisasszony zokogna föl halkan, [ezt azért nagyon szeretné hallani.] Semmi.”[219]

„Azt azért szeretné, ha sírnának. Bár a kisasszony zokogna föl halkan. Semmi.”[220]

A kitörölt rész stilisztikai szempontból az élőbeszédhez közeli előadásmódot imitálja azzal, hogy megengedi a többszöri ismétlést, ezért kicsit túlbeszéltté válik Dénes mondanivalója.

„És mintha azért könyörögne mégis [jó előre, hogy őt is kísérje ki majd valaki, igen, tán ezért] könnyezi meg a város összes halottait.” [221]

„És mintha azért könyörögne mégis, mikor megkönnyezi a város összes halottait.” [222]

A kissé túlbeszélt részt törli a könyvből a szerző. A citált részlet egyébként hiányzik az átjavított változatból.

---

[214] [1977=2002[5]] 154, 127.
[215] [1975] 113.
[216] [1977=2002[5]] 154, 127.
[217] [1975] 114.
[218] [1977=2002[5]] 155, 128.
[219] [1975] 111-112.
[220] [1977= 2002[5]] 151, 124.
[221] [1975] 112.
[222] [1977] 152.

„Miért fél a táj és miért retteg a rögbe hullott megannyi ős, hogy kigyalogol innen, aki él? Hiszen [talán] éppen terelniök, nógatniuk kellene az utódot, hogy kíséreljen meg szélesebb határt uralni maga körül.

[Vagy úgy éreznék azok odalent, hogy azt sem becsüli hozzájuk méltóan az utód, amit tőlük örökül kapott? De hiszen elemésztenék egymást egy talpalatnyi földért, és munkából, verítékből sincs, ki náluknál többet gyilkolhatna e völgy tereibe. Vagy önmaguk szorgalmára méltatlanok, mert képtelenek élni általa? Miért húzzák vissza hát azok a mélyből e vergődő sereget? Lám, ezek elképzelni sem tudnák máshol az életüket.]

Mire fölérnek, a lovak háta gőzölög, fényes bőrük alatt rángva cikáznak az izmok s az inak.” [223]

„Miért fél a táj és miért retteg a rögbe hullott megannyi ős, hogy kigyalogol innen, aki él? Hiszen éppen terelniök, nógatniuk kellene az utódot, hogy kíséreljen meg szélesebb határt uralni maga körül.

Mire fölérnek, a lovak háta gőzölög, fényes bőrük alatt rángva cikáznak az izmok s az inak.”[224]

A regényszövegből kikerül az elbeszélő elmélkedő gondolatfutama, mely az élő és halott jajdoniak közti kölcsönkapcsolatot tematizálja. Ez a törlés tematikus szempontból azért érdekes, mert a javított változatban is találunk az élőknek a halottak világával kapcsolatot tartó szövegbeli jelzéseket.

E. sajtóhiba

Feltehetően nyomdai hiba eredményezte a szövegben a szóvégi magánhangzó hiányát.

„Hirtelen szerette volna újrakezden[i] az abbahagyott nótát, meg is állt, de az éneklés sehogy sem sikeredett, aztán igazított a kalapján, s apasztotta tovább az utat.”[225]

Érdemes még néhány érdekességet kiemelni, mely a szöveg filológiai vizsgálata során tűnt fel. A temetési menet ipartestületi vonulását leíró rövid részletben feltűnő, hogy a folyóiratban jelen időben, a későbbi regényben pedig múlt időben szerepelnek

[223] [1975] 115.
[224] [1977=2002^{5}] 157, 130.
[225] [1975] 110.

az igék (*lépked – lépkedett, emel-emelt, szenvedheti-szenvedhette*). Ennek narrációt érintő következményei is vannak: az elbeszélés jelen idejében az elmesélt történet látványelemei hangsúlyosak, míg a múlt idő az elbeszélt történetbe simulva, annak egy emlékező részletét idézi fel. A jelen idejű felidézés kiemeli a szöveg ezen részletét a folyamatos történetmondás múlt idejéből, így annak képi megjelenítése, tablószerű leírása válik dominánssá. A tablószerű építkezésre utal az a szövegrészlet is, melyet a könyvbe szerkesztve kibővített a szerző: „arca egyhetüs fénytelen hold, elnyeli a feketén tolongó, önmagát kereső kegyelet." Látható, hogy a kibővített verzióban Ilka nem egyedül, magára hagyottan áll a küszöbön, hanem családtagjai körében.

Az, hogy ki mit lát, hogy milyen látvány tárul az olvasó elé, azt az elbeszélő látószöge, illetve az elbeszélő által a szereplőknek kölcsönzött nézőpont határozza meg. A temetést követő látványleírás és Dénes szeme elé táruló fenyves ábrázolása közé (lásd a 103. részletet) a szerző beletold néhány Dénes által felidézett emlékező sort, melyek azonban megtörik a két látványt leíró részletet – ugyanakkor Dénes alakját emberibbé teszik. Más miatt is fontos lehet a részlet: a betoldásban szereplő mondatok – melyek közül az utolsó kettőt a húzott kiadásból kitörölte a szerző – előrevetítik Dénes elutazásának tervét, amennyiben az Ilkával való együttlét emlékeitől való búcsúzást valószínűsítik. Ehhez hasonló funkciót tölt be a 109. szövegrészletet tartalmazó betoldás is: ebben a passzusban a parasztember gondolati világa tárul fel. A törölt rész a megpihenés témáját folytatja: a szemlélődés, a belső lelki történések ábrázolásával az elbeszélő Dénes ellentmondásos érzelmi állapotát tárja fel, a menekülés és a maradás egymást váltakozó késztetését. Ugyancsak szövegszerkesztési okokból érdekes az a betoldás (lásd a 112. citátumot), mely Dénes nézőpontját az elbeszélő az elvonult temetési menetre váltja, majd az ironikus mondatokat követően visszatér a parasztember látószögéhez.

A fejezet végén található lovas-hintós rész Gönczi képzeleti tevékenységét írja le: a szereplő saját magát mint egy történet szereplőjét képzeli el. Az újságcikkcímre emlékeztető mondat („Fekete hintóval piros lovak elragadtak egy egrestelki embert.") visszautal a regényrészlet címére, így keretet kínál a Dénes által Szendy Krisztina temetéséről készített beszámolónak – családi tablókkal, pillanat rögzítette, némafilmbe illő jelenetekkel (a katolikus kereszt hintóról való leszerelését követő csákóhullás, Bolond Bözsi különc figurájának megrajzolása) tarkítva.

Jellemző a szövegre, hogy sokszor él képszerű kifejezésekkel. A bortengeren himbálódzó koporsó, az imbolygó hintó képi megjelenítése („A hintó már úszik visszafele, cifrán faragott teteje imbolyog a bokrok taraja fölött […]”), a színek szerepe (a jajdoniak fekete gyászruháját megtörő fehér inggallérok, a koporsós lovak eltérő színe, a természeti környezet mint háttér-előtér síkját színekkel érzékeltető narrációs megoldás: „A fenyves zöldje most még erősebben elüt a határ színeitől.”), de az elbeszélőnek a sárban vergődő temetési menet ősök által lehúzó víziója is ide sorolható. Filmes reminiszcenciaként értékelhető a temetés leírásába belehelyezett Bolond Bözsi figurája. Albertini karaktere sematikusan, Bolond Bözsié árnyaltabban megfestett: a bolond lány Frederico Fellini *Országúton* című alkotásában szereplő Gelsominát idézheti a filmnézésben jártas olvasó emlékezetébe.

Összefoglalóan elmondható, hogy az átírt részeket, melyeket a könyvbe szerkesztés alkalmával javított a szerző, a később húzott változatban sem változtatta meg. Ebből arra következtetek, hogy egy jól szerkesztett, akár önálló elbeszélésként is olvasható epizódot írt Szilágyi, melyet nem tartott szükségesnek átírni, hiszen már a folyóiratközlés idején is kész szövegként került az olvasók elé. Feltűnnek a szöveg esszéisztikus gondolatfutamai, az anaforás mondatkezdés és a költői kérdés használata, mely tipikus szerkesztési megoldások a megjelent első kiadásban is.

2. A *Kő hull apadó kútba* megjelenését követő szövegek

2.1 *Vesztesek*

Az 1982-ben megjelent önéletírás a Szilágyi-család történetét eleveníti fel. Szilágyi István jelentős mennyiségű írásos dokumentummal és képpel rendelkezett családjáról és Zilah történetéről, melyet beledolgozott későbbi prózáiba, az első regénybe, az *Üllő, dobszó, harang*ba, majd később a *Kő hull apadó kútba* szövegbe is. A *Vesztesek*ben nyílt utalásban köt össze egy gyerekkori emléket a később regénybe dolgozott részlettel:

„A kapunkkal szemben az út alatt volt egy betoncső, s amikor a kaszárnyától induló tankok a Kövicsesen megjelentek, bekúsztunk az út alá, s vártuk a közelgő morajt. Aztán elkezdett velünk hintázni az út, majd jött a szörnyű dübörgés; az egész elég rémes volt, de

különösen az a hülye, zsigereket tépő várakozás, amíg fölénk ért a második, majd a következő. (Később ez is megért az Üllő, dobszó, harangban egy rövid részletet.)”[226]

Íme, a kisebb mértékben átírt részlet az *Üllő, dobszó, harang*ból:

„Néhány öt-hat éves fiúcska szegődött melléjük; […] nagy ricsajjal beugráltak az út menti árokba, s egymás után bebújtak az úttest alól tátongó kanális félméteres nyílásán. A lánctalpak – mint köszörűkő a szikrát – szórták hátrafelé a kisebb köveket, kavicsot. Mint deszkapalló hintázott az út a súlyos harckocsik alatt.”[227]

Ez az idézett részlet azért is figyelemreméltó, mert az emlékképet a *Katlanváros* című szövegben is megörökíti az elbeszélő:

„[…] amint közeledett egy-egy menetszázad, bebújtunk az úttest alatt áthaladó betoncsőbe, mint eszi, rappogtatja a katonák bakancsa fölöttünk a követ. De amint így kuksoltunk az út alatt, egyszer csak tankok ereszkedtek alá a Kövicsesen, s mikor már közeledett morajuk, nem mertünk előbújni, aztán az iszonyú dübörgésben – melynek nem ismertük fel hirtelen az okát – olyan rémségek közelségére gondoltunk, amilyenekkel bár a felnőttek sem ijesztgettek soha.”[228]

Látható, hogy egyetlen önéletrajzi elemeket sűrítő résznek három szövegváltozata is van; Szilágyinak tehát fontos volt, hogy több év különbséggel megjelent szövegekbe visszatérő emléknyomként beleírja a betoncsőbe bújós epizódot. Ez a tény is mutatja, hogy ez az epizód egy szövegfolyam része, melyet feltehetően ugyanaz a narrátor mesél el. Más részletek a *Vesztesek*ben is arról tanúskodnak, hogy Szilágyi ehhez az írásához szövegforrásként felhasználta és átdolgozta a nyolc évvel korábban megjelent *Katlanváros*ban már megörökített emlékeket. Ott így próbálja felidézni képzeletben apja alakját:

„Olyasmiben is reménykedtem, hogy mi ketten majd bevesszük magunkat a szomszéd Csurilla bácsi kertészetébe, a virágházak közé, s onnan tartóztatjuk fel az »ellenséget«, akit még a Tolnai Világlapban látott harctéri felvételek alapján nem tudtam embernek elképzelni.”[229]

Az emlék a *Vesztesek*ben transzformálódik:

„Elég volt a Tolnai Világlapból néhány harctéri felvétel, hogy azokat azonnal megelevenítsem, s odaképzeljem apámat és melléje természetesen magamat.”[230]

---

[226] SZILÁGYI István, *Vesztesek*, *Utunk Évkönyv*, 1982, 40.
[227] SZILÁGYI István, *Üllő, dobszó, harang*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 84.
[228] SZILÁGYI István, *Katlanváros*, 278-279.
[229] SZILÁGYI István, *Katlanváros*, 278.
[230] SZILÁGYI István, *Vesztesek*, 39.

Érdekes felismerés, ahogyan a felnőtt elbeszélő beszámol arról, hogy a közelmúltban előkerült céhes dokumentumok szerint a szülői ház helyén hasonlóan bőrcserzéssel foglalkozott egy másik család; a család múltját fáradhatatlanul fürkésző narrátor képe bontakozik ki a sorok közül:

„Hogy aztán annak a közösségnek mint valóságos mikrotársadalomnak meglehettek a maga együttélési szabályai is, azt csak feltételezem; a szerkezetét valójában máig sem tudtam »átvilágítani«, miközben rég az emlékek padlásaira kerültek, s ott is igen megfakultak az akkor oly eleven »részelemek«.[…] az a Híd utca s környéke mennyire engem is »meghatározott«; már-már elrendelt bizonyos »hovatartozást«. Ma bezzeg (miután majdnem teljesen széthullott?) szívesen vizsgálgatnám annak a mikrotársadalomnak a megtartó erejét… - késő bánat."[231]

A *Vesztesek*ben a gyermekperspektíva keveredik a felnőtt elbeszélőjével: a narrációs technika a filmkészítés mozzanatait követi, melyről az elbeszélő elbeszélésre adott reflexióiból értesülünk:

„Az akkor már másfél esztendeje tartó éber meg álombéli filmfantázia, s az, amit az egyre »aggasztóbb« hírek napról napra ígértek, úgy közeledett egymáshoz, mint két kritikus töltet, a várakozás izgalma kitöltötte minden pillanatomat. Pergett hát a film, az operatőri munka remekebb volt, mint eddig bármikor, csak éppen a forgatókönyvbe – vagy a szereposztásba – csúszott be egy végzetes hiba: apám nem akart megjelenni ezen a terepen."[232]

Ebben az írásban szövegszerű utalásokat találunk az anyai nagyapa Amerikába vándorlásának tervéről, a család Híd utcai átköltözéséről, az ipartestületi képek hamis magabiztosságot árasztó dokumentumairól, mely részletek a *Kő hull apadó kútba* szövegvilágába is beledolgozódtak. A *Vesztesek* című írásnak textológiai vonatkozása is van. A *Jámbor vadak* novelláskötetben megjelent *A szőlősgazda* című novellát az író átjavítja, feltehetően a szöveg iránti elégedetlenségből: a *Vesztesek*ben egy rövid utalás arra enged következtetni, hogy Szilágyi nem volt megelégedve ezzel az írásával sem. Apja eltűnésének körülményein így gondolkozik el az elbeszélő:

„Elsőként Péli látogatását gondoltam újra, s talán ennek is köszönhettem, hogy máig fölidézhetővé rögzítődtek emlékezetemben ennek részletei. Rájöttem, szegény szőlősgazda-bajtárs zavart szövege körül igencsak hibádzhatott valami. A második doni

[231] SZILÁGYI István, *i.m.*, 52.
[232] SZILÁGYI István, *i.m.*, 43.

hadsereg összeomlásáról, a veszteségek méreteiről, nyilván, nem lehettek fogalmaim, hiszen még aki »benne volt«, s túlélte, jó ideig az sem ismerhetett pontos adatokat."[233]

2.2 *Az emlékezés göröngyein*

A *Kő hull apadó kútba* utóélete szempontjából érdekes és kevéssé ismert szöveg az *Utunk Évkönyv* 1983-as számában megjelent *Az emlékezés göröngyein* című Szilágyi-írás. A szerző egyik interjújában tesz említést a szöveg létezéséről: „egy ellen-Szendy Ilka történet volt ez, majdnem a Szendy Ilka korából, vagy az azt követő évekből, az első világháborútól a '20-as, '30-as évek felé jövet […]"[234] Szilágyi írása sajátos ellentörténete a *Kő hull*nak: hősnője Szendy Ilka karakterével ellentétes személyiségjegyekkel bíró nőalak, aki számos férfiismerőssel büszkélkedhet. Szilágyi István így jellemzi írásának főszereplőnőjét:

„[…] ez egy olyan ellen-Szendy Ilka, akin keresztül-kasul megy a történelem, és mindig ő talpra esik, és mindig tovább él, és mindig tovább viszi magát, mert ő ugye nem törik meg. Egy teljesen más figura, árva leányzó ugyancsak, de egy jól baszós, mindig felülkerekedő. Annak a kimondatlanul morális tartásával szemben, ez a világ által sodortatott női figura típusa."[235]

Az emlékezés göröngyein Széri Ida életének emlékképeit idézi fel: az egyes szám első személyű elbeszélői forma az emlékek szabad áramlásának technikájával mutatja be a hősnőt. Ez a narrációs megoldás lehetővé teszi, hogy az elbeszélő kommentálja az elbeszélt történetet, reflektáljon a retrospektív formára, illetve az elbeszélő megbízhatóságát erősíti az olvasók felé.[236] Az elbeszélés keretes szerkezetű: a hősnő az elbeszélés jelenében történő cselekményt meséli el a bevezetésben és a zárlatban, közötte pedig régi emlékképek idéződnek föl tudatában; a csempészáruval útra kelő, majd célállomásra érkező Ida egy útnyi idő alatt áramló gyerekkori emlékeit ismerjük meg.

A helyszín ismerős, hiszen Jajdonban vagyunk újra, ezúttal azonban a női elbeszélő a „jajdoni süldő vadmacska és a lupsai gyárilány", az árva Széri Ida, aki valóban ellenpontja Ilkáénak: egy egyszerű lány, aki éli életét, nem gondolkodja túl a

---

[233] SZILÁGYI István, *i.m.,* 41.
[234] *Erdélyi írók arcképcsarnoka, Fekete Vince beszélget Szilágyi Istvánnal,* http://www.hargitakiado.ro/acikk.php?c=MTI=&a=MTE=, letöltés dátuma: 2013. október 28.
[235] *Erdélyi írók arcképcsarnoka*, uo.
[236] Vö. CSERESNYÉS Dóra, *Az én-elbeszélés típusai a klasszikus modernség magyar prózájában= A Nyugat-jelenség (1908-1998)*, szerkesztette SZABÓ B. István, Anonymus, Budapest, 1998, 134.

vele történt eseményeket. Akinek a sors nem teher, hanem vállalás („sorsod tiéd, mint a szemed színe”), aki éppen ezért bírja a rá rótt terheket („rühelltem a nyavalygást, szégyelltem a magunk-sajnáltatást.”). Az elbeszélői hang egyszer Széri Ida, egyszer pedig annak az elbeszélőnek a hangja, amely a *Vesztesek* című írásban is megszólalt: az az ironikus hang, amely a múltbeli sérelmeken rágódó, azokban fürdőző tragikus létszemléletet ítéli el, forgatja ki: „csak egy kicsit drámázni kell az emlékekkel, s az ember mindjárt nyomorultnak érezheti magát.”[237] Nem találjuk ebben a történetben a *Kő hull apadó kútba* narrátorának kísértethistóriákra emlékeztető, temetői halottakat felidéző hangját, éppen ellenkezőleg: Szendy Krisztina temetési menetét felidéző, jajdoni ősöket újraélesztő képsora Széri Ida nézőpontjából szemlélve a hétköznapi beszéd humoros fordulatává alakul: „még ugrattam őket, hogy a nagy igyekezetükben bekalapálják a műhely alá valami berokkant régi sírba magukat, valamelyik szépapjuk csontjai közé.”[238]

Érdekes mozzanata a történetnek, hogy a hősnő szeretőjétől kapott könyvének olvasástapasztalata beleíródik a történetbe azáltal, hogy az olvasottak Széri Ida életszemléletét alakítják: az olvasásra a történet kezdetekor történik homályos utalás, majd később is újra felemlegeti az elbeszélő, összeveti az olvasottakat saját élettapasztalatával. Mivel az emlegetett próza egy kislány nyomorúságos életéről szól, csak sejteni lehet, hogy talán Charles Dickens egyik könyvére történt homályos utalás. Ehhez hasonló utalást a *Kő hull*ban Ilka és Béla bácsi dialógusában is találunk: a Biblia és a Jókai-regények olvasási tapasztalata a hősnő fikcióban való létezését hangsúlyozza.

A nyomorúságokon való felülemelkedés elbeszélői hangja teszi frissé és különlegessé Szilágyi elbeszélését, ez a hang pedig már a *Hollóidő* elbeszélőjének hangját előlegezi. A nyomorúságon túl azonban ott van az elbeszélőben a kétely:

„Szóval azon az úton, amikor a Mózer küldeményével döcögtem Kolozsvár felé, alaposan sorra vettem mindent, amiben kegyetlenül bánhatott volna velem a sors. […] Ma viszont, amint mindez előttem lassan lepereg, egyre az kísért, vajon akkor nem azért emlékezem minderre így, mert éppen hogy a megalázó keservet akartam magamtól távol tartani? Vajon nem énbennem szunnyadt annak a százesztendős subának a melege, a néném vasárnapi ebédjének a párái – csakhogy ne érezzem a combomon az akácfa horzsolásait?”[239]

---

[237] SZILÁGYI István, *Az emlékezés göröngyein*, *Utunk Évkönyv*, 1983, 242.
[238] SZILÁGYI István, *i.m.,* 243.
[239] SZILÁGYI István, *i.m.,*243-244.

A textológiai vizsgálat szempontjából lényeges, hogy a *Kő hull apadó kútba* hősnőjének, valamint Széri Idának a monogramja, Sz. I. azonosak, ráadásul ez a rövidítés a szerzői név jelölője is [SZ. I. = Szilágyi István]. A két név jellembeli különbsége már a vezetéknév végződésében is tetten érhető, hiszen az arisztokratikus *y* és a jóval köznapibb *i* betűk a két leány eltérő társadalmi származására is utalnak.[240] *Az emlékezés göröngyein* című írás azért is különösen fontos állomása a Szilágyi-textológiának, mert ebben a szövegben teljesedik ki a szerzői monogram narrációs és a keletkezéstörténethez köthető életrajzi vonatkozás, tehát ez a szöveg metszéspontja a szerzőiség határkérdéseinek.

3. A *Kő hull apadó kútba* szövegkiadásai

Hans Ulrich Gumbrecht a szövegkiadás mögött rejlő szerző-kép visszaolvasását, a szövegválogatás és megőrzés filológiai gyakorlatát vizsgálja. Ebből a nézőpontból tekintve Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* javított kiadásának szövegéből is az a fontos, ami megmaradt: a törlések az esszéisztikus részek lerövidítését, az átírások a szöveg köznapi nyelvhasználathoz közelítő szóanyagát, egyszerűsített szófordulatokat eredményeztek. Ha a teljes Szilágyi-korpuszt vesszük szemügyre, az elbeszéléseknek néhány darabja lett a *Bolygó tüzek*be válogatva (legtöbb a *Jámbor vadak* kötetből). A kiadó tehát olyan szerző-képet követett az újrakiadásnál, mely jól bejáratott olvasási gyakorlathoz kapcsolódott: az életmű központjában a *Kő hull apadó kútba* áll, melyet egy tökéletességre törekvő szerző folyton javítgat, átír. Ez az alkotói attitűd pedig minden, újra kötetbe kerülő munkára érvényes.

A szerző-kép vezette olvasási hagyomány valósul meg azokban a beszélgetésekben is, amelyek az alkotóval készültek. Molnár Gábor Tamás interjújában az irodalomtörténész által feltett, alkotói munkára vonatkozó kérdéseket ügyesen kezelte Szilágyi: válaszolt is, meg nem is a feltett kérdésre.[241] Az interjú alatt a *Kő hull apadó kútba* szerzője hosszú körmondatokban fogalmaz és saját regényének kanonizált olvasási hagyományánál maradva beszél regényéről. A korábbi beszélgetésekből tudható, hogy a *Kő hull apadó kútba* többszöri átírással készült, fáradságos alkotói munka eredménye, melynek lezárhatatlanságát visszaigazolja a

[240] A név és a származás, társadalmi hovatartozás összefüggését Szendy Ilka és Gönczi Dénes esetében már kiemelte Nagy S. Attila regényről írott tanulmányában. Vö. NAGY S. Attila, *i.m.,* 276.

[241] *Hogyan hull a kő az apadó kútba? : Beszélgetés Szilágyi Istvánnal a FISZ táborban*, a beszélgetés moderátora MOLNÁR Gábor Tamás irodalomtörténész, https://www.youtube.com/watch?v=uMYnBD9ZbOk, letöltés dátuma: 2015.május 2.

javított változat is. Szilágyi egy interjúban elismerte, hogy regénye sikeréhez hozzájárult a korabeli irodalmi közízlés is:

„A 70-es évek derekán volt egyfajta nosztalgia a századelő iránt, jókor érkezett az első regény. Tudatosan nem jöttem a történettel előre az időben, mert a későbbi, XX. századi regény szinte kötelező módon viszonyul a világháborúkhoz, a század szörnyűségeihez. Én megpróbáltam a zárt kisváros katlanvilágában megkeresni a feszültségteremtés lehetőségeit."[242]

3.1 A szövegkiadások összevetése, textológiai bevezető

A *Kő hull apadó kútba* kiadásainak szövegtani vizsgálata módszertani szempontból közel áll a genetikus szövegkritikához, amennyiben a genezis részét képező dokumentumokból készített válogatás világítja meg a szövegeket.[243] A genetikus kritika módszeréhez hasonló az anyag kezelése abban is, hogy a fontosabb forrásokat jegyzetek, mellékletek formájában közlöm. Mivel dolgozatom célja egyfelől, hogy feltárjam a szövegforrások közötti kapcsolatrendszert is, amely a kritikai kiadás célkitűzéseihez áll közelebb, ezért mind a hagyományos kritikai, mind a genetikus kiadás szövegközlő módszerét alkalmaztam az alkotásfolyamat alakulásának vizsgálatában. A doktori dolgozatom célja másfelől, a szöveg keletkezéstörténetének feltérképezése mellett az is, hogy a szövegváltozatok összevetése tükrében felülvizsgáljam a *Kő hull apadó kútba* olvasástörténetének kritikusok által is kiemelt problematikus pontjait.

Az alkotói folyamat rekonstruálását a kézirat hiánya miatt elsősorban a könyvészeti adatok és a megjelent szövegek kontextusának figyelembevételével sikerült rekonstruálnom, így a textológiai munka a kritikai kiadásokra jellemző jegyzetapparátust követi. Kosztolányi regényeinek kritikai kiadása is vegyes elveket alkalmaz: a bal oldalon a genetikus kritika, a jobb oldalon a hagyományos kritikai kiadás elvei szerinti anyagfeldolgozást láthatjuk. Bár minden esetben

[242] Vö. ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *i.m.,* 73.
[243] Vö. DE BIASI, Pierre-Marc, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás*, fordította LŐRINSZKY Ildikó, *Helikon*, 1998/4, 417.

kézirattöredéken alapul a Kosztolányi-filológia,[244] Szilágyi Istvánnal való levélváltásom ellenére sem sikerült a *Kő hull apadó kútba* kéziratához hozzáférnem.

A dolgozat textológiai fejezetének bázisa az a melléklet, amely az 1977-es kiadás és a 2002-es, Magvető Kiadó által publikált javított verzió összevetését tartalmazza, továbbá az 1977 után megjelent kiadások szövegváltozatait is, melyek a szöveg keletkezéstörténetének állomásait képviselik, és megvilágíthatják a szerző tudatos szövegalakításának mozzanatait. Mivel a dolgozat melléklete egy fragmentált regényformát hozott létre, melyben a fejezetek mozaikdarabkákhoz hasonlóan állnak össze, néhány esetben nehézséget jelentett értékelni az adott szövegrész átjavításait, így a regénytörténet gondolatkörén, a szövegkontextust figyelembe véve lehetett csak véleményt alkotni a változtatás jellegéről.

A Kő hull apadó kútba megjegyzetelt változata csak azokat a szövegrészeket tartalmazza, amelyek szövegváltozást szenvedtek el. A szövegrészek felsorolásakor minden megjegyzetelt részletet sorszámmal láttam el, mely a könnyebb visszakereshetőség miatt tűnt praktikus megoldásnak. A megjegyzetelt szövegrész értékelésekor előfordult, hogy a sorszámmal ellátott szakaszt nem a teljes terjedelmében vizsgálom, ezért annak csak egy részét emelem ki a citátumból, mely azonban a szám alapján visszakereshető a mellékletből. A szövegen belüli húzás határait az alapszövegben kapcsos zárójel jelöli. A szövegrészek között feltüntettem a fejezethatárokat is. Minden más szerzői változtatást a jegyzetek tartalmaznak. A jegyzettel ellátott *Kő hull apadó kútba* szövegrészeit a melléklet tartalmazza.

Miután a filológiai igényű szövegjegyzetelést kiterjesztettem Szilágyi István rövidprózájára is, ezért a Kosztolányi kritikai kiadások közül az *Esti Kornél*t választottam jegyzetelési technika tekintetében követendő munkának. A jegyzetelési

[244] Az *Édes Anna* regényről készült kiadás a genetikus kiadások mintájára készült, a szövegkeletkezés bizonyos fázisait tárja fel, három különböző kéziratréteget elkülönítve, azok időbeli egymásra rétegződését azonban nem lehet elkülöníteni. Veres András tanulmányában felsorolt szöveggondozási kérdések között szerepelnek olyan jellegzetességek, mint az időbeli távolság kiadások közötti írásjel-változtatások, a sajtó alá rendező személy szövegrövidítései az újbóli megjelentethetőség érdekében. Kelevéz Ágnes irodalomtörténész a kiadás erényeit a személyes hangú anyagfeldolgozásban, a szokatlan formai megoldásban (szinoptikus kiadás és az ehhez tartozó szövegalakulást mutató sajátos jelölésrendszer), valamint abban látja, hogy a szövegfeldolgozás módszere jól tükrözi a szerző javítási technikáját: „Kosztolányi saját szerzői gyakorlatában nem pusztán az egyszerűsítés felé halad, mikor újra és újra felülvizsgálja önmagát, hanem sokkal inkább átfogalmaz, átstrukturál, behelyettesít, sőt néha, több variáns megalkotása után, meglepő módon az eredeti megfogalmazáshoz tér vissza.” VERES András, *Kosztolányi Édes Annája: Egy sajtó alá rendezés tapasztalataiból, Alföld* 1997/6, 59-69, valamint KELEVÉZ Ágnes, *„Mily nehéz a könnyű”: Kosztolányi Édes Annájának kritikai kiadásáról, Jelenkor*, 2012/7-8, http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2544/mily-nehez-a-konnyu, letöltés dátuma: 2015. április 17.

módszer az olvasó számára folyamatos olvasást biztosít, segíti a sorok közti eligazodást a húzott részeket is figyelembe véve. A melléklet jellegzetes jegyzetelési alapelvei Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* kritikai kiadása alapján készült.

Egy szó cseréje, írásmódjának megváltozása (különírás-egybeírás, magánhangzó-időtartam változás, írásjel változása) esetén a jegyzetpont az adott szóra kerül, a lábjegyzetben a megváltozott szó szerepel:

1. Fecskék hulltak cséplőgép dobba.[245]

Két-vagy többszavas eltérés esetén a jegyzetpontot a változást követő első változatlan szó végére helyeztem, amely az adott lábjegyzet utolsó szava lesz. A lábjegyzet első szava így a változást megelőző utolsó változatlan szó:

24. Aztán az ember, a gyeplős, ostoros, mokány kedvű – aki a fáradtságot s a hideglelést sohasem tanulta hivatalos nevén – megmarkolta[246] a szekérrudat, s kivezette a sokszoknyás asszonyok közül a lovakat.

Hosszabb szövegrész törlése esetén a törölt szövegrészt kapcsos zárójelbe téve meghagytam a folyó szövegben. Látható marad a szerző által húzásra ítélt rész:

30. A konyhán túl, a belső szobákban, az almáriumos, patyolat ágyneműs szobákban kisasszonykák alusznak, kik sohasem fognak pirkadatkor piacon topogni, miután a szekér tetején gyökköntötték végig az éjszakát. [Ezek a kisasszonykák] esztendők múltán ténsasszonyok lesznek, s mint anyáik, ők megint[247] csak kaput nyitnak vásárosoknak deres hajnalokon."

Az esetleges sajtóhibát, elütést a lábjegyzetben is jelöltem:

317. Szendy Ilka [e rettentő rendben nemhogy a társadalom lehetséges vagy készülődő biológiai egyensúlybomlásait nem érzékelte, de erről a még

[245] [2002[5]] cséplőgépdobba. (5.)
[246] [2002[5]] hideglelést úgy tűrte, mint barma az ütleget – megmarkolta (13.)
[247] [2002[5]] éjszakát. Esztendők múltán ténsasszonyok lesznek, s mint anyáik, ők persze megint (13.)

meglévő egyensúlyállapotról sem tudott. Örökérvényűnek mutatta magát a rend, és eleve elrendeltnek mindaz, mi a dolgok körforgásában mégis változó. De a rend nem vonódott köré család-gyűrűként;] miután[248] özvegy Szendy Krisztina is meghalt, úgy tűnt, mozoghat szabadon. És talán éppen azért érezte magát tehetetlennek, amiért a *c*élt[249] szabadsággal nem tud mit kezdeni."

Írásjel cseréje esetén a mondatzáró szón helyeztem el a jegyzetpontot és a változást a jegyzetben feltüntettem:

286. A holtak nem bíznak az élő maradékban."[250]

Szilágyi regényének vizsgálatakor minden kiadás között végeztem összehasonlító szövegelemzést, melyben az alapszöveget az első kiadás változatlan utánnyomása, az 1977-es kiadás képviseli. Az 1977-es kiadás a legbővebb, nyomtatásban megjelent szövegvariáns, mely a későbbi kiadásoktól kisebb mértékben (az alapszövegtől az 1980-as kiadás 75, az 1987-es kiadás 99 szöveghelyen tér el), a 2000-ben megjelentetett variánstól pedig nagyobb mértékben eltér. A variánsok bemutatása a szöveg alakulásának dokumentálására szolgál, így a mű minden fázisa a szövegalakulás része. A szöveg mindig merít a megelőző állapotból, és kiindulópontja a továbbalakulásnak, így mindig mozgásban van, sosem rögzíthető. Minden kiadás szövege ebből a mozgásfolyamatból kiemelt állapot, rögzítés, melyet a kiadó vagy a szerző végez el.

3.2 A regény kiadásainak bemutatása, a szövegkiadások alapszöveggel való összehasonlítása

Az első kiadás 1975-ben jelent meg a Kriterion Kiadónál. A könyv borítóján vörös háttérrel a zilahi artézi kút és Wesselényi Miklós szobra látható montázstechnikai elrendezésben. A képi megjelenítést erősíti, hogy a regényszövegben megtörténik Zilah és Jajdon azonosítása. Az első kiadásból folyóiratban megjelent rész a *Fekete hintó, piros lovak* az *Utunk Évkönyv*ben, valamint a *Hajdan volt jajdoniak* című rövid

[248] [2002[5]] Szendy Ilka miután (143.)
[249] [2002[5]] valószínűleg *vélt* - elütött kezdőbetű (143.)
[250] [2002[5]] maradékban? (129.)

folyóiratközlés, mely a regény előszövegeként értékelhető. Érdekes esszé a *Katlanváros* című Szilágyi-írás is, melynek részletei néhány tematikus, a regényszöveg fikciós világát feltáró párhuzamot mutatnak.

A regény 1977-es kiadása az első kiadás változatlan utánnyomása a Kriterion Kiadónál. A borító, valamint a teljes szövegterjedelem megegyezik az első kiadáséval.

A regény 1980-ban megjelent változata az első magyarországi kiadás a Magvető Könyvkiadónál. Ez az első kötet, melynek fülszövege van: „tragikus helyzetek és történések százféle válfajából épül föl regénye, bomlik ki mondanivalója Szilágyinak, nem a halál, az emberi lét tragikuma, csak az értelmetlen halál, mely a meddő, céltalan, sodródó életekre tesz pontot." A szöveg pár mondatban bemutatja a szerzőt, majd a regény cselekménynszálát vázolja fel, kiemelve a lélektani elemeket, a szereplő cselekedeteinek motivációs bázisát. Érdekes a *tragikum* mint esztétikai minőség kapcsán elgondolkodnunk a korabeli magyarországi elbeszélő próza termésén, milyen kapcsolatot létesített a regény a kortárs elbeszélő-irodalom irányvonalaival, és ez mennyiben befolyásolta a regény helyét az irodalomtörténeti kánonban.

Szembetűnő terjedelmi változást mutat ez a kiadás: a szellősebb sorok az olvashatóság jegyében egy vaskosabb, ám változatlan alapszövegű kiadást eredményeztek: a szöveggondozás az első, 1975-ös alapkiadáson alapul. Bár ez a kiadás nyomdatechnikai szempontból igényesebb, mint romániai társa – szépen megrajzolt fedőborító, nagy betűméret és széles sortávolság -, a 613 oldalas könyv a recepciótörténet tanúsága szerint nem keltette fel eléggé az olvasók érdeklődését. Az első kiadás Zilahhoz kötődő képi világát felváltja Szendy Ilka nőalakját megjelenítő grafikai megoldás: sárga alapon szecessziós női torzót ábrázoló grafikát találunk, mely mozgóképszerűen a fejét fordítja, hajtja lefelé; a torzó ovális, képkeretre emlékeztető formában lett elhelyezve. Ez a 1980-as és a 2002-es javított kiadás jellemzője, ennyiben tehát szignifikánsan a magyar, magvetős kiadások ismérve. A nőalak történetének, általános értelemben a női sors elbeszélésének metanarratívája tehát közvetett módon alakítja a *Kő hull apadó kútba* olvasási gyakorlatát. A melléklet tartalmazza azokat a változásokat, melyekkel az első magyarországi kiadásban találkozhatunk. A feltüntetett változtatásokat csoportosítottam, a számozott szövegrészek példaként szolgálnak.

A. szócsere

154. És azt is tudod, hogy közben rászedted saját magadat, hiszen a jelenben élésre rávenni téged az időnek segítettél magad is. És ó, e végső rászedetést hány ízben megelőzöd, sóhajos küzdelemben önmagaddal szemben hányszor alul maradsz.[251]

És azt is tudod, hogy közben rászedted saját magadat, hiszen a jelenben élésre rávenni téged az időnek segítettél magad is. És ó, e végső rászedést hány ízben megelőzöd, sóhajos küzdelemben önmagaddal szemben hányszor alul maradsz. [252]

A kissé képzavarral élő szövegrészben a szenvedő értelmű főnevet cselekvő értelműre javítja, feltehetően az előző mondat értelmi egységét szem előtt tartva.

194. A régi tímár rezidencián túl a Hidas utca bal oldala partosan magasodott, szinte valamennyi ház egy-egy kicsi magaslaton épült, úgy könyökölt ki a völgy fölé.[253]

A régi tímár rezidencián túl a Hidas utca bal oldala partosan magasodott, szinte valamennyi ház egy-egy kicsi magaslaton épült, úgy könyökölt ki a völgy felé.[254]

A kétféle magánhangzós változat itt jelentésben nem különbözik egymástól. A köznapibb változat jelenik meg a magyarországi kiadásban.

211. Aztán a mélyútban sem ugrott le, hogy megkösse a szekeret.[255]

Aztán a mélyútban sem ugrott le, hogy megkösse a kereket.[256]

Az eredeti változatban szereplő *szekeret kereket* szóra cseréli. A változtatás mögött egyfelől állhat egy félreolvasás, elhagyva a *szekér* első szótagját, hiszen a két szóalak magánhangzói azonosak. Másfelől, érdekes az átírás abból a szempontból is, hogy *a kereket megköt* kifejezést akkor használjuk, ha a szekér meredek úton halad lefelé, nehogy lendülete elragadja. A lejtő végén aztán ismét megoldják a kereket, s ilyenkor a szekér a fékezéstől megszabadulva, hirtelen felgyorsul, nekiiramodik. Ez azonban értelmi szempontból nem illik a részletbe, bár elképzelhető, hogy a *szekeret megköt* alak mögött ez a jelentés indokolta használat húzódik meg.

[251] [1977] 69.
[252] [1980] 94.
[253] [1977] 104.
[254] [1980] 141.
[255] [1977] 117.
[256] [1980] 160.

223. Mi történt véled, Dénes, mi bánt, hogy nem nyughatol? [257]

Mi történt veled, Dénes, mi bánt, hogy nem nyughatol? [258]

A köznapibb *'veled'* formára írja át a választékosabb, költőibb, a népnyelvhez közelebbi *'véled'* alakot.

257. Csak rángassátok – röhögött a kerülő. – Attúl nő meg a bíkátok.[259]

Csak rángassátok – röhögött a kerülő. – Attúl nő meg a bikátok.[260]

A Magyar Tájszótár magyarázata szerint[261] a *bíka* a béka kifejezés regionális változata: a fölső kar izomzatának,vagyis a bicepszizomnak kidudorodó része.

B. betoldás

488. De mondjon végre valamit az ördögről is, mert ezek után apám más nem lehetett.[262]

De mondjon már végre valamit az ördögről is, mert ezek után apám más nem lehetett.[263]

A betoldás a szereplő beszéltetése céljából beszúrt rövid kiegészítés.

C. Átírások

182. Talán utálkozni kéne, megborzongani, szinte várta, milyen ízűnek találja a kenyeret, de hiába lesett valamiféle riadalmat, a kenyér olyan ízű volt, mint máskor.[264]

Talán utálkozni kéne, megborzongani, szinte várta, ismeretlen ízűnek találja a kenyeret, de hiába lesett valamiféle riadalmat, a kenyér olyan ízű volt, mint máskor.[265]

---

[257] [1977] 123.
[258] [1980] 168.
[259] [1977] 142.
[260] [1980] 194.
[261] Vö. *Magyar Tájszótár*, *i.m.*, 111.
[262] [1977] 290.
[263] [1980] 398.
[264] [1977] 93.
[265] [1980] 126.

Az átírás a teljes regényszöveghez képest nem meglepő: figyelembe veszi a szövegháló jellegzetes szavait (például *küszöb, pányva*), melyek között az *'ismeretlen'* számos esetben Ilka világának jellemzését szolgálja.

191. Behunyta a szemét, úgy ment néhány lépést a szekér előtt. [Mintha most olyasmi mellett kellene elhaladnia, amire makacsul nem mer gondolni sem. A kisasszony sárga fényű szobája, levendulaillatú párnái – egyetlen átléphetetlennek tűnő pillanatba zsugorítva rohanta meg mindaz, amit számára a lány jelent.] [266]

Behunyta a szemét, úgy ment néhány lépést a szekér előtt. [Mintha most olyasmi mellett kellene elhaladnia, amire makacsul nem mer gondolni sem. A kisasszony sárga fényű szobája, levendulaillatú párnái – egyetlen átléphetetlennek tűnő pillanatra zsugorítva rohanta meg mindaz, amit számára a lány jelent.] [267]

Ebben a részletben azt figyelhetjük meg, hogy az eredeti változatban az emlékezés pillanatát mint időtartamot kifejező időegységet jeleníti meg: a *'pillanatba'* kifejezés, mintha a tekintetet rögzítené, képkeretszerűen foglalja egybe az emlékdarabokat. A magyarországi változatban szereplő *'pillanatra'* a '*zsugorítva*' igenévhez kapcsolódva sokkal inkább az emlékek megrohanásának, vagyis a történésnek az idejét fejezi ki.

195. De átalnézett ő most az egész Jajdon fölött, mintha már csak arra a három terebélyes cserefára volna gondja az Éhmező horizontján.[268]

De átalnézett ő most az egész Jajdon fölött, mintha már csak arra a három terebélyes cserfára volna gondja az Éhmező horizontján. [269]

342. Szép, nyúlánk arca volt, haja mint a télire kihókult cserelevél, válla egyenes, széles, és valószínűtlenül vékony a dereka.[270]

Szép, nyúlánk arca volt, haja mint a télire kihókult cserlevél, válla egyenes, széles, és valószínűtlenül vékony a dereka.[271]

A *cserefa*, *cserfa* székely eredetű kifejezések, a csertölgy egy bizonyos fajtájára utalnak és a székely nyelvhasználatban használatosak.[272] A *cser* előtag székely

[266] [1977] 101.
[267] [1980] 138.
[268] [1977] 105.
[269] [1980] 143.
[270] [1977] 192.
[271] [1980] 264.

helynevekben is megjelenik, és a regényszövegben is találkozunk eggyel: „– Azt mondja a vín Darabont, hogy láttak farkast a *Cserén*."[273]

A javított változatban az elbeszélő Béla úr jellemzésére használja:

679. A puha gyolcsing egyenetlenül himbálta arcát, aztán fölemelkedett róla, s a hántott cserfaarchoz hajolt, melyben a szemek – mintha sajgó fájdalomra vagy éles fényre várnának – szorongva bújtak az öreg szempillák éber sötétje mögé.[274]

Talán a *cserfa* alak jobban láthatóvá teszi a mögöttes jelentéstartalmat. A *cserelevél* jelentése még 'cserjelevél, új hajtás' értelemben is ismert.

a. különírás-egybeírás

153. Ha valaki itthagy, becsapottnak, rászedettnek érzed magad, [hiszen te elhitted, hogy most és így és itt van értelme létezésnek.] Mikor itthagy valaki, gyanú ébred benned: akik elmentek, tudtak más, üdvösebb idők létezéséről, csak titkolták előled, hogy téged abból kirekesszenek.[275]

Ha valaki itt hagy, becsapottnak, rászedettnek érzed magad, [hiszen te elhitted, hogy most és így és itt van értelme létezésnek.] Mikor itt hagy valaki, gyanú ébred benned: akik elmentek, tudtak más, üdvösebb idők létezéséről, csak titkolták előled, hogy téged abból kirekesszenek.[276]

Az egybeírásnak és különírásnak értelem-megkülönböztető szerepe van: az első kiadás alapján egybeírva a *'magára hagy, egyedül hagy'* jelentésben használatos; különírva a mutató névmás hangsúlyossá válik és az *'itt, ezen a helyen'* lesz nyomatékosabb. Érdekes továbbá, hogy húzás is történik a javított kiadásban, amely véleményem szerint az *'itt'* szó kikerülése miatt a két tag különválasztását indokolná, ez azonban nem történik meg.

---

[272] A *cserefa* név használata tehát nagyon mélyen gyökerezhet a székely nyelvhasználatban, a cserefát és csere-erdőt mindenütt megkülönböztetett figyelem kíséri, ma is az ún. cserefából állítják fel a székelykaput, és készítik a kopjafát, továbbá bölcsőt, széket, padot, asztalt, gerendát faragnak belőle, s bár a fogalom nem az igazi csertölgyre vonatkozik, nemes rokonait (kocsányos- és kocsánytalan tölgy) nagy tiszteletben tartják mindenütt. Vö. KOVÁCS J. Attila, *A cserefa és a székelység*, http://www.vasiszemle.t-online.hu/2009/02/kovacs.htm, letöltés dátuma: 2015. március 29.
[273] [1980] 249.
[274] [1977] 424.
[275] [1977] 69.
[276] [1980]=[1987^3] 93, 69.

312. Miután Dénes megállt az ablak alatt, Ilka magára kapta a nagykendőt, szaladt, kaput nyitott. [277]

Miután Dénes megállt az ablak alatt, Ilka magárakapta a nagykendőt, szaladt, kaput nyitott.[278]

A nyolcvanas kiadás egybeírása feltehetően Szilágyi írásmódjának egyik jellegzetes egyéni szóalkotási módját, a szóösszetételeket követi (reccsentek egymásra jóreggelt, sűrűfürtösen bimbózik, bágyadt tornáconácsorgás, együttvirradás).

317. [Talán mert nem ismerte a távolságokat e térségek határaiig. Vagy talán igen is jól ismerte, és kevésnek vélte ahhoz, hogy nekivágni lenne érdemes? Vagy csupán elvetélt sejtések, netán képzelet-torzszülöttek fogták kézen és járatták vele e tereket?] [279]

[Talán mert nem ismerte a távolságokat e térségek határaiig. Vagy talán igenis jól ismerte, és kevésnek vélte ahhoz, hogy nekivágni lenne érdemes? Vagy csupán elvetélt sejtések, netán képzelet-torzszülöttek fogták kézen és járatták vele e tereket?][280]

A szedő jelentéstani okok miatt egybeírja a módosítószót. Ezt a részletet az átjavított szövegből kitörli a szerző.

684. Én-e? Hát jó – mondta nagy megrökönyödve, s hazaindult a fűrészbakja után. [281]

Én-e? Hát jó – mondta nagy megrökönyödve, s haza indult a fűrészbakja után.[282]

A magyarországi kiadásban a sortördelés miatt a *'haza'* sorvégen, az *'indult'* a következő sor elején helyezkedik el, azonban az elválasztójel elmaradt, így külön írva értékelhető.

b. mondat szórendjének megváltozása

702. Na aztán maga is megéri a pénzét. Jópipa, mondhatom. Alighogy Dénes elmegyen [Alig.]
elkezdi szegénynek a feleségét torongyolni az utcán éjszaka.
Kitekerem a nyakát. [283]

[277] [1980] 171.
[278] [1980] 234.
[279] [1977] 174.
[280] [1980] 239.
[281] [1977] 427
[282] [1980] 586.

Na aztán maga is megéri a pénzét. Jópipa, mondhatom. Alighogy Dénes elmegyen elkezdi szegénynek a feleségét torongyolni az utcán éjszaka.

Alig

Kitekerem a nyakát. [284]

A szórend változása a mondat értelmét megváltoztatja: az alapszövegben az *'alig'* Dénes eltávozására vonatkozik, erre reagál Ilka; a változtatásban Mari nyaggatására utal. A *'torontyol'* a Szinnyei-tájszótár alapján kisgyerekkel vagy háziállattal kíméletlenül, a kifáradásig játszik; még gyereket üt-ver jelentésben is használatos.[285]

c. mondat modalitásának változása

51. *De ha nem is vérzik az ütés nyoma, vajon az arca nem rándult-e [össze] a fájdalomtól, és ha igen, látták-e sokan?*[286]

De ha nem is vérzik az ütés nyoma, vajon az arca nem rándult-e [össze] a fájdalomtól, és ha igen, látták-e sokan.[287]

A kérdőjellel lezárt mondat ebben a példában sokkal inkább az olvasóval való kommunikációt segíti, mint a kijelentő mondattal lezárt narrátori hangot, amely az elbeszélést erősítő, jobban kiemelő változat. Sok esetben a narrátori hang-szereplői hang relációjában értékelve a kérdő modalitás a szereplői hangtulajdonítás eszköze.

183. Hagyják egyszer már békén őt. Ne sápítozzon itt neki [míg a világ] a fejedelmi hölgy. Sebesült karjába miért kapaszkodik? És [mit mind] dörgölődzik hozzá az agár?[288]

Hagyják egyszer már békén őt. Ne sápítozzon itt neki [míg a világ] a fejedelmi hölgy. Sebesült karjába miért kapaszkodik. És [mit mind] dörgölődzik hozzá az agár?[289]

A citátum több olyan modalitású mondatot is tartalmaz, melyek végén nem a megfelelő írásjelet találjuk. A harmadik mondat formailag kérdő, hiszen az ige előtt kérdőszót találunk, ám ha megnézzük a teljes szövegrészt, a kijelentő mondatok többnyire a felkiáltó mondat funkcióját töltik be, mivel azonban egy kép alakjának képzeletbeli megszemélyesítéséről, aposztrofikus megszólításáról van szó, ezért az

---

[283] [1977] 442.
[284] [1980] 607.
[285] Vö. *Magyar Tájszótár*, *i.m,* 765.
[286] [1977] 23.
[287] [1980] 29.
[288] [1977] 93.
[289] [1980] 127.

elbeszélő egy fegyelmezett, szemlélődő, a képi struktúra kínálta részletek alapján érzékelő elbeszélői nézőpontot érvényesít.

267. De hogy lettünk mi egrestelki földmívesek?

Mindig azok voltunk. Annak születtünk.

Jó, jó, ez így van, ezt én is tudom, de miért van így?

Hogy legyen?

Hát hogy születtünk volna egyébnek?[290]

De hogy lettünk mi egrestelki földmívesek?

Mindig azok voltunk. Annak születtünk.

Jó, jó, ez így van, ezt én is tudom, de miért van így?

Hogy legyen?

Hát hogy születtünk volna egyébnek.[291]

A mondat kontextuális magyarázata alapján, mely Dénes és egy rokon fiú között elhangzó párbeszéd arról, hogy miért egrestelki földművesek ők, a magyarországi kiadás kijelentő módja a mondatot megelőző kérdésre válaszként felel. Ha a kérdő mondat modalitását figyeljük meg, akkor a mondat funkciója szerint itt felkiáltó értelmű.

Sok esetben találkozunk az 1980-as kiadásban olyan mondatokkal, melyekben a grammatikai forma és funkció elválik egymástól.[292] A kérdő mondatokat a magyar nyelvben előszeretettel használjuk más modalitású mondat helyett, amely így grammatikailag ahhoz a mondatfajtához tartozik, ami helyett használjuk. Például *Kell ez nekem?* – formailag kérdő, funkciója szerint felkiáltó mondat. Ezek a szövegkontextushoz kötődő, kommunikációs funkciót betöltő mondatok a *Kő hull apadó kútba* magyarországi kiadásában kérdőről kijelentőre változtak: a formai jelölés átjavításával a mondat funkciója került előtérbe, így a szövegben csökken a választást és lehetőséget kifejező, sok esetben a lírai nyelvre jellemző költői kérdés szerepe, ezáltal gördülékenyebb olvasást, egyszerűbb szerkezetet eredményezve.

[290] [1977] 147.
[291] [1980] 200.
[292] A Szilágyi-szövegeket olvasva az *Üllő, dobszó, harang* regény olvasása közben is folyton összetalálkozhatunk a költői kérdés szerkezetével megegyező filozofikus elmélkedésekkel, melyek a láncszerű kérdezést mint írói stílust Szilágyi prózájának tipikus ismertetőjegyévé teszik.

Nem feledkezhetünk meg arról a magyar nyelvre jellemző mondattani szabályról sem, amely a főmondat-mellékmondat viszonylatában a főmondat modalitását tartja elsődlegesnek a központozásnál. Ez azonban a 19. századi nyelvészeti munkákban másképpen találjuk meg: ott a mellékmondat határozta meg a teljes mondatmodalitást, például Kemény Zsigmond regényeiben számos ilyen összetett mondatra bukkanhatunk. Tehát ez a fajta szövegalkotás a mondat szintjén nyelvtörténeti hagyományra utal.

d. központozás változása

209. Ha pedig neki rohannia nincs miért s hová, így abból sem lehet része, ami az út végén a rohanókra vár. [293]

Ha pedig neki rohannia nincs miért, s hová így abból sem lehet része, ami az út végén a rohanókra vár. [294]

A vessző a mondat értelmi tagolásában rossz helyre kerül, így feltehetően gépelési hibáról lehet szó.

219. Remegő, megfeszült íjideg volt a lány, ki végül is mindannyiszor messze hajította barázdába, bozótba; amerre a könnyű nádnyilat éppen magával ragadja a nehezék. Aztán ott kallódott rettegve a következő alkalomig: megtalálják-e, fölveszik-e, hogy az íjra illesszék a játszó gyermekkezek. [295]

Remegő, megfeszült íjideg volt a lány, ki végül is mindannyiszor messze hajította barázdába, bozótba; amerre a könnyű nádnyilat éppen magával ragadja a nehezék: Aztán ott kallódott rettegve a következő alkalomig: megtalálják-e, fölveszik-e, hogy az íjra illesszék a játszó gyermekkezek.[296]

A tagmondat tagolásának változása összefüggésben lehet azzal, hogy a kettőspont és a pont írásjele egy billentyűn található. Ha szemügyre vesszük a kiadásban a szöveg képét, azt láthatjuk, hogy az átjavított kettőspont és a következő mondatban elhelyezett kettőspont éppen egymás fölött helyezkedik el a nyomtatott betűsorban, mely így eredményezhette az elírást.

[293] [1977] 117.
[294] [1980] 160.
[295] [1977] 121.
[296] [1980] 165.

295. És anyja sem jutott eszébe, míg a csertörő küllyű képzelt hangjai fel nem idézték azon a márciusi éjszakán. Mily tágasok lehetnek egyetlen éjszaka térségei. [297]

És anyja sem jutott eszébe, míg a csertörő küllyű képzelt hangjai fel nem idézték, azon a márciusi éjszakán. Mily tágasok lehetnek egyetlen éjszaka térségei.[298]

A központozás egy vesszővel változik meg, mely feltehetően a szövegszerkesztő akaratát mutatja: a tagolás a gondolat ritmikusan visszatérő, az olvasást is segítő gyilkossági éjszaka időjelzésével a narráció Ilka szempontú változását előlegezi az előző fejezet Dénes nézőpontú szakaszával szemben.

639. Na de túrhatták, gyalázhatták volna most már kedvükre is a féltve őrzött virágokat, Ilka kisasszony az istennek sem akart törődni velük. [299]

Na de túrhatták, gyalázhatták volna most már kedvükre is a féltve őrzött virágokat. Ilka kisasszony az istennek sem akart törődni velük. [300]

A mondat első tagmondatának szerkezeti felépítése mindenképpen folytatást igényel: vagy kettősponttal, vagy vesszővel érzékeltetve a következő tagmondatot. A pont írásjele tehát valószínűleg elütés eredménye.

e. ige alakjának változása

67. A tűz fuldoklott, a kemence füstöt öklendett; aztán csendes senyvedés; a rostélyon nem maradt csak didergő hamu.[301]

A tűz fuldoklott, a kemence füstöt öklendezett; aztán csendes senyvedés; a rostélyon nem maradt csak didergő hamu. [302]

Az ige változtatása a tagmondat metaforikus értelmét teszi kifejezőbbé azzal, hogy a mozzanatos ige a cselekvés gyakoriságát is jelzi.

[297] [1977] 161.
[298] [1980] 220.
[299] [1977] 400-401.
[300] [1980] 550.
[301] [1977] 31.
[302] [1980] 40.

337. Az aljon le kellene kaszálni a szénát – mondta Ilka nagy sokára, nagyon halovány s valahogy mégis érdes hangon. [303]

Az aljon el kellene kaszálni a szénát – mondta Ilka nagy sokára, nagyon halovány s valahogy mégis érdes hangon.[304]

Az igekötő cseréje sem változtatja meg a *lekaszál* jelentését, hiszen az *elkaszál* itt 'elvégzi a kaszálást' értelemben használatos.

392. Ha most rátörne egy rakás bocskoros, csizmás, darócos marhahajcsár, és kirángatnák az útra, és hajtanák egyéb barmaikkal a Gyala útján lefele, akkor meg kéne próbáljon szabadulni, akkor vigyáznia kellene, nehogy letapossák; takarná magát az ostor elől.[305]

Ha most rátörne egy rakás bocskoros, csizmás, darócos marhahajcsár, és kirángatnák az útra, és hajtanák egyéb barmaikkal a Gyala útján lefele, akkor meg kéne próbáljon szabadulni, akkor vigyázni kellene, nehogy letapossák; takarná magát az ostor elől.[306]

A magyarországi átjavítás feltételezhetően az előző tagmondat végén szereplő főnévi igenév analógiájára jött létre.

D. Húzás

482. Mert ha az aracsiak kapálnák, tán nem [is] lenne ilyen. [307]

Mert ha az aracsiak kapálnák, tán nem lenne ilyen. [308]

626. És ez [is] most jut eszükbe, annyi hét után. [309]

És ez most jut eszükbe, annyi hét után. [310]

A törlés a módosítószót érinti, mely aztán nagy számban a kitörölt szavak között van.

543. Béla [bácsi] és palástos társai előtt váratlanul ott ácsorgott Demján Mari. [311]

Béla és palástos társai előtt váratlanul ott ácsorgott Demján Mari.[312]

---

[303] [1977] 189.
[304] [1980] 259.
[305] [1977] 221.
[306] [1980] 303.
[307] [1977] 285.
[308] [1980] 391.
[309] [1977] 391.
[310] [1980] 537.
[311] [1980] 332-333.

A törlés feltehetően narrációs okokból történik: az álom jelenetben végig Béla úr megszólítás szerepel; Ilka hívja nagybátyját Béla bácsinak.

661. Esze és lelke egyaránt tudta, hogy ennek a kapun kilépő, főkötőbe bugyolált bánatnak le kellene őt győznie, ember és Isten egyaránt így ítélne, ugyanakkor azt is érezte, ahhoz, hogy az őfölötte diadalmaskodjék, az asszonyt neki kéne hozzásegítenie.[313]

Esze és lelke egyaránt tudta, hogy ennek a kapun kilépő, főkötőbe bugyolált bánatnak le kellene őt győznie, ember és Isten egyaránt így ítélne, ugyanazt is érezte, ahhoz, hogy az őfölötte diadalmaskodjék, az asszonyt neki kéne hozzásegítenie.[314]

A törlés nem értelmes szóvá húzza össze a maradék szótöredéket. Valószínűleg nyomdai hibáról van szó.

E. nyomtatási hiba

A Szendy és Simonffy elődök tűnt [élete sem zaklatta még. És nyilván ekkor] még Gönczi Dénes sem latolgatta az Amerikába menekülés lehetőségeit.[315]

A Szendy és Simonffy elődök tűnt még Gönczi Dénes sem latolgatta az Amerikába menekülés lehetőségeit.[316]

A szó- és sorkihagyást Stoll Béla a szándéktalan változtatások közé sorolja, hiszen a szedők többsége szóról szóra követi a másolandó szöveget, így a szedő szeme arra a megismétlődő szóra ugrik, amely az előzményben egymás alá esett.[317] Ilyen feltehetően az első citált mondat is.

484. Ő kellett állja a szegődtetéskor ránk háruló kollációt is, különben hunnan lett volna anyámnak frénus forintja, két font viasza, ami a céhnek járt attól az inastól, aki szegődött. [318]

Ő kellett állja a szegődtetéskor ránk háruló kollációt is, különben hunnan lett volna anyámnak frénus forintja, két font vissza, ami a céhnek járt attól az inastól, aki szegődött. [319]

---

[312] [1980] 457.
[313] [1977] 414-415.
[314] [1980] 569.
[315] [1977] 73-74.
[316] [1980] 100.
[317] STOLL Béla, *i.m.,*184.
[318] [1977] 288.
[319] [1980] 395

Egy filológus számára kritikusak azok a szavak, melyek önmagukban értelmesek ugyan, de a szövegösszefüggésbe nem illenek. Stoll Béla szövegkritikai írásában a betűhű kiadások tárgyalásakor hibaként értékeli ezeket.[320] Az elírás (*viasza-vissza*) feltehetően elütési hiba, hiszen a hosszú *sz* betű gépeléskor az első *s* mellett található az *a* magánhangzó.

564. Az istállók, disznóólak tájékának, a konyhák párájának, verítékező műhelyeknek, a zsíros kézzel parolázó vásároknak, a hejehujázó polgári vonulásnak, az egymást szabdaló érdekeknek, a jóllakottságba belebágyadó áhítatnak, a hambárok és vásáros ládák kérkedő Jajdonának tagadása a maga kopár tisztaságával, jegenyetermetével Béla úr. [321]

Az istállók, disznóólak tájékának, a konyhák párájának, verítékező műhelyeknek, a zsíros kézzel parolázó vásárosoknak, a hejehujázó polgári vonulásnak, az egymást szabdaló érdekeknek, a jóllakottságba belebágyadó áhítatnak, a hambárok és vásáros ládák kérkedő Jajdonának tagadása a maga kopár tisztaságával, jegenyetermetével Béla úr. [322]

A szerkesztő javítja a mondat értelmi egysége miatt a főnevet.

Összefoglalóan elmondható az 1980-ban kiadott magyarországi kiadásról, hogy jelentősebb értelmezést befolyásoló jellegzetességet nem, inkább a szöveg grammatikai szintjén előforduló eltéréseket találtam. Feltűnőek a mondat modalitását megváltoztató javítások, melyek azt tükrözik, hogy a mondat grammatikai és funkcionális szerepe elválik egymástól. Ezek az átírások csökkentik a szövegben előforduló költői kérdés struktúrájú mondatok túlsúlyát, melyek az elbeszélő esszészerű elmélkedéseiben sűrűn megtalálhatóak. Érdekes tapasztalata volt az összevetésnek, hogy sok esetben fordult elő változás a szövegben egy könyvoldal végén, oldaltörésnél, amely elsősorban a szöveg tördelési jellegzetességére utalhat. Látható, hogy még az alapszövegen alapuló kiadás is tartalmaz nyomdai szedés eredményezte szövegromlást.

Az eltérések az alapszöveghez képest a *Kő hull apadó kútba* szövegvilágának átalakulásában egy állomást képviselnek, de a későbbi nagyobb mértékű terjedelemcsökkenést mutató kiadás változtatásait még nem előlegezik meg. Tehát zárvány jellegűek maradnak, ha a teljes szövegalakulás idővonalát tekintjük.

[320] STOLL Béla, *i.m.*, 163.
[321] [1977] 349.
[322] [1980]=[1987^3] 479, 349.

Az 1980-as kiadás szövegváltozata az első kiadásban közölt szöveggel, kisebb változtatások mellett, nagyrészt megegyezik. Bár feltételezésem szerint textológiai nézőpontból izgalmas lett volna az első magyarországi kiadást mint újabb szövegvariánst kezelni a *Kő hull apadó kútba* vizsgálatakor, melyet az új könyv formátuma - a magyarországi szerkesztés, a fülszöveg, az új borító – alapozott meg, prekoncepciómat a szöveg nem támasztotta alá: nagy százalékban követte a romániai kiadásban foglaltakat.

A regény harmadik kiadása 1987-ben a Kriterion Kiadó gondozásában látott napvilágot. A fekete-fehér színekből összeállított borítón a cím betűi nyomtatott nagybetűvel a szerző kézírását ábrázoló textúrából kialakítottak. A könyv első és hátsó fedelén is a szerző kézírása található. Az egyetlen kiadás, melyben az írás mint az alkotási folyamat képi megjelenítése a könyv külső megjelenésén is látható. Ez a kiadás éppen ezért a szöveggondozás szempontjából az első kiadáshoz kapcsolódik, de meg is haladja azt, amennyiben a borítóképen keresztül ráirányítja a figyelmet a folyton alakuló szöveg lezáratlanságára.

Érdekes adalék a kézzel írt borítóképhez, hogy Szilágyi István egy kisfilmben bemutatja a borítóképpel feltehetően azonos kézirat részletét.[323] A sűrű sorokkal tarkított lapon apró betűkkel írt regényszöveg a nagy munkafegyelemmel és elszántsággal író szerzőt mutatja be, akinek azonban egy alkalommal jobb keze megsérült, így már nem képes ezt a sajátos, első regényre jellemző írásképet reprodukálni. A regényszöveg írásképét tehát az író testi sebesülése is kiemeli a később készült írásmunkák közül. A kis lapra sűrűn, apró betűvel írt textus képe a lágerszövegek benyomását kelti: a rabságra ítélt, írólap hiányában összezsúfolt betűtenger feltételezi a közlés egyszerre szorongató és felszabadító érzését, és felveti azt a kérdést is, az írásfelület vajon befolyásolta-e a mondanivaló megformálását. Elgondolkodtató a kéziratlapra pillantva, hogy a kritikusok által terjengősnek ítélt regény ezekből a sűrű, apró betűs sorokból áll össze. Néhány példa az 1987-es kiadás változásai közül:

A. szócsere

[323] *Zárványidő*, Szilágyi István – portréfilm előzetes, riporter GRÓH Gáspár, Magyar Művészeti Akadémia, https://www.youtube.com/watch?v=n5eADlRd_vk, letöltés dátuma: 2015. május 02.

116. Ugyan, Dénes, azt hiszi, olyan nehéz a másik fejével gondolkozni? […] [És] azt hiszem, [egészen] jól sikerült. [Azt hiszem, azokban sem tévedett]
Az ember elnézett a szobaajtó fele.[324]
Ugyan, Dénes, azt hiszi, olyan nehéz a másik fejével gondolkozni? […] [És] azt hiszem, [egészen] jól sikerült. [Azt hiszem, azokban sem tévedett]
Az ember elnézett a szobaajtó felé.[325]

123. Ilka a maradék bort kétfele töltötte, nyúltak a poharakért. [326]
Ilka a maradék bort kétfelé töltötte, nyúltak a poharakért. [327]

137. Aztán mozdult és előrébb lépett a fejedelem, majd nagyúri elgyámoltalanodással ugyan, de mégis megindult a lány fele.[328]
Aztán mozdult és előrébb lépett a fejedelem, majd nagyúri elgyámoltalanodással ugyan, de mégis megindult a lány felé.[329]

A *'fele'* népies, bizalmaskodó stílusú változat; a köznapibb és gyakoribb *'felé'* határozószó a második citátumban már ebben a kiadásban is megmaradt. Míg az első példában Gönczivel, addig a másodikban Ilkával kapcsolatban használt kifejezés.

248. Az asztalkendőre kirakta az elemózsiát, aztán körbekínálta a kerülőnek, a sógorának meg az unokaöccsének a pálinkásüveget. [330]
Az asztalkendőre kirakta az elemózsiát, aztán körbekínálta a kerülőnek, a sógornak meg az unokaöccsének a pálinkásüveget. [331]

260. Az imént még azt akarta, hogy üljünk le köréje, s úgy hallgassuk a gyalázkodását, most meg mán nyulángózunk neki – mondta Demján Péter. [332]
Az imént még azt akarta, hogy üljünk le köréje, s úgy hallgassuk a gyalázkodást, most meg mán nyulángózunk neki – mondta Demján Péter. [333]

Mindkét változtatásban a birtokos személyjeles toldalékot távolítja el a szóról, mely azonban zárványszerű átírás marad, hiszen a mondat értelmi egysége éppen megkívánja a toldalékolt alakot. Az első példában feltehetően a kiemelt szót megelőző főnév mintájára javítja a szóalakot, a másodikban is személyteleníti,

[324] [1977] 51-52.
[325] [1987^3] 52.
[326] [1977] 54.
[327] [1987^3]=[2002^5] 54, 46.
[328] [1977] 59.
[329] [1987^3] 60.
[330] [1977] 136.
[331] [1987^3] 136.
[332] [1977] 143.
[333] [1987^3] 143.

általános érvényűvé teszi a főnevet. A *'nyulángozik'* húzódozva, kedvetlenül dolgozik jelentésben használatos.[334] Ezzel ellentétes tendencia az átírásban, amikor a toldalék nélküli főnevet birtokos személyjellel látja el:

167. Vagy az ereszaljat nézi, ahova majd szélirányból az égő taplót teszi? [335]

Vagy az ereszalját nézi, ahova majd szélirányból az égő taplót teszi? [336]

580. Béla úr zavarában újra azt a békebeli, somfán főtt mosolyt erőltette az arcára. [337]

Béla úr zavarában újra azt a békebeli, somfán főtt mosolyát erőltette az arcára. [338]

206. Lábujjhegyen óvatoskodott befele, hallgatózott, a fiúk alusznak-e, aztán kifűzte a bakancsát, ledobta a felső gúnyáját, s odavackolódott a sötétben Mari mögé. [339]

Lábujjhegyen óvatoskodott befele, hallgatózott, a fiúk alusznak-e, aztán kifűzte a bakancsát, ledobta a felső gúnyáját, s odavackalódott a sötétben Mari mögé.[340]

A Magyar Tájszótár szerint az *'odavackolódott'* és *'odavackalódott'* szóalakváltozatok[341] jelentésben nem különböznek: odaágyazott, odabújt Marihoz.

219. Aztán ott kallódott rettegve a következő alkalomig: megtalálják-e, fölveszik-e, hogy az íjra illesszék a játszó gyermekkezek.[342]

Aztán ott kallódott rettegve a következő alkalomig: megtalálják-e, felveszik-e, hogy az íjra illesszék a játszó gyermekkezek.[343]

A *föl* és *fel* igekötők jelentésben nem, használatban különböznek. Az ö-s változat csökkenti az egyébként e-ző köznyelvben előforduló szavak számát, a nyelvi kifejezés gazdagságát mutatja.

313. Így hát Gönczi Dénes az előkelő stafírungokon hentergésben megelőzte a sétapálcás vőlegénykéket.[344]

---

[334] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 1562.
[335] [1977] 80.
[336] [1987[3]] 80.
[337] [1977] 358.
[338] [1987[3]] 358.
[339] [1977] 115.
[340] [1987[3]] 115.
[341] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 886.
[342] [1977] 121.
[343] [1987[3]] 121.
[344] [1977] 171.

Így hát Gönczi Dénes az előkelő stafírungokon hentergésben megelőzte a sétapálcás vőlegényeket.[345]

A narrátor történethez való ironikus viszonyát fejezi ki a kicsinyítő képzős alak.

377. Hiába fáradozott órákon át, erőfeszítésének semmi látszata.[346]

Hiába fáradozott órákon át, erőfeszítésének semmi látatja.[347]

A köznapibb kifejezést regionális nyelvi változatra cseréli: a *'látatja'* haszon, eredmény értelemben több nyelvjárási régióban is ismert.[348]

426. Régen el is felejtették. [349]

Régóta el is felejtették. [350]

A szót hasonló értelmű változatra cseréli.

469. Fölemelte arcát a szénáról, az egyik kismalac valahogy egészen alábújt, nyirkos orrát a combján szánkóztatta, aztán meg mindhárom felriadt, elhúzódtak tőle, s az ól másik sarkából merkeltek reá.[351]

Fölemelte arcát a szénáról, az egyik kismalac valahogy egészen alábújt, nyirkos orrát a combján szánkóztatta, aztán meg mindhárom felriadt, elhúzódtak tőle, s az ól másik sarkából merkeltek rá.[352]

652. De megkeresni egy szegíny bujdosó embert, arra nem valók. [353]

De megkeresni egy szegény bujdosó embert, arra nem valók. [354]

700. Amíg az étel melegedett, zöld ugorkát hámozott, hosszában megcikkelte, magának is terített. [355]

Amíg az étel melegedett, zöld uborkát hámozott, hosszában megcikkelte, magának is terített. [356]

---

[345] [1987[3]] 171.
[346] [1977] 211.
[347] [1987[3]] 211.
[348] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*,1299.
[349] [1977] 237.
[350] [1987[3]] 237.
[351] [1977] 275.
[352] [1987[3]] 275.
[353] [1977] 409.
[354] [1987[3]] 409.
[355] [1977] 438.
[356] [1987[3]] 438.

A regionális változatot köznapi változatra cseréli mindkét szöveghelyen. *A Kibic, az árva ember* elbeszélésben a szerző nem javítja az újrakiadásban az *ugorka* szót:

„Szerencsémre ebben a kisvárosban annyi ugorkát tesznek el a nénikék, amennyi az üres ugorkásüvegük. És annyi káposztát savanyítanak, amekkora a káposztáshordójuk. [Csak hogy legyen.] Arra[357] azonban sohasem gondolt volna itt[358] senki, hogy pénzt is érhet a savanyúság."[359]

648. Ezt most meg tetszett érteni? Ha még egyszer szóba tetszik állni vele, én akkor elszámolok.[360]

Ezt most meg tetszik érteni? Ha még egyszer szóba tetszik állni vele, én akkor elszámolok.[361]

Az átírás feltehetően a kontextus alapján, a mondatot követő szövegben megismétlődő ige idejéhez igazította a szóalakot.

B. betoldás

399. Komolyan – mondja Ilka, s a nagyobb nyomaték kedvéért nyitja a kaput. [362]

Komolyan – mondja Ilka, s a nagyobb nyomaték kedvéért kinyitja a kaput. [363]

Az igekötős igealak a cselekvés irányát hangsúlyozza, az igekötő nélküli a cselekvés megtörténő jellegén van a nyomaték.

C. átírás

a. különírás – egybeírás

218. Kohójukból elég félkész állapotban rángatták ki a mennybéli kovácsok, érdes az ég, azon formálják tovább, ma még úgy tűnik, kapa lesz belőle, holnap talán lapát, majd csak

[357] [B. T.] káposztáshordójuk. Arra (38.)
[358] [J. V.]=[B. T.] Jajdonban (179, 38)
[359] SZILÁGYI István, *Kibic, az árva ember, Utunk Évkönyv,* 1971, 230, kötetben *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 135-194. Javított, újraírt változat kötetben *Bolygó tüzek*, Magvető, Budapest, 2009, 8-50.
[360] [1977] 480.
[361] [1987[3]] 480.
[362] [1977] 225
[363] [1987[3]] 225.

sarlóvá köszörülik egy hét alatt, a szikrák szertepreckelnek, a szekerező emberek arcába hullanak. A gyeplőszárat a lőcsre hurkolja, föláll a vánszorgó szekéren, hátralép az ülés fölött, s ledől a kasban a sarjúra, oda, ahol félórája a kisasszony feküdt.[364]

Kohójukból elég félkész állapotban rángatták ki a mennybéli kovácsok, érdes az ég, azon formálják tovább, ma még úgy tűnik, kapa lesz belőle, holnap talán lapát, majd csak sarlóvá köszörülik egy hét alatt, a szikrák szertepreckelnek, a szekerező embernek arcába hullanak. A gyeplőszárat a lőcsre hurkolja, föláll a vánszorgó szekéren, hátralép az ülés fölött, s ledől a kasban a sarjúra, oda, ahol félórája a kisasszony feküdt.[365]

A korrekció az általános értelmű *emberek* szót konkrét értelműre cseréli: amíg az alapszövegben *az emberek* kontextuálisan összekapcsolódik a mitologikus égi kovácsok formálta holdforgácsolással, az *embernek* szóalak már a következő bekezdéshez köti a szöveget, amelyből Dénes további tevékenységéről értesülünk. Mivel azonban a citált szövegrész tipográfiailag elkülönül ettől, ezért a textusba illőbb az általános alany funkcióban szereplő többes számú főnév.

295. Mily tágasok lehetnek egyetlen éjszaka térségei. [366]

Mily tágasak lehetnek egyetlen éjszaka térségei.[367]

304. Hiába ismerősek a házak, a fák, az emberek, az árnyékuk is, most furcsa idegenség veszi körül, mely nem jó és nem rossz: állapot; más, új, szokatlan, bágyasztóan szabad. [368]

Hiába ismerősök a házak, a fák, az emberek, az árnyékuk is, most furcsa idegenség veszi körül, mely nem jó és nem rossz: állapot; más, új, szokatlan, bágyasztóan szabad. [369]

Az átjavítás a melléknév többes számú ragos alakjával van összefüggésben, melyet, ha a névszói állítmány része, toldalékolunk. Hasonló okokból változott meg a toldalék a második citátum végén is, bár itt jelentés-megkülönböztető szerepe is van: az *ismerősök* a főnév többes számú alakja, feltehetően itt a metaforikus jelentésképzés miatt használja a szerző.

360. Az alsó nagy ágat mintha a kasza vágta volna el.[370]

---

[364] [1977] 120.
[365] [1987^3] 120.
[366] [1977] 161.
[367] [1987^3]=[2002^5] 161, 133.
[368] [1977] 166.
[369] [1987^3] 161.
[370] [1977] 200.

Az alsó nagy ágat mintha a kasza vágta volna le.[371]

Érdekes átírás, melyhez hasonló a nyolcvanas kiadásban is előfordult: a 337. citátumban a *le*kaszált *el*kaszálra javítja. Ebben a részletben az *el*vág az ág kettédarabolását, a *le*vág a faág fentről lefelé irányuló vágását, így a fa csonkítását fejezi ki hangsúlyosabban.

402. Újesztendő napján náluk vagyok köszönteni. Meg is ittunk valamennyit, oszt egyszer csak azt mondja: „Te Péter, nem kék megpróbáljuk mi is Amerikát?” [372]

Újesztendő napján náluk vagyunk köszönteni. Meg is ittunk valamennyit, oszt egyszer csak azt mondja: „Te Péter, nem kék megpróbáljuk mi is Amerikát?” [373]

A többes számú alak használatát befolyásolhatta az utána következő mondat többes száma is. Mivel újévi köszöntés általában a férfiak dolga, és a kontextusból nem derül ki, a Demján-család többi tagja is jelen volt-e, így az egyes számú alak valószínűbb.

418. A sötét udvaron abba az irányba fordult, amerre a hegyeket tudta a város fölött. Az erdő nem az övé, nincs mit keressen a Hegyesen. […] Néhol palás omladék, máshol vöröses, homokos föld. [374]

A sötét udvaron abba az irányba fordul, amerre a hegyeket tudta a város fölött. Az erdő nem az övé, nincs mit keresnie a Hegyesen. […] Néhol palás omladék, máshol vöröses, homokos föld. [375]

Az ige jelen idejű alakja jobban illik a részletbe: mivel Ilka tevékenységének leírása az előző bekezdésekben is jelen időben van, az olvasó számára látványként jelenítődik meg.

652. Hiszen ha akarná, nem bujdokolna, igaz? [376]

Hiszen ha akarná, nem bujdosna, igaz? [377]

A *bujdosás, bujdosik* kifejezés Gönczinek a fejedelem-emberrel való azonosítását segíti: a két férfialak Ilka szerelmi életében azonos funkciót tölt be.

---

[371] [1987^3]= [2002^5] 200, 165.
[372] [1977] 226.
[373] [1987^3] 226.
[374] [1977] 234.
[375] [1987^3]= [2002^5] 234, 194.
[376] [1977] 409.
[377] [1987^3] 409.

b. mondat központozásának és modalitásának változása

139. És Ilkának így volt jó, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelem-emberre, Gönczi Dénes gerendaválla fölött. [378]

És Ilkának így volt jó, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelem-emberre Gönczi Dénes gerendaválla fölött. [379]

A központozás változása, a vessző beékelése megtöri a mondat dinamikáját, kiemeli az utolsó tagmondatban foglaltakat. Vessző használata nélkül a mondat gördülékenyebb, természetesebb folyású.

287. Zsebkendőt emel néha az arcához, Dénes kicsit távolabb egy sírdombon áll, várja, lesi, hátha a kisasszony mégis fölzokog. [380]

Zsebkendőt emel néha az arcához. Dénes kicsit távolabb egy sírdombon áll, várja, lesi, hátha a kisasszony mégis fölzokog. [381]

A vesszőt pontra cseréli, mely a mondat tagolását igen, értelmezését nem befolyásolja. A látvány leírására alkalmasabb a tagoltabb, rövid mondatokból álló szöveg.

307. Nem, hazaviszem.[382]

Nem hazaviszem.[383]

A vessző a mondat értelmét megváltoztatja: a vessző nélküli variáns azért tűnik valószínűbbnek, mert a szövegkörnyezet későbbi mondata igazolja, hogy Ilka nem hazafelé indult, hanem visszavinni a vásznat Tarcalyéknak:

„De a Tarcaly ház előtt a kisasszony mintha elbizonytalanodnék. […] Aztán már-már meggondolja magát, s hazafelé indul. Akkor fölötte a magas ablakból zongorafutam hangjai kezdenek zuhogni alá. [...] Hátramegy a Tarczaly ház udvarán, a konyhaajtón kopog."[384]

472. *Hát lássuk, mire mész velem!*[385]

[378] [1977] 61.
[379] [1987^3]=[2002^5] 61, 51-52.
[380] [1977] 158.
[381] [1987^3] 158.
[382] [1977] 168.
[383] [1987^3] 168.
[384] [1987^3] 168.

Hát lássuk, mire mész velem?[386]

A kétféle mondatközpontozás közül feltehetően a mondat kommunikációs funkciója szempontjából az első változat valószínűbb: bár az alárendelő összetett mondat második tagmondatának utalószava kérdőszó, funkcionális szempontból a mondat felkiáltó értelmű.

587. Poharát mégis az öregúréhoz koccintotta, nehogy az túl hamar beteljesültnek vélje jóslatát**,** hogy [ő] meggyűlöli.[387]

Poharát mégis az öregúréhoz koccintotta, nehogy az túl hamar beteljesültnek vélje jóslatát**,** hogy: meggyűlöli.[388]

A köznapibb mondatstruktúrát egyéni változatra cserél: a kettőspont írásjellel az utolsó szóra nagyobb nyomaték, hangsúly kerül.

699. A kisasszony nem örül? Hátha a szüretre itt lesz, s nem kell ezzel a hitványsággal kínlódjék tovább?[389]

A kisasszony nem örül? Hátha a szüretre itt lesz, s nem kell ezzel a hitványsággal kínlódjék tovább.[390]

A kérdő modalitású mondatot, legalábbis első olvasásra, nem indokolja a mondat tartalma, sem a szövegkörnyezet. Mari reménykedő, hátha-mondatai is kijelentő módúak, így ebben a szereplői szólamban, talán az azt megelőző mondat modalitása is befolyásolhatta a szerző átírását.

D. húzás

16. Mily csodálatos lenne, ha az ember nem próbálná örökké cselekvéssel tagadni tehetetlenségét; mert ezt teszi, mikor vergődéssel, magarontással tiltakozik ellene. [Vagy ha már mindenképpen kiszolgáltatottja önmagának, bár ne félné örökké cselekedeteit.] Ahhoz, hogy tudomásul merjük venni tehetetlenségünket, bizonyára nagyon erősnek kellene lennünk: minden vágyaink szerint való cselekvésre képesnek.[391]

---

[385] [1977] 277.
[386] [1987[3]] 277.
[387] [1977] 363.
[388] [1987[3]] 363.
[389] [1977] 437.
[390] [1987[3]] 437.
[391] [1977] 10

Mily csodálatos lenne, ha az ember nem próbálná örökké cselekvéssel tagadni tehetetlenségét; mert ezt teszi, mikor vergődéssel, magarontással tiltakozik ellene. Ahhoz, hogy tudomásul merjük venni tehetetlenségünket, bizonyára nagyon erősnek kellene lennünk: minden vágyaink szerint való cselekvésre képesnek.[392]

A szerző kitörölte az esszéisztikus részből a mondatot feltehetően azért, mert a közbeékelt rész megtöri a szöveg témáját, hiszen az elbeszélői reflexió az ember tehetetlen és cselekvő erejéről elmélkedik.

52. *Hogy csak a konyháig engedtük őket? – a finánccot odáig se. [A végrehajtó [is] csak a verandáig jöhetett.]* [393]

Hogy csak a konyháig engedtük őket? – a finánccot odáig se. [A végrehajtó csak a verandáig jöhetett.] [394]

A legtöbbet törölt *is* szót már a harmadik kiadásban is ritkítja a szövegből a szedő vagy szerkesztő. Ezt a részletet az átjavított kiadásból kihúzta a szerző.

69. És hiába próbálja megidézni mint megtörtént hazavetődőt is, aki még bár annyi földet se hozott át az óceánon, hogy idehaza néhány kereszt búzával többje teremjen. [395]

És hiába próbálja megidézni mint megtörten hazavetődőt is, aki még bár annyi földet se hozott át az óceánon, hogy idehaza néhány kereszt búzával többje teremjen. [396]

A szerző értelmileg átírja a *megtörtént* szóalakot.

76. Azon az éjszakán, amint fölidézte azt a néhány pillanatot a csurgó előtt, arra gondolt: Mari bezzeg mindig [is] ilyennek látta az urát, bizonyára akkor is, ha Dénes a foltos vásáros subáját kanyarította magára, vagy a Verőfényről agyonázottan hazakerült. […][397]

Azon az éjszakán, amint fölidézte azt a néhány pillanatot a csurgó előtt, arra gondolt: Mari bezzeg mindig ilyennek látta az urát, bizonyára akkor is, ha Dénes a foltos vásáros subáját kanyarította magára, vagy a Verőfényről agyonázottan hazakerült. […][398]

A regény húzott változatában is több szöveghelyen előfordul, hogy a szerző-szerkesztő kitörli az *is* szócskát a mondatból. Ebben a citátumban stilisztikai szempontok is indokolhatják a törlést, hiszen az *is* szó kétszer is előfordul a mondatban.

---

[392] [1987[3]]=[2002[5]] 10, 9.
[393] [1977] 24.
[394] [1987[3]] 24.
[395] [1977] 32.
[396] [1987[3]]=[2002[5]] 32, 27.
[397] [1977] 35.
[398] [1987[3]]=[2002[5]] 35, 30.

215. *Ni te, [hát] megbolondultam?*[399]

Ni te, megbolondultam?[400]

425. Na jó, [na], de ebéd előtt ne gyújtsa meg többet azt a pipát. [401]

Na jó, de ebéd előtt ne gyújtsa meg többet azt a pipát. [402]

A módosítószó és viszonyszó törlése rövidsége okán az általános javítások közé tartozik a regényszövegben. A *na* szócska ismétlése a szóbeli megnyilatkozást hangsúlyozza.

303. Milyen nap van [ma] – hiába gondolkozott rajta. [403]

Milyen nap van – hiába gondolkozott rajta. [404]

A köznapi nyelvhasználatban mindig a *ma* időhatározószóval használjuk ezt a kérdést, így egyfelől itt a változat kevésbé köznyelvi, másfelől kifejezheti Ilka belső idejének hétköznapi idővel nem mérhető jellegét.

398. Mikor[ra] jöjjön Mari?

Holnapra vagy holnaputánra. Inkább holnapután. Amikorra tud. [405]

Mikor jöjjön Mari?

Holnapra vagy holnaputánra. Inkább holnapután. Amikorra tud. [406]

Feltehetően kontextuális javítás, hiszen a válaszmondat tartalmazza a határozóragot.

464. Aztán megcserélte [egyik] lábát a másikon. [407]

Aztán megcserélte lábát a másikon. [408]

A redundáns kijelölő jelzői mondatrészt törli, hiszen így is értelmes a mondat.

---

[399] [1977] 119.
[400] [1987[3]] 119.
[401] [1977] 236.
[402] [1987[3]] 236.
[403] [1977] 165.
[404] [1987[3]] 165.
[405] [1977] 224.
[406] [1987[3]] 224.
[407] [1977] 270.
[408] [1987[3]] 270.

526. Nagyon tudja a kisasszony – mondta szomorúan Mari, miután Ilka elejétől végig elolvasta neki a levelet. [409]

Nagyon tudja a kisasszony – mondta szomorúan Mari, miután Ilka elejétől végig olvasta neki a levelet. [410]

Hasonló szócsere, amikor az igekötő marad el; mivel az *elejétől végig* kifejezés jelzi a cselekvés befejezettségét, nem érezzük az igekötő hiányát.

530. Még a végén nekem rontja [el] az üzletemet.[411]

Még a végén nekem rontja az üzletemet.[412]

Szükségtelen az igekötő, hiszen a kifejezést 'rontja az üzletét' e nélkül használjuk.

607. A kihalt határ trillázott, [békéjét] ünnepelte, hogy ezen a napon sem ember, se igavonó állat nem töri, szabdalja maga hasznára.[413]

A kihalt határ trillázott, ünnepelte, hogy ezen a napon sem ember, se igavonó állat nem töri, szabdalja maga hasznára. [414]

Nem feltűnő a húzás, hiszen sem a mondatstruktúrát, sem az értelmi egységet nem bontja meg: a kitörölt részt a mellékmondat hosszan kifejti.

E. Nyomtatási hibák

14. Ha tágas síkságra ereszkednének alá e romhegy lejtői s nem gödörlétre kellene a csúcsoknak lenézniök, akkor talán áhítattal bámulnák Jajdon lakói az erdőket [is]. A sík föld szabadságérzetet sugall – […][415]

Ha tágas síkságra ereszkednének alá e romhegy lejtői s nen gödörlétre kellene a csúcsoknak lenézniök, akkor talán áhítattal bámulnák Jajdon lakói az erdőket [is]. A sík föld szabadságérzetet sugall – […][416]

---

[409] [1977] 319.
[410] [1987^3] 319.
[411] [1977] 321.
[412] [1987^3] 321.
[413] [1977] 377.
[414] [1987^3] 377.
[415] [1977] 10.
[416] [1987^3] 10.

A gépelési folyamatban elütési hibának számít ez a változtatás, hiszen az *n* és *m* betűk egymás mellett helyezkednek el a klaviatúrán (*nem* - *nen*).

130. – Én néha félek magamtól, kisasszony.[417]

– Én néha félek magamtól, kisasszonoy.[418]

Nem éppen tipikus elütési hiba – én többnyire a szó gépelésekor a *ny* betűt írtam megcserélve -, ám feltehetően a szó másolása közben keletkezett.

211. Tépte a gyeplőt, a lovak fejüket magasra rántva összekapták, ék alakban, kétoldalt félrevetették farukat, majdnem keresztülfordultak a dűlőúton a gyepűk alatt. [419]

Tépte a gyeplőt, a lovak fejüket magasra rántva öszekaptak, ék alakban, kétoldalt félrevetették farukat, majdnem keresztülfordultak a dűlőúton a gyepűk alatt. [420]

Az *összekaptak* szóváltozat értelmileg illik a tagmondatba, azonban ebben a kiadásban az igekötőben rövid *sz* betű szerepel, így szedési hibaként értékelhető.

351. És úgy látszik, ahhoz, hogy valaki számára egy életforma értelme kétségessé váljék, néha annyi is elegendő, hogy megismerjen egy olyan embert, akinek ez az életforma, ez a jóravalóság semmit sem jelent.[421]

És úgy látszik, ahhoz, hogy valaki számára egy életforma értelme kétségessé váljék, néha annyi is elegendő, hogy megismerjen egy olyan embert, aiknek ez az életforma, ez a jóravalóság semmit sem jelent.[422]

Az idézett részletben a gépelés során valószínűleg a *k* és *i* hangok felcserélése eredményezte a rontott szóalakot.

365. A két megöregedett Simonffy testvér ilyenkor vagy nagyon halkan szólt egymással, vagy szótlanul bámulhatott maga elé; Ilka sohasem hallotta a rozoga ajtón át a hangjukat. [423]

A két megöregedett Simonffy testvér ilyenkor vagy nagyon halkan szólt egymással, vagy szótlanul bámulgatott maga elé; Ilka sohasem hallotta a rozoga ajtón át a hangjukat. [424]

---

[417] [1977] 56.
[418] [1987^3] 56.
[419] [1977] 117.
[420] [1987^3] 117.
[421] [1977] 197.
[422] [1987^3] 197.
[423] [1977] 203.
[424] [1987^3] 203.

A 365. citátumban is hasonló elütés történhetett: a *h* és *g* betűk gépelés közben cserélődhettek meg. A *bámul* igealak után nem gyakori a gyakorító képző használata, így egyéni szóalkotásként értékelhető.

367. Dénes ilyenkor az ostornyéllel bakancsa orrát böködte, mint tétova zavarában rendesen, indult volna Mariért meg a többi vásáros asszonyért, sorolta mégis hűségesen, melyik portéka hogy járt; nyúlt a kis pohár törkölyért, köszönte, topogott, hálálkodott: türelmetlenségét az öreg ténsasszony nem volt szabad észrevegye. [425]

Dénes ilyenkor az ostornyéllel bakancsa orrát böködte, mint tétova zavarában rendesen, indult volna Mariért meg a többi vásáros asszonyért, sorolta mégis hűségesen, melyik portéka hogy járt; nyúlt a kis pohár törkölyért, köszönte, topogott, halálkodott: türelmetlenségét az öreg ténsasszony nem volt szabad észrevegye.[426]

A gépelési hiba humoros szóváltozatot hozott létre (*hálálkodott* - *halálkodott*), mely a regénytörténet egésze szempontjából találó kifejezés.

443. A locsoló alá rakta az edényeket, a bárgyú mosolyú angyal arcáról lemállott a festék, s amint elácsorgott Ilka fölött, kicsit előredőlt, mintha a füléhez akarna hajolni, hogy súgjon valamit. [427]

A locsoló alá rakta az edényeket, a bárgyú mosolyú angyal arcáról lemállott a festék, s amint alácsorgott Ilka fölött, kicsit előredőlt, mintha a füléhez akarna hajolni, hogy súgjon valamit.[428]

Az *elácsorgott-alácsorgott* érdekes változat, melyben a szókezdő betű cseréje értelmes szót hoz létre. Bár feltehetően szedési hiba, egyéni szóalkotásként is értékelhető, amennyiben Ilka őrült elméjének képeként rögzül, melyben az angyal a vízzel eggyé válik.

457. Aznap a hurcolkodás meg a takarítás miatt a malacokról megfeledkezett, azok ordítottak, úgy követelték a moslékot, hangjuk elnyomta a kőzuhogást. [429]

[425] [1977] 205.
[426] [1987^3] 205.
[427] [1977] 248.
[428] [1987^3] 248.
[429] [1977] 265.

Aznap a hurcolkodás meg a takarítás miatt a malacokról megfeledkezett, azok ordították, úgy követelték a moslékot, hangjuk elnyomta a kőzuhogást. [430]

A javított változatban határozott tárgyas ragozású igealak szerepel (*ordították)*, amely vonatkozhat a következő tagmondatban szereplő tárgyra (*moslékot*), így a szerző egyéni szóalkotásmódjaként értékelhetjük.

478. Azok végképp nem értették az újabb mókát, de miután jóllaktak, béketűrőbbek lettek, s hagyták, hogy Ilka rájuk adja a maskarát: […][431]

Azok végképp nem értették az újabb mókát, de miután jóllaktak, béketűrőbbek lettek, s hogyták, hogy Ilka rájuk adja a maskarát: […][432]

Az elírás az igét követő *'hogy'* kötőszó hatására keletkezhetett, így cserélődhetett meg az igében az *a* betű *o*-ra. Amennyiben a szerző kéziratát is felhasználták a kiadást megelőző szöveggondozási munkához, akkor előfordulhat, hogy a kézzel írott *a* és *o* betűk az olvasás során összecserélődtek (tipikus betűkötési hibának számít az írástanulás alkalmával ennek a két betűnek a hibás lejegyzése).

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1987-es kiadás kiemelkedik a többi közül egyfelől az író saját kézírását ábrázoló, így a regény alkotási folyamatát a könyv külső borítóján is megjelenítő jellegzetessége miatt, mely kontextuális környezetet teremt a benne megjelenő szövegnek. Másfelől, ebben a kiadásban már néhány alapszöveget érintő átírás arról tanúskodik, hogy a szerző tudatosan belejavít a szövegébe, mely írásnyomok később benne maradnak a húzott, 2002-es kiadásban, és további átírásokkal bővülnek. Nyomon követhető ettől a kiadástól a szöveg tökéletesítését, csinosítását célzó szerkesztői munka, mely aztán folytatódik és a textus jelentős lerövidülését eredményezi a 2002-es magyarországi kiadásban.

A szövegkiadások egymáshoz való viszonyának, hagyományozódásának alakulása akkor válik láthatóvá, ha két szövegforrást összehasonlítunk. Ha a két forrás (A és B) bizonyos mennyiségű közös hibát, a B ezen felül még saját hibát is tartalmaz, akkor B származik A-ból.[433] Szilágyi regényének esetében ez azt jelenti, hogy az 1980-as változat feltehetően az első kiadásból készült, viszont az 1987-es

[430] [1987[3]] 265.
[431] [1977] 281.
[432] [1987[3]] 281.
[433] STOLL Béla, *i.m,*200.

változat hibái nem közösek a magyarországi változattal, ám a javított változattal számos közös eltérést mutatnak. Mivel mind az 1987-es, mind a 2002-es kiadás saját javításokat is tartalmaz, ezért feltételezhető, hogy egy harmadik forrás, az első kiadás állt a szerző rendelkezésére.

Az első, jelentősen húzott változat Magyarországon 2000-ben jelent meg: a teljes szövegterjedelem 448-ról 382-re csökkent. A javított kiadás fülszövege megújult: rövidebb, tömörebb összefoglalást nyújt a regénytörténetről, hangsúlyozza a főszereplő cselekedetének lélektani hajtóerejét, a regénytörténet idejét, a pusztulásra ítéltetett várost mint helyszínt. A könyvborítón halványszürke háttérrel biedermeier stílusú képrészlet, melyen egy polgárlány a kasztennek dőlve látható. A kép a borító közepén van elhelyezve, fölül a szerző, alul a könyvcím. Minden további újrakiadás ennek az újraírt változatnak az utánnyomása.

2002-ben ugyanez a húzott változat változatlan borítóval jelenik meg a Magvető gondozásában.

A 2008-ban megjelentetett kiadás borítójában újul meg: a szürke háttér megmarad, a védőborítón fekete, majd kék háttérrel elektronikus grafika; hasonló képi megoldással, mint a *Hollóidő* és a *Bolygó tüzek* köteteknél. Látható a kiadó törekvése, hogy az életmű egységét a borítógrafikán keresztül is láthatóvá tegye.

2011-ben a Digitális Irodalmi Akadémia a javított kiadás szövegének felhasználásával hozzáférhetővé tette elektronikus formátumban a könyvet. Bár ez a Textológiai Munkabizottság közleménye alapján nem értékelhető önálló szövegváltozatként,[434] érdemes pár észrevételt tenni, melyek az olvasást befolyásolják: a papírfelület elektronikus egérrel folyamatosan görgethető, töréspont nélküli; az oldalszámok a mondatba írva jelölik a laphatárokat. Az eredeti szövegben kurzívval jelölt részeken belül további tagolás figyelhető meg: a rövid terjedelmű, egy-két mondatnyi kiemelés egészének betűtípusa megváltozik (Times New Roman betűtípusból Tahoma betűtípus lesz), ezáltal a nagyobb betűk az olvasó számára

[434] Vö. KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról*, *Irodalomtörténet*, 2004/3, 317-327.

térben kiemelkedőek; a hosszabb terjedelmű kurzív részekben a záró mondatok vannak más betűtípussal szedve.

IV. A *Kő hull apadó kútba* javított kiadásának vizsgálata

1. Bevezető gondolatok

Sem a recepció bősége, időbeli elhúzódása, sem a kritikák értékes és sok esetben mélyelemzésekre törekvése, sem pedig az olvasást megosztó, ezért értékpreferencia és ízlés dolgában változatos megítélése mindezidáig egyik Szilágyi-szövegre sem volt ennyire jellemző, mint a *Kő hull apadó kútba*ra. Szilágyi István *Kóborló évek* című, 1985-ben megjelent anekdotázó, szerkesztőségi éveket, ismeretségeket felvillantó emlékezéssorozatában a *Kő hull apadó kútba* keletkezési körülményeit is felidézi: „hetvenkettőben íróasztal mellett feledkeztem egy éjszaka, s hogy ne dideregjem, előkerestem egy jóféle gyapjúpulóvert, még »abból az időből« valót, s azt mondtam, ezt most már addig nyűvöm, amíg az elkezdett könyvet be nem fejezem."[435]

A szövegen való folytonos alkotói munka, a regénytest véglegessé formálásának igénye az írásfolyamatot nehezen lezárhatóvá tette Szilágyi István számára, és az 1975-ös kiadását követő években is folytatódott.[436] A szerző több interjúban is vallomást tesz a *Kő hull apadó kútba* hosszú írásfolyamatáról:

„Az nyilvánvaló volt számomra, hogy ezt a regényt nem lehet sem folytatni, sem más formában megismételni. Egyszer éltem meg az alapjául szolgáló élményt, egyetlen táj volt, ami ennyire mélyen megérintett. No és, amint említettem, tartoztam vele, úgy éreztem, az örökséggel sáfárkodnom kell, de ez egyszeri alkalom. Lehet, a regény bizonyos túlírtságai is ebből származnak. Voltak olyan kritikusi vélemények, hogy ez a mű ennek a régiónak a legmegírtabb regénye, ám a dicséret mögött ott volt az is, hogy túlságosan kimunkált, sőt túlbeszélt. Én ezt a regényt több éven át írtam, legalább három szövegváltozata van, úgy gondoltam, addig nem adom ki a kezemből, amíg azt nem érzem, hogy abból, ami ide

[435] SZILÁGYI István, *Kóborló évek, Utunk Évkönyv*, 1985, 207.

[436] Csiki László Szilágyi kéziratának olvasó-szerkesztője, személyes hangú beszámolójában így emlékezik: „Láttam a kéziratát, valahányadik, a végső változatában. Bekeretezve állítanám ki az oldalait. A4-esnél nagyobbak, a tuskihúzóval írt betűk meg oly aprók rajtuk, hogy nekem ma már nagyító kellene az olvasásukhoz. […] Nem tudom, mi hiba maradt még a könyvben. A maradéknak, bár kissé hosszadalmasnak tartom, ártatlan csodálója vagyok a vétést elnéző szememmel, ma is."CSIKI László, *Az év(ek) regénye, Beszélő*, 1998/6., 86-88.

tartozhat, mindent kiírtam magamból. Nem biztos, hogy ez a szándék a regény előnyére vált. Lehet, ez a fajta ún. tökélyre meg szintézisre törekvés nem igazán korszerű írói attitűd”[437]

A *Kő hull*t ért észrevételek között említett *túlírtság* vádja a további pályaalakulás szempontjából is nyugtalanítóan hatott Szilágyira. Ez kiderül az Elek Tiborral készült beszélgetésből, a *Hollóidő* ürügyén: „engem inkább zavart volna valamiféle túlírtság, mindent megmagyarázás. Inkább érvényesüljön itt, ha nem is hisztérikus, de valami szökellőbb vágástechnika.”[438]

A túlírtság – a szerző „értekező részeknek” nevezi a kritika által megjelölt kommentárokat, bölcselkedő részeket -, mint a szöveg terjedelmi túlcsordulása a Szilágyi-recepció sokat emlegetett, máig élő kérdése,[439] amely a *Kő hull* regényszerkezetét, a narrációs technikát jelentékeny mértékben befolyásolja. Molnár Gábor Tamás 2010-ben megjelent *Kő hull*-tanulmányában[440] a túlírtságot, amelyet számos irodalomtörténész a regény egyik gyenge pontjának tart, az olvasási elvárások felől közelítve az olvasó egy nyelvszemléleti beállítódásával hozza összefüggésbe, így az olvasás során jelentkező jogos elvárásként értékeli. Egyet lehet érteni ezzel a feltevéssel: Szilágyi időben elhúzódó írástevékenysége, és ebből következően az elbeszélői elmélkedések eluralkodása elvitathatatlan része a szövegnek, és figyelembe kell vennünk az értelmezés során.[441]

A *Kő hull apadó kútba* kiadásainak textológiai vizsgálatát a regény recepciótörténetében felvetett elbeszélés-szerkezeti dilemmák indokolták, illetve az a szerző-képpel is összefüggő olvasói elvárás, mely a tökéletes szöveg megalkotásának lehetőségét ígéri.

---

[437] *„Azok az élethelyzetek késztetnek írásra, melyeket meg kell fejteni.”: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal*= ERDÉLYI Erzsébet-NOBEL Iván, *Örökké itthon már e tájban*, Tárogató, Budapest, 1999, 137.

[438] *A regényírás mint kísérletezés, Beszélgetés Szilágyi Istvánnal, Elek Tibor interjúja, Bárka*, 2003/2, 90.

[439] Vö. a litera elektronikus irodalmi folyóirat által szervezett beszélgetésen részvevő kritikusok, irodalomtörténészek újraolvasván a regényt, emlegették ezt a negatívumot. *Apadó útban*, Szegő János beszámolója az Előhívás-beszélgetéseken, http://www.litera.hu/hirek/apado-utban, 2009. január 22, letöltés dátuma: 2014. december 7.

[440] MOLNÁR Gábor Tamás, *i.m.,*232.

[441] Érdekes lehet megemlíteni, hogy a középkorban az udvari regénynek az eredeti mellett rövidített változata is létezett. A rövid és hosszú változatok egymásmellettisége valószínűleg abból ered, hogy különböző szituációkban használták őket: bizonyos elbeszélésrészek előadásra, más részek csendes olvasásra voltak megfelelőbbek. A reflexív részeket nem feltétlenül olvasásra szánták, sokkal inkább előadás céljából volt érdemes őket bevetni. A reflexív részek előadhatósága, jelenetező bemutatása a színpadi, dramatikus ábrázolásnak kedvezett: ez az inszcenírozó technika a szereplők és helyzetek színesebb és életszerűbb bemutatását szolgálta. Vö. Rüdiger SCHNELL, *Mi az új az „új filológiában”?* fordította BARANYAI Zsolt = *Helikon*, 2000/4, 503.

Bár a 2000-es, első javított kiadás javítási módszerét homály fedi, a regényszöveg megjelentetési körülményeiről Király Levente főszerkesztő elmondta: Szilágyi István nem járult hozzá, hogy a kolofonban fel legyen tüntetve, hogy a szöveg átdolgozott változatban jelenik meg újra. Ez a körülmény igyekszik elfedni a javított szöveg létét, bár a szerző maga végezte a javítást, speciális kiadói kérések nem voltak a szöveggondozás tekintetében.[442] Az újrakiadással így is újra elérhetővé vált a könyv, azonos szerzői név és cím alatt azonban egy új regényszöveg született meg. Ez a körülmény sem magyarázza azonban a kritikusok érdektelenségét: az új recepciós hullám akkor indul el, ha a kritikusok az újraolvasás szükségességét szorgalmazzák.

2. „Meg kell tanulni olvasni", avagy a Szilágyi-regény feldolgozásának filológiai alapjai

A *Kő hull apadó kútba* javítása kivételes irodalmi tény, hiszen mai magyar alkotók szövegeinek átírása ritkán képezi komparatív vizsgálat tárgyát, bár az elmúlt évtizedben számos ellenpéldát is említhetünk: Barnás Ferenc *Bagatell* vagy Dés Mihály *Pesti barokk* című könyvét, melyet a kritika hatására változtattak meg a szerzők. A filológiai igényű összevetés elsősorban a klasszikus magyar irodalmi szerzők esetében merül fel sürgető igényként: folyamatban vannak a József Attila, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső kritikai kiadásainak munkálatai, de Mikszáth Kálmánt és Jókai Mórt is említhetnénk a sorban.

Egy-egy alkotói életművet vizsgáló, kéziratos hagyatékot szemléző filológus az adott mű keletkezési körülményeit tárja fel, számba veszi a szövegalakulás állomásait, az adott írásmunka elő-és utószövegeit, az összes forrásszöveget bemutatja és összehasonlítva véleményezi; kézirat esetén a papír és tinta minőségét értékeli, elemzi a szöveg elrendezését, a szerző tipikus javítási-átírási technikáját. A szövegek között időbeli keletkezési sorrendet állít fel, figyelembe veszi azokat az irodalompolitikai szempontokat, melyek közvetve vagy közvetlenül a szövegváltozásokat eredményezték. A filológus munka során egy szöveg jelentése az

[442] Király Leventét levélinterjú keretében kérdeztem a *Kő hull apadó kútba* javított kiadásáról. A főszerkesztő elmondta, hogy vita volt arról a szerzővel, hogy az átdolgozott változat jelölést feltüntessék-e vagy sem a javított kiadás könyvészeti adatainál. Szilágyi mereven elzárkózott ettől, így végül a szerző akarata érvényesült. Ez azért is érdekes, mert a könyvpiacon reklámfogásnak számít nemcsak a kolofonban, hanem a borítót körülölelő papírcsíkon is feltüntetni, hogy új, átdolgozott (feltehetően jobb) kiadást tart a kezében az olvasó. Az e-mail interjú 2015. szeptember 16-án készült.

ismétlődő újrakontextualizálás révén disszeminálódik, így sosem válik rögzítetté, tehát az új kiadás mindig tartogat újabb olvasatokat, melyek az addigi értelmezéseket felülírhatják.

Szilágyi István újra megjelentetett regénye kapcsán fel kell tennünk azt a kérdést, mennyiben jelent előrelépést a javított változat a régihez képest, és milyen tanulságokkal szolgálnak az összehasonlítás észrevételei a könyv kritikatörténeti és olvasási hagyományában. Milyen új eredményeket mutathat fel egy szövegösszevetésre épülő, a javított kiadás jellegzetességeit számba vevő olvasat; a megújult szöveg milyen újdonságokat kínál az olvasónak: könnyebbé, élvezetesebbé vagy érthetőbbé, követhetőbbé teszi-e a szöveget. Mivel minden textológiai esemény olvasási esemény is egyben, érdekes kérdés, hogy a szerző milyen átírási igénnyel nyúl saját szövegéhez, vagyis hogyan viszonyul nem egyszerűen a legnépszerűbb, legolvasottabb könyvéhez, hanem ahhoz a hajdani szerzőalakhoz is, akinek a produktuma az 1975-ben megjelent kiadás. Ráadásul, ebbe az idősávba már a mű utóélete is beletartozik. Reményeim szerint doktori dolgozatom kínál majd válaszokat ezekre a kérdésekre; a válaszokat pedig elsősorban az első és az átírt változat különbségeinek értékelése után adhatjuk meg. Láng Zsolt, a regény egyik kritikusa szerint a *Kő hull apadó* kútba „nyert az idővel, mint a bor, zamata erősebb, gazdagabb lett."

Szilágyi István lapszerkesztőként az *Utunk Évkönyv* 1977-es számában összefoglaló értékelést készített az *Utunk* folyóirat három évtizedéről, a háború utáni évekről. Írásában az ötvenes évek irodalmi életét jellemzi, melyben a kritika értékelő szempontrendszerét összefüggésbe hozza az irodalmi szövegek többszöri átírásával: mivel a kritika nem a műből indult ki, hanem az írás tárgyát képezhető elemekből, a publicisztikai eszmeiségből, az alkotó sohasem lehetett biztos, hogy önmaga vállalásainak megfelelt-e. Az alkotók ezért egy témára több változatot is készítettek, a folyóiratközlés szinte sosem egyezett meg a kötetben újraközölt szövegváltozattal.[443] Ez az alkotói bizonytalanságot sugalló légkör alapozta meg a szövegek újbóli átírását, folytonos javításának igényét. Szilágyi a hatvanas éveket jelöli meg a kritika és a szépírás megújulásának, a regény születésének időszakaként. Összegzésében az ötvenes években induló szerzők alkotói pályáját a hetvenes évek időszakáig egy

[443] Vö. SZILÁGYI István, *Szabálytalan leltár, Utunk Évkönyv*, 1977, 60.

folytonos idővonalon helyezi el, mely átalakulni képes, így nem húz határozott cezúrát az évtizedek között.

Ha a *Kő hull apadó kútba* recepciótörténetére tekintünk, az ötvenes évekéhez hasonló szempontrendszer érvényesítését vesszük észre a korabeli recenziókban: a mű tárgyi-tematikus elemeinek számbavételét, a műfaji besorolhatóság körüli vitát, mely elsősorban az erdélyi magyar kritikai beszédre volt jellemző. Másfelől az is látható, hogy a kritika alkotói munkát erősen befolyásoló szerepe nem hagyható figyelmen kívül Szilágyi befogadás-történetének vizsgálatában.

A dolgozat textológiai fejezetének első felében az 1977-es Kriterion Kiadó által megjelentett kiadást és a 2002-es, Magvető Kiadó által publikált javított verzió összevetését végzem el, majd értékelő, a szövegalkotási-szövegjavítási technikát és olvasási folyamatot érintő észrevételeimet közlöm: ezt az összevetést nemcsak a megközelítőleg 66 oldal terjedelemcsökkenés indokolta, hanem a regényfejezetek arányváltozásai is. Az első szövegváltozat a legbővebb szerzői variáns, melyhez képest a többi szövegváltozat értékelhető, és amely a befejezetlen, lezáratlan szövegalakulás szempontjából a húzott változatot is az alkotói munka egy állomásaként, nem kizárólag a tökéletes szöveg létrehozásának végtermékeként engedi látni. Ennyiben az összes kiadás áttekintése a genetikus kritika módszereit követi.

A *Kő hull apadó kútba* teljes regényszövegét megjegyzeteltem (I. számú melléklet), majd a tipikus változásokat csoportosítva értékeltem. A két szövegváltozat összevetése során három nagy csoportra osztottam az átírási jellegzetességeket: a szavak szintjén megjelenő változtatásokra a mondatok szintjén előforduló átírásokra és a húzásokra, melyekkel külön fejezetben is foglalkozni kell. Az átírási jellegzetességek három csoportja leltárszerű felsorolást nyújt azokból a javítási mozzanatokból, melyet a két változat összeolvasása során felfedeztem. Azokat az átírt szövegrészeket, amelyek a regény motívumrendszerét, narratív szerkezetét is átstrukturálták, elemző módon vizsgálom a dolgozat következő fejezetében.

3. A javított kiadás átírt részletei

A. szócsere

A felsorolásban igyekeztem sorra venni az összes tipikus változást, melyet a szerző a szókészlet szintjén elvégzett: a szövegvilágban megnyilatkozó szereplők hangja, a leírások, az elbeszélő reflexiókban megjelenő változtatások mind-mind más nyelvi jelölőt kapnak. A szócserékről összegyűjtött lista alapján elmondható, hogy a legmarkánsabb csere a cselekvést, történést, létezést kifejező, a szöveg dinamikáját is befolyásoló *igei szófaj*.

a. igék cseréje

36. A fejedelem közben végzett a búcsúzkodással [sebesült karjába hiába kapaszkodott a talpig-fehérbe-nagyasszony], mögötte, a kép mélyén, a kastélyudvar pázsitján két apród kötőféken tartotta a lovat; [horpadt hasú, előkelő kutyája is hiába nyüsletett mellette]: elindult s lassan halványult, amint távolodott. Majd mintha a hegyről szikkadó avart hordott volna le a szél, és a szobát is feltöltötte volna vele; e süppeteg, barna létárnyékon többé már nem hatolt el a lányhoz sem parasztszekerek zörgése, sem fejedelmi lódobogás. [444]

A fejedelem közben végzett a búcsúzkodással, mögötte, a kép mélyén, a kastélyudvar pázsitján két apród kötőféken tartja a lovát; elindul s lassan halványul, amint távolodik. Aztán mintha a hegyről szikkadó avart hordott volna le a szél, és a szobát is feltöltötte volna vele; e süppeteg, barna létárnyékon többé már nem hatolt el a lányhoz sem parasztszekerek zörgése, sem fejedelmi lódobogás. [445]

A javított változatban a képleírás első része múlt időről jelen időre vált. Hasonló megoldással találkoztunk a *Fekete hintó, piros lovak* részletben is: a képnézés jelen idejű tapasztalata a látvány érzékibb megjelenítését szolgálja.

109. És ahogy Gönczi Dénes továbbáll, mögötte el is süllyed majd ez a világ. Meghal a táj, mert Gönczi Dénes nem szemlélheti. Lerombolódnak a dombok, mert nem lesz kit dobáljanak Egrestelkétől Jajdonig. [446]

És ahogy Gönczi Dénes továbbáll, mögötte el is süllyed majd ez a világ. Meghal a táj, mert Gönczi Dénes nem szemlélheti. Nem lesznek a dombok, mert nem lesz kit dobáljanak Egrestelkétől Jajdonig. [447]

Az ironikus elbeszélői hang Ilka közeli narrációt sejtet. Az ironikus viszony azonban Ilka saját képzeleti tevékenységét is ironizálja Dénes tájhoz való

[444] [1977] 16-17.
[445] [2002^5] 15.
[446] [1977] 48.
[447] [2002^5] 41.

ragaszkodásában (*lerombolódnak - nem lesznek*), hiszen a hősnő folyamatosan építi maga köré a fikciós világokat: a fejedelem-kép történeti narratíváját, a Demján-malacok mesebeli narratíváját, a bűnös bírósági tárnyalásának jeleneteit.

b. főnév cseréje

39. Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfa hordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert bőség-véderőművet kevesen húzhattak itt maguk köré. [448]

Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfahordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert bőség-bástyákat kevesen építhettek itt maguk köré. [449]

A szócsere a kontextushoz igazodik, az előző mondat hadviseléses metaforájához kapcsolódik. A 608.citátumban hasonló nyelvi megoldást olvashatunk.

51. Talán azért is állították őket oda. […] [Persze] amikor a szekérről végre leszállhattak, s a dalárda újból rázendített, édesanyjába karolva [együtt ámult ő is Jajdon többi gyermekével; csodálva nézte], mint indul meg lengve fölfele a harang soktonnás fémpohara.[450]

Lehet, azért is állították őket oda. […] Amikor a szekérről végre leszállhattak, s a dalárda újból rázendített, ő az édesanyjába karolva bámulta, mint indul meg lengve fölfele a harang sokmázsás fémpohara. [451]

A zilahi harangról szóló szövegrészben, amelyben a harang jelzőjét cseréli le a szerző (*soktonnás - sokmázsás*), a változtatás mögött az író helytörténeti tájékozottsága állhat, hiszen Zilah templomainak harangjai tekintetében túlzás lenne tonnás súlyokról beszélni. Látható, hogy a javítás során a szerző-szerkesztőnek feltehetően fontos volt a harang tömegének pontos megadása, mely így a változtatást indokolhatja.

172. Vagy csupán azt remélte, most majd reánéz, s tán szól is, miután a hamutartóba kotorta az üvegszilánkokat. [452]

---

[448] [1977] 18.
[449] [2002[5]] 16.
[450] [1977] 23.
[451] [2002[5]] 20.

Vagy csupán azt remélte, most majd reánéz, s tán szól is, miután a hamuládába kotorta az üvegszilánkokat.[453]

A *hamutartó*t *hamuládá*ra cseréli a szerző, mely a jelentéskülönbség miatt indokolt: a hamuláda a cserépkályha hamut gyűjtő része, a hamutartó a cigaretta hamujának gyűjtésére szolgál.

333. A grádicsos mezsgyén Ilka felért a pince alá. [454]

A grádicsos mezsgyén Ilka felért a présház alá [455]

A présház a szőlő feldolgozásához kapcsolódó szó, feltehetően ez lehetett a szócsere oka.

590. A sarokban szőlőprés lécbordás rostélya recseg, a kerülő kutyája cefrét zabál.[456]

A sarokban szőlőprés lécbordás kosara recseg, a kerülő kutyája cefrét zabál. [457]

A szócserét a jelentés egyértelműsítésének szándéka motiválta: a rostély jelentése egyfelől a középkori lovagok sisakjának elülső, arcot védő részét, másfelől sütőlap, melyen húst lehet elkészíteni. A szőlőprés kosara általában fából, és nem fémből készült.

622. Vagy talán hallott rólam valamit a korcsmában? Faggyas, mit beszélnek rólam a korcsmában?[458]

Vagy talán hallott rólam valamit a kocsmában? Faggyas, mit beszélnek rólam a kocsmában?[459]

A szócserét a köznapibb és köznyelvben gyakran előforduló *kocsma* változatra cseréli.

184. És fegyvert jó acélból, mert hitvány kovácsoltvas a dragonyos vértet nem üti át.[460]

---

[452] [1977] 86.
[453] [2002[5]] 71.
[454] [1977] 185.
[455] [2002[5]] 152.
[456] [1977] 365.
[457] [2002[5]] 309.
[458] [1977] 388.
[459] [2002[5]] 329.
[460] [1977] 94.

És fegyvert jó acélból, mert hitvány kovácsoltvas a dragonyos vértjét nem üti át.[461]

521. Három hét telhetett el azóta, hogy az asszony megíratta vele a levelet.[462]
Három hét telhetett el azóta, hogy az asszony megíratta vele a levelét.[463]

A regényszövegben több helyen előforduló, tipikus átírásnak tekinthető, amikor a birtokot jelölő főnevet birtokos személyjellel látja el annak ellenére, hogy a kontextusból érthető, kihez tartozik a birtoktárgy. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a grammatikailag jelölt főnév a birtokossal való szoros összetartozást hangsúlyozza, így a szereplői karakter egyénítését szolgálja.

c. melléknév cseréje

311. Fáradt türelem konyította bajszát, tekintete megvilágosodott, komorságában nem volt rosszallás, [sem magaemésztő szomorúság.] Ilyenkor már[464]
Fáradt türelem konyította bajszát, tekintete megvilágosodott, komorságában nem volt rosszallás. Ekkora már […][465]

320. Bár a szavak értelmét a magamajszoló öregasszonyarc nem élte, nem rezdülte, föl sem fogta talán, [mégis] Ilka számára e sóhajtás számonkérésként hatott. [466]
Bár a szavak értelmét a magaemésztő öregasszonyarc nem élte, nem rezdülte, föl sem fogta talán, Ilka számára e sóhajtás mégis számonkérésként hatott. [467]

Érdekes javítási technika, amikor a szerző egy részletből kitörli egyéni szóalkotását, majd egy későbbi részletbe beilleszti azt. Ez a szövegváltoztatás is azt bizonyítja, hogy a szerző mindig a teljes regényszöveggel dolgozott, kereste a legmegfelelőbb formát az adott passzushoz.

d. tájnyelvi jellegzetesség:

30. A konyhán túl, a belső szobákban, az almáriumos, patyolat ágyneműs szobákban kisasszonykák alusznak, kik sohasem fognak pirkadatkor piacon topogni, miután a szekér tetején gyökköntötték végig az éjszakát.[468]

[461] [2002[5]] 76.
[462] [1977] 316.
[463] [2002[5]] 266.
[464] [1977] 170-171.
[465] [2002[5]] 140-141.
[466] [1977] 176.
[467] [2002[5]] 144.

A *gyökönt* kifejezés *szundikál* jelentésben használatos[469] ezen a szöveghelyen is.

207. Ha pedig Mari nem aludt, mikor Dénes a künti ácsorgástól átfázva mellé bújt, félszegen hozzá húzódott, nehogy Dénes azt higgye, viszolyog, vagy netán sajnálja tőle teste melegét.[470]

Ha pedig Mari nem aludt, mikor Dénes a kinti ácsorgástól átfázva mellé bújt, félszegen hozzá húzódott, nehogy Dénes azt higgye, viszolyog, vagy netán sajnálja tőle teste melegét. [471]

A zilahi nyelvjáráshoz illeszkedve, melyben keveredik a palóc és a székely, javítja a szerző a szöveget. Mivel ez a nyelvjárás nem szereti az ajakhangzókat, rendszerint az *ü* hang helyett *i* hangot használnak, a szó így a köznyelvben előforduló alakhoz igazodik.

223. Mit járkálsz utánam hajadonfűn, nyakócon, elment a szípeszed?[472]

Mit járkálsz utánam hajdonfűn, nyakócon, elment a szípeszed?[473]

A *hajadonfűn* szóalakot szilágysági nyelvjárási változatra[474] cseréli: a *hajdonfűn* mellett a *szípeszed* szó í-ző alakja is a Zilah környéki regionális köznyelvre jellemző.

254. Demján Péter megbontotta a nagyobbik sajtó préskosarát; baltával kétfele csapták a montot, s kihordták egy régi kádba a pince mögé.[475]

Demján Péter megbontotta a nagyobbik sajtó préskosarát; baltával kétfelé csapták a montot, s kihordták egy régi kádba a pince mögé.[476]

Hasonló javítás előfordult a 87-es romániai kiadásban is: a *kétfelé* köznapibb, a *kétfele* bizalmaskodóbb, népies stílusértékű. A *mont* szóval a Szilágyságban a törkölyt nevezik meg.[477]

---

[468] [2002[5]] 13.
[469] HEGEDŰS Attila, *A Szilágysági nyelvatlasz bemutatása*, http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1243/124308.htm, letöltés dátuma: 2015. 03. 26.
[470] [1977] 115.
[471] [2002[5]] 93.
[472] [1977] 123.
[473] [2002[5]] 100.
[474] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 779.
[475] [1977] 140
[476] [2002[5]] 115.
[477] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 1474.

414. Azért is jövünk szívesen – kottyintja el magát a vékonykább. [478]

Azért is jövünk szívesen – kottyantja el magát a vékonykább. [479]

Az *elkottyint* alakváltozat székelyföldi nyelvjárási területen használt, az *elkottyant* az olvasó számára ismertebb szóalak, jelentésük megegyezik: ’meggondolatlanul kimond, kifecseg’.[480]

447. Pedig mikor menni készült, még az is eszembe jutott, na, legalább békén leszek tűle egy darabig, nem kell fúrt attól fíljek, hogy úgy maradok. [481]

Pedig mikor menni készült, még az is eszembe jutott, na, legalább békén leszek tűle egy darabig, nem kell furt attól fíljek, hogy úgy maradok. [482]

450. Az egyiket furt a csendőrök kísérgették, ivott, verekedett, még bicskázott is.[483]

Az egyiket fúrt a csendőrök kísérgették, ivott, verekedett, még bicskázott is. [484]

453. Én oszt furt mondtam neki a házat, mintha nem látta vón ű is szegin feje. [485]

Én oszt fúrt mondtam neki a házat, mintha nem látta vón ű is szegin feje. [486]

A három fragmentumban jellegzetes erdélyi szóalakot találhatunk, melyeket azonban a szerző következetlenül javít: az elsőnél a hosszú magánhangzós alakot rövidre, a másik kettőnél a rövidet hosszúra javítja – feltehetően a két utóbbi szövegrész közel helyezkedik el egymáshoz, egy értelmi egységbe tartozóként értékelhető, így a javító még észben tudta tartani az összehasonlítás alapját. A szóalakot a Szinnyei-féle tájszótárban rövid magánhangzóval olvashatjuk: jelentése ’folytonosan, szüntelenül, szakadatlanul’.[487]

e. kifejezést szinoním változatra cserél

[478] [1977] 232.
[479] [2002^5] 192.
[480] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 1198.
[481] [1977] 256.
[482] [2002^5] 214.
[483] [1977] 261.
[484] [2002^5] 218.
[485] [1977] 262.
[486] [2002^5] 219.
[487] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 644-645.

261. Ezt már kintről hallották, mintha a verandán nyüslető kutyájával tárgyalná tovább.[488]

Ezt már kintről hallották, mintha a verandán nyüslető kutyájának mondaná tovább.[489]

A szinonim változat köznapibbra változik.

383. Ő eddig nem tudta, hogy ezek a nincstelen utcavégiek ennyire elhatárolják a földművesektől magukat. [490]

Ő eddig nem tudta, hogy ezek a nincstelen utcavégiek ennyire megkülönböztetik a földművesektől magukat. [491]

A szóalakot egy szinonim változatra cseréli a szerkesztő.

449. Azt írták, Gönczi útközben [valahol] elkódorgott tőlük, oda, ahol ők vannak, máig sem érkezett.[492]

Azt írták, Gönczi útközben elmaradt tőlük, oda, ahol ők vannak, máig sem érkezett.[493]

Az ige cseréje az *el* igekötővel a távolodást, elszakadást fejezi ki; a főige bizalmas, közvetlen hangú, céltalan cselekvést jelöl (kódorog); az *elmaradt* semlegesebb, kevésbé konkrétabb, így sejtetőbb stilisztikai értékű.

647. A kővel, kisasszony, a kővel hogy legyen?

Sehogy. Mindjárt indulok. Csak még esteledjen egy kicsit.

Hisz alig értünk haza. [494]

A kővel, kisasszony, a kővel hogy legyen?

Sehogy. Mindjárt indulok. Ha beesteledik.

Hisz alig értünk haza [495]

Az átírásban a rokon értelmű alak rövidebb, és az ige időhöz való viszonya eltérő: az alapszövegben az *esteledik* a történés folyamatosságát, időtartamának hosszúságát jelöli; a javításban ez a befejezett történést igekötővel is kifejező *beesteledik* szóalakkal helyettesíti.

---

[488] [1977] 144.
[489] [2002^5] 118.
[490] [1977] 217.
[491] [2002^5] 179.
[492] [1977] 260.
[493] [2002^5] 218.
[494] [1977] 407.
[495] [2002^5] 346.

B. betoldás

A szöveg-kiegészítések néhány szavas beékelések, hogy az adott szövegponton a mondat értelmi struktúrája rendben legyen, vagy a kisebb pótlásokkal a szerző által fontosnak ítélt információkat tartalmazza a rész. Sokszor pár szavas hozzátoldásról van szó, mely a szöveg terjedelmét kis mértékben növeli – inkább a pontosabb, szabatosabb szerzői megfogalmazás érdekében alkalmazhatja az író.

170. Aztán arra gondolt, mi lenne, ha ott valaki elmesélné neki a Gönczi Dénes életét, hogy ő azt az embert megsajnálhassa, netán megbotránkozzék viselt dolgain. [496]

Aztán meg arra gondolt, mi lenne, ha ott valaki elmesélné neki a Gönczi Dénes életét, hogy ő azt az egrestelki embert megsajnálhassa, netán megbotránkozzék viselt dolgain. [497]

Itt redundáns a betoldás, hiszen a kontextus alapján érthető, kire vonatkozik az ember megjelölés. Elképzelhető az is, hogy Gönczi származásának nyomatékosítására elemi ki a szerző.

240. Mert mi különbség van a között, hogy egy barázdányi elszántott földért szomszéd a szomszédot agyonüti és a között, ahogyan egymásra néznek e régi jó családból való jajdoniak.[498]

Mert mi különbség van a között, hogy egy barázdányi elszántott földért szomszéd a szomszédot agyonüti és a között, ahogyan ma itt egymásra néznek e régi jó családból való jajdoniak.[499]

Az emberek közti belső viszály, ellenségeskedés mint alapvető emberi tulajdonság jelenik meg, mely a betoldott szövegrésszel bizonyítja: a társadalmi különbségek a jellembeli tulajdonságokkal nem függenek össze, Mózes Attila szavaival, „az iparosok és a tisztviselők már csak hagyományosan gyűlölik egymást.”[500] A citátum témája összefüggésbe hozható azzal a tragikus létszemlélettel, nemzeti önsajnálattal, melyről Szilágyi a *Hollóidő* kapcsán beszélt: a szerző tudatosan kerülni igyekezett alkotói munkája során ez a beszédmódot.

[496] [1977] 85.
[497] [2002[5]] 70.
[498] [1977] 133.
[499] [2002[5]] 109.
[500] Vö. MÓZES Attila, *Sz. I. elkárhozása= Igaz Szó*, 1988/10, 352.

470. Még a fűzőjét sem hasíttatták velünk. [501]

Még a cipője fűzőjét sem hasíttatták velünk. [502]

A 115. részletben pontos időjelzéssel egészül ki a közlés, a 470. részben a betoldás a kontextuális jelentés miatt történt: a két cipészinas bort visz egy esküvőre, így a fűző a cipő kötőjére és a menyasszony alsóruhájára is vonatkozhat.

C. átírás

Az átírások a szavak cseréjén túl a szerző tudatos javítási-szerkesztési tevékenységét mutatják. A mondat értelmezése a szórendcsere, szinoním kifejezés miatt megváltozhat. Arányaiban sokszor fordul elő a szövegnek ilyen átírása: a mondaton belüli hangsúlyváltozással a mondat értelmi szerkezete is átalakul.

5. Csakúgy, mint azt, hogy a fűszeres, a szabó, az ügyvéd, a csizmadia és még a napszámosok is mind, mind rászedik.[503]

Csak úgy, mint azt, hogy a fűszeres, a szabó, az ügyvéd, a csizmadia és még a napszámosok is mind, mind rászedik. [504]

A *csakúgy* egybeírva alárendelő összetett mondatot köt össze, a *csak úgy* különírva a cselekvés körülményeit határozza meg.

81. Ez a dombvidéki nép, ha urai sanyargatták, lehet, csikorgatta a fogát; ha a papja elé áll, megilletődik, de vannak pillanatok, mikor úgy érzi, az Isten megbocsájt neki minden káromkodást – ilyenkor öregemberhangján csendesen szót ért Istenével a falu.[505]

Ez a dombvidéki nép, ha urai sanyargatták, lehet, csikorgatta a fogát; ha a papja elé áll, megilletődik, de vannak pillanatok, mikor úgy érzi, az Isten megbocsát neki minden káromkodást – ilyenkor öregemberhangján csendesen szót ért Istenével a falu.[506]

192. Máris megbocsájtott mindent a kupáknak, még azt is elnézte nekik, hogy gazdagok.[507]

Máris megbocsátott mindent a kupáknak, még azt is elnézte nekik, hogy gazdagok.[508]

---

[501] [1977] 276.
[502] [2002^5] 231.
[503] [1977] 8.
[504] [2002^5] 5.
[505] [1977] 37.
[506] [2002^5] 32.
[507] [1977] 102.
[508] [2002^5] 83.

A szócsere az ige kétféle alakjának eltéréséből adódott: a romániai kiadásban a *megbocsájt* alak szerepel, a magyarországiban a *megbocsát*, vagyis az 'elnéz valakinek valamit' értelmében használatos. A *bocsájt* szó 'útjára enged, elküld' jelentésben, *el* igekötővel összekapcsolva kerül a javított változatba.

539. De gondolom, hét napnál csak több ideig tartott, amíg mindazt, ami ma állítólag az enyém, megteremtették. [509]

De gondolom, hat napnál csak több ideig tartott, amíg mindazt, ami ma állítólag az enyém, megteremtették. [510]

A szerző az átírt kiadásban kijavította a bibliai teremtéstörténetre utaló számadatot.

a. különírás-egybeírás

4. Messziről dadogni kezdett a malom gőzgépje, szekerek zaja indult, szomszédok reccsentek egymásra jóreggelt a kerítések fölött. [511]

Messziről dadogni kezdett a malom gőzgépje, szekerek zaja indult, szomszédok reccsentek egymásra jó reggelt a kerítések fölött. [512]

Az egyéni szóalkotási módot köznapibb változatra cseréli a szerző. Ilyen javítások már a korábbi kiadásokban is előfordulnak (bágyadt tornáconácsorgás).

76. Ő pedig, Ilka, most már örökké a szőlőtőkék között hajladozó napszámos alakjában fogja látni, mert ünneplő ruhásan későn érkezett. [513]

Ő pedig, Ilka, most már örökké a szőlőtőkék között hajladozó napszámos alakjában fogja látni, mert ünneplőruhásan későn érkezett. [514]

Az is előfordul azonban, hogy a helyes alakot írja át a szerző: ezekben az esetekben a szerző sajátos szóhasználati módjaként értékeli a filológus a változást. Ilyen a helyesírási szabály szerint különírt *ünneplő ruhásan* átírt *ünneplőruhásan* formája is.

[509] [1977] 329.
[510] [2002[5]] 278.
[511] [1977] 6.
[512] [2002[5]] 5.
[513] [1977] 35.
[514] [2002[5]] 30.

431. De az öreg rücskös barna arca nem vette tudomásul a lányarc erőfeszítéseit, rágva istenkedő hatalmas szája egyre gyalázkodott, hogy szinte csattogtak nagy, nyersfaszínű fogai.[515]

De az öreg rücskös barna arca nem vette tudomásul a lányarc erőfeszítéseit, rágva istenkedő hatalmas szája egyre gyalázkodott, hogy szinte csattogtak nagy, nyersfa színű fogai.[516]

Ha két különírt szóból álló minőségjelzős kapcsolat második tagjához *-ű* képző járul, a különírást általában megtartjuk - ezt a második citátum javítása tartalmazza.

b. mondat szórendjének megváltozása

167. Mert ha arany nem is, kova meg tapló csak akadt.

De ha mindez így is történt volna, megbocsátották neki azóta, és el is felejtették kétszáz év alatt. […][517]

Mert ha arany nem is, kova meg tapló csak akadt.

De ha mindez így történt is, azóta megbocsátották neki, és el is felejtették kétszáz év alatt. […][518]

270. Előbb csak dúdolgatta, aztán a hangját is kieresztette – néptelen volt az út.[519]

Előbb csak dúdolgatta, aztán kieresztette a hangját – néptelen volt az út. [520]

A 167. citált részletben a mondatok sorrendje az előző sor analógiájára változik meg A 270. részletben a mondat második tagmondata igéjének helyét átrendezve az egymást követő hangadást kifejező igék (dúdolgatta, kieresztette) hangsúlyossá válnak.

184. Hagyják végre megpihenni őt, mióta már, hogy vadászni se járt. Ledobná magáról a nehéz, díszes kardot, az öv szakítja ketté a derekát. Megoldaná magán a sok kapcsot, vitézkötést, [ledobná] mentéjét a pázsitra, a bokrok közé, feje alá a föveget, s elheveredne a zsenge füvön. [521]

---

[515] [1977] 241.
[516] [2002[5]] 200.
[517] [1977] 80.
[518] [2002[5]] 66.
[519] [1977] 148.
[520] [2002[5]] 122.
[521] [1977] 94.

Hagyják végre megpihenni őt, mióta már, hogy vadászni se jár. Ledobná magáról a nehéz, díszes kardot, az öv szakítja ketté a derekát. Megoldaná magán a sok kapcsot, vitézkötést, mentéjét a pázsitra terítené, a bokrok közé**,** feje alá a föveget, s elheveredne a zsenge füvön.[522]

Előfordul a javított mondatok között, hogy a szerző a párhuzamos tagmondatszerkesztést megbontja a szórend megváltoztatásával: a harmadik kiemelésben már nem szerepel a *ledobná* kifejezés, így stilisztikai okok is indokolhatják a változtatást.

283. *Igaz, hozzám is csak Béla úrnak volna szava. Na meg bort a kisasszony töltene nekem is.* Csendben behúzza a szobaajtót, lábujjhegyen megy kifele, mintha megzavarhatna valakit.[523]

Igaz, hozzám is csak Béla úrnak volna szava. Na meg bort a kisasszony nekem is töltene. Csendben behúzza a szobaajtót, lábujjhegyen megy kifele, mintha megzavarhatna valakit. [524]

Ahogyan az előző részletben az igék, itt a személyes névmás ragos alakja és az *is* módosítószó kerül előbbre a mondatban, melynek szerkezete így a szórend megváltoztatásával hasonul az előző mondatéhoz.

575. Hiszen Ilka nemhogy szabadulhatott volna saját rémeitől általa, hanem – [például azon az éjszakán], amikor az utcavégi ember Bálint ténsúrról meg Endre úrról mesélt – a lányéi közé [is] szabadított saját lidérceiből.[525]

Hiszen Ilka nemhogy szabadulhatott volna saját rémeitől általa, hanem – amikor például az utcavégi ember Bálint ténsúrról meg Endre úrról mesélt – a lányéi közé szabadított saját lidérceiből is. [526]

A mondat szórendje úgy változik meg, hogy a kihúzott szövegrészt a javított változat egy előbbi mondatába illeszti vissza (a citátum második sorából kihúzott részt illeszti vissza az első sorba). Tehát látszólag rövidíti a szöveget, azonban ez inkább átstrukturálást jelent. Az 575-ös részletben a kitörölt *is* szócskát a mondat végére szúrja be a szerző.

588. Mert súlyos forgatagként most minden tárgy itt kereng, ebben a szobában, mely valaha [is] fölbukkant a közelében.[527]

---

[522] [2002[5]] 77.
[523] [1977] 155.
[524] [2002[5]] 128.
[525] [1977] 355.
[526] [2002[5]] 301.

Mert súlyos forgatagként most minden tárgy, mely valaha fölbukkant a közelében, itt kereng, ebben a szobában.[528]

676. Szaladjunk, még Ferikébe kárt teszen. [529]

Szaladjunk, Ferikébe még kárt teszen.[530]

A mondaton belül a tagmondatok sorrendjét megcseréli.

c. a mondatrész, kifejezés átírása

Itt megfigyelhető a szerző törekvése, hogy az eredeti kifejezést rövidebben, találóbban, vagy a szövegrészhez jobban illően alakítsa át.

7. Később valamiféle magarémítő képzelgés következett: görbe hátú, szikkadt, pápaszemes öreglány kiált a szomszéd kisfiúért, hogy jönne tűbe fűzni, mert reszket a keze.[531]

Később valamiféle csorbafogú képzelgés rémisztette: görbe hátú, szikkadt, pápaszemes öreglány kiált a szomszéd kisfiúért, hogy jönne tűbe fűzni, mert reszket a keze. [532]

A citált szövegrészben jól látható, hogy az átírt részlet főnévhez kapcsolódó jelzője és igéje előkészíti a mondat második felében megjelenített öreglány-alak ábrázolását.

26. De nem maradt ki soha az adószedő sem, az örök társadalmi csapás.[533]

De nem maradt ki soha az adószedő sem, akit akkor lássunk, mikor a hátunk közepit.[534]

Egy mondatzáró jelzős szintagmát egy tagmondat hosszúságú szövegre cserél.

48. E pillanat-csodák azonban tovarebbentek [nem élték túl önmagukat; de hogyan is], mikor ily hosszú a vonulás és ökrök lépte szabja meg a ceremónia ritmusát. [Lehet, fárasztó az istenes tárgyat őrző fehér ruhás lányok bámulása egy idő után; és bizonyára] a fehér ruhás lányok [is] szédülnek [a bámészkodásban] a tűző napon; de mindez elmúlik, majd csak,

---

[527] [1977] 364.
[528] [2002[5]] 308.
[529] [1977] 422.
[530] [2002[5]] 359.
[531] [1977] 8.
[532] [2002[5]] 6.
[533] [1977] 13.
[534] [2002[5]] 12.

megérkezik a torony alá a társzekér; aztán emlékezés lesz az eseményből – évtizedek múltán is felemlegethető -, kevés ehhez hasonló adatik Jajdonnak két háború között. [535]

E pillanat-csodák azonban tovarebbentek, hiába tartott órákon át a vonulás - ökrök lépte szabta meg a ceremónia ritmusát. A fehér ruhás lányok végül már szédültek a tűző napon; de mindez elmúlik, majd csak, megérkezik a torony alá a társzekér; aztán emlékezés lesz az eseményből – évtizedek múltán is felemlegethető -, kevés ehhez hasonló adatik Jajdonnak két háború között. [536]

Az eredetileg jelen időben megszerkesztett szöveget múlt időre javítja. Az emlékrészlet elbeszélő által felidézett, az olvasás jelenében ábrázolt képe múlt időbe kerülve annak befejezett, lezajlott és lezárt jellegét hangsúlyozza. Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényében találkozhatunk a narratív idősíkok rétegzettségével. Ilyen javítás a fejedelem-kép leírásainál is előfordul.

160. De ki tudja, ha Gönczi Dénes marad, [talán másképpen, de mégis érvényesíti sorsán az idő a maga hatalmát:] lehet, a paraszti rend, lehet, a jajdoni sújt le rá. [537]

De ki tudja, ha Gönczi Dénes marad, lehet, a paraszti rend, lehet, a jajdoni sújt le rá. [538]

A mondatból törölt elemet egy rövidebb, hasonló jelentésű résszel helyettesíti. Ugyanakkor az is látszik, hogy a teljes szövegösszefüggést figyelembe véve történik a javítás: az átírt részben szereplő *idő hatalma* kifejezést a 160. citátumból kihúzza a szerző.

165. Azon a márciusi hosszú éjszakán, melyet a tölgyfa küllyű döngése kísért késlekedő virradat felé, Szendy Ilka hiába kutatta Gönczi Dénes számára az idő fészkeit: az útra kelt lélek úgy tűnt, nem honosodik [a neki szánt idő vidékein]. [539]

Azon a márciusi hosszú éjszakán, melyet a tölgyfa küllyű döngése kísért késlekedő virradat felé, Szendy Ilka hiába kutatta Gönczi Dénes számára a más idő fészkeit: az útra kelt lélek úgy tűnt, ott nem honosodik. [540]

A kihúzott kifejezést röviden, a rövid *ott* mutató névmással helyettesíti a szerző.

[535] [1977] 22.
[536] [2002^5] 19.
[537] [1977] 73.
[538] [2002^5] 61.
[539] [1977] 79.
[540] [2002^5] 65.

211. Aztán a mélyútban sem ugrott le, hogy megkösse a szekeret. Tépte a gyeplőt, a lovak fejüket magasra rántva összekapták, ék alakban, kétoldalt félrevetették farukat, majdnem keresztülfordultak a dűlőúton a gyepűk alatt. [541]

Aztán a mélyútban sem ugrott le, hogy megkösse a szekeret. Tépte a gyeplőt, a lovak fejüket magasra rántva összekapták, ék alakban, kétoldalt félrevetették farukat, majdnem keresztbefordultak a dűlőúton a gyepűk alatt. [542]

Feltételezésem szerint az olvasott szöveg vizuális megjelenítésével függhet össze az az átírás is, melyben a lovak mozgását leíró történést kifejező ige igekötőjét cseréli: a *keresztül*, mely 'valamin át' értelemben használatos szó helyett a *keresztbe* alakot írja le, mely így a mondat előző tagmondatában leírt lovak helyzetét ábrázolja.

246. Minden cselekedetünk jóvátétel és ugyanakkor magunkmegtagadás? [És ide sorolódhatnék egy leány ölelése is?] Előresietett a Verőfény gyepűjéig, kinyitotta a szőlőhegy kapuját, hogy a lovaknak ne kelljen megállniuk. [543]

Minden cselekedetünk jóvátétel és ugyanakkor magunkmegtagadás? Az is, amikor ölelünk? Előresietett a Verőfény gyepűjéig, kinyitotta a szőlőhegy kapuját, hogy a lovaknak ne kelljen megállniuk. [544]

Szinonim változatra cseréli a kifejezést, melynek nyelvtörténeti alapja, hogy az *öl* és *ölel* szótöve megegyezik.

376. Hiszen tudatunk képtelen követni énünk és így önmaga valamennyi rezdülését.[545]

Hiszen elménk képtelen követni énünk és így önmaga valamennyi rezdülését.[546]

532. A fényforrás előtt mozgó kéz uralja árnyékát – játszhat [is] vele. Tudata néhány alkalommal erről a képességéről mondott le, ezt hullatta gondolat és álom határvizeibe valahova. [547]

A fényforrás előtt mozgó kéz uralja árnyékát – játszhat vele. Elméje néhány alkalommal erről a képességéről mondott le, ezt hullatta gondolat és álom határvizeibe valahova.[548]

---

[541] [1977] 117-118.
[542] [2002^5] 96.
[543] [1977] 135.
[544] [2002^5] 111.
[545] [1977] 209.
[546] [2002^5] 173.
[547] [1977] 324.
[548] [2002^5] 273.

A *tudat* helyett mindkét szöveghelyen *elme* kifejezésre cseréli a szót a javító. A változtatásra feltehetően a két szó jelentéskülönbsége miatt volt szükség: a tudat mindig tud az elme állapotáról, egy változatlan valami. A tudat előtt megjelenő tárgyak érzékelésén túl mindig van egy változatlan lényeg, mely a tárgyak változó állapota ellenére megmarad. Az első citátumban megfogalmazott állítás a cserével lesz értelmileg pontos: a tudat képes követni az én rezdüléseit, az elme változékony, így nem. A második részletben az elmét kontrolláló tudat felügyeletéről mond le a hősnő – és erről a képességéről mond le Ilka a végzetes találkozás alkalmával is, amikor Faggyasnak nem adja ki a kívánt járandóságát, ez pedig a halálát okozza.

397. Gond? Kényszer [talán]. Ha az udvarra kilép, ha a kútra gondol, rohanna követ szedni, s hordaná be az ól alá. És mindez a [cselekvés]kényszer úgy él benne, hogy ő nem éli, reá sem figyel. [549]

Gond? Kényszer. Ha az udvarra kilép, ha a kútra gondol, rohanna máris követ szedni, s hordaná be az ól alá. És közben e kényszerűség úgy él benne, hogy ő nem éli, reá sem figyel. [550]

Az átírás a citátum első mondatában szereplő kifejezéshez igazodik: a *kényszer* főnevet a *-ság, -ség* főnévképzővel látja el, így az előtag helyett képzővel rövidíti és teszi mondatba illeszthetővé.

407. Csak azt próbálja meg még egyszer, hogy Dénest mocskolja. Na de itt lesz majd Mari.[551]

Még ő merészeli Dénest mocskolni. Na de itt lesz majd Mari. [552]

533. Hiszen akkor már éjszakai útjain, hajnali cipekedésein [is] furcsa álomszerű megrögzöttséggel követte a gyümölcsösökön, szántókon átvágó ösvényt s dűlőutakat.[553]

Hiszen akkor már éjszakai útjain, hajnali cipekedésein, furcsa álomjáróként követte a gyümölcsösökön, szántókon átvágó ösvényt s dűlőutakat. [554]

540. És mindig van egy olyan érzése az embernek**,** ahogy elnézi magukat**,** hogy [ha] a sorban, amint egymás után következnek, akadhat tékozló is. [555]

---

[549] [1977] 223.
[550] [2002[5]] 184.
[551] [1977] 228.
[552] [2002[5]] 189.
[553] [1977] 324.
[554] [2002[5]] 273.

És ha arra gondol az ember, ahogy elnézi magukat**,** hogy a sorban, amint egymás után következnek, akadhat tékozló is. [556]

A részletekben a hasonló értelmű kifejezést rövidebben fogalmazza át a szerző. Az *álomszerű megrögzöttséggel* tudatos, akarati tevékenységre, az *álomjáró* kifejezés öntudatlan, nem irányítható cselekvésre utal.

472. *Úgy látszik, nem hordtam rád elég követ. Nem, ma nem volt kő. S ha csak egyetlen nap is nem temetlek, akkor te máris jelentkezel?*[557]

Úgy látszik, nem hordtam rád elég követ. Nem, ma nem volt idő. S ha csak egyetlen nap is nem temetlek, akkor te máris jelentkezel?[558]

A javítás egyfelől a szövegkörnyezethez igazodik, amennyiben a *kő* helyett az *idő* a következő mondat értelmét figyelembe véve kerül a szövegbe. Másfelől érdemes elgondolkodnunk, hogy a szerző a regényről készült méltatások alapján is átjavíthatta a szöveget, amennyiben a kő az idő metaforájaként a recepcióban is feltűnik: Eisemann György kritikájában „a kő a mozdulatlan idő metaforája."[559] „Mert maradt a kő, […]. És a kő, itt lent, már vizet sem könnyezett.", olvashatjuk az *Ember rág a föld gyökerén*ben.

A *Kő hull apadó kútba* egyik alapmetaforája a regény szemantikai síkján összekapcsolódik a kupa, üreges edény megjelenésével: a békasókő Gönczi testrészeinek jelölője (később Ilka egyik kőgyűjtő útja során maga is a szétdarabolt testről beszél), a kupa a Szendy-családot jellemzi. Ilka kosárba gyűjtött kövei, figyelembe véve a kupa mint kőgyűjtő edény jelentést, tulajdonképpen önazonosító metaforaként is működik, amennyiben nem más történik a kőhordás alkalmával, mint hogy Ilka szimbolikusan saját lelki (és testi) pusztulását játssza el, amikor a kővel telt edényt folyton folyvást a kútba üríti, és belőle sírt készít halott szeretőjének – ezek az üregbe dobált kövek hamarosan a kiszáradt kút kőoszlopát eredményezik. A száraz kút mint üres hely Ilka meddőségének, kiüresedett lényének és családja történetének belső terét is szimbolizálja.

---

[555] [1977] 330.
[556] [2002[5]] 278.
[557] [1977] 277.
[558] [2002[5]] 232.
[559] Vö. EISEMANN György, *Sziszüphosz köve és csillaga*= E. Gy., *Ősformák jelenidőben*, Orpheusz, 1995, 32.

505. Kínban törtetnek, jönnek szembe vele, fújtatnak, s olykor fölordítanak: a két fehér meztelen férfialak.[560]

Kínban töretnek**,** jönnek szembe vele, fújtatnak, s olykor fölordítanak: a két fehér meztelen férfialak.[561]

A változtatásban megfigyelhető, hogy a *törtetnek* kifejezést, melyet 'akadályon erővel átgázol' jelentésben használunk, a *kínban töretnek* régies hangzású kifejezésre változtatja, mely archaizáló stilisztikai értéke mellett a munka általi szenvedést fejezi ki.

516. Fejezd be végre a búcsúzkodást, [amíg le nem okádom a fejedelmi szukád.] Te fosztottál meg az egyetlen embertől engemet..[562]

Fejezd be végre a búcsúzkodást. Te fosztottál meg az egyetlen embertől engemet..[563]

Az 562. átírás a hétköznapibb stilisztikai értékű *túlélni* kifejezést a *beledöglik* vulgáris szóváltozattal helyettesíti. Ilyen vulgáris stilisztikai értékű részlet az 516. számú is, melyet a szerző kitörölt Ilka reflexiójából.

519. *Ha engem széjjeltépnének, csak néhány ruhacafat, a kosarak meg a cipő maradna belőlem. Na, de a jó jajdoniaknak ennyi is elég volna, hogy megtudják: „az a szegény szerencsétlen Szendy jány mire jutott". Vajon ki temetne el?* [564]

Ha engem széjjeltépnének, csak néhány ruhacafat, a kosarak meg a cipő maradna belőlem. Ámde a jó jajdoniaknak ennyi is elég volna, hogy megtudják: „az a szegény szerencsétlen Szendy jány mire jutott". Vajon ki temettetne el? [565]

A részletben a recepció által tárgyalt görög sorstragédiák mint irodalmi előképek idéződnek fel: Szendy Ilkát a görög drámák nőalakjaihoz hasonlították.[566] A vadállatok széjjeltépte holttest darabjai Antigoné temetetlen tetemének gyalázatát idézik. A részlet utolsó mondata is erősíti ezt a reminiszcenciát: a *ki temet el* kérdése

[560] [1977] 303.
[561] [2002[5]] 255.
[562] [1977] 313.
[563] [2002[5]] 263.
[564] [1977] 315.
[565] [2002[5]] 265.
[566] Kulcsár Szabó Ernő Ödipusz sorsát, Páskándi Géza a nőnemű Sziszifuszt, Kerényi Grácia Médeia alakját látja Szendy Ilka élettörténetében. Vö. GYŐRKI Edina Gabriella, *Bűn a kútban és a párnán (Szilágyi István és Závada Pál regényéről*), *Új Dunatáj*, 2001/3., 32-45.

Szophoklész darabjának drámai alaphelyzete, melyet a *Kő hull apadó kútba* szövegében, feltételezhetően a fent említett okokból, megváltoztat a szerző.

562. Most ne a felhasított kocában nyüzsgő malacokra gondoljon, hanem arra, hogy apám, akiről végül kénytelen-kelletlen az irigyei is elhitték, mire megöregedett, hogy csalhatatlan a szeme, mikor egyszer mégis sikerült rászedni, a kudarcot nem élhette túl. A bátya esete meg egyenesen gyönyörű. [567]

Most ne a felhasított kocában nyüzsgő malacokra gondoljon, hanem arra, hogy apám, akiről végül kénytelen-kelletlen az irigyei is elhitték, mire megöregedett, hogy csalhatatlan a szeme, hogy aztán amikor egyszer mégis sikerült őt rászedni, a kudarcba dögöljön bele. A bátya esete meg egyenesen gyönyörű. [568]

73. *Valamennyi pénze csak kellett legyen.*[569]

Valamennyi pénze csak kellett legyen.[570]

122. Mintha hirtelen attól tartana, hogy támadás közben kell megadja magát. [571]

Mintha hirtelen attól tartana, hogy támadás közben kell megadja magát.[572]

Érdekes kérdést vet fel a *kell legyen* és *kell hogy legyen* kétféle használata. Ezzel a problémával a javítás során is találkozunk: a *kell legyen* erdélyi magyar hatást mutat, a *kell hogy legyen* magyar szerkezet viszont jobban megfelel a román párhuzamos szerkezet kötőmódos alakjának. Szilágyi István román nyelven végezte az egyetemet,[573] így a román nyelvtani szerkezetek közvetett módon hatással lehettek az írásproduktumokra. A 122. példában a főnévi igenév ragozott alakjával oldja meg röviden és helyesen az igealakot a szerző.

611. Fél utcahossz választja el ettől a világtól, s ez tőle oly messzire van mégis, mint amennyire Jajdon akkori önmagától majd két emberöltő alatt eltávolodik. De hogy ennek a párás ablakú, boros gödörbékességnek száz esztendő múltán nyoma sem marad, ezt akkor még ő sem sejthette. [574]

Fél utcahossz választja el ettől a világtól, s ez tőle oly messzire van mégis, mint amennyire Jajdon akkori önmagától majd két emberöltő múltán eltávolodik. De hogy ennek a

[567] [1977] 347.
[568] [2002[5]] 294.
[569] [1977] 34.
[570] [2002[5]] 29.
[571] [1977] 53.
[572] [2002[5]] 45.
[573] Vö. *„Az idő: sors": 10 kérdés Szilágyi Istvánhoz,* az interjút NÁDOR Tamás készítette= *Magyar Ifjúság*, 1979/39. sz., 31.
[574] [1977] 379.

párás ablakú, boros gödörbékességnek száz esztendő múlva nyoma sem marad, ezt akkor még ő sem sejthette.[575]

A *múltán-múlva* szavak átjavítása összefüggésben van egymással: az első mondatban átjavított névutó miatt a második mondatban lévő szóismétlés elkerüléséért a *múltán* szót egy köznapibb változatra, a *múlvá*ra cseréli. Az első mondatban történő átírás az *emberöltő* régies hangzású időhatározóhoz jobban is illő változat.

681. Félt, nem hitt benne, hogy békét hozhat változás. Félt, hogy veszni érezte a távolságot, mely közte s a többiek közt feszült, márpedig a távolságok titkon mégis biztonságot sugalltak, és magavédhetéssel hitegették – volt ily pillanat – az elmúlt félesztendő alatt. [576]

Félt, nem hitt benne, hogy békét hozhat e változás. Félt, amint veszni érezte a távolságot, mely közte s a többiek közt feszült, mert a távolság titkon mégis biztonságot sugallt, és magavédhetéssel hitegette– volt ily pillanat – az elmúlt félesztendő alatt. [577]

A részletben megfigyelhető, hogy a szerző átírja az egyes számú tárgyhoz (távolságot) igazítva a tagmondatot: a többes számú alany és állítmányt egyes számúra javítja.

d. a mondat modalitásának megváltozása

Már az 1980-as kiadásra is jellemző átírási mód megjelenik a húzott regényváltozatban is: a mondat modalitásának megváltoztatása kijelentőből kérdőbe, kérdőből kijelentő módba elsősorban az elbeszélői részekben található meg, de néhány előfordul a szereplők mondatainak olvasása során is; legtöbbször elbeszélői állásfoglalást fejez ki. Stoll Béla József Attila lírájával kapcsolatban mutat rá,[578] hogy az alárendelő összetett mondatban a mondatvégi írásjelet a főmondat tartalmának megfelelően kell kitenni. Ez persze már a lírában sem működött, hiszen sok esetben az alkotó szándékával ellentétes lenne a grammatikai szabályt követni.

43. Talán jobb is így, ki tudja, az ágyúból készült harang tornyos helyekre nem hozná-e mindegyre vissza a vészt. [Bár az is meglehet,] a harangok messzi hangú érceibe mégis

[575] [2002[5]] 322.
[576] [1977] 425.
[577] [2002[5]] 262.
[578] Vö. STOLL Béla, *i.m.*, 164.

vegyült az ágyúk fémjéből [az idők folyamán]. Így őrzi a harang a bajt, hogy kikiabálva magából, hadakozhassék ellene? [579]

Talán jobb is így, ki tudja, az ágyúból készült harang tornyos helyekre nem hozná-e mindegyre vissza a vészt. Ha pedig a harangok messzi hangú érceibe mégis vegyült az ágyúk fémjéből a harang később úgyis kikiabálta magából a bajt, s ekképpen hadakozott ellene.[580]

A citátum utolsó mondata a költői kérdés szerkezetének megszüntetését végzi el, amikor az elbeszélő megállapítássá transzformálja azt.

297. *De hát beszélhettem volna én arról ővele, hogy mi hogyan történt velem?*

Tartoztam én számadással egy egrestelki embernek? [581]

De hát beszélhettem volna én arról neki, hogy mi, hogyan történt velem!

Tartoztam én számadással egy egrestelki embernek? [582]

A mondat, ahogyan az az átjavított változatban is látszik, felkiáltó értelmű és a főmondat modalitásához igazodik. A magyar nyelvhasználatban a *beszél* igéhez a szerző a *-nak, -nek* ragot kapcsolja: a köznapi használatban 'beszél valakivel valamiről' értelemben használjuk, és a beszéd kölcsönkapcsolat jellegét fejezi ki a *-val,-vel* raggal. A *-nak, -nek* ragos alakban a beszéd egyoldalúságát érzékeljük, tehát inkább 'elmond, elmesél' értelemben használja a szerző, nem véletlenül: azért nem érezzük ebben a változatban, hogy Ilka partnerként viszonyulna Gönczihez, mert ez a magánbeszéd már a Szendy-lány őrült pillanataiban, a halott Dénes felé hangzik el.

439. *Hogy nem áll bébillérnek? Dehogyisnem. Majd fog.* [583]

Hogy nem áll bébillérnek. Dehogyisnem. Majd fog. [584]

A kérdésből kijelentő módra javított mondatban Faggyas tiltakozásának tudomásul vétele, így a beszélő állásfoglalása, illetve későbbi terve Faggyas befolyásolására is megmutatkozik. A *bébillér* szó 'háznál bejáratos, bennfentes, kotnyeleskedő, hírhordó személyt jelöl'.[585]

---

[579] [1977] 20.
[580] [2002[5]] 18.
[581] [1977] 162.
[582] [2002[5]] 134.
[583] [1977] 246.
[584] [2002[5]] 204.
[585] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 107.

527. Mit el fogsz művelni unalmadban velem. [586]

Mit el nem fogsz művelni unalmadban velem. [587]

Bár a részletben a szórenden változtat a szerző, ezt feltehetően a mondat modalitása érdekében teszi, hiszen az grammatikailag kijelentő, ám funkcionális szempontból felkiáltó értelmű.

e. a mondat központozásának megváltozása

A mondaton belüli központozás a mondat tagolását változtatja meg, így az olvasás során az értelemadás folyamatát is befolyásolja.

186. Boriska magas, ösztövér teremtés volt, állítólag gyertyát önteni is tudott, hajnalban ő cipelte a piacra a kosarakat; majd ellátta a teheneket, és elházalta kontóba a tejet. Vagyis ő végezte a könnyebb munkát – elvégre ő gyertyát tudott önteni. Berta zömökebb volt, testes, hármójuk közül a legerősebb s a legöregebb. [Ő] hajkurászta valamennyiüket.[588]

Boriska magas, ösztövér teremtés volt, állítólag gyertyát önteni is tudott, hajnalban ő cipelte a piacra a kosarakat; majd ellátta a teheneket, és elházalta kontóba a tejet: vagyis ő végezte a könnyebb munkát – elvégre ő gyertyát tudott önteni. Berta zömökebb volt, testes, hármójuk közül a legerősebb s a legöregebb: hajkurászta valamennyiüket. [589]

A részletben az egymást követő mondatok központozását hasonló módon, kettőspont használatával helyettesíti, így az átírást a mondatok párhuzamos szerkesztésével oldja meg a szerző.

239. De bátya, hiába foglaltatnak ők énbennem, az embert nem lehet csak úgy odadobni önmagának, hogy tetvészd ám a lelkedet, ha érdekel, hogy ki vagy. [590]

De bátya, hiába foglaltatnak ők énbennem, az embert nem lehet csak úgy odadobni önmagának: ám tetvészd a lelkedet, ha érdekel, hogy ki vagy. [591]

A citátumban látható, hogy a szerző megbontja a mondatstruktúrát azért, hogy a mondat végi mondanivalót hangsúlyosabbá tegye, valamint a szereplői szólam élő

[586] [1977] 320.
[587] [2002[5]] 270.
[588] [1977] 97.
[589] [2002[5]] 79.
[590] [1977] 131.
[591] [2002[5]] 107.

beszédhez jobban igazodó jellegét erősítse. A stilisztikailag vulgáris megfogalmazás a már korábban idézett részekkel együtt a hősnő ösztönvilágának nyelvi jelölője.

420. Rég megvirradhatott, tomboló napsütés, az ablakszemek választólécei feketén hasították a fehér fényhasábokat. [592]

Rég megvirradhatott, tomboló napsütés; az ablakszemek választólécei feketén hasították a fehér fényhasábokat. [593]

A kettőspont használata nyomatékosítja a mondaton belül a két nagyobb értelemegység különállását: az első két tagmondat egybetartozását, és a harmadik azok megfestett, képszerű megjelenítését.

513. Ekkor már saját magát is ott látta a képen, [és már] a kavicsnak megtört fehér márvány csikorgását érezte [is] a talpa alatt. [594]

Ekkor már saját magát is ott látta a képen; a kavicsnak megtört fehér márvány csikorgását érezte a talpa alatt.[595]

A két tagmondatot elkülöníti, hiszen a második tagmondat az elsőhöz úgy kapcsolható, hogy annak érzéki megjelenítését segíti az olvasói tudatban. A javítás során a két tagmondat közti *már* és *is* szócskák, konnekciós elemek törlésével a hasonló mondatstruktúrát szünteti meg.

D. húzás

Sok esetben a szerző rövid szavakat töröl, melyek a mondat szerkezeti-jelentésbeli egységét érintetlenül hagyják: a szövegkörnyezet alapján dekódolható a jelentés, vagy redundáns szóelemről van szó.

52. A jajdoniak eleinte csak a fejüket csóválták, majd később titokban talán csodálták kapásaik vakmerőségét s azt, hogy mennyire bíznak idejükben [ezek a mindenféle gubás emberek]. Bíznak gyertyánerejükben, […] [596]

[592] [1977] 234.
[593] [2002[5]] 194.
[594] [1977] 312.
[595] [2002[5]] 263.
[596] [1977] 24.

A jajdoniak eleinte csak a fejüket csóválták, de később titokban talán irigyelték kapásaik vakmerőségét s azt, ahogyan ezek bíznak idejükben, gyertyánerejükben, […][597]

165. Majd újra ott lábatlankodik a küllyűnél, képtelenek elzavarni Szendy Endre legényei. A fényes izmú embereket [csodálja,] irigyli a kalapkás parasztfiú. [598]

Majd újra ott lábatlankodik a küllyűnél, képtelenek elzavarni Szendy Endre legényei. A fényes izmú embereket, irigyli a kalapkás parasztfiú. [599]

A mondaton belüli változtatások közül érdemes kiemelni két szöveghelyet, melyet hasonló módon változtat meg a szerző: a jajdoniak jellemzésében a *csodálták* alakot *irigyelték*re cseréli az egrestelki parasztok Amerikába készülődésével összefüggésben, majd a szöveg későbbi pontján Ilkának a kis Gönczíről való emlékezésében is az *irigylik* alakot hagyja meg. A szóalak megváltoztatása, különösen a második esetben, az elbeszélő Ilkához közeli nézőpontját feltételezi.

292. Aztán odahaza [majd] kitakarítják a bokszcsizmát, kikefélik a fekete ruhát, majd nagy gonddal elrakosgatják, s a halálról valamely hasonló alkalomig több szó nem esik. [600]

Aztán odahaza kitakarítják a bokszcsizmát, kikefélik a fekete ruhát, majd nagy gonddal elrakosgatják, s a halálról valamely hasonló alkalomig több szó nem esik.[601]

A *majd* szócska törlése valószínűleg összefügg azzal, hogy a harmadik tagmondatban már előfordult, így stilisztikai szempontból történik a javítás.

632. De ha már a kisasszony is efféléket mond, akkor [itt] baj van. [602]

De ha már a kisasszony is efféléket mond, akkor baj van. [603]

686. Mi [meg] a kicsi fődünkbe tengerit tettünk. [604]

Mi a kicsi fődünkbe tengerit tettünk[605]

A 686. és 632. részletben a szóbeli közlésre jellemző, lazább szerkezetű mondatokból kitörli a mindennapi beszédben természetesen használt szófordulatokat.

---

[597] [2002[5]] 21.
[598] [1977] 79.
[599] [2002[5]] 65.
[600] [1977] 160.
[601] [2002[5]] 132.
[602] [1977] 395.
[603] [2002[5]] 335.
[604] [1977] 428.
[605] [2002[5]] 365.

E. Sajtóhiba

A negyedik fejezetben előfordul egy feltételezhetően elütési hibának tekinthető változtatás, mely az írógépen egymás mellett lévő betűk melléütéséből származik.[606] A nyomtatási hibát mindegyik kiadás hibásan átvette – csak az átjavított regényszöveg javította:

317. Szendy Ilka [e rettentő rendben nemhogy a társadalom lehetséges vagy készülődő biológiai egyensúlybomlásait nem érzékelte, de erről a még meglévő egyensúlyállapotról sem tudott. Örökérvényűnek mutatta magát a rend, és eleve elrendeltnek mindaz, mi a dolgok körforgásában mégis változó. De a rend nem vonódott köré család-gyűrűként;] miután özvegy Szendy Krisztina is meghalt, úgy tűnt, mozoghat szabadon. És talán éppen azért érezte magát tehetetlennek, amiért a *c*élt szabadsággal nem tud mit kezdeni.[607]

Szendy Ilka miután özvegy Szendy Krisztina is meghalt, úgy tűnt, mozoghat szabadon. És talán éppen azért érezte magát tehetetlennek, amiért a vélt szabadsággal nem tud mit kezdeni.[608]

391. Az emberek a hógatásban, cságatásban, mire Jajdonig értek, rekedtre ordibálták magukat – ma már sokan a húsvéti bárányt is megveszik. [609]

Az emberek a nógatásban, cságatásban, mire Jajdonig értek, rekedtre ordibálták magukat – ma már sokan a húsvéti bárányt is megveszik. [610]

Mivel *hógatásban* szóalakot nem találtam, valószínűsíthető, hogy az eredeti szó *nógatásban*, így ez a változat elütés során keletkezhetett: az *n* és a *h* betűk egymás fölött helyezkednek el a klaviatúrán. A *cságatás* a Magyar Tájszótár szerint 'állatokat jobbra terel' jelentésben használatos ebben a nyelvjárási régióban.[611]

F. Átstrukturálás

[606] Vö. STOLL Béla, *i.m.*, 163.
[607] [1977] 174.
[608] [1980]=[1987[3]]=[2002[5]] 238, 174, 143.
[609] [1977] 221.
[610] [2002[5]] 182.
[611] Vö. *Magyar Tájszótár, i.m.*, 255.

51. Talán azért is állították őket oda. […] [Persze] amikor a szekérről végre leszállhattak, s a dalárda újból rázendített, édesanyjába karolva [együtt ámult ő is Jajdon többi gyermekével; csodálva nézte], mint indul meg lengve fölfele a harang soktonnás fémpohara. [612]

Lehet, azért is állították őket oda. […] Amikor a szekérről végre leszállhattak, s a dalárda újból rázendített**,** ő édesanyjába karolva bámulta, mint indul meg lengve fölfele a harang sokmázsás fémpohara. [613]

Az idézetben látható, hogy a kitörölt részt a *bámulta* igével helyettesítette a javított szövegben.

52. De a [zörgő,] apró lovas szekereknek csupán vásári állomás Jajdon, az agyonvasalt társzekér [sohasem lát Jajdonon túli világot.] Ugyan ki merné a város határát elhagyni vele: sárba, porba süllyedne, harasztba, ingoványba veszne**.** [Így véli fia sorsáról is – fia e társzekérhez láncolt jövőjéről - a jajdoni mesterember, akihez a falusi vásáros később is beköthette volna a lovát. De a zörgő, aprólovas] szekerek gazdái egyszer csak elszánták magukat, hogy törékeny járműveikkel a tenger habjának nekivágjanak.[614]

De míg az apró lovas szekereknek csupán vásári állomás Jajdon, az agyonvasalt társzekérrel ugyan ki merné elhagyni a város határát? Sárba, porba süllyedne, harasztba, ingoványba veszne. Ám a vásáros szekerek gazdái egyszer csak arra szánták el magukat, hogy törékeny járműveikkel a tenger habjának nekivágjanak. [615]

Az első két mondat összevonásával egyszerűsíti a mondanivalót. Az első mondat modalitása kijelentőről kérdőre változik.

57. Visszaszaladt az udvarról, az ajtókat nyitva hagyta. […] Visszaszalad a verandáig, nekitámaszkodik az egyik tartóoszlopnak, mozdulatlanul vár.[…] Kicsit hánykolódnak odafönn, aztán sötét felhőbarázda fordul rájuk, mindnyájukat betemeti. [616]

Visszaszaladt az udvarról, az ajtókat nyitva hagyta. […] Eltámolyog a verandáig, nekitámaszkodik az egyik tartóoszlopnak, mozdulatlanul vár.[…] Kicsit hánykolódnak odafönn, aztán sötét felhőbarázda fordul rájuk, valamennyit betemeti. [617]

---

[612] [1977] 23.
[613] [2002[5]] 20.
[614] [1977] 23-24.
[615] [2002[5]] 20.
[616] [1977] 26.
[617] [2002[5]] 22.

Olyan példát is találunk a szövegben, amikor a szerző tudatosan lecserél egy kifejezést, amely a régi változat egy korábbi pontján már előfordul, és a cselekvés repetitív, ismétlő jellegét erősíti. A szócsere ugyanakkor stilisztikai okok miatt, az ismétlés elkerüléséért is történhetett. Az *eltámolyog* ige a szereplő testi és lelki elcsigázottságát fejezi ki plasztikusabban.

63. Ilka nemigen szerette az úri népeket, bár kislány korában sokszor rajta felejtette szemét a pergamen arcú, kártyás urakon. [No] de szívlelte [volna helyettük inkább] a városszéli [mindenféle koldus] népeket? [Vagy] azokat, akik a borát vásárolták, mintha kontóba hordanák? [618]

Ilka nemigen szerette az úri népeket, bár kislány korában sokszor rajta felejtette szemét a pergamen arcú, kártyás urakon. De igazából azokat a városszéli népeket sem szívelte, akik a borát vásárolták, mintha kontóba hordanák. [619]

A két mondat egybeszerkesztése, amely a folyamatos kérdő mondatok mögött rejlő elbeszélői ironikus-fölényes hangját száműzi a szövegből, a kijelentő mondathoz társuló higgadtabb elbeszélésmódot eredményez.

65. No de úri fejtartás, szegények gyászos nézése alatta s fölötte álló jajdoniak elidegeníthetetlen sajátjai. Egyik [társaság] azt gyászolja, amit meg sem szerzett, a másik arra tart rá, amit elkótyavetyélt. […]

Szendy Ilka, miközben azon kutakodott, hogy sem a szegények gyásza, sem az urak fejtartása nem eladó, az egrestelkiekre nem gondolt. Mintha azok élete nem kínálhatna semmit, amit ő magának kívánjon. Talán valóban nem kínált. Annyi bizonyos, valamivel jobban ismerte őket, mint az alatta s fölötte álló jajdoniakat. [620]

No de úri fejtartás, szegények gyászos nézése Jajdonban nem eladó. Egyik azt gyászolja, amit meg sem szerzett, a másik arra tart rá, amit elkótyavetyélt. […]

Szendy Ilka, miközben azon kutakodott, hogy sem a szegények gyásza, sem az urak fejtartása nem eladó, az egrestelkiekre nem gondolt. Mintha azok élete nem kínálhatna semmit, amit ő magának kívánjon. Talán valóban nem kínált. Annyi bizonyos, valamivel jobban ismerte őket, mint az alatta s fölötte álló jajdoniakat.[621]

---

[618] [1977] 29
[619] [2002[5]] 25.
[620] [1977] 30
[621] [2002[5]] 25.

Kontextuális átírás történik akkor is, amikor a szerző a régi szövegkörnyezetet figyelembe véve egy gondolatkör kifejtésén belül használt kifejezést ismétel meg. Ez a szövegkohéziót erősíti, valamint megkönnyíti az olvasó dolgát, hiszen ugyanazt a kifejezést a visszautalásban könnyebb előhívni az emlékezeti munkában. A citátum második bekezdése mindkét verzióban változatlan marad.

169. Ugyanabba a padsorba ültetné őket a templomban, amelyikben Szendy Endre ült.

[Képzelete sem bírná hát fölébe emelni a jajdoni rendnek testvéreit? Nem, még bár arra sem hinné képesnek őket, amit ő maga megélt.

Nem, feléjük nem indult volna el a fejedelem. És] ők bizonyára haldokló anyjuk mellett is ott [ültek] volna azon az éjszakán. [De létük, ha lehetőség-rügyként nem perzselődik el s kiteljesedhet, lehet, csak arra lett volna jó, hogy őt még erősebben Jajdon örökkévalóságába fűzze, szorítsa: a műhelyek, a konyhák s a vásáros szekérzörgés törpe bábelébe, szüreti bál meg szőlőkapáltatás-gondokba, jégeső félelmekbe.][622]

Ugyanabba a padsorba ültetné őket a templomban, amelyikben Szendy Endre ült.

Ők haldokló anyjuk mellett bizonyára ott virrasztottak volna azon az éjszakán.[623]

Egyetlen mondatra szűkíti a szerző Ilka testvéreiről szóló részt: az elbeszélő és az elbeszélőnek Ilkához közeli nézőpontú, önostorozó reflexióját húzza ki a szövegből.

274. Ahogy ott szorongnak az udvaron, a sötét dísztelen [egy]séget szinte hasogatják a villámló fehér inggallérok.[624]

Ahogy ott szorongnak az udvaron, a sötét dísztelenséget szinte hasogatják a villámló fehér inggallérok.[625]

A törlések esetében, ahogyan az itt következő példában is látható, a szerző eltávolítja a szavak alapját képező szótagokat és egy újabb értelmes egységgé húzza össze őket.

327. Aztán szökellve a szódokos sűrűbe csörtetett, s leült a szálas hárscserjék alá. [626]

Aztán szökellve a szódokos sűrűbe csörtetett, s leült a szálas hársak alá. [627]

[622] [1977] 83
[623] [2002[5]] 68.
[624] [1977] 151.
[625] [2002[5]] 124.
[626] [2002[5]] 181.

328. Később léptek közeledtét hallotta, a hársak résein át nemsokára láthatóvá vált három kaszás férfialak. […] Nesztelenül úgy helyezkedett, hogy többet láthasson belőlük. […] Ilka könyökétől lefele látja, hasa világoslilás, mint a kökörcsin, kibújik az ing szárnyaiból, nadrágja alatta van megkötve, a síjon előre, az ágyéka fölé csúszott a kunkorú ökörszarvból készült kaszakőtok. Megpróbál máshova nézni, anélkül hogy moccannia kellene. [628]

Később léptek közeledtét hallotta, az ösvényen nemsokára feltűnt három kaszás férfialak. […] Nesztelenül úgy helyezkedett, hogy többet láthasson belőlük. […] Ilka könyökétől lefele látja, hasa világoslilás, mint a kökörcsin, kibújik az ing szárnyaiból, nadrágja alatta van megkötve, a síjon előre, az ágyéka fölé csúszott a kunkorú ökörszarvból készült kaszakőtok. Megpróbál máshova nézni, anélkül hogy moccannia kellene. [629]

330. Közben cihelődtek, vállukra vették kaszájukat; az ösvény alig kétlépésnyire haladt el a hárscserjék mellett, Ilka hallotta a lélegzetüket, és követte akaratlanul […] [630]

Közben cihelődtek, vállukra vették kaszájukat; az ösvény alig kétlépésnyire haladt el a hárserdőcske mellett, Ilka hallotta a lélegzetüket, és követte akaratlanul […][631]

Egy hosszabb szövegrészt követve láthatjuk, hogyan veszi figyelembe a szerző a teljes kontextuális hálót: a *hárscserjé*t *hárs*ra, a *hársak*at *ösvény*re, a *hárscserjé*t *hárserdőcské*re cseréli. A 328. citátum azért lehet érdekes a számunkra, mert az alapszövegben a hársrésen való kukucskálás a leskelődés borzongató, gyerekes és erotikus élményét nyújtja Ilka rejtekhelyéről, ezért a későbbi szövegben feltáruló látvány megjelenítését előkészíti, a kukkolás tényét nyomatékosítja.

4. A javított kiadás szövegének rövidülése

A javított kiadás legfeltűnőbb átalakítása a több soros, néhol több bekezdésre kiterjedő szöveg rövidülése, mely jelentős mennyiségi csökkenést mutat: a lapszám 448-ról 382-re módosul. A rövidülés oka mindeddig ismeretlen maradt az irodalomtörténészek, kritikusok körében, bár a javított kiadás megjelenését követő méltatások az átírást összefüggésbe hozták a korabeli recenziókban felvetett „túlírtság” kérdésével, az esszéisztikus elbeszélői szólamok túltengésével: „Tudjuk-e eléggé, mi késztet a törlésre, a kizárásra? Esztétikai elégedetlenség? Erkölcsi

[627] [2002[5]] 149.
[628] [1977] 181-182.
[629] [2002[5]]149
[630] [1977] 183
[631] [2002[5]] 150.

öncenzúra? Egy váratlan és lelkesítő lehetőség felbukkanása, amely az ettől fogva járhatatlannak ítélt mondat vagy lap fölé kerekedik?”[632]

Kabdebó Lóránt kortárs kritikájában kifejti, a lírai hangú deklarációk kívül esnek a regény szerkezetén, nem integrálódnak szervesen a látomásos részekbe. A narratív struktúrából kilógó szövegrészek funkciója is homályos marad: nem tisztázott, hogy az olvasás jelenéhez hogyan köthetők: „az intellektuális tisztázottság hiányzik […], amely a saját helyén, korában tökéletesen helytálló alkotást a jelen, az író és az olvasó korának integráns részévé emelje.”[633]

A recepcióban felvetett húzás szükségessége nem csökkentette a regény értékét, a többszöri kiadásokat követően is elismerően nyilatkoztak Szilágyi könyvéről a kritikusok.[634] A húzás sikeres művek esetében nem gyakori,[635] ráadásul nem biztosítéka a tökéletes szöveg létrejöttének, még akkor sem, ha a szerző ilyen szándékkal javított a szövegen.

A *Kő hull apadó kútba* szövegének digitalizált változata alapján elkészítettem a régi, romániai kiadás „digitalizált változatát”: bemásoltam a javított szövegbe a törléseket, javítottam az átírásokat, így visszaállítottam a szöveg 1977-es állapotát, melyet a javított kiadás mellé helyeztem. A régi kiadás digitalizált szövegváltozatának karakterszámát összevetettem az 2011-ben digitalizált, átjavított változatával. A különbség oldalterjedelem szempontjából hozzávetőlegesen 15 gépelt oldal (a teljes szöveg kevesebb, mint 4%-a), tehát jóval kevesebb, mint a húzott könyvlapok száma (66 oldal, ez a teljes szöveg 15 %-a). A javított kiadás kvantitatív változásai - a betoldások, átírások mértéke – legalább annyira jelentősek, mint a húzás mértéke.

Nem felesleges a fejezetek oldalcsökkenésével is foglalkozni, hiszen a teljes szövegstruktúra arányváltozását eredményezte. A kilenc fejezet közül a legnagyobb mértékben húzott fejezet a II. fejezet, majd azonos oldalszám csökkenéssel az I. és a IV. fejezetek következnek. A második fejezet legnagyobb mennyiségi húzása összefüggésben van az itt található elbeszélői szólamok regénybeli történéseket, szereplőket értékelő túlsúlyával. A jelentősebben meghúzott fejezetek a Thomka

[632] Vö. Jean STAROBINSKI, *i.m.*,327.
[633] KABDEBÓ Lóránt, *i.m,*112.
[634] „[…] senki nem kérdőjelezte meg az 1975-76-ban megjelent kritikák […] ítéletét, mely alapján a *Kő hull apadó kútba* helyét egyértelműen a XX. századi magyar regényirodalom legjobb darabjai közt kell keresnünk.” Vö. SZILÁGYI Zsófia, *Motívumok a pusztulásra,* 61.
[635] SCHEIN Gábor, *i.m.,* 953-954.

Beáta által meghatározott narratív struktúra alapján a regényszöveg első felét érintik, amely a történet szintjén Szendy Ilka múltjának fontosabb eseményeit fedi le.

A húzások jellegét tekintve két típust különítettem el: azokat, amelyek az elbeszélői szólam hosszát rövidítik le, valamint azokat, melyek a regénytörténet egészére nézve a szöveg elbeszélés-szerkezeti sajátosságait rendezik át. A legtöbb esszébetétet tartalmazó szöveghelyen az figyelhető meg, hogy a húzás helyett betoldások, cserék, átírások vannak. A továbbiakban ezek közül csak azokat emelem ki a mellékletből, melyeket jelentékeny változtatásnak értékelek.

4.1 Az elbeszélői kommentárok rövidülése

A túlírtság recepcióban felvetett kritikája és a szerző által eszközölt javítás felveti a kérdést, ha a szerző nem volt elégedett írásmunkájával, a javítást mennyire az elmarasztaló recenziók motiválták. Molnár Gábor Tamás olvasáskritikája alapján is elgondolkodhatunk azon, hogy valóban túlírt-e a *Kő hull apadó kútba*, amelyben a cselekménynszál kibontása párhuzamosan zajlik a szerző történetre reflektáló kommentárjaival. Ez kezdettől fogva jellemző a teljes regényszövegre, vagyis nem vagyunk-e túl szigorúak ezzel a regénnyel, ha a kompozíciós egyenetlenségek mellett, mely ugyancsak a regény letagadhatatlan jellemzője, az egyedi narrációs technikát marasztaljuk el. Úgy vélem, a *Kő hull*nál a 'túlírtság' mellett a teljes szövegstruktúrát is tanulmányoznunk kell, hiszen ezek elválaszthatatlan egységben hozzák létre azt a sajátos regényvilágot, amely Szilágyi írását különlegessé teszi.

A textológiai vizsgálat lényegi kérdéseket vet fel a szöveg megalkotottsága és a regénynyelv működésmódja között, így a szöveg retorikai olvasását teszi szükségessé. A retorikai olvasás folyamatosan aláássa a történet elemei összeillesztésének folyamatát, az értelemkonstrukció folyamatát azzal, hogy elbizonytalanítja azt a szereplő-narrátor hanghatárainak összecsúszásaival, így eldönthetetlenné válik Szendy Ilka története azonos-e a narrátor által elbeszélni kívánt történettel. A szöveg létrehozása mint a textuális világ formálódása és az elbeszélés-technika párhuzamosan haladnak, egymást kölcsönösen meghatározzák. A regényszöveg ezen jellegzetessége is megalapozta azt a filológiai vizsgálatot, melyet doktori dolgozatomban a narráció vizsgálatával párhuzamosan végzek el.

Mivel a szövegvizsgálat egy fragmentált regényformát hozott létre, melyben a fejezetek mozaikdarabkákhoz hasonlóan állnak össze, néhány esetben nehézséget jelentett értékelni az adott szövegrész átjavításait, így a regénytörténet gondolatkörén, a szövegkontextust figyelembe véve lehetett csak véleményt alkotni a változtatás jellegéről. Ebben is segítségemre volt a regény elektronikus változata: egyszerűbbé vált a keresés menü segítségével az adott szó vagy mondat megtalálása.

Megfigyelhető, hogy az esszéisztikus részek sok esetben az elbeszélő történetről való vélekedését közvetítik, a szerelmi történet filozofikus értékelését, illetve az arra való reflexiókat tartalmazzák. Az elbeszélő ezért úgy viselkedik, mint a saját szövegéről gondolkodó olvasó, aki különböző interpretációkat alkot a szöveghez. Nézőpontját a szövegen kívül helyezve gondolatköröket jár be, a szereplők lehetséges motivációs bázisát kutatva. Mindaz, amit megtudunk a szereplőkről, különösen Ilkáról, az az elbeszélő feltevéseiből, vélekedéseiből, a történet elemeinek szubjektív magyarázatából áll össze. Ezt bizonyítják a szöveg szófordulatai, melyek felkínálnak az olvasó számára egy lehetséges, az elbeszélő által elképzelt, a történet színesítését célzó gondolatfutamot: „ha pedig ekképpen merészeljük az időt kísérteni, miért is ne hihetnénk, hogy Szendy Ilka az egrestelki szőlőkapást odaszegődtette a fejedelemhez, legyen neki egy megbízható embere."[636]

A mellékletben szögletes zárójelbe téve találhatók meg azok a szövegrészek, melyeket a szerző az alapszövegből kihúzott. Ezekből szeretnék néhány példát hozni.

158. Vagy talán ő, a fejedelem nem szenvedhette pári jelenvalóságát Gönczi Dénesnek a lány körül? [Mert a jobbágyivadék hogyan is merhetett volna elképzelni bármely párharcot önmaga és egy fejedelem között? Hiszen hajdanában még bár azt sem remélhette, hogy ebben a jajdoni házban átlépheti az első szoba küszöbét.]

Vagy [talán] Szendy Ilka hitte volna azt, hogy a fejedelem, kit Gönczi Dénes késő őszi s téli éjszakákon lova kantárszáránál vezetve elhozott, most már egymaga is idetalál?[637]

Vagy talán ő, a fejedelem nem szenvedhette pári jelenvalóságát Gönczi Dénesnek a lány körül?

Vagy Szendy Ilka hitte volna azt, hogy a fejedelem, kit Gönczi Dénes késő őszi s téli éjszakákon lova kantárszáránál vezetve elhozott, most már egymaga is idetalál? [638]

[636] [2002[5]] 60.
[637] [1977] 72
[638] [2002[5]] 60.

A 158. citátum lerövidülése tipikus példa arra, hogy a szerző hogyan húzta ki a feleslegesnek ítélt elbeszélői reflexiót (még ilyen részlet a 308. citátum is). Az idézett részlet ráadásul jól szemlélteti az elbeszélő és a szereplői hang szétválasztásának problémáját: a húzott részben az elbeszélő Ilka hangjához közeli nézőpontot vesz fel, majd a mesélő elbeszélőhöz tér vissza.

154. És ó, e végső rászedetést hány ízben megelőzöd, sóhajos küzdelemben önmagaddal szemben hányszor alul maradsz. [Alul maradsz, valahányszor egy-egy lélek-énednek mégis sikerül – ha csak pillanatokra is, ha csak képzeletfutamodásnyira bár – letűnt vagy lesz-időbe szöknie.] A kételyek [pedig] visszafele és előre az időben egyaránt kikövezik a képzeletnek az utat: Hátha mégsem égtek örökké falumáglyák; mert közben szántottak, táncoltak, búzát őröltek, öleltek például a fejedelem népének apái, szépapái is.

[…] Lehetséges, valamely későbbi kor kóbor lélek-énje – ha jelenébe rögzítő küzdőfele nem bírta útját állani – képzeletfutamodásnyira ugyanúgy szökött vissza erre az idővidékre, mint mondjuk Szendy Ilka a fejedelemébe. [639]

És ó, e végső rászedetést hány ízben megelőzöd, sóhajos küzdelemben önmagaddal szemben hányszor alul maradsz. Ám a kételyek visszafele és előre az időben egyaránt kikövezik a képzeletnek az útját: Hátha mégsem égtek örökké falumáglyák; mert közben szántottak, táncoltak, búzát őröltek, öleltek - például a fejedelem népének apái, szépapái is.

[…] Lehetséges, valamely későbbi kor kóbor lélek-énje – ha jelenébe rögzítő küzdőfele nem bírta útját állani – képzeletfutamodásnyira ugyanúgy szökött vissza erre az idővidékre, mint mondjuk Szendy Ilka a fejedelemébe. [640]

Megfigyelhető a szövegrövidítések mögött az a szerzői szándék, hogy a szövegben előforduló repetitív mondatszerkezeteket, anaforás mondatkezdést vagy szóismétlést megritkítson. Erre példa ez a citátum, melyből – a nyomatékosító, szövegkohéziót erősítő *alul maradsz* szerkezeten kívül kikerül a *lélek-én* és a *képzeletfutamodásnyi* kifejezések. A törölt mondat elvont, általánosító értelemben, a bekezdés végén megmarad, a történetre vonatkoztatva hasonló tartalommal bír.

162. Azt, hogy Szendy Ilka az alatta és fölötte állók iránt fenntartással viseltetett, természetesnek tekinthetnénk, az viszont, hogy a saját rendbeliekről ilyenformán gondolkodott, egyelőre nehezen érthető. [641]

[639] [1977] 69-70.
[640] [2002[5]] 58.

. Azt, hogy Szendy Ilka az alatta és fölötte állóktól idegenkedett, természetesnek tekinthetnénk, az viszont, hogy a saját rendbeliekről ilyenformán gondolkodott, egyelőre nehezen érthető. [642]

163. Ha elfogadnánk oly hatalmak létezését, kik elrendelhetik, hogy érkezendő életek milyen körülmények közé és mely korba szülessenek, azt kellene [hogy] higgyük, ezek a hatalmak valamikor kihullatták rendező kezükből ezt a világra, életbe indított lelket, s ez így olyan jelenbe érkezett, [melyet nem számára rendeztek be.] [643]

Ha elfogadnánk oly hatalmak létezését, kik elrendelhetik, hogy érkezendő életek milyen körülmények közé és mely korba szülessenek, azt kellene hinnünk, ezek a hatalmak valamikor kihullatták rendező kezükből ezt a világra, életbe indított lelket, s ez így olyan jelenbe érkezett, mely számára idegen s mindenkorra az is marad.[644]

A szövegkohéziót összetartó elemek, az ismétlés és tematikus szócsoportok használata megjelenik a javított szövegrészekben. A szerző mindkét szövegrészben az *idegen* szó szócsaládját használja a változtatásokban. Az *idegen* szó egyébként a teljes regényszövegben előfordul, és ahogyan a *küszöb*, a regény metanarratív kifejezései közé tartozik.

167. Ilka éppen onnan szerette volna távol tartani azon az éjszakán. [Ha már útra kelt, az időnek más táját remélte Gönczi Dénes számára,] hogy bár e műhelyes, nagy verandás iparos múltat fürkészhesse egymaga. [De hogyan figyelhesse így a korhadt tölgyfaalkalmatosság zengést esdő süket dobogását, ha az a parasztfiú nem tágít mellőle? Miért akar tanúja lenni mindannak, amit Szendy Ilka zilált képzelete egymásba épít ezen az éjszakán? Hát minden áron bele akar épülni ebbe a jégre épülő gátba maga is?]

[…] És az egrestelki szőlőkapás csak gubancolta az időt tovább, nem akart tágítani azon a márciusi éjszakán. [Az a tábor kétszáz esztendővel odébb volt, miért tolakodott hát az időben előre, méghozzá alig-inaskorú gyermekként, és éppen mire a küllyű döngése anyja testét himbálta elő s rakta le Ilka elé? Pedig most úgy láthatná itt maga mellett a képzeltet, mint azon az őszi hajnalon a holt valóságosat, ha az emlékezésnek e paraszti árnyék szabadon hagyná ezeket a pillanatait. De tűnjön már végre, míg] Ilka reá nem szabadítja felnőttekké támasztott testvéreit. [645]

---

641 [1977] 75
642 [2002[5]] 63.
643 [1977] 75-76.
644 [2002[5]] 63.
645 [1977] 80-81.

Ilka éppen onnan szerette volna távol tartani azon az éjszakán. Hogy bár e műhelyes, nagy verandás iparos múltat fürkészhesse egymaga. […] És az egrestelki szőlőkapás csak gubancolta az időt tovább, nem akart tágítani azon a márciusi éjszakán. Aztán mégis. Merthogy Ilka egyszer csak felnőttekké támasztotta rég holt testvéreit.[646]

A húzás egy esszéisztikus betéten belül két tematikusan visszatérő részt távolít el, melyek Ilkának anyjára való emlékezésével kapcsolatosak: az emlékidézés akadálya az abba betolakodó Gönczi, aki a múlt képei közé furakodik - ahogyan a fejedelem-kép a Szendy-lány életében.

183. Menjenek végre az apródok is, ne várjanak többé reá. Hátrasétálna a kertbe a fák közé. [Hagyják őt magára. Mit várnak tőle,] mit akarnak vele? Nem zaklatták eleget kétszáz esztendővel ezelőtt? [647]

Menjenek végre az apródok is, ne várjanak többé reá. Hátrasétálna a kertbe a fák közé. Mit akarnak vele? Nem zaklatták eleget kétszáz esztendővel ezelőtt? [648]

Nyomatékosító, fokozó ereje van annak a résznek, melyben a fejedelem-alak nézőpontjához közeli elbeszélői hang türelmetlenségét a felszólító módú igék és a kérdő modalitású mondatok fejezik ki.

185. Kastélyától, váraitól folyók választották el, és égbe nyúló hegyek. [A távolság, mely e képre rögzített kastélyos, gondterhes fejedelmi beállástól elválasztotta, több volt, mint az időé, mely a kisvárosi gerendamennyezetes szoba késői jelenétől választja el.] Talán ott, annak idején, a bujdosás kilátástalanságában kellett volna reávirulnia e leánytekintetnek, oszlatva, hasogatva körülötte az idegenség gomolygó köd-idejét.[…]. [649]

Kastélyától, váraitól folyók választották el, és égbe nyúló hegyek. Talán ott, annak idején, a bujdosás kilátástalanságában kellett volna reávirulnia e leánytekintetnek, oszlatva, hasogatva körülötte az idegenség gomolygó köd-idejét.[…]. [650]

A szöveghúzás oka, hogy a fejedelem-alakhoz közeli nézőpontú elbeszélés folyamatosságát megtöri az elbeszélői kommentár.

[646] [2002[5]] 65-66.
[647] [1977] 93.
[648] [2002[5]] 76.
[649] [1977] 94-95.
[650] [2002[5]] 77.

221. Igaz, annak az őszi éjszakának a kaptatóján fölsajdult benne a fájó düh, a keserű káröröm, [hogy] *szenvedjen csak a Szendy kisasszony is, úgysem hasogatta tarló a talpát soha, csurogjanak csak a könnyei, mossák fényes arcát, ha a szúrós, drótszőrű őszi esőtől megóvja módos élete,* [de ki tudja, Gönczi Dénes honnan cipelhette magával ezt a néhány gonosz pillanatot is; ki hagyhatta rá örökül?] Lelkében – [amolyan] gyorsan tűnő izzással – talán valami szépapjából is rég kibotozott parasztlázadás parázslott vissza.[651]

Igaz, annak az őszi éjszakának a kaptatóján fölsajdult benne a fájó düh, a keserű káröröm: *szenvedjen csak a Szendy kisasszony is, úgysem hasogatta tarló a talpát soha, csurogjanak csak a könnyei, mossák fényes arcát, ha a szúrós, drótszőrű őszi esőtől megóvja módos élete.* Lelkében – gyorsan tűnő izzással – talán valami szépapjából is rég kibotozott parasztlázadás parázslott vissza.[652]

Ehhez hasonló okokból húzhatott a szerző abból a részletből is, mely Gönczinek Ilkáról való belső beszédét töri meg. Érdekes ugyanakkor, hogy az elbeszélői reflexió hogyan befolyásolhatja az olvasónak Gönczi jelleméről való véleményét.

308. Annak idején sokszor megkeserítette ez a klimpírozás. [Mert ezen a házsoron örökké zongorahangok felelgetnek egymásnak az ablakokból, át a kövezett főutca felett. Hajdani fruska-magát, aki irigyelte a hivatalnokok zongorázó leányait, már régóta kinevethetné, de mert valamikor átélt e futamok hallatán keserű pillanatokat, máig gyűlöli a főutca stoppolt függönyű, nagy ablakait.] Hátramegy a Tarczaly ház udvarán, a konyhaajtón kopog.[653]

Annak idején sokszor megkeserítette ez a klimpírozás. Hátramegy a Tarczaly ház udvarán, a konyhaajtón kopog.[654]

316. Ilka viszont ezekről már gyermekként sem hallott egyebet apjától meg a vele egyívásúaktól, hogy mind instáltathatják magukat, ha az ember hivatalos ügyeivel hozzájuk fordul, [de hiába rázzák a rongyot,] attól ők még tintanyalók maradnak, kupciherek. [Fruskáik zongorázása – ha bosszantotta is Ilkát valamikor – a főutca porával elvegyült s azt újra csak az este hazatérő csorda verte fel, melynek kolomp-kórusa aztán elsodorta a széttaposott zongorahangokat.][655]

[651] [1977] 122.
[652] [2002[5]] 100.
[653] [1977] 168.
[654] [2002[5]] 138.
[655] [1977] 173.

Ilka viszont ezekről már gyermekként sem hallott egyebet apjától meg a vele egyívásúaktól, hogy hiába mind instáltathatják magukat, ha az ember hivatalos ügyeivel hozzájuk fordul, attól ők még tintanyalók maradnak, kupciherek. [656]

Arra is találunk példát, hogy a törölt részletek egy gondolatkörhöz tartoznak, így néhány oldal után visszatérnek mint a saját szövegemlékezet darabjai, ám a szerző az átszerkesztés alkalmával ezeket kihúzta. A 316. citátumban a törlés szerkesztéstechnikai szempontból is indokolt, mivel szervetlenül kapcsolódik a mondatokhoz, betoldás jellegű.

316. Talán ekkor, Tarczaly méltóságos asszonytól hazafelé menet kísértette életében először valami számvetésféle, vagy egyelőre csak készenlétbe helyezkedés, készülődés elkövetkező számvetésekre, melyek [– lehet, megsejtette -] elkezdik majd vallatni az elkövetkező hetek s hónapok alatt.

[A Szendy-portán, mióta felnőtt, nem kellett számot adnia egyetlen pillanatáról sem senkinek. Igaz, anélkül hogy unszolná avagy felelősségre vonhatná valaki – ahogyan a lélegzetvételt sem hagyjuk ki egy pillanatra sem -, úgy dolgozott reggeltől estig, mint ki a magáéban, maga kedvére. Varrt, főzött, szőlőt oltott, munkába állította a napszámosokat, anyját vasárnap templomba kísérte. És ez az elrendezettség a maga-ura-ember számára valamiféle biztonságérzetet sugall, amelynek meglétét azonban nem érzékeli, míg ezt az állapotot nem fenyegeti vallatással valamiféle változás. Lehetséges, Szendy Ilkát éppen ez az átérzetlen – s mert adott: mérlegeletlen állandóság tette vágyakozóvá. Bár ki tudja, hogy zaklathat-e változásra vágyás, ha nem ismerünk olyan élni-lehetséges életváltozatot, mellyel a sajátunk felcserélhető lehet. Hacsak nem képzeletbelit.] Az iparosok és kereskedők rendjéből való maga korabeliekkel nem nyájaskodott, alig is érintkezett. [657]

Talán ekkor, Tarczaly méltóságos asszonytól hazafelé menet kísértette életében először valami számvetésféle; vagy egyelőre csak készenlétbe helyezkedés, készülődés elkövetkező számvetésekre, melyek elkezdik majd vallatni az elkövetkező hetek s hónapok alatt. Az iparosok és kereskedők rendjéből való maga korabeliekkel nem nyájaskodott, alig is érintkezett. [658]

A húzott rész elbeszélői kommentár Ilka életéről, a hősnő számvetésre készülődő lelkiállapotát igyekszik megvilágítani. A részlet a narrációs technika szempontjából is érdekes: az elbeszélő az Ilka közeli elbeszélői nézőpontot veszi át a törölt részben.

[656] [2002[5]] 142.
[657] [1977] 173.
[658] [2002[5]] 142.

569. Hiszen amilyenné húsvétkor és azelőtt építette magát bátyja szemében, azt az alakot legutóbb szétszedte, [miközben új formáit kereste a magamegmutatásnak. Ezzel az alakkal pedig – különösen] hogy Béla bácsi [most] nem jött – Ilka [egyre elégedetlenebb lett]. Úgy érezte, túl sokáig maradnak nyitva bizonyos rések, s ezeken át [bátyja ráláthat az önvizsgálatnak azokra a mechanizmusaira, melyekkel] ő a saját és a szülei sorsát vizsgálja. Na meg magát sem győzte meg arról, hogy családja múltját valóban olyannak tudná, amilyennek Béla úr számára legutóbb lefestette.[659]

Hiszen amilyenné húsvétkor és azelőtt építette magát bátyja szemében, azt az alakot legutóbb szétszedte, s most - hogy Béla bácsi nem jött – Ilka úgy érezte, túl sokáig maradnak nyitva az öregúr számára bizonyos rések, melyeken át ő a saját és a szülei sorsát vizsgálja. Na meg magát sem győzte meg arról, hogy családja múltját valóban olyannak tudná, amilyennek Béla úr előtt legutóbb lefestette. [660]

A részletben látható, hogy a szerző az átfogalmazással rövidíteni, egyszerűsíteni próbálja a mondanivalót.

578. Mondtam, hogy mondjak valamit. [Hogy szólhassak. Igen, mindenbe azért kapaszkodom bele, hogy teljen vele az idő.] Ha idejön, nem ülhetünk szótlanul, azzal csak megijesztenénk egymást. […] Belegondolnánk egymás fejébe ki tudja miket. [661]

Mondtam, hogy mondjak valamit. Ha idejön, nem ülhetünk szótlanul, azzal csak megijesztenénk egymást. […] Belegondolnánk egymás fejébe, ki tudja miket.[662]

A szereplő szólamának önreflexív mondataiból töröl a szerző.

597. Hogyan érnének ki szárnyak nélkül a búzamezőre, hogy szállnának fel a magasba? Hogy kergethetne szárnyak nélkül engem is az a nagy sárga szemű? [– Érezte, mindezt végiggondolja, s azt is követte, hogyan formálja ajka a szavakat, és ugyanakkor nem hallotta vissza saját hangjától azt, amit megfogalmazott.] Pedig úgy volna jó, ha a vágynak az akarathoz, az akaráshoz nem volna köze. [663]

[659] [1977] 351.
[660] [2002[5]] 297.
[661] [1977] 357.
[662] [2002[5]] 302.
[663] [1977] 371.

Hogyan érnének ki szárnyak nélkül a búzamezőre, hogy szállnának fel a magasba? Hogy kergethetne szárnyak nélkül engem is az a nagy sárga szemű? Pedig úgy volna jó, ha a vágynak az akarathoz, az akaráshoz nem volna köze. [664]

Ilka tudatállapotát értékeli az elbeszélő a kommentárban. Látható, hogy a betoldás megtöri Ilka magánbeszédét, ezért narrációs szempontból indokolt a törlés.

608. És mily fölöslegesnek érezte most, hogy valahány alkalommal más-más énjét mozgósította és küldte őrjáratra az öregúr gondolatai [és egész emberi valója] felderítésére. […] Így hát a Béla bácsi ellen bevetett vigyázkodó, kémlelő énjeitől akár el is búcsúzhatik. [Igaz, ha nem lett volna a kihívás, mely mégiscsak Béla úr jelenlétének volt köszönhető, ezeket az énjeit soha meg sem ismerheti. Most már csak az fájt, hogy] hiába hívta életre s edzette hozzá a hadakozáshoz őket, fölöslegesek. […] Pedig azzal, hogy megajándékozta, megfizette őket [– ha öntudatlanul is -, védekezett ellenük, és fölborogatta lehetséges hadrendjüket. Faggyast engedte közelebb, de arra vigyázott, hogy holt szögben maradjon, ha feléje irányulna annak valamely fegyvere. Béla urat, a jámbort, a tisztát, messze riasztotta, hogy kívül kerüljön gyenge horderejű fegyvere hatósugarán.] [665]

És mily fölöslegesnek érezte most, hogy valahány alkalommal más-más énjét mozgósította és küldte őrjáratra az öregúr gondolatai felderítésére. […] Így hát a Béla bácsi ellen-bevetett vigyázkodó, kémlelő énjeitől akár el is búcsúzhatik. Hiába hívta életre s edzette hozzá a hadakozáshoz őket, fölöslegesek. […] Hiszen azzal, hogy megajándékozta, megfizette őket, azok védtelenné váltak.[666]

A hadviselés metaforái jelennek meg a kitörölt részben, melyben Faggyast és Béla bácsit mint ellenségeket mutatja be az elbeszélő. Ezt a metaforikus nyelvhasználatot a szerző összefoglalásában az ötvenes évek irodalmával hozza összefüggésbe: harctéri kifejezések uralják a nyelvet, „a támadás, megfutamodás, ostrom, ütközet, pergőtűz, roham és ezekhez hasonló egész hadifogalom-arzenál akkor is jelen van a szövegben, ha az írás történetesen a fémforgácsolásról szól.”[667] A nyelvi megoldás Ilka megsokszorozódó tudatának reflexióját mutatja, de ennél sokkal érdekesebb, hogy az elbeszélői hang és Szendy Ilka hangja szétválaszthatóságának problémáját is felveti éppen a harc-metaforán keresztül.

[664] [2002[5]] 314.
[665] [1977] 377-378.
[666] [2002[5]] 320.
[667] Vö. SZILÁGYI István, *Szabálytalan leltár, Utunk Évkönyv*, 1977, 56.

4.2 A javított kiadás narratív szerkezetét érintő változások

Marosi Péter az *Üllő, dobszó, harang* regényszerkezetének első három fejezetét elkülöníti a negyedik-ötödiktől. Az első három rész a szereplők gondolati világát és a cselekmény leírását, az utolsó kettő ezzel ellentétes narratív funkciót lát el: az emlékképek, filozémák közé iktat belső és külső cselekménykszálakra utaló leírásokat.[668] A regénystruktúrát érintő jellegzetességből adódik a műfaji meghatározás problémája is: a lélektani regényből kibomló történelemfilozófiai esszé, mely az irodalomtörténész számára a regény másságát, különösségét is adja. Jól látható, hogy hasonló elbeszélés-szerkezeti, így műfaji eldönthetetlenség a második regény recepciójában is jelentkezik.

A *Kő hull apadó kútba* regénnyel kapcsolatban a *lélektani regény*, *tudatregény* műfaji minősítés is szóba került, de a *családregény*hez, a *szociográfiá*hoz, *a történelmi regény*hez, a narratív felépítettsége okán az *esszéregény*hez is hasonlították a könyvet. A műfaji „dobozolás" a szövegközpontú olvasáson alapuló értelmezés helyett irodalomtörténeti kategóriákban gondolkodik a regényről. A nagyregény záró fejezeteinek narrációja Ilka bomló tudatának bemutatására a dialógus platóni formáját használja, mely eltér Ilka állóképszerűen megidézett alakjának emlékképekkel tarkított részeitől: „az első négy fejezet „egyesíti a cselekménystruktúra lényeges mozzanatait […], s ezzel előkészíti, motiválja, hangsúlyossá teszi annak a […] kilátástalan vegetálásnak az értelmetlenségét, melyre a regény második tömbje felépül."[669] Thomka Beáta írása a gazdag, árnyalt regényvilágot és nyelvi rétegzettséget dicséri, az előre-és visszautalások jelentőségét emeli ki. Mivel az utalások rendszere, a motívumok a regényt hálószerű szövetként szövik át, érdekes volt a javított változatban megfigyelni, a szerző milyen narrációt érintő változtatásokat eszközölt.

A húzott részek vizsgálata során látható, hogy a szerző a recepcióban kifogásolt esszéisztikus betétek túlsúlyát csökkenteni próbálta, melyre azért volt szükség, mert azok a regény narratív szerkezetébe sok esetben szervetlenül épültek be, megtörték az elbeszélés folyamatosságát, néhány fejezetben teljesen uralták az elbeszélésmódot. Dolgozatom további részében azokat a szövegrészleteket emelem

[668] MAROSI Péter, *Világ végén virradat*, 9.
[669] THOMKA Beáta, *i.m.,* 925.

ki, amelyek egyfelől a szereplő és elbeszélő viszonyát, másfelől a regénytörténet cselekményvezetését mutatják meg a javított kiadásban.

4.2.1 A szereplők és az elbeszélői hang viszonya

Thomka Beáta kortárs méltatásában kiemeli a regénynek azt a narrációs jellegzetességét, mely az elbeszélő és a szereplői hangok összecsúszásával kapcsolatos: „gyakran bizonytalannak tűnik, hogy vajon Ilka meditálását halljuk-e, vagy egy lírai-filozófiai veretű reflexiós betétet olvasunk."[670] Baránszky-Jób László a párbeszédek szerepéről megjegyzi, hogy azokat semmilyen jelölés nem választja el a narratív részektől, az alakok egyszer csak megszólalnak.[671] Az irodalomtörténész észrevétele helytálló, hiszen a nyomdai szedésben is homogén, egy tömbként álló szövegbe a szereplői szólamok úgy kerülnek bele, hogy azok sem gondolatjellel, sem idézőjellel nincsenek elválasztva, így a szereplők hangjának nézőpontváltozását, a fokalizációt az új bekezdés jelzi. Olyan idézetek, melyekben jelölve van, hogy ki beszél, nagyon ritkák: „És azt ugyan honnan tudhatta volna a kisasszony – gondolta Dénes –, hogy ezeket a szegény fehérnépeket mi hajtja, kergeti hazafelé?"[672]

A regényről készült film tervének alkalmából Szilágyi István hosszabb írásában elemzi a szereplők karakterét, és a szöveg narratív felépítéséből indul ki, amikor kijelenti, hogy minden szereplő alakja függvénye Ilkának.[673] A szerzőt a megfilmesítéssel kapcsolatban az foglalkoztatja, hogy vajon az olvasók milyen külső tulajdonságok alapján képzelik el Ilkát. Szilágyi István a *Kő hull apadó kútba* kiadását követően figyelemmel követte ezeket az olvasók által elképzelt Ilka-képeket, melyekből az szűrődött le, hogy Szendy Ilka nem nőies vonásai miatt lett népszerű az olvasóközönség körében. A megfilmesítés előtt álló könyv főhősét pontos, aprólékos külső és belső jellemrajzzal írja le Szilágyi, Ilka köré rendezve, karakterük szerint súlyozva a többi szereplőt. A rendezői instrukciókkal egyenértékű szerzői elképzelések a leendő filmről az első magyarországi kiadással egyidőben jelentek meg az *Alföld*ben.(a film sajnos, nem készült el.)

---

[670] THOMKA Beáta, *i.m.,* 929.
[671] BARÁNSZKY JÓB László, *i.m.,*317.
[672] [2002[5]] 95.
[673] Vö. SZILÁGYI István, *Balladás-keserves ámokfutás, Alföld*, 1980/10, 53.

80. Mi az, hogy „a családjának élt”? Ti így nem beszéltek, [ez jajdoni szöveg.] Ti ezt úgy mondanátok: „nem verte se az asszonyt, se a kölyköket”. [674]

Mi az, hogy „a családjának élt”? Ti így nem beszéltek. Ti ezt úgy mondanátok: „nem verte se az asszonyt, se a kölyköket”.[675]

A citátumban a jajdoni és egrestelki nyelv két külön szöveguniverzumként tételeződik, mely átfordítást igényel, ahogyan idegen nyelvű szöveg esetében is, a két megnyilatkozás között. Az idegenség leküzdése tehát nyelvi gyökerű, a szereplők identifikáló része. Ezt alátámasztják azok a szerzői javítások is, melyek a két szereplő beszédmódjával kapcsolatosak.

87. Még jó, hogy nem ilyesmikkel traktálják egymást: „ugye, Dénes, azért majd ott is gondol reám”. Hányinger: *azért* és *majd*. Az ember pedig: „a kisasszony is tartson meg jó emlékezetében”.[676]

Még jó, hogy nem ilyesmikkel traktálják egymást: „ugye, Dénes, azért majd ott is gondol reám”. Hányinger. Az ember pedig: „a kisasszony is tartson meg jó emlékezetében”.[677]

Az átírt változatból a szerző kitörli a szereplői hangkölcsönzésre reagáló dőlt betűvel szedett szavakat, mely így nem a nyelvi kifejezésre vonatkozik, annak nyomatékosító funkcióját hangsúlyozza, hanem az egész beszédszituációt értékelő kijelentés. Demény Péter a javított részlettel kapcsolatban a szereplői karaktert értékeli: „Szilágyi főhősével kapcsolatban éppen az a baj, hogy túl sokat gondolkodik, és túl előkelően fogalmaz”, valamint hogy a törlés jót tett a szövegnek hiszen a „magyarázat fölöslegesen szűkíti az értelmezést.”[678]

A mondat rövidítésével véleményem szerint a szereplő-elbeszélő határvonala nem problematikus többé, hiszen a szereplő kissé vulgáris reflexiója így is egyértelműen utal a helyzet abszurditására, a női szereplő érzelemmentes viszonyulására, így egyszerre egyértelműsíti és rövidíti is a szöveget a szerző. Másfelől azonban az *azért* és *majd* betoldás, mivel egy hangkölcsönzésre vonatkozik, közvetett módon az elbeszélő írástevékenységének önreflexív kifejeződésére is utalhat.

[674] [1977] 37.
[675] [2002[5]] 31.
[676] [1977] 40.
[677] [2002[5]] 34.
[678] Vö. DEMÉNY Péter, i.m., 24.

94. Márpedig, Dénes, én is vagyok. [Pusztán csak vagyok.] És maga ezt tudja.[679]

Márpedig, Dénes, én is vagyok. És maga ezt tudja. [680]

464. Aztán megcserélte [egyik] lábát a másikon. Mért akarsz te engem bántani? Miért bánttok ti engem, Szendyek?

[Hacsak azzal nem, hogy vagyunk. Én legalábbis]. Téved, bátya, ha azt hiszi, hogy gúnyolódom. [681]

Aztán megcserélte lábát a másikon. Mért akarsz te engem bántani? Miért bánttok ti engem, Szendyek?

Téved, bátya, ha azt hiszi, hogy gúnyolódom. [682]

588. Igen, Béla úr – amíg Szendy Ilka van, s amíg ez a szoba – immár mindig ott fog ülni az asztal mellett és hallgatni fogja őt, hiába gyarapodott a gondja a szép dombaljai szőlővel, és hiába lesz majd puskája is. [683]

Az első részletben Ilka és Gönczi párbeszédének mondatát olvashatjuk: itt a Gönczi elutazását megelőző lélektani pillanatot rögzíti, mely az Ilkára emlékezés kikerülhetetlenségével szembesíti a napszámost. A 464. részlet már Ilkának Béla bácsival való beszélgetéséből való: az emberi léttel való szembesülés szükségességére figyelmeztet, mely a Másik általi önmegismerés lehetőségét is magában hordja.

Az 588. citátum elbeszélői szólama arról tanúskodik, hogy az elbeszélő egyfelől visszautal Ilka Dénessel való beszélgetésében többször is elhangzott létigével kifejezett önlegitimációjára („De én vagyok. Pusztán csak vagyok”), másfelől előre is utal, a jövőben megtörténő eseményeket is sejteti, amennyiben Ilka létének feltételeként határozza meg Béla úr látogatását (Béla úr utolsó látogatása alkalmával történik a gyilkosság.) Az előre-és hátrautalások rendszerét Thomka Beáta is említi a regénynarrációt részletesen vizsgáló tanulmányában.

103. *Nem igaz. Dénes nem fogja mesélni nekik amerikás történeteit*– [gondolta, de ebben a pillanatban még maga sem értette, mi sugallja ezt a meggyőződést.] Nem. Dénes egyetlen históriát sem fog paraszti hallgatóságának elmondani, mely a hallottakon derülni, megrendülni, okulni kíván. [És nemcsak azért, mert mindaz, amit Ilkának önmagáról elmondott, egyikre sem lenne alkalmas. Hanem mert Ilka ezekben a pillanatokban homályosan megsejtett Gönczi Dénesben valami oly kétséget, melynek birtokában ez az

[679] [1977] 42.
[680] [2002[5]] 36.
[681] [1977] 270.
[682] [2002[5]] 226.
[683] [1977] 364.

ember az egrestelki fajtától, sőt az önnön lényegétől való távolodásra is képes. Képes arra, hogy átugorja a sajátjának vélt s a külső által számára elképzelt lehetőségeket, meghaladva ezzel paraszti valója számos minőségét. Valószínű, ilyesféle, tőle nem remélt megnyilatkozásra az ember csak egyszer képes életében.] Ilka tudta, Gönczi Dénes megtárulkozásának tere e néhány óra csupán.[684]

Nem igaz. Dénes nem fogja mesélni nekik amerikás történeteit. Nem, Dénes egyetlen históriát sem fog paraszti hallgatóságának elmondani, mely a mesén derülni, megrendülni, okulni kíván. Ilka ekkor már tudta, Gönczi Dénes megtárulkozásának tere e néhány óra csupán.[685]

A részletben az elbeszélő Ilkához közeli nézőpontból Gönczi Dénes jellemét értékeli: ez a kihúzott passzus Ilka későbbi sejtését támasztja alá, mely szerint Gönczi Dénes tervezett gyilkosságot, elkövetéséhez pedig megvolt a szereplő jellemében rejlő lehetőség. Demény Péter az átírt részlettel kapcsolatban kiemeli, hogy az elbeszélő tudását is megvilágítják a törölt sorok, hiszen azokat az elbeszélő elsősorban az olvasónak címezte, azok „kibeszélnek a műből."[686]

105. Hagyja anyámat, hadd nyugodjék – mondta Ilka. Dénes elhallgatott.
Én hagyom [– mondta jó időre rá. Mert azt pontosan tudta, minek a végiggondolására hagy a lánynak időt. Kegyetlenül kivárta, hogy Ilka befejezze az anyjára emlékezést.
Én hagyom. – Aztán újra hallgatott, s most ő élte végig azt az éjszakát, amikor először rémítette meg ez a törékeny jajdoni teremtés. - Igen, én azt nem] bírtam elhinni, hogy a kisasszony nekem is létezik – vágott bele aztán.[687]

Hagyja anyámat, hadd nyugodjék – mondta Ilka. Dénes elhallgatott.
Én hagyom. Valahogy sosem bírtam elhinni, hogy a kisasszony nekem is létezik – vágott bele aztán.[688]

Gönczi Dénes nézőpontját követi az a részlet, melyben Ilkával való beszélgetéséből többet tudunk meg Dénes lelkiállapotáról, belső világáról, amint az első együttlét felidéződik.

[684] [1977] 45.
[685] [2002[5]] 38.
[686] Vö. DEMÉNY Péter, *i.m.,* 24.
[687] [1977] 47.
[688] [2002[5]] 40.

„Amint a háztól távolodott, kezdte ijeszteni a lány szavából kisejlő aggodalom. Hiszen amíg a másik nem mutatja, hogy ragaszkodik hozzánk, addig a saját ragaszkodásunkat sem nehéz titkolni."[689]

176. És az is lehet, a szorongató, féltés ellen tiltakozó érzés éppen azért marja, mert még most sem hiheti, hogy megérte, a Szendy kisasszony miatta aggodalmaskodik.[690]

És az is lehet, a szorongató, féltés ellen tiltakozó érzés éppen azért marja, mert még most sem hiheti, hogy megérte, a Szendy kisasszony őhozzá ragaszkodik.[691]

179. Miért szomorítja hát örökké [hiszen láthatja, Dénes még csak bánkódni sem mer őelőtte, azt is titkolja szegény. Pedig igazi egy darabból való ember. És ragaszkodik őhozzá. Ő pedig,] mert érzi, hogy hatalma van fölötte, [azért szökteti? Vagy mert az csak egy egyszerű parasztember, akinek a napszámot ő fizeti?] Aztán […][692]

Miért szomorítja hát örökké: mert érzi, hogy hatalma van fölötte? Aztán […] [693]

573. Mert sok meggyilkolja azt, aki ragaszkodik hozzá, de képtelen megmaradni vele.[694]

És hány meggyilkolja azt, aki ragaszkodik hozzá, ám képtelen megmaradni a közelében.[695]

A szövegdarabok olvasásával nyomon követhetjük, hogy a szerző hogyan szerkesztette át azt a részletet, melyben az Ilka és Dénes kapcsolatát kifejező *ragaszkodik* igealak tűnik fel. Az első idézett részletben az aggodalom érzést Dénes hallja ki Ilka beszédéből, a *ragaszkodik* az elbeszélő állásfoglalását, általánosító, bölcselkedő kijelentését jelzi. A 176. citátumban a szerző már megváltoztatja az igét: az alapszövegben a kisasszony szavaiból érződő aggodalomra reagál Dénes, amelyet a szerző a nagyobb érzelmű töltetű, az adott beszédhelyzethez kevéssé kötődő, a kapcsolat kötelék-jellegét hangsúlyozó *ragaszkodik* alakra cserél. A 179. citátumban aztán újra feltűnik a kifejezés, ezúttal Ilka nézőpontjából, mely így a Déneshez fűződő viszony kölcsönösségének bizonyítéka lesz; ezt a *ragaszkodik* szóalakot azonban a narrátor a húzott változatból kitörli. Az utolsó, regényből kimásolt rész Ilka bomló elméjét az ellenőrző tudat reflexív kijelentéssel bemutató passzusa, mely szinte észrevétlenül csúszik át az elbeszélő szereplőt értékelő, esszéisztikus mondataiba,

[689] [1977]=[2002^5] 88, 72.
[690] [1977] 89.
[691] [2002^5] 73.
[692] [1977] 91.
[693] [2002^5] 74.
[694] [1977] 353.
[695] [2002^5] 299.

bizonyítékául annak, hogy Ilka Déneshez való érzései nemcsak kifejezhetők a *ragaszkodik* szóalakkal, hanem cselekvésre is válthatók a gyilkossággal.

181. Miközben visszafele szédelgett a tornácon, arra gondolt, milyen megátalkodottnak tűnhetne ő, ha ugyan most beleláthatna valaki: anyja a hátsó szobában kiterítve; holnapután kikísérik a Kápolna utcán, ő pedig nem reá gondol, nem miatta szomorú ezen a reggelen, hanem Gönczi Dénessel keseríti magát. [Ha eddig nem volt rá gondja, hogy az egrestelki emberrel hogyan bánik, miért éppen most emészti miatta magát? Hiszen, úgy gondolta, ezután se fog amiatt gyötrődni, hogy igazságos-e vagy sem Gönczi Dénessel – most hát miért?

Később aztán mégis keserves örömmel fogadta a szomorúságot; mintegy, mi okozta, jobbkor sohasem jöhetett. Csak tartana ki az elkövetkező napokon.][696]

Miközben visszafele szédelgett a tornácon, arra gondolt, milyen megátalkodottnak tűnhetne ő, ha ugyan most elméjébe beleláthatna valaki: anyja a hátsó szobában kiterítve, holnapután kikísérik a Kápolna utcán, ő pedig nem reá gondol, nem miatta szomorú ezen a reggelen, hanem Gönczi Dénessel keseríti magát. [697]

A 181. citátumból kihúzott rész nyomatékosítja az olvasóban, hogy Ilkának az anyját gyászoló szomorúsága mögött a Dénessel való kapcsolat kételyei húzódnak meg.

191. Behunyta a szemét, úgy ment néhány lépést a szekér előtt**.** [Mintha most olyasmi mellett kellene elhaladnia, amire makacsul nem mer gondolni sem. A kisasszony sárga fényű szobája, levendulaillatú párnái – egyetlen átléphetetlennek tűnő pillanatba zsugorítva rohanta meg mindaz, amit számára a lány jelent. Aztán e fölött a pillanat fölött is áttaszigálták bársonyos fekete orrukkal a lovak.

Mert ahhoz, hogy e pillanatból emlékezéssel bejárható, bepásztázható idő bomoljék ki – mondjuk az elmúlt éjszaka, annak valamennyi gyötrelme s öröme -, ahhoz Gönczi Dénesnek a Gerebse tövében, Egrestelkén kellett volna megvirradnia. Itt viszont Jajdonban, a Szendyek meg a Simonffyak utcájában, ahol gyermekéveit töltötte a kisasszony is, azzal, hogy az jut az eszébe, hogy neki is elrabolhatnák az egyik kisfiát, egyből élete másik szála után kapkod a képzelete. És ebben a fájó szorongásban, igen,

[696] [1977] 91-92.
[697] [2002[5]] 75.

most még ebben a rémeket látó elképzelésben is örömét leli, csak mert a Hidas utcából gondolata – ha ilyen áron is – hazaszabadulhat.][698]

Behunyta a szemét, úgy ment néhány lépést a szekér előtt**.** Karja és válla önkéntelenül rándul, minden izma megfeszül, ahogy elképzeli, mint gyilkolna a gyermekért.[699]

Az elbeszélő reflexiója Gönczi Dénes belső világát jeleníti meg. A kitörölt szakasz, hasonlóan az eddig citált reflexiókhoz, a szereplők gondolati világának jobb megismerését segíti. Azonban az is látszik, hogy ennek a húzott résznek több mint a fele az elbeszélői kommentárt tartalmazó, időről elmélkedő passzus.

198. Ritka évben lett tizenöt veder bora, de legalább vigasztalódhatott, hogy az a kevés, amit ő szűrt, különb, mint a másoké. [Ha Dénes a kis földjére, háztájára gondolt, akkor Béla úrnál nincs miért szegényebbnek tartsa magát. Ő mégis Béla urat tartja sokra, nem a Szendyeket. A Béla úr féle ember ritka, mint a fehér holló. Igaz, tán mindössze kétszer vagy háromszor állhatott szóba vele.] Olyan a Dénes szemében, mint a jegenye. [700]

Ritka évben lett tizenöt veder bora, de legalább vigasztalódhatott, hogy az a kevés, amit ő szűrt, különb, mint a másoké. Olyan a Dénes szemében, mint a jegenye. [701]

Hasonló az a rövid húzás is, melyben Dénes Béla úrról való gondolatait tudjuk meg. Gönczi törölt véleménye a jegenye-hasonlatot is előkészíti, bár sok új információt nem közöl a szereplőről.

279. Dénes csak áll az udvar közepén, [valami] régi babonát [próbál felidézni, ha jól emlékszik], azt tartják, a halott mögött gyorsan be kell csukni ajtót, kaput, nehogy utána kelljen vinni még valakit.[702]

Dénes csak áll az udvar közepén, régi babona jut eszébe, azt tartják, a halott után gyorsan be kell csukni ajtót, kaput, nehogy utána kelljen vinni még valakit.[703]

A szóalakot Dénes karakteréhez illőbbre, köznapibbra, kevésbé választékosra cseréli a szerző. A szöveg gördülékenyebb, rövidebb lesz, a mondat értelmileg változatlan marad.

[698] [1977] 101-102.
[699] [2002[5]] 83.
[700] [1977] 107.
[701] [2002[5]] 87.
[702] [1977] 154.
[703] [2002[5]] 127.

A temetés ősi rítusa Szendy Krisztina búcsúztatásában az átlagos jajdoni szertartást mutatja be, melynek ellenpontja Ilka kővel való temetése: a vízszintesen elhelyezett koporsó helyett a kút a függőleges irányú halott-elhelyezést követi, amely teljesen eltér a tanult cselekvésminták alkalmazásától. Ilka temetési szertartásában azonban az a mozzanat, amikor Gönczi átalvetőjét halála után a kútba dobja, a hagyományos szertartás követi: a halott holmiját a koporsóban magával viszi.

Amikor Mari a jövendőmondó ember jóslatát meséli Ilkának, van egy érdekes szövegrész, melyben az elutazás- útlevélváltás- másvilágra távozás metaforáját az elkövetett gyilkosságra való utalásként olvassuk, és amelyet egy halottbúcsúztatással összefüggő hiedelemmel kapcsolhatunk össze: a halott mellé a ’40-es években azért tettek pénzt, hogy útlevelet tudjon váltani a másvilágra.[704]

Egy olyan fikcióteremtő eljárást alkalmaz itt Szilágyi, melynek alapja a szilágysági hiedelemvilág: a nyelvi kifejezés regionális kontextusa csak azoknak tárul fel, akik rendelkeznek a tájegység néprajzi ismereteivel. E nélkül az ismeret nélkül azonban az olvasás a szövegrész mögött rejlő helytörténeti tudást a hétköznapi nyelvhasználat metaforájába oldja.

290. És rendre előtünedezik valahány együttlétük, mintha most búcsúzni kellene emléküktől is. [Majd meg mintha ugyan sajnálhatná magát a lány miatt. Ettől végül valami olyan magautálat fogta el – szerencsére teremtett lélek nem járt arrafele].

A fenyves zöldje [most még erősebben] elüt a határ színeitől.[705]

És rendre előtünedezik valahány együttlétük, mintha most búcsúzni kellene azok emlékétől is

A fenyves zöldje elüt a határ színeitől. [706]

Dénes belső beszédéből egy összetettebb, árnyaltabb karakter megrajzolása tűnik elő; egy plasztikusabb, emberibb alak, hiszen a törölt részletben a napszámos személyiségének belső világát mutatja be a szerző.

316. Egy pillanatra mégis fönnakad azon, vajon nem hívta, követelte-é az embert úgy is a szobájába, hogy az a seregélynézésével ne rimánkodta volna őt. Ezt immár sohasem lesz mód eldönteni. [*Vajon az nem járult hozzá az istenadta meneküléséhez, hogy netán megjárta az*

[704] Vö. VIRÁG Magdolna, *A halál utáni élet hite a Tövisháton*, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2, Kolozsvár, 1994, 266.
[705] [1977] 159.
[706] [2002[5]] 131.

eszit: neki míg a világ kötelessége lesz kérlelni engemet, tán még akkor is, mikor majd öregemberként a küszöbömre rogyik?] [707]

Egy pillanatra mégis fönnakad azon, vajon nem hívta, követelte-é az embert úgy is a szobájába, hogy az seregélynézésével ne rimánkodta volna őt. Ezt immár sohasem lesz mód eldönteni. [708]

435. Tehát kivel csúfolkodtam én, mikor mindezt maga elé pakoltam? […] Faggyasnak megdöccent az álla valami magábafeledkező megrökönyödéstől, restelkedve kapta fel a fejét [tekintetében alaktalan fenyegetettség]: És éppen én kellettem ehhez, kisasszony? [709]

Tehát kivel csúfolkodtam én, mikor mindezt maga elé pakoltam? […] Faggyasnak megdöccent az álla valami magábafeledkező megrökönyödéstől, restelkedve kapta fel a fejét: És éppen én kellettem ehhez, kisasszony? [710]

A kitörölt mondatrész Faggyas tekintetét rögzíti, melyben lelkiállapota tükröződik. A tekintet Ilka számára fontos, hiszen a képre festett fejedelmi alak mint visszatükröző felszín az önmegismerés sajátos útját kínálja. A fejedelem és Gönczi tekintetével kapcsolatos részekből a szerző számos mondatot kitörölt az alapszövegből. Mivel ezek visszatükröző felszínként is érdekesek, a regényszöveg képi alakulatainak vizsgálatánál részletesen foglalkozom velük.

479. Jóval később, miután annyira magához tért, hogy az öreg után indulhasson, kétségbe esett előbbi ijedelme miatt. Eddig ugyanis nem volt alkalma érzékelni, hogy milyen nehéz túl kerülni azon a küszöbön – ha ennek szükségessége egyik pillanatról a másikra előáll –, melyen átlépve aztán kívülről szemlélhesse önmagát.[711]

Jóval később, miután annyira magához tért, hogy az öreg után indulhasson, kétségbeesett előbbi ijedelme miatt. Eddig ugyanis nem sejtette, hogy olykor mily megrázkódtatással járhat túl kerülni azon a küszöbön – ha ennek szükségessége egyik pillanatról a másikra előáll –, melyen átlépve aztán kívülről szemlélhesse önmagát. [712]

A 316. citátumban Ilka belső beszéde arról tanúskodik, hogy a mezaliansz keltette bizalmatlanságot, kiszolgáltatottságot mint a menekülés okát a hősnő is számításba veszi Gönczi cselekedetének hajtóerejeként. Érdekes másfelől, hogy a

[707] [1977] 172-173.
[708] [2002[5]] 142.
[709] [1977] 243.
[710] [2002[5]] 202.
[711] [1977] 283.
[712] [2002[5]] 237.

számos jelentéssíkon értelmezhető *küszöb* kifejezés feltűnően sokszor bukkan fel a regény szövegében: a 479. idézetben metaforikus értelemben használja az elbeszélő, de Dénes és Ilka együttlétét megelőző leírásban, a temetési szertartás alkalmával is olvashatjuk a szövegben.

Az *Ember rág a föld gyökerén* című novella már előlegezi a *Kő hull* küszöb-motívumát: „Rémes egy küszöb a föld, mindenestül küszöb: önmaga lényege és a levegőég között. Küszöb a föld saját teste, vére, csontja – és lehelete, lelke, álma, vágya között. Azt kellene hinni, hogy aki a küszöbön születik, és hal meg, az sohasem botolhat bele. Persze, ez mégsem így történik az emberrel, bár örök küszöblakó."[713] A novellában a *küszöb* a föld, az ember a *küszöblakó* metaforáját kapja: a *küszöb* etimológiai szempontból két teret elválasztó és összekötő fogalom. A *Kő hull*ban nemcsak a regény térbeli, de időbeli fikciós világának határát jelzi: megemlítődik az első szerelmes éjszaka tárgyalásakor mint Gönczi merész határátlépése, de Ilka élő és halott világot átfogó tudatának megjelenítésében is. Az önéletrajzi elemeket tartalmazó *Katlanváros* című írásban is találunk erre vonatkozó metaforikus kifejezést: „…Azt hiszem, ebben a században ez volt Zilahnak a legnémább estéje. Csendküszöb két zajos időszak között."[714]

556. Azért csodálom bátyát – szólalt meg Ilka, bár fogalma sem volt [róla,] hogy Béla bácsit a mondat második felében miért fogja csodálni majd. [715]

Azért csodálom bátyát – szólalt meg Ilka, bár fogalma sem volt, hogy Béla bácsit a mondat második felében miért fogja csodálni majd. [716]

Ilka furcsa őrületének részleteiben az elbeszélő Ilka tudatán keresztül értesíti az olvasót arról, mi történik. Jól látható az ide másolt részletben, hogy a narrátor is reagál Ilka reflexiót nélkülöző, öntudatlan mondataira.

A szöveg több pontján is találkozhatunk az elbeszélésbe épített mesei szófordulatokkal, melyek a történeten belül a mesei narratívát erősítik. A mesei narratíva működtetése tulajdonképpen egy regényszövegbe épített metafikciós történés, amennyiben a szerző a regénytörténet forrásaként egy újságcikkből ismert

[713] SZILÁGYI István, *Ember rág a föld gyökerén*, Utunk, 1969/6, 6, kötetben SZILÁGYI István, *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 44.
[714] SZILÁGYI István, *Katlanváros*, 280.
[715] [1977] 343.
[716] [2002[5]] 291.

eltűnt napszámos történetét dolgozza bele a szövegbe, tehát az elbeszélő saját fikcióteremtő tevékenységének mesei fordulatait is kifejezi a regénynyelvben. Azért is találó nyelvi megoldás ez, mert a mesei narratívában a mesének különböző variánsai vannak, különböző értelmezési hangsúlyokkal. Gönczi és Ilka története mese, megtörtént eset, melyet a faluban mesélnek; a mesei narratíva Dénes nézőpontú a regényben.

Érdekes a Krisztina ténsasszony temetéséről szóló fejezetben, hogy Dénes, miközben a szekérrel halad, a szekéren lévő hordóba kívánkozik: a hordóba zárt gyermek története egy erdélyi népmese motívumának elbeszélés-szerkezeti eleme, a *Dió Dénes*é, melyben a cserefa hordóba zárt kisfiú furfangos eszével kimenekül ideiglenes börtönéből. A fiú büntetésből kerül a hordóba, ám onnan egy más látószögből kénytelen szemlélni a világot, és a görög bölcs, Diogenész eszességéhez hasonlóan, rájön a megoldásra, hogyan szabadulhat meg:

„Gönczi Dénes azon a golyvás-ködös novemberi reggelen, amint a hátát az új hordónak vetve a városon végigszekerezett, egyszer csak arra gondolt bágyadt-játékosan, hogy most talán jobb volna belül lenni ennek a hatalmas edénynek a dongáin, abroncsain. A lovak, *ó, ezek mindig tudják, milyen rakománnyal hol kell megálljanak. Csak rostokolnának a kisasszony kapuja előtt, s addig dobbantanának, kapálnák a sódert, míg ki nem nézne az ablakon. És engem nem látna ott a szekéren, sem a lovak előtt. […] Mérgibe a kisasszony dúlna-fúlna, de aztán csak kinyitná a kaput, megfogná a táltosok kantárszárát – nem fél tőlük, az már igaz – s bevezetné az udvarra a gazdátlan fogatot.*

Oszt közben megjönne a temetkezési vállalkozó, hozná a koporsót, a szegény Krisztina ténsasszonyét. Tölgyfa hordó meg tölgyfa koporsó; jól megférünk majd egymással a tágas udvaron. A ténsasszonyt kivinnék a Kápolnán, engem meg alágurítanának a pincébe. Kinek ahogy dukál.”[717]

293. A szőlőhegy gerincén megy végig, *bár jöttem volna szekérrel. Nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat.*[718]

294. *Valaki még ebben a faluban látta, mások a hetedik határban, a lovaknak szárnyuk volt, mesélnék, a szél vitte őket, nem egyéb.* [719]

[717] [2002[5]] 102.
[718] [1977] 160.
[719] [2002[5]] 132.

Valaki még ebben a faluban látta, mások a hetedik határban, a lovaknak szárnyuk volt, mesélték, a szél vitte őket, nem egyéb.[720]

A kiemelt részletek a Dénes fokalizációjú történetmesélésben szerepelnek. A 294. citátum érdekessége, hogy Gönczi köré szőtt mesés történetet maga a szereplő konstruálja meg, így a *mesélnék* alapszövegben és a *mesélték* javított változatban szereplő kifejezések között eltérés érzékelhető.

Az alapszövegben a szereplő belső beszédébe, mely feltételes módú igékkel van tele (repül*né*nek, lát*ná*, hin*né*), beékelt rész az idézett, újságcímre emlékeztető mondat, mely után azonban az elbeszélés múlt idejűvé válik (látta, szárnyuk volt, vitte, sodort), ezért lehetséges a két igealak-változat. Az első esetben a feltételes módú igével a szereplő képzeleti tevékenységét, a történet lehetséges létét, így a történetre reflektáló szereplői hozzáállást hangsúlyozza a narrátor. A javított változatban a múlt idejű alak igazodik a mondat többi verbumához, a történet elmesélt és terjesztett létét emeli ki.

103. Dénes egyetlen históriát sem fog paraszti hallgatóságának elmondani, mely a hallottakon derülni, megrendülni, okulni kíván.[721]

Dénes egyetlen históriát sem fog paraszti hallgatóságának elmondani, mely a mesén derülni, megrendülni, okulni kíván.[722]

129. Képzelem, Dénes, miket gondolhatott felőlem. De ezért még nem lett volna muszáj elfutni [erről a földrészről].[723]

Képzelem, Dénes, miket gondolhatott felőlem. De ezért még nem lett volna muszáj világgá menni.[724]

167. De tűnjön már végre, míg] Ilka reá nem szabadítja felnőttekké támasztott testvéreit. [Ha megidézi őket, bizonnyal, mint mesebeli óriások teremnek itt], magasak, mint a Simonffyak, [anyja testvérei, és] vállasok, mint a Szendyek.[725]

Merthogy Ilka egyszer csak felnőttekké támasztotta rég holt testvéreit. Magasak, mint a Simonffyak, vállasok, mint a Szendyek.[726]

---

[720] [2002[5]] 132.
[721] [1977] 45.
[722] [2002[5]] 38.
[723] [1977] 55
[724] [2002[5]] 47.
[725] [1977] 81.
[726] [2002[5]] 66.

688. De nízem én mindenütt, mer a pap azt mondta, ott van Dénes, ahol a fehérliliom pirosra változik.

[Ez olyan, mint valami tündérmese.] Vagy boszorkányhistória. Afféle bűbájoskodás.[727]

De nízem én mindenütt, mer a pap azt mondta, ott van Dénes, ahol a fehérliliom pirosra változik.

Vagy boszorkányhistória. Afféle bűbájoskodás.[728]

677. *Még szerencse, hogy a magamfajta boszorkányokat el lehet hajtani.* […] *Menjen a nagy francba, én vagyok a boszorka, énrám nem kell gondja legyen.*[729]

Még szerencse, hogy a magamfajta boszorkányokat el lehet kergetni. […] *Menjen a nagy francba, én vagyok a boszorka, énrám nem kell hogy gondja legyen.*[730]

A mesei narratívára vonatkozó utalásokat törli a szövegből a szerző, azonban a boszorkányhistóriát nem: ennek az az érdekessége, hogy Ilka őrült pillanataiban magát boszorkányként azonosítja. Az elbeszélő Dénes hangkölcsönzésébe is beleírja a boszorkány-motívumot: „Bár történne vele valami boszorkányság, gondolta, hogy egyszerre csak elváltozzék körülötte minden, s ő a világ másik végén támassza ebben az istállóban a szénaleeresztőt."[731] A boszorkánymotívum vizsgálatát Molnár Gábor Tamás tanulmányában a regény fikciós eljárásának középpontjába emeli.

263. Péter is hallotta. [„Ilka kisasszony!"] Indulna visszafele. Aztán mégis benyitja a présház ajtaját, s úgy áll a küszöbön jó ideig. [„Hívtam, Dénes."] A kisasszony a fal mellett fekszik, keze a kontyos tarkója alatt, nem is néz feléje. „Jöjjön hát, Dénes." [Ezt halkabban mondja, türelmetlenebb.] Nem emlékszik már, mit gondolt akkor, talán azt, hogy a kisasszony rosszul érzi magát.[732]

Péter is hallotta. Indulna visszafele. Aztán mégis benyitja a présház ajtaját, s úgy áll a küszöbön jó ideig. A kisasszony a fal mellett fekszik, keze a kontyos tarkója alatt, nem is néz feléje. „Jöjjön hát, Dénes." Nem emlékszik már, mit gondolt akkor, talán azt, hogy a kisasszony rosszul érzi magát.[733]

A citátumból két szereplői szólam (egy Dénesé, egy Ilkáé) és egy elbeszélői hozzátoldás is kikerül: a szöveg, azon túl, hogy rövidebb lesz, az első együttlét előtti

[727] [1977] 429.
[728] [2002[5]] 365.
[729] [1977] 422.
[730] [2002[5]] 359.
[731] [2002[5]] 69-70.
[732] [1977] 145.
[733] [2002[5]] 120.

perceket rögzíti. A Dénest többször is magához szólító, már-már parancsoló hangnemű lány és a hezitáló, ám engedelmes napszámos mezaliansza bontakozik ki ebből a részletből, és ez arról tanúskodik, hogy a kapcsolatot Ilka kezdeményezte és non-verbális jelekkel tartotta fenn. A non-verbális jelek értelmezésének bizonytalanságára utal az a részlet is, amelyben a koporsó földbe helyezése alkalmával Dénes Ilka mimikáját próbálja dekódolni:

„Körbenéz a mozgolódó gyülekezeten, meglátja Dénest, szemét lassan összevonja, villantja, talán csak emlékeztetni akarja, ne felejtsen el szólni Marinak, hogy jövő héten meszelni kell. Vagy ki tudja, mit akar szeme rebbentésével mondani. Lehet, csupán annyit, látta Dénest, jól van, köszöni, hogy ő is elkísérte utolsó útjára anyját, özvegy Szendy Krisztinát.[734]

A paraszt-polgárlány mezaliansz mögött az erősebb joga is feltűnik (Platón *Gorgiász* című dialógusában van szó erről a kérdésről): hatalmi kérdés is, hogy Szendy Ilka megtehette alkalmazottjával, amit végül megtett. A regényszöveg Ilkához köthető szólamai arról tanúskodnak, hogy Ilka nem sokat tudott Gönczíről, az egrestelkiek világáról, így okkal félt tőlük. A félelem pedig Ilka motivációs bázisának jelentékeny hajtóereje, amennyiben számos cselekedete mögött feltételezhetően jelen van. A regénynyelv metaforikus rétegének közkedvelt motívuma a küszöbátlépés, mely nemcsak az élő-halott szféra, hanem a tiltott viszony alakulásának metaforája is.

285. Attól félnek hát az ükapák, hogy ezek a vánszorgók onnan fentről szétnéznek majd e körben hánykolódó dombvilágon, hogy más hazát szemeljenek ki maguknak, elvonuljanak innen a töredezett hegylánc meg szőlőkaréj alól? [735]

Attól félnek hát az ükapák, hogy ezek a vánszorgók onnan fentről szemeznek majd e körben hánykolódó dombvilágon, hogy más hazát szemeljenek ki maguknak, elvonuljanak innen a töredezett hegylánc meg szőlőkaréj alól? [736]

359. Félt kimenni, hogy szétnézzen, félt, hogy az istállót lángokban látja, vagy tán valamelyik szomszéd háza, csűrje ég. [737]

Félt kimenni, hogy szemezzen, félt, hogy az istállót lángokban látja, vagy tán valamelyik szomszéd háza, csűrje ég. [738]

[734] [1977=2002^5] 158, 130.
[735] [1977] 157.
[736] [2002^5] 129.
[737] [1977] 200.
[738] [2002^5] 165.

A javításban Dénes nézőpontja érvényesül, amikor két egymástól különböző szöveghelyen lévő szót hasonlóan ír át a szerző.

293. A szőlőhegy gerincén megy végig, *bár jöttem volna szekérrel. Nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat.*[739]

A szőlőhegy gerincén megy végig - *bár jöttem volna szekérrel. Nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat.* [740]

Az átírás szemléletesen megmutatja, hogy az elbeszélői rész és a szereplői szólam egy mondaton belül is változhat: a szerkesztő, a betűtípus különbözősségén túl, a kötőjel használatával is nyomatékosítja ezt.

690. Ilka is lement az udvarra, s miután az asszony a vizsgálódását befejezte, megállt mellette. [741]

Ilka is lement az udvarra, s miután az asszony a vizslatást befejezte, megállt mellette.[742]

A rokon értelmű alak cseréjében az elbeszélő Ilka közeli nézőpontját érvényesíti, amennyiben a *vizslatás* kifejezés Ilka rosszalló, elítélő véleményét sugallja Mari tevékenységéről.

163. A rendnek akkor, ott, mivel még szilárd volt a foglalata, csak arra volt gondja, hogy ki túl kerül a törvények korlátain, az zuhanjon is. [Igaz, e rendből későbbi korokra alig maradt föllelhető töredék, de ez is érthető, hiszen felbomlott az életforma – a posztóványoló, bőrcserző, szőlőhegyek préskosarában sajtoló -, az a bizonyos foglalat, melyet szinte maradék nélkül elrámoltak útjukból a későbbi évtizedek. Új jelenek, más rendet kicsikaró más idők. De ezekre a későbbi emberöltőkre sem válhatott] Szendy Ilka és Gönczi Dénes története [tanulsághordozó példává, és ez is nyilvánvaló, hiszen jelenük rendje], mivel nem tudódott ki a lány cselekedete, [nem akadhatott fönn rajta, még bár értetlenkedőn sem, és így nem is rögzítette legalább mint kósza esetet.] Bár a törvények szerint való élés vagy annak elvetése „emberi gondja" más rendeknek, sőt a mindenkorinak is, Szendy Ilka történetén ezért mi [még]is eltöprenghetünk.[743]

[739] [1977] 160.
[740] [2002[5]] 132.
[741] [1977] 430.
[742] [2002[5]] 366.
[743] [1977] 76.

Mi több, annak a rendnek akkor, ott, még oly szilárd volt a foglalata, hogy szeme se rebbent, amikor ítélkezett; s így „volt gondja rá”: ha valaki túl kerül a törvények korlátain, az zuhanjon is – ám mindez hiába, ugyanis Szendy Ilka és Gönczi Dénes története emberöltőkre ismeretlen maradt, mivel nem tudódott ki a lány cselekedete. Bár a törvények szerint való élés vagy annak elvetése „emberi gondja” más rendeknek, sőt a mindenkorinak is, Szendy Ilka sorsán ezért mi is eltöprenghetünk.[744]

A részletben érdekes húzást figyelhetünk meg, hiszen a szerző Ilka és Gönczi szerelmi történetére reflektálva azon elmélkedik, hogy ez a rendhagyó gyilkosság jogi értelemben nem lett rögzítve. Ennek a húzásnak a jelentősége, hogy a jogi végzettségű Szilágyi érzékenységét mutatja, és ez a szerzővel készült interjúkban is megfogalmazódott: az izgatta a szerzőt, hogy a törvény által nem büntetett bűnös hogyan bűnhődik meg tettéért. Innen szemlélve kiemelkedik a recepcióban Kiss Anna tanulmánya, mely az Ilka által elkövetett gyilkosságot mint jogi esetet értékeli, és családon belüli erőszaktevésként írja le.[745]

Figyelemre érdemes továbbá a regény narrációja szempontjából, hogy az *Ilka történetén* birtokos szerkezetet a szerző *Ilka sorsán*ra javítja. Szilágyi szövegeinek egyik toposzáról van szó, hiszen már a *Sorskovács* novelláskötet elbeszéléseinek alaptémája volt ez, így a javítás más szövegekkel összefüggésben is értelmezhető.[746] Értelmezhető azonban úgy is, hogy az Ilka történetén való töprengés az elbeszélő által olvasó elé tárt eseménysor összeszerkesztettségén való elgondolkodást is jelentheti, ezáltal önreflexív olvasást kínál fel. Az Ilka sorsán való merengés ezzel szemben, mivel az életesemények az Isten által elrendelt sors beteljesítését szolgálják, azok reprezentációja, és mivel ezt csak az elbeszélő ismeri, ezzel az olvasói identifikáció lehetőségeit szűkíti, kizárja a történet parabolaként való olvashatóságát.

Szendy Ilka és Gönczi Dénes történetét a kriminalisztikai esettanulmányon túl összeköti a megörökítést végző elbeszélői tekintet, a szem és a fényképezőgép lencséjének azonossága, mely előtt pőrén állunk mi is, olvasók:

---

[744] [2002[5]] 64.

[745] Vö. Dr. KISS Anna, *Büntetlenül maradt bűnök: Gondolatok a jogos védelemről és a családon belüli erőszakról, Németh László: Iszony, Szilágyi István: Kő hull apadó kútba és Arany János: Ágnes asszony című műve alapján*= Dr. K. A., *Bűnbe esett irodalmi hősök*, Art Media, Budapest, 2008, 43.

[746] A kötetben szereplő elbeszéléscímek (*Te kis sorskovács, Szerencsekerék*) eléggé explicit formában, a *Jámbor vadak* elbeszéléskötet írásainál a szereplők értékelése során (a novelláskötet alakjai társtalan hősök, akik „a kiismerhetetlen nagy ellenlábassal, a sorssal kerülnek szembe.”) kerül központba ez a motívum. A szilágyis sors-toposz – a *szerencse* szó etimológiája szerint is a ’sors, véletlen’ jelentésben szerepel - végigkíséri az egész életművet, változó hangsúllyal jelenik meg a *Kő hull apadó kútba* és a *Hollóidő* szövegvilágában.

„Amilyen szívesen lapozom a fényképalbumokat, annyira gyűlölöm a rólam készült fényképeket. Mintha valahányszor gyalázatos szemérmetlenségre kényszerítene a rámszegeződő lencse, melynek passzív kiszolgáltatottja vagyok. És ezen az sem változtat, ha észrevétlen lopja meg a köröttem csellengő vagy reám áporodott pillanatot, melyet aztán a múló jelenvalóra dermeszt. Talán, ha nem ugyanazt a technikát használja a kriminalisztika is…"[747]

5. A képi alakulatok vizsgálata a *Kő hull apadó kútba* című regényben

Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényéről napjainkig számos méltatás látott napvilágot. Bár a közelmúltban született értékelések az egykorú kritikák által kiemelt főbb értelmezési irányok árnyaltabb újragondolására törekszenek, alig találunk olyan kísérleteket, amelyek egy-egy problémakör artikuláltabb kifejtésére vagy átfogóbb olvasatok létrehozására vállalkoztak volna. A recepciónak ehhez a hiányosságához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy a *Kő hull apadó kútba* sűrű szövésű szöveghálója bizonyos szempontból ellenáll az ilyen törekvéseknek: a regény recepció által is sokszor érintett narratív-motivikus rétegzettsége számos lehetőséget kínál egymástól lényegesen különböző értékelésekre, emellett olyan megközelítésmódok érvényesítésére is, amelyek egyedi motívumok kiemelésével közelítenek a regényhez.

Az egykorú kritikákban kiemelt és a későbbi recepcióban ismételten előkerülő témák közé tartozik a fejedelem alakjához kötődő motívumrendszer vizsgálata. Bár e motivika jelentőségét a szakirodalom is kellőképpen hangsúlyozta, erről sem született olyan elemzés, amely e motívum szövegbeli változékonyságára hívta volna fel a figyelmet, s a mű poétikai megformáltságában betöltött szerepére rákérdezett volna. Pedig az értelmezések alternatív javaslatai alapján erre minden bizonnyal lehetőség kínálkozhat. Doktori dolgozatom fejezete a recepció fejedelem-motívumot érintő vizsgálódásaihoz kíván további észrevételekkel hozzájárulni. Feltevésem szerint a regénybeli fejedelem-kép nem egyszerűen a kép mint képzőművészeti alkotás irodalmi műben való tematizálásának romantika óta közkedvelt topológiáját eleveníti fel, hanem a kép funkciójának tisztázására is javaslatokat kínál. Egy ilyen feltevés olyan elméleti szempontok bevonását teszi szükségessé, amelyek a szöveg és a kép

[747] Vö. *„A még meglevő relikviákat", Szilágyi István= Túlélő képek: Kántor László íróportréi, 34 erdélyi író vallomása,* szerkesztette KÁNTOR Lajos, 1989, Művelődési Minisztérium, 103.

mint médium közös alapjának tekinthető „képiség”[748] kérdéséhez, illetve a médiumok közötti átjárhatóság problémájához kapcsolódnak.

A fejedelem-ábrázolással a kép különböző mediális hordozókhoz kötött felbukkanásai kapcsolódnak össze, amelyeket „optikai vezérmotívumoknak” neveztem el. A terminust Friedrich Kittler használja *Optikai médiumok* című könyvében, amely a technikai médiumok történeti vizsgálatát követi nyomon. A szerző szerint a 19. században a fotográfia megjelenése az irodalom képalkotás-és írásmódját sem hagyta érintetlenül, ugyanis e technikai médium jegyében az irodalom: „már nem csupán belső képeket állít elő [...], elkezd olyan objektív és konzisztens optikai vezérmotívumokat beépíteni, amelyeket később problémamentesen meg lehet filmesíteni.”[749] Szilágyi regényében a fejedelemábrázolás vizuális médiumainak változatai (festmény, fénykép, dagerrotípia, mozgókép) a narratív struktúra egészének alakulását is befolyásolják.

A képi alakulatok vizsgálatához fontos szempontokkal járult hozzá Jonathan Crary *A megfigyelő módszerei* című munkája is[750]. A szerző arra keresi a választ, hogy a 19. századtól kezdődően a test, illetve az intézményes és diszkurzív hatalom közötti újfajta kapcsolatok hogyan definiálták újra a megfigyelő alany státuszát. Szilágyi regényében a különböző képi médiumok segítségével jól követhetőek azok a technikai változások, amelyek a megfigyelő szubjektum folyton változó képét is megjelenítik. A szubjektum így egyszerre történelmi terméke és színtere a szubjektummá tétel bizonyos gyakorlatainak, technikáinak, intézményeinek, eljárásainak.

A fejedelem-motívumot a kritikák többek között a regény időszemléletével, a fikcióteremtés, illetve a prózanyelv rétegzettségével hozták összefüggésbe. Az első méltatások a fejedelem alakját elsősorban Szendy Ilka Gönczi Déneshez fűződő szerelmének beteljesüléséhez szükséges eszközként, a virtuálisan jelenvaló múlt megtestesüléseként[751] vagy az Ilka teremtette fiktív világot és a külső valóságot összekötő elemként[752] határozták meg. Marosi Péter egyik megjegyzése, amely szerint a fejedelem-kép a regény „gyengéje” és Dénes alakja „idegen test a

[748] Gottfried BOEHM, *A kép hermeneutikájához*, ford. EIFERT Anna, Athenaeum, 1993/4, 96.
[749] Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KELEMEN Pál, Bp., Magyar Műhely – Ráció, 2005, 147.
[750] Jonathan CRARY, *A megfigyelő módszerei*, ford. LUKÁCS Ágnes, Bp., Osiris, 1999, 15.
[751] BRETTER György, *i.m.,*345.
[752] THOMKA Beáta, *i.m.,*927-928.

konstrukcióban” [753] akár a medialitás problémakörét is érintheti. Thomka Beáta kortárs értékelésében megállapítja: „a fejedelem képe a regénynek külön képrendszerét teremti meg, amely a cselekménystruktúra alakulására is hatással van.”[754] Szirák Péter tanulmánya[755] lényeges megfigyeléseket tesz a Szilágyi-olvasás jellegzetességeiről. A szerző szerint a fejedelem-kép mint regénybe épülő emblematikus struktúra jelenik meg, így a képiség problémája, az embléma kevert műfajiságából kifolyólag, a médiumok közti fordíthatóság problémájával is összefüggésbe kerülhet; nem is szólva arról, hogy Szilágyi regényében az embléma példázatosságot, tanító célzatosságot hordozó pragmatikai szerepe is kiemelődhet.

A regényről készült reflexiók figyelembevételével, kép és szöveg viszonyát tekintve a Szilágyi-regényben megjelenő fejedelemkép értelmezésének két lehetősége adódhat aszerint, hogy a képleírást a kép és szöveg keresztmetszetében elhelyezkedő trópus, az ekphraszisz retorikai alakzataként vagy narratív egységként tételezzük. A képleírás mint a narratív struktúra ritmikusan visszatérő eleme a regény elbeszélés-technikáját sajátos módon befolyásolja: mivel a regény metaforikus jelentésrétegének egyik lényeges eleme,[756] a történet metonimikus eseményláncát sorozatosan megtöri, így szerepe nem választható el szorosan a kép ekphrasztikus funkciójától. Szirák Péter megfigyelését követve, ha a fejedelemkép emblematikus struktúrát képes létrehozni, akkor a szöveges képleírás, az ekphraszisz funkciója az, hogy az embléma képi összetevőjét helyettesítse, így a befogadói képzelet kiegészíti, illetve újrarendezi a kép alkotóelemeit.[757]

A regény húzott változatában feltűnően nagy számban találtam olyan szövegrészeket, melyek a szövegbe íródott képi médiumokat rögzítik, és amelyeket a szerző az átjavított verzióban megváltoztatott. A Rákóczi fejedelmet ábrázoló reprodukció leírásai a javított kiadásban rövidültek. Miután a recepció ezeket a narratív struktúrába beékelt részeket sok esetben a regény szerkezeti gyengeségeként értékelte, ezért érdekes lehet, hogy a szerző milyen mértékben alakította át a szövegben többször felidézett képleírás-részletet. Érdemes ebben a fejezetben azokat

[753] MAROSI Péter, *Édenkert kősivatagja*, 58. Amit Marosi kifogásol, az lényegében az, hogy a kép nem válik a narratív struktúra szerves részévé. Hasonló észrevételt tesz a magyarországi recenzens, Kabdebó Lóránt is. Vö. KABDEBÓ Lóránt, *i.m.*, 112.
[754] THOMKA, *i.m.*, 926.
[755] SZIRÁK Péter, *i.m.,* 100.
[756] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Kő hull apadó kútba*, Kritika, 1976/3, 22.
[757] Helena M. ARDHOLM, *The Emblem and the Emblematic Habit of Mind: Questions of Origin, Theory and Function* = H. M. A., *The Emblem and the Emblematic Habit of Mind in Jane Eyre and Wuthering Heights,* Göteborg, Acta Universitas Gothoburgensis, 1999, 34.

a szövegfragmentumokat is kiemelni, amelyekben a szereplők egymás közti viszonyrendszerének jelölője, a Másik tekintete mint vizuális visszatükröző felület jelenik meg.

Azokat a szövegrészeket, melyekben jelentős változtatás történt a húzott verzióban, mindkét változatban közlöm, amelyben azonban nem, ott az alapszöveget vettem alapul: amennyiben megszámoztam őket, úgy a mellékletből visszakereshetők, a kisebb változtatások ott olvashatóak, a nem számozott szövegrészek nincsenek a mellékletben, azokon a szerző nem javított, az alapszöveggel megegyeznek. Ennek a textológiai fejezetnek a végén értékelem a teljes átírt regényváltozatot, az alapszöveg és az átírt verzió összehasonlítási tapasztalatait.

1.„Fejedelmeket támaszthat paraszti szerelmes indulat…”

A regényvilágra „ablakot nyitó” fejedelmi alak szerepeltetése, a regénytörténet „előbeszédeként”, keretbe foglalja az olvasó számára még ismeretlen történetet. A múltba távolított fejedelem alakjával a „megfosztatás” aktusa kapcsolódik össze, amely az “azon a kora tavaszi éjszakán” időindexszel konkretizálódik. Az csak később bomlik ki a jelenetező elbeszélésegységekből, hogy a fejedelem egy kép része, amely Szendy Ilka szobája falát díszíti, és amelyet elsőként Gönczi Dénessel együtt említ az elbeszélő:

33. és 36. Az egyik szemhéj elbillent eresz, a lány azt követi, hova látna Gönczi Dénes, ha láthatna most. Vagy azt, hogy utolsó pillanataiban nézése mire esett. Az ággyal szemben lévő falon, az udvarra néző ablak mellett ott függ a fejedelem képe. A félig nyitott szem tükrére utolszor talán ez a kép került. Talán átkozta; [de] lehet, észre sem vette – egyre megy. A fejedelmi ember [távolba emeli medvebőr süvegét, országnagy gondja van], cifra asszonytól búcsúzkodik; a póri sarj kínja nem érheti el. Számkivetettségben is főrendek, katonák követik. […] Újra a képet nézte, a fejedelemét. *Nem osztozhattál ugye, pedig csak vele lehettem veled. Csak az övéként lehettem a tied.* – Képzelte-e, hogy így szól, vagy perelt is félhangosan? Kihulló mozdulatokkal végigsimított a Gönczi Dénest takaró töretlen gyolcson, mintha keresné, ott van-e.”[758]

Az egyik szemhéj elbillent eresz, a lány azt követi, hova látna Gönczi Dénes, ha láthatna most. Vagy azt, hogy utolsó pillanataiban nézése mire esett. Az ággyal szemben lévő falon, az udvarra néző ablak mellett ott függ a fejedelem képe. A félig nyitott szem tükrére

[758] [1977] 16-17.

utolszor talán ez a kép került. Talán átkozta; lehet, észre sem vette – egyre megy. A fejedelmi ember cifra asszonytól búcsúzkodik; a pári sarj kínja nem érheti el. Számkivetettségben is főrendek, katonák követik. […] Újra a képet nézte, a fejedelemét. *Nem osztozhattál ugye, pedig csak vele lehettem veled. Csak az övéként lehettem a tied.* – Képzelte-e, hogy így szól, vagy hangosan perelt vele? Kihulló mozdulatokkal végigsimított a Gönczi Dénest borító töretlen gyolcson, mintha keresné, ott van-e."[759]

A citált szövegrész kezdő mondatai a látás elsődlegességét emelik ki. A halott férfi tekintete a gyilkosság megoldásában kulcsfontosságú nyomként azonosítható, amely emblematikus erejű a bűnös eldöntésében, valamint a tükröződések játékában a szereplők identifikációs folyamataihoz is kapcsolható: a halott Gönczi Dénes a szemében tükröződő fejedelem búcsúzó képével vesz búcsút, lép ki az elbeszélt világból, hogy helyét végérvényesen a fejedelem vegye át. Testét egy képre cseréli,[760] ezen keresztül maradhat élő a hősnő számára. Ez a kölcsönviszony Szendy Ilka esetében azt jelenti, hogy a kép által tudja halottait (és magát) életben tartani: „*Látod, én el tudtam búcsúzni tőled minden rákészülés nélkül. Vagy hát azóta is azt teszem? Tán míg élek, búcsúzkodom.*"[761] A búcsúzás aktusa egybeesik a fejedelemképen megelevenedett búcsú képével, Gönczi Dénes Amerikába vándorlása tehát motivikusan megfeleltethető a fejedelem elutazásának.

A keretbe foglalt fejedelem Szendy Krisztina halálának éjszakáján elevenedik meg, amikor Ilka ágyába fogadja Gönczit. Az első együttlét az élők és holtak világának határát átlépő szimbolikus aktus, amely a két szféra belső harmóniáját veszélyezteti: a halállal az élők világának szociális rendje megbomlik, a halott háza a szociális halál centrumává válik.[762]

Ilka, aki anyja halálával kikerül a társadalmi cselekvések köréből, kapcsolatot teremt az utolsó erdélyi uralkodó, II. Rákóczi Ferenc olajnyomatos képével. A fejedelemkép, amelyet az élők és holtak világának határmezsgyéjén álló Ilka tart ellenőrzése alatt, a hősnő szexuális életének eszköze; „vizuális" pótlék,[763] amely a Dénessel való együttlétben válik valóságossá és a későbbiekben végigkíséri Ilka életét. A fejedelemkép így olyan köztes térben foglal helyet, amely Szendy Ilka és a

[759] [2002[5]] 14.
[760] Hans BELTING, *Test – kép – médium* = H. B., *Képantropológia: Képtudományi vázlatok*, ford. KELEMEN Pál, Bp., Kijárat, 2003, 32.
[761] [1977] 279.
[762] Thomas H. MACHO, *A hiányzás botránya: Gondolatok a halál térbeli rendjéről*, ford. BALOGH István = *Antropológia az ember halála után*, szerk. Dietmar KAMPER, Christoph WULF, Bp., Jószöveg Műhely, 1998, 84.
[763] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *i.m.*, 22.

világ közé ékelődik,[764] s az én önértelmezésének lényeges elemé válik. A fejedelmet ábrázoló festmény a képnéző-olvasó számára ezért sohasem annak deskriptív, leíró aktusában realizálódik, hanem az én-mozgások változásait követi és az ekphraszisz dinamizmusába oldódik:

137. A lány úgy állt meg a fejedelem képe előtt odabent, mintha az hirtelen magához parancsolta volna kopott tekintetével. Talán addig is őt követte, amíg rendezte a szobát. [Amint a kép fele fordult, a két szem felfénylett a medvebőr süveg alatt. Szendy Ilka úgy érezte, nagyon rég őrajta csügg ez a nézés, anélkül, hogy valaha is találkozott volna vele.] Messze, a kép mélyén a gondosan nyírt bokrok mögött a lovak fölkapják a fejüket, toporzékolni kezdenek, két apród akaszkodik kötőfékjükre s bevonszolja őket a fák alá. Aztán mozdult és előrébb lépett a fejedelem, majd nagyúri elgyámoltalanodással ugyan, de mégis megindult a lány felé.
[…] Csak a fejedelem jön őfelé, [vállát érő haja rezdült az erőfeszítéstől, dereka merev volt], mintha a talpa alá [festett] sétány kavicsa indult volna meg vele.[…] Erre Szendy Ilka elijedt a kép elől, s az ágyra dobta magát. De [hiába hagyta abba] a furcsa, régi ember [bámulását, hiába fúrta volna arcát a párnába is], az küszködve tovább közelgett, [s amint az ágyról fölpillantott], mára medvebőr süveg is mögötte lebegett, valahol a semmit rácsozó vitézkötés fölött. [765]

A lány úgy állt meg a fejedelem képe előtt odabent, mintha az hirtelen magához parancsolta volna kopott tekintetével. Talán addig is őt követte, amíg rendezte a szobát. Messze, a kép mélyén a gondosan nyírt bokrok mögött a lovak fölkapják a fejüket, toporzékolni kezdenek, két apród akaszkodik kötőfékjükre s bevonszolja őket a fák alá. Aztán mozdult és előrébb lépett a fejedelem, majd nagyúri elgyámoltalanodással ugyan, de mégis megindult a lány felé. […] Csak a fejedelem jön őfelé, mintha a talpa alatt a sétány kavicsa indult volna meg vele.[…] Erre Szendy Ilka elijedt a kép elől, s az ágyra dobta magát. De a furcsa, régi ember küszködve tovább közelgett, már a medvebőr süveg is mögötte lebegett, valahol a semmit rácsozó vitézkötés fölött. [766]

A képleírásból a szerző kitörli a képnézés tapasztalatának alapvető mozzanatát, a tekintet erejét (a kaszáló férfiak utáni leskelődés Ilka szexuális életéhez tartozó cselekvés). Nemcsak a kép befogadásában van szerepe a tekintet erejének, hanem a képi médiumokkal összefüggésben is: a tekintet találkozása a Másikkal való kapcsolatfelvétel első non-verbális jelzése. Ilka képzeleti világában a fejedelem elmozdulása megbontja a képi struktúrát, és a háttér előtér síkját távolítja egymástól.

[764] Hans BELTING, *i.m.*, 251.
[765] [1977] 59.
[766] [2002[5]] 50-51.

A távolság felszámolása szimbolikusan Ilka és Gönczi kapcsolatának feloldhatatlan társadalmi különbségére is utal.

A képleírás alapján feltételezhető, hogy az alkotás egy közismert Rákóczi-ábrázolás, amely a fejedelem kultuszának ébrentartását biztosította.[767] A reprodukcióknak Mányoki Ádám festménye szolgált mintául, amelyet országszerte terjesztettek. A regényben felidézett nyomat a népi ideálként ábrázolt fejedelem búcsúját örökíti meg, aki asszonyával, két kuruc vitézzel és egy kutyával áll egy kőkerítéses kastély előtt.[768] A fejedelem azonban nemcsak búcsúzó hadúrként elevenedik meg a regényben, hanem mint csatából hazatérő, felkötött karú, sebesült alak is.

A képleírás a szakirodalomban is említett, párban árusított olajnyomat létét látszik alátámasztani - az egyik az elválást, a másik a megérkezést megörökítő kép formájában. Rákóczi megjelenítése jelzi, hogy a regény feltehetően több, egymástól regionálisan is jól elkülöníthető Rákóczi-képet mos egybe: a történelmi alak egyszer óriásként, egyszer lovagi eszményként, vagy barokk fejedelmi ranggal és vagyoni méltósággal ellátott szabadsághős alakjában bukkan fel a szövegben. [769]

139. A másik pedig, a valótlanul igazi egyre közelebb ér, messze elmarad mögötte a képkeret. Hiába kapkod most már utána fejedelemasszony, értetlenkedő agár, hiába prüszkölnek apródok kötőfékjén a lovak, kiszabadult onnan, s már itt jár valahol. […] És Ilkának így jó volt, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelememberre, Gönczi Dénes gerendaválla fölött. Mert a valótlanul igazi közelgett rendületlenül, drága míves kardja himbálva kísérte, egyéb cicomái lemaradtak, fehér gyolcsing vakított rajta, lobogott barna haja, már annyi holmi sem fedte, mint szüreti bálozó legényeket. Oly közel járt, ha karját érte nyújthatná, elérné talán."[770]

Az idézett képleírás a háttér-előtér kontrasztját teremti meg, amely a szem optikai fókuszáló képességével rokon működést feltételez. A közel-távol perspektívaváltásai az elbeszélő „operatőri" mozgását követik, amely összekapcsolódik a képnézői nézőponttal. Ilka és Gönczi szeretkezését felidéző kép továbbíródik, az ekphraszisz a szerelmi aktus barokk képeként jelenítődik meg:

---

[767] A kép a népi hiedelemvilágban az ismeretszerzés forrása. Vö. Stefan HAAS, *Vom Schreiben in Bildern: Visualität, Narrativität und digitale Medien in den historischen Wissenschaften,* Zeitenblicke 5, 2006/3, http://www.zeitenblicke.de/2006/3/Haas/index_html, letöltés dátuma: 2008. 08. 09.

[768] *Fordulj kedves lovam...: Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*, szerk. FERENCZI Imre, MOLNÁR Mátyás, Vaja, 1972, 767.; valamint MAGYAR Zoltán, *Rákóczi a néphagyományban*, Bp., Osiris, 2000, 334-335.

[769] MAGYAR Zoltán, *i.m.*, 27.

[770] [1977] 61.

372. Aztán a göröngyös váll mögött fölkopárlott az ember háta, csordataposta domb, mely felett megnyílt a szoba sárga-barna gerendabordás ege: látni, várni lehetett. Támasztó nézésétől a lámpafény recsegtette a sötét képkeretet, a messzi barna ember megremegett, elevenedett, szórta le magáról fejedelmi vackait. Így tett, tehetetlenül, e kevés éjszakák mindegyikén. A kutya orra a levegőben fönnakadt, a cifra asszony karja ölelte a semmit, mert az egrestelki parasztember hullámzó háta fele indult az úr, a várt, az életre delejezett. Amint fölért arra a csorda taposta dombra, a derengés mögéje került, majd ahogy táncolni kezdett, a barna gerendás mennyezet magasra szállt. Ott taposott, táncolt a parasztember hátán, mint a malomkövön, mint szegetlenül megszáradt hatalmas kenyéren sarkantyús csizmáival. Hús- és képzeletkavargás-földlökések, egymást kergetők. Más ritmus, más álom veszettje – mintha két évszázad mozdulatlanságát bosszulja táncba – ezerektől lesett és ezerek kedvéért magára kényszerített fenségét vetkőzi – tombol a fejedelem. Forró párában, mocsokban, hűvös, ragyogást-vesztett aranyban, zavaros mustfényben bomolt; taposta, zúzta a parasztot a lány fölött. Aztán meleg folyó árama kezdte ki, s kapta karjaiba a szobát, sodort, forgatott régi szekrényt, derekaljat, ablakkeretet, falakat."[771]

A szoba tere kitágul, a mennyezet mint barokk templomok festett kupolája az ég felé nyitja a tekintetet, a kép pedig olyan szimulákrumként[772] kezd működni, amely a hiány leplezésére szolgál; az „igaz" és „hamis", a „valódi" és „képzeletbeli" közötti különbséget kérdőjelezi meg. Az elbeszélő kupolát „fest meg", amely virtuális teret hoz létre – ebben a mesterségesen kialakított térben pedig az egymásra rétegződött testek szimbolikus elhelyezkedése az uralkodó fejedelem hatalmát jelzi.

281. és 282. Tegnapelőtt este, mikor a kisasszony behívta, ezt a képet nem vette észre a falon. Pedig biztosan itt volt. *Jópofa egy kardos ember. És micsoda kutyája van neki.* Ilyet Dénes eddig képen se látott soha. *Na, akkor még sincs magára a ház. Igaz, az úr most éppen indul valahová. De biztosan otthon hagyja a kutyát. Tán éppen ide készülődik Jajdonba. Ide a torba. Hú, mi lenne itt, ha egyszer csak beállítana közibük. Jól felöltözött, az istállófáját. 'Szen a képen nyár van, lombosak a fák. Melege lehet. De a kutyája, az minden pénzt megér. Na meg a cifra felesége. Az is kikísérte a ház elé. De a fránya asszony mintha vigasztalná valamiért. Mit vannak úgy oda*, gondolta – őt is kikísérte ma délben a Mari a kapu elé. A kutyája is. Éppen úgy álltak ott mellette, mint a képen itt ezek. […] *Vajon mit szólna Ilka kisasszonyhoz a nagyúr? Talán szemet vetne rá* – s már azt is látja, ahogy ettől Béla urat büszkeség tölti el. Aztán megint a cifra asszonyt veszi szemügyre: *Nem hasonlít a*

[771] [1977] 207-208.
[772] Jean BAUDRILLARD, *A szimulákrum elsőbbsége,* ford. GÁNGÓ Gábor = *Testes Könyv I.,* szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc, Szeged, ICTUS-JATE, 1996. Különösen a 162-165. oldalak.

kisasszonyhoz. Szerencsére nem. Dénes maga se érti, miért fontos az most neki, hogy Ilkát a képre ne láthassa rá."[773]

Szendy Ilka fejedelemképhez fűződő kapcsolatát tovább árnyalja a többi szereplő, Gönczi Dénes és Demján Mari képhez való viszonyulása. Szendy Krisztina temetésének napján Gönczi, mielőtt csatlakozna a temetési menethez, betér a szobába, ahol belefeledkezik a kép nézésébe. A fejedelemkép ekphrasztikus leírása itt további elemekkel bővül (nyár, lombos fák). Az életképszerű jelenet valós életre vonatkoztatása hasonlósági relációt teremt, amelyben a fejedelemkép családi tablót idéz. Feltehetően ez a magyarázata annak, hogy bár Gönczi családtagjai behelyettesíthetővé válnak a képen szereplő alakokkal, addig Ilka *nem hasonlít* a fejedelemasszonyra: Gönczi világában Ilka nem lehet a kép része. A történelmi alakot idéző kép Gönczi szemében tehát a mindennapi élethez tartozó mozzanatokba integrálódik: a szőlőkapás egyfelől szorosan a képi látvány leírásaként, másfelől az egyéni élet eseményeinek keretei között értelmezi a képet.

„Úgy bámult a fejedelem képére is, amikor az az árnyékból kikerült, hogy mint rendesen, mikor csudát lát, bekapta a kendője csücskit. Ugyi, kisasszony, azok voltak a szíp emberek. […] Azért azok se voltak éppen olyan szép emberek, mint amilyennek a kép mutatja őket – mondta akkor nekik. Már mért ne lehettek volna ippen olyanok? – erősködött a Mari. – Hogy sikeredhettek vón a kípen szebben, mint amilyenek igazából lehettek? Jól van, Mari. Tán szebbek is voltak, mint ezek itt – mondta az asszony. – A szépségen lehet rontani, de a csúnyát nem hinném, hogy a festő meg tudja szépíteni. Lehet, Mari. Bár azt hiszem, mégis meg tudja szépíteni. A festő huncut ember, azt kezd a képpel, amit akar."[774]

Demján Mari képhez fűződő viszonyáról egy párbeszédből értesülünk. A részlet jól mutatja, hogy Mari a festett kép hitelességét kéri számon az alkotáson (mintha egy fénykép lenne); ami pedig nem enged meg semmiféle eufemisztikus vagy negatív torzítást a képnéző részéről.

2. Festmény versus fénykép és más optikai motívumok

A Rákóczi-képet megjelenítő ekphrasztikus leírás a regény motívumrendszerében a hitelesítő fényképpel kerül ellenpontba. A kétféle médium különbségét egy elbeszélői kommentár érzékelteti:

[773] [1977] 155.
[774] [1977] 165.

185. Talán ott, annak idején, a bujdosás kilátástalanságában kellett volna reávirulnia e leánytekintetnek, oszlatva, hasogatva körülötte az idegenség gomolygó köd-idejét. Akkor bezzeg még nem írtak képet róla. Minek is megörökíteni késői korokra – egy bujdosót? A majdani festő fiatal legény volt, akkor kezdhette tanulni békés, gazdag, messzi országok mestereinél a színkeverést. És bizonyára nem sejtette, hogy megfest majd egy hazatérő fejedelmet a kastélya előtt. De hogyha ifjúkorától erre készült volna is, arra nem gondolhatott, hogy hét emberöltő múlva a képet nyomdai masinák másolják, sokszorosítják, majd hogy az könyvkereskedőnél kapható legyen. Meg, hogy kopott német ruhás zsibárusok árulják vásáros ponyván; csizmadiáknak, falusi nagygazdáknak, félpénzért kínálgatván, valahogy így: »Itt látható á nágy fejedelem.«"[775]

A festmény egyediségében, egyszeri, megismételhetetlen entitásként szembekerül a sokszorosítható fotóval, amely egyfelől objektív és mindig a pillanatot rögzíti a változó világból; másfelől pedig popularizál: minden társadalmi réteg számára elérhetővé teszi a művészi alkotást imitáló reprintet. A fotografikus kép és a reproduktív technikák ennélfogva a hagyományhoz való megváltozott viszonyulást helyezik előtérbe.[776] A fénykép a szereplői identifikáció újabb eszközeként sajátos szerepet tölt be a műben: szerepe a regényben Jajdon lakosaihoz, illetve Szendy Ilka alakjához kapcsolódik. A családi tabló-történelmi kép, illetve a történelmi kép-szentkép analógiája olyan többszörösen összetett identifikációs folyamatot rögzít, amely a mediatizációs eltérések miatt más és más önértelmező stratégiákat hozhat mozgásba:

41. Alighanem a fotográfus róluk készített felvételei alapján képzelték el magukat. Nos annak, mikor a masinája elé ültette őket, volt gondja a beállításra. És a családi meg ipartestületi képeken furcsa módon mintha a történelem nagy alakjaihoz is hasonlítani kellene, hiszen ezeknek a képei szintén ott függtek a szobák falán. Sőt a műhelyekben a falra aggatott szerszámok között is mindenhol ott lógott egy-két csata meg hadvezér. Igen, Jajdonban akkortájt sok száz csata meg sok száz fejedelem élt együtt békességben cérnakáplár szabósegédek meg csirizes suszterinasok seregével. Kaszát egyengető, pörge kalapos, bő gatyás legények meg várból kirohanó, halálra szánt kapitányok képei ebben a városban szentképeket helyettesítettek."[777]

A fénykép a változó világ pillanatát rögzíti: olyan valóságreferencia, amely a következő pillanatban már megszünteti a hasonlóságot azzal, amit rögzített. Így a

[775] [1977] 95.
[776] Walter BENJAMIN, *A fényképezés rövid története*, ford. PÓR Péter = W. B., *Angelus Novus*, Magyar Helikon, 1980, 701.
[777] [1977] 19.

képpel való önazonosság lehetséges tere a múlt – egy pillantás képes ellenőrzése alá vonni a jelen régmúltját. Jajdon lakosai így, egy történelmi képtár részeként, az emlékezet tárgyiasult panoptikumába kerülnek. Olyan saját maguk által megalkotott virtuális világba, ahol a minta-képpel való hasonlóság (a tablóképpel, ezen keresztül a történelmi alakot ábrázolóval) teszi felismerhetővé a mintaképet.[778]

A történelmi kép ennélfogva olyan elsődleges referencia, amely önmagához képest rendezi a hozzá hasonló képeket, ahol a hasonlóság a reprezentáció eszközévé válik. A családi tabló továbbá, amely közvetlenül argumentálja is az ábrázolt cselekményt, a XVIII. századi nagy történelmi festményekkel rokon. A képi hierarchia mögött, a jajdoni iparosvilágot, valamint a történelem csatáit, uralkodóit megjelenítő képek egymás mellé „került" rendjében a szentkép, a két világot egybekapcsolva, néma meditációra ösztönöz:[779] csodálatra, imára és életet megjobbító tettre sarkall. Ezeket a képre adott reakciókat megtaláljuk Szendy Ilka fejedelem-képpel szembeni magatartásában is:

516. Fejezd be végre a búcsúzkodást, míg le nem okádom a fejedelmi szukád. Te fosztottál meg az egyetlen embertől engemet. Mert úgy hitted, amiért neked ármádiád van, teheted. […] Aztán te mutatkoztál általa. Te jöttél meg, mire lerúgta ázott bakancsait. – Levette a képet a konyhakredencről, egyenesítgetni próbálta, simogatta. – Ám küldj mást, parancsold hozzám más emberedet, ha őt elüldözted mellőlem.[…] Vagy ne hagytad volna, hogy a szobámba hívjam a szőlőkapást. Akkor nem követelőznék, hogy ölelhessek még valaha. Ám vitess magadhoz. Úgyis vége már minden háborúdnak. Feladtad váraidat, kastélyodban mások dőzsölnek, asszonyodtól sem hiába búcsúzkodtál oly hosszasan, őt se látod többé soha. Végy magad mellé. Rendelj el innen, tégy velem bármit, csak félszeg legények városában itt ne hagyj. Uram, a gyávák nem tudnak szeretni. Ezeknek van törvényük, egyletük, testületük. A szerelem, az ölelés nem fér össze törvényekkel, nem ismer rendet, szabályokat. […] Visszaállította a képet a dobozok mögé, és már nem látta a rohanó oszlopokat."[780]

A történelmi kép mint a regény képi alakulatainak első számú referense Ilka történetében két jelentős múltbeli történelmi eseményt idéz fel: az 1848-1849-es

[778] Michel FOUCAULT, *Ez nem pipa*, ford. MAHLER Zoltán, Athenaeum,1993/4, 157.
[779] KIBÉDI VARGA Áron, *Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás*, ford. RÓZSAHEGYI Edit, Athenaeum, 1993/4, 169.
[780][1977] 263-264.

szabadságharcot, a fejedelem-képpel pedig a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharcot.[781] Az előbbit képleírás formájában eleveníti meg az elbeszélő:

„A legutolsó véres hadakozás óta, melyhez Jajdonnak köze volt, történetünk idejéig eltelt két emberöltő. A Hidas utcai házban arról is őriztek egy képet Szendy Ilka szülei**,** de az a költözködéskor megrongálódott s fölkerült a padlásra. Ilka nem nagyon szerette azt a képet, mert ahhoz képest, hogy csatateret ábrázolt, túl pedánsan agyusztált és jól vasalt volt a mundér a hadfiakon. Elöl valami főember kalaplevéve imádkozott, és vele együtt megilletődött arccal, csákóját a kezében tartva imádkozott az egész tisztikar, miközben már-már áhítattal bámultak egy hullahegyet. Mögöttük álltak a katonák, azok is mind egy szálig karcsúak, magasak, bajuszosak, nyilván ők voltak a győztesek. A legyőzöttek viszont tépett, félmeztelen emberhalom: mintha saját magukat gyilkolták volna le; úgy látszik, a frissen borotvált, szálegyenes társaságnak csak annyi dolga maradt, hogy elmondjon fölöttük egy imát. Ennek a szabadságharcos csataképnek a hamissága már akkor bántotta, mikor a Hidas utcában gyermeklányként rábámészkodott."[782]

A szabadságharcos csatakép, amelynek hamissága kizárja a kép működőképes fikciós térként való szerepeltetését, a fejedelemről készült olajnyomattal szemben nem képes elfoglalni a kép mediális pozícióját, amelyen keresztül előhívhatók az emlékezet és a képzelet képei; amelyen keresztül a képre vetett pillantás az önmegismerés mozzanatává válik.[783] A csatakép másfelől azért sem funkcionálhat ilyen közvetítő közegként, mert a fotó itt sokkal inkább az emlék eredendő hiányaként,[784] semmint valamely emlékezést előhívó tárgyként realizálódik. Az a hamis családi idill, melyet Ilka néha belelát a fejedelmet ábrázoló olajnyomatba, ezzel ellentétes érzelmi viszonyulást is kifejez, hiszen a kép a személyes életeseményen, Gönczi búcsúján keresztül válik a szerelmi partner elvesztése feletti gyászmunkát segítő tárggyá:

„Ropognak a fegyverek, futkorásznak a lovasok, ő onnan fentről csak kis füstpamacsok sorait láthatja a puskák csövén, mint a szabadságharcról készült képeken. Mire

[781] Rákóczi alakja a kurucos romantikát képviseli, amely egyúttal segített fenntartani az 1848-1849-es hagyományokat is, POMOGÁTS Béla, *Rákóczi alakja a szépirodalom tükrében = „Az élő Rákóczi": Kárpát-medencei történelmi tanácskozás és megemlékezés*, Szatmárnémeti, 2003, 159.
[782] [1977] 19.
[783] A regény megfilmesítésének tervében Szilágyi István rendezői aprólékossággal beszél a történet azon pontjairól, melyek bele kell, hogy kerüljenek a készülő filmbe. A szerző sorra veszi a történetben előforduló tablószerű jajdoni felvonulásokat, az 1848-as csataképet és a hősnő képzeleti képeit, köztük a fejedelem-képet is. Vö. SZILÁGYI István, *Balladás-keserves ámokfutás,* 56.
[784] Roland BARTHES, *Világoskamra,* ford. FERCH Magda, Bp., Európa, 1985, 104.

hazaszalad, vége az egész háborúnak. Két-három kidőlt ló meg katona, egy kereketörött ágyú, néhány lyuk a házak falán. Erről aztán mesélnek száz esztendeig."[785]

Az ekphrasztikus leírás ironikus elbeszélői modalitása visszatérő eleme a regénynek: a részletben jól látható, hogy a háborús fénykép látványának emléke a képzeleti működés által létrejött mentális kép kialakulására is hatással van. A szabadságharcot felidéző fénykép ironizáló leírása utal arra, hogy a fotóval kapcsolatban sokkal erőteljesebben merül fel az igaz/hamis oppozíciójának kérdése. Jól példázza ezt az a jelenet, amelyben a hősnő egy moziban ülve képzeli el magát.

459. Bármely más helyzetben minden megnyilatkozása rettegett élmény volt megosztódott énje számára. Amikor Faggyassal vagy Marival vesződött, vagy mímelt áhítattal csüngött Béla bácsi szavain, akárha mozgóképszínházban ült volna – mely a következő évtizedekben Jajdonban is divatba jött. Igen, mintha a vászonra vetítve látta volna Szendy Ilkát, amint mondjuk meghitten beszélget Béla bácsival, sőt ilyenkor úgy rémlett, valahonnan emlékszik is mindazokra, amiket végignéz, de olyannyira pontosan, hogy bizonyára közbeszólna, s a mozigépésszel leállíttatná a vetítést, ha valamelyik kép hamisítana."[786]

Az én multiplikálódása következtében Ilka teste megtöbbszöröződik: a hősnő saját testének képével szembesül a mozgóképszínházban, amely az emlékezés fiziológiáját is megváltoztatja. Az én integritásának megőrzése így egymás után következő képek gyors vágásainak összeillesztésében valósul meg. Az önmagát színészként figyelő hősnő saját élettörténetének szereplőjévé válik; olyan szinte test nélküli alakká, amelyben a technikai médium anyagisága mint testet helyettesítő médium jelenik meg, és amely a testtapasztalat változásával az én képekről való tapasztalását is átalakítja.[787]

„Bátor ember, Józsi, ha azt előre látni meri – mondta csendesen. Amint önmagától távolodón figyelte a szomorúan fenekedő öreget, s a lányt mellette a kosaraival az almafák alatt, mintha megszürkült fotográfián tartaná őket a kezében."[788]

A fotografikus technika, amely a hétköznap pillanatszóródásait képkivágásokban ábrázolja, Ilka énjének megtöbbszöröződésével kerül analóg viszonyba. A Faggyas által leleplezett, önmagát kívülről figyelő lány a jelen pillanatot a fénykép materialitásába oldja, ezáltal távolítja el a múltba, olyan tároló médiumnak kiszolgáltatva magát, amely saját leképezett énjét annak már

[785] [1977] 234.
[786] [1977] 266.
[787] Hans BELTING, *i.m.*, 26.
[788] [1977] 330.

elgondolhatatlan anyagiságában adja vissza.[789] Ez a jövő felé is irányuló cselekedet az én kontinuitásának megőrzésére szolgál, amely az ősök szellemi csatornáján keresztül a hagyománnyal való folytonosságot hivatott fenntartani, és amely ugyanakkor csak részlegesen hozzáférhető a hősnő számára.

A fotografikus képet történetileg megelőző médium, a dagerrotípia, amely egyediségében a festménnyel rokon, a jajdoni vénlány-sorsról való elmélkedésben jelenik meg:

„A vénlányok, amint órákon át egy helyben könyököltek kispárnáikon, fejük fülig roskadt aszott vállaik közé, koszorúba tűzött hajuk mintha üres ruhavállból hurkázott volna elő. […] Télen az utcai ablakok üvege mögött álldogáltak, arcvonásaik belemosódtak a szobák barna hátterébe, olyanok voltak, mint megfakult dagerrotípiák. A későbbi évtizedekben aztán, különösen egy-egy kiadósabb háború után, utcahosszat töltötték ki az ablakkereteket – mintha a házak falára lettek volna aggatva – ezek a kopott, magányos dagerrotípiák."[790]

A fejedelemképnek és Ilka ablakának keretei egy „kétosztatú" világra nyitnak kilátást, hiszen olyan kontúrokat jelölnek ki, amelyek a kint és bent határán állót összekapcsolják és a világokat átjárhatóvá teszik. Az elbeszélői nézőpont felől tekintve ezért az ablak, ahogyan a fejedelemről készült reprodukció, olyan „szemtanúja" Jajdon történetének, amely a külső és a belső világokat egymásba nyitja. A „dagerrotípia-sorozat" másfelől olyan panorámaképet is idézhet, amely a szemlélőt minden oldalról perspektivikusan képes körbefogni, így mint egy virtuális képtár része, a jajdoni polgárokat rögzítő tabló és a történelmi alakokat megörökítő csataképek térbeli-időbeli egységébe integrálódik.

3.A kép materialitása mint az intermediális eszköze

A kép eltérő mediális közegekhez kötöttsége a regény motívumrendszerében kap hangsúlyt, de a regény világképének alakulására is hatással van. Thomka Beáta szerint a fejedelem-kép motívumát a történet előrehaladtával a kőhordás motívuma helyettesíti.[791] A kritikus állítását vitathatónak tartom, hiszen a kép motívuma, ha más hangsúllyal ugyan, de végig jelen van a regényben. Éppen a kép materiális léte biztosítja a kép életképességét Ilka világában:

[789] Friedrich KITTLER, *i.m.*, 147.
[790] [1977] 392.
[791] THOMKA Beáta, *i.m.*, 928.

133. *Így hát szeretett, mert nem tehetett másként? [Ezért] lett volna szolga? [Kié? Az enyém? Ki szolgája volt hát] Gönczi Dénes? [A Karacsi báróké nem, hiszen telke, háza volt, s valamennyi földje is.]*

[A miénk, a Szendyeké? Ha igen, a Verőfényen is a maga szolgája volt. Ha nem, a maga ura. Mégis] a fejedelem szolgája [lett volna?] Egy fakuló, barna képé? Mert az maradt: egy színehagyott kép lett a híres férfiú. […]

Ha szolga volt csupán, lététől hogyan függhetett mégis, hogy egy üveg alá szorított papír kép marad-e vagy igazi nagyúrrá hatalmasodik?[792]

De vajon Gönczi Dénes valóban szolgám lett volna nekem? Hacsak nem a fejedelemé. Egy fakuló, barna arcképé? Mert az mára az maradt: egy színehagyott kép lett a híres férfiú. […] *Ha szolga volt csupán, ölelésétől hogyan függhetett mégis, hogy egy üveg alá szorított papír kép marad-e vagy igazi nagyúrrá hatalmasodik?"*[793]

A fejedelem-képpel kapcsolatban így felvetődhet az a kérdés is, hogy a kép mint tároló médium materialitása – a festmény-fénykép történeti-technikai elkülönböződése mellett – hogyan módosíthatja a kép szerepét Ilka képzeleti világában. Nem eldöntött például, hogy az Ilka szobájának falán függő kép milyen technikai eljárással készült alkotás. A kritikák olajnyomatos képről beszélnek, ami elképzelhető – a kép alapja papír, erre viszik fel a zselatinos festéket, amely így különösen erős tónusú képet eredményez,[794] bár ha a történet idejét az orosz-japán háború időszakára datáljuk, az olajnyomatos eljárás akkor is meglehetősen ritka, új képalkotó eljárásnak számít. Thomka Beáta a regényben szereplő képet egy vásárokban kapható – az olajnyomattal azonban technikai szempontból nem egybekapcsolható – ponyvaként jelöli meg. Az olajnyomat itt egy feltételezett festmény reprintje, amely a kép előállítása tekintetében az egyedi, ezért sokszorosíthatatlan festményt és a valóság visszaadásának minőségében a fényképhez hasonló hitelességű képet jelöl.

Nem hiábavaló a médium minőségének vizsgálata, hiszen az új technika megjelenése megváltozott befogadói viszonyulást feltételez, amely Ilka életére vonatkoztatva több nézőpontból jelentéses: egyfelől, mert a kép újfajta „látást" igényel, amit Ilkának el kell sajátítania, vagyis az önmegismerés új perspektíváját kínálja. Másfelől, a hősnő Dénessel való kapcsolatában a kép hatalma alá kerül, amely mindaddig kizárja Ilkának a képre mint médiumra való tekintetét, amíg az meg

[792] [1977] 57.
[793] [2002[5]] 48.
[794] Vö. *Geschichte der Photografie: Von 1839 bis heute*, hrsg. Therese MULLIGAN, David WOOTERS, Köln, 2000 Benedikt Taschen, 2005, 742.

nem rongálódik. A képi médium minősége a Dénes halálát követő meszelés alkalmával kap hangsúlyt:

„Aztán a következő pillanatokban szerencsésnek bizonyult a távolság, ahonnan önmagát szemlélte: Mari ugyanis fölnyúlt a fejedelem képe után és elejtette, talán mert túlságosan óvatoskodott. […] Szilánkokra hullott az üveg, és szétmállott a tenyérnyi széles, sötét keret is, ahogy a kép teljes súlyával a sarkára esett. A fényes pác alatt a fát megette a szú, likacsos forgácsok váltak le az eresztékekről, sárgás por szállingott a kép roncsai fölött. […] Mivel Mari nem nagyon tudott fölocsúdni, Ilka a kép kartonját kiszabadította az összetört keretből, felseperte rá az üvegcserepet meg a szuvas forgácsot, és kivitte a szemétbe. De amint az üvegszilánkot, hulladékot a kép lapjáról leborította, a fejedelem asszonyostól, kastélyostól újra csak kibontakozott. Hányszor állt meg e kép előtt. Most, ahogy a megsárgult, vastag kartont a kezében tartotta, sarka megtöredezett. A megcsúfolt Nagyember bajsza gyámoltalanul lebillent, körülötte a nyűtt udvartartás: bokrok alá hőkölő lovak, földindulásos kastélykert. Nem vitte rá a lélek, hogy elhajítsa. Egyelőre odaállította a tornác könyöklője alá, aztán amint túl lettek a felforduláson, fölrakta a konyhában a kredenc tetejére, ahol a párától mind jobban megbarnult, elszíntelenedett, s végül egészen elhajlott."[795]

Az összetört kép kerettől való „megfosztatása" Ilka életében jelképes: ahogyan a fejedelem kilép a keretből – és egyúttal belép Ilka imaginatív világába –, úgy a keretbe való visszalépés a kép materiális létét állítja előtérbe. Többről van azonban szó a kép puszta anyagiságának kiemelésénél. Amint a citátumból is látható, Ilka több nézőpontból képes szemlélni a képet: mint a képbe belefeledkező és képet megelevenítő, mint pedig a kép dologi mivoltát érzékelő szubjektum. Ez a kettősség olyan látást eredményez, amelyben a tároló médium anyaga is visszahat a kép ábrázolt valóságára, vagyis az én-mozgások tükröződő játékát teremti meg. A kerettől való megfosztatás továbbá azt is eredményezi, hogy az eddig Ilka szobájában függő kép már nem elhelyezhető, illetve nehezen lokalizálható a térben (először a tornác könyöklője *alá*, majd a konyhai kredenc *tetejére* kerül). A megváltozott környezeti feltételek okozta deformáció (színvesztés, a papír elhajlása, „meggörnyedése") a kép halandóságát hangsúlyozza. Az őrület óráiban Faggyassal való beszélgetésekben is megjelenik a meghajlott fejedelem-képre való reflexió, mely összekapcsolódik a kőhordás vezeklő tevékenységével: „Meghintjük a sétányt, Józsi, ropogjon a csizmája alatt. Hátha kihúzza magát."[796]

[795] [1977] 256.
[796] [1977] 346.

A papír redukciója ellenére a virtuális tér megmarad. A kép halandóságával ellentétes folyamatot példáz a Krúdy Gyula regényében megjelenő, *Dorian Gray arcképé*t idéző Oscar Wilde-i reminiszcencia:

„Hősöm egy falra festett kép, mondjuk a Váci utcában, ahol az előkelő hölgyvilág mindennapi sétáját szokta elvégezni: itt áll ő daliásan, pomádésan, fodrosan, rózsaszínű arccal már hosszabb idő óta. Míg a gavallérok az utcasarkokon a szép nők bámulásában megöregednek, megfakulnak, megszürkültek: hősöm örökké ifjú maradt.[797]

A furcsa antropomorfizáció okozza, hogy nemcsak Ilka történetét olvashatjuk a regényszövegben, hanem a kép által előhívott fejedelem, II. Rákóczi Ferenc története is íródik;[798] a fejedelem-kép nemcsak saját, azaz a kép által tematizált történelmi eseményt őrzi meg, hanem Ilka élettörténetének is része lesz, így antropológiai horizontot tételez, amely a regényben Ilka életének alakulásával analóg módon működik, és amelyet az elbeszélő mint objektív és konzisztens módon végigvitt motívumot szerepeltet. A kép mediális természetét állítja előtérbe a következő részlet, amelyen Ilka önmagát látja a képen:

513. és 514. Te sem mozdulsz most már soha? – kiáltott ki a fejdelem képére. – Látod, az a hülye szuka összetört. Megbabonáztad. Mert Mari babonás. A fejedelem tehetetlenül görnyedezett a sótartó meg a lisztesdoboz között, arcán keservesen fáradt mosoly. […] Pedig az elején csókolgatták a lábadat, úgy vártak, úgy fogadtak, mint a Messiást. […] Ekkor már saját magát is ott látta a képen, és már a kavicsnak megtört fehér márvány csikorgását érezte is a talpa alatt. A kép kitárult vele, csodálkozva hallgatta saját szavait: intést, feddést, átkot, mit a kastélyra kiabált. Hallgatta e soha végig nem gondolt acsarkodást. Le s föl rohangált a palota lépcsői előtt – a néma oszlopsor örökké szembemenetelt vele. Körben hajlongtak a díszes kert fái, alattuk ott álltak a papírlovacskák, s a kötőféket piros mentés papírapródok tartották. És keshedt papondekli volt mellette a fejedelmi pár s az agár. Vigyáznia kellett, hogy ne érintse őket szoknyája széle se, nehogy elsodródjanak és papír mivoltukban is meghaljanak. ”[799]

A megváltozott perspektíva új ekphrasziszt ír le: a hősnő része lesz a képleírásnak, mégpedig annak dinamikus eleme, azonban nem integrálódhat a képi struktúrába, hiszen a papír-szereplők fölébe emelkedik azzal, hogy bármikor megsemmisítheti őket. A neoszecessziós, Krúdyt idéző leírás olyan mesebeli színpadot idéz, amelyben a megörökített szereplők egy gyermekjáték résztvevőivé

[797] KRÚDY Gyula, *Hét bagoly*, Osiris, Budapest, 2001, 67, 68.
[798] [1977] 79-81.és 93-94. oldalak.
[799] [1977] 312.

változnak át: létük súlytalan, ahogyan *A vörös postakocsi* múltból feltűnő papír-szereplőinek léte is. A fejedelmi tabló alakjai saját fikciós terükben életképesek, így valójában a regénylapokon megjelenő, nyelv által konstituálódott alakokhoz hasonlítanak. Érdemes itt Derrida gondolatát felidézni a papírról: „Egy szimulakrum vagy egy műalkotás, egy megtévesztő látszat leleplezésére a franciák a papírtigris, a németek a papírsárkány kifejezést használják. Arra, ami nem valóságos vagy ami pusztán virtuális marad, […] azt mondják, hogy az csak »papíron« van."[800]

A regény intertextuális vonatkozásai intermediális viszonyként is tételeződnek, melyben az olajnyomaton szereplő figurák a történetben megrajzolt hősökkel közös mediális alapon, a papíron léteznek. Jó példák erre azok a részletek, amelyekben Ilka megszólalásai az olvasási tapasztalat reflexióját tükrözik a szövegben:

„Azt hiszem, mondtam már, a hajdani kószálásait – ha már nem akart róluk mesélni – úgy képzeltem el, mintha valami regény lapjain sétálna Béla bácsi. Igaz, efféléket sem olvastam valami sokat, mégis arra gondoltam, megpróbálok úgy szólni bátyához, mint a regénybeli hölgyek, hátha ezzel sikerül felidéznem valami emlékét."[801]

„No és a Béla úr története, amely állítólag annyira tetszik neki. Silány, ponyván árult garasos regény. Sőt rosszabb azoknál: itt a főhős sem nem örököl, sem főbe nem lövi magát."[802]

A hősnő fiktív világában a képolvasási tapasztalat alapvető jelentőségű: Béla úr egy beszélgetés alkalmával megkérdezi Ilkát, hogy milyen könyveket olvasott. A Jókai-regények olvasmányélményei közül kiemelkedik *A lőcsei fehér asszony*, melynek története a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben játszódik. A legendás nőalak képe összehasonlítás alapjául szolgál Krúdy Gyula regényében:

„...a Szép Juhászné ott a Sütő utcában rendkívüli nyájassággal rám mosolygott a fehérneműs bolt cégéréről. Mintha élt volna ez a kép, amelybe valaha szerelmes voltam, mint a lőcseiek az ő fehér asszonyukba."[803]

Jókai romantikus hősnőjét egy festmény örökítette meg, melynek leírásával kezdődik a regény. A legendás, leveleket közvetítő kémnőként ismert alak köré font történet valójában egy valós személy köré szőtt fikciós elemekkel tarkított történelmi regény. A valós személy köré épített történet az elbeszélő rejtett utalása, rámutatása a

---

[800] Vö. Jacques *Derrida*, *A papír (a)vagy én, tudják…: Új spekulációk a szegények fényűzéséről*, fordította BÓNUS Tibor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerkesztette BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 384.
[801] [1977] 366.
[802] [1977] 352.
[803] KRÚDY Gyula, *Hét bagoly*, Osiris, Budapest, 2001, 45.

Rákóczi-képre, hiszen a fejedelem élettörténetének darabjai is felidéződnek a regényben. Jakabbfy Tamás értelmezésében a fejedelemkép „biztonsági szelepként működik, kiegyensúlyozza a jelentéktelenné válásnak még a lehetőségét is, […]”[804] A fejedelem-képről való látomás Gönczi mint parasztszerető szerep-identifikációját mutatja meg, Ilka szerep-azonosulási lehetősége pedig a leveleket közvetítő történelmi nőalakban testesül meg, elkerülve így Jakabbfy Tamás szavaival, a jelentéktelenné válást, a jajdoni asszonysorsot.

4. A fejdelem-kép motívumát érintő változtatások a javított kiadásban

A *Kő hull apadó kútba* átjavított szövegében a szerző átírását figyelhetjük meg a fejedelemképpel összefüggésben, illetve más, a narratív struktúrába épített képi alakulatokkal kapcsolatban. Marosi Péter a regényt méltatva megjegyzi, a fejedelemkép „legmegírtabb regényünk legmegíratlanabb része”: hiányoznak a múltba fordulás sajátos elemei, mely miatt a fejedelemkép a *Kő hull apadó kútba* gyenge pontja.[805] Szávai Géza kortárs méltatásában a fejedelem-szál árnyalatlan túlhajszolását rója fel.[806] Thomka Beáta írásában Ilka és a kép közötti párbeszédeket azonban a regény leghatásosabban megkomponált részeiként jellemzi: „a metaforikus stílus, a szokatlan összetételek, szimbólumok, visszatérő motívumok egyedülállóan erős hatásimpulzusokat váltanak ki.”[807]

A kritikusi vélemények a fejedelemképet az elbeszélt regényvilágba szervetlenül illeszkedő, önálló narratív egységként kezelik, mely a kommentárokkal együtt kilóg a regényszövegből. Számos képet érintő javítást találunk a szerző által átírt regényváltozatban, mely arról tanúskodik, hogy Szilágyi reagált a *Kő hull*t ért bírálatokra, és a szöveg bizonyos helyein változtatott. Néhány változtatást idéznék, melyek a regénynyelv mélyrétegeiben zajló rejtett jelentéseket is felszínre hozzák a textológiai vizsgálat során.

35. *Elnéz fölötted – s már fölöttem is – a nyakig sujtásos fejedelem.* [*Már nem tud mirólunk.*] *Hát ne restelkedj nyomorúságodon* – leemelte a szekrény tetejéről az összehajtogatott ágyneműnek valót és úgy suhintotta el Gönczi Dénes fölött, hogy egész

[804] JAKABBFY Tamás, *Könyörtelen metaforák=Közép-Európa vándora, Korunk-dosszié (1957-2007): Válogatás a Korunk öt évtizedének írásaiból,* szerkesztette KÁNTOR Lajos, Komp-Press, Kolozsvár, 2007, 335.
[805] Vö. MAROSI Péter, *Édenkert kősivatagja*, 58-59.
[806] SZÁVAI Géza, *i.m.,*149.
[807] THOMKA Beáta, *i.m.*, 929.

testét befedje – *lám, itt a gyolcs: patyolat, takard el magad, ne kérdezd, hány rőf egy vég, táblabíróék lányának készül majd másból kelengye.* Aztán elrendezte az ágy másik felét, s az eltakart ember mellé feküdt.[808]

Elnéz fölötted – s már fölöttem is – a nyakig sujtásos fejedelem. Hát ne restelkedj nyomorúságodon – leemelte a szekrény tetejéről az összehajtogatott ágyneműnek valót és úgy suhintotta el Gönczi Dénes fölött, hogy egész testét befedje – *lám, itt a gyolcs: patyolat, takard el vele magad, ne kérdezd, hány rőf egy vég, táblabíróék lányának készül majd másból kelengye.* Aztán elrendezte az ágy másik felét, s az letakart ember mellé feküdt.[809]

A fragmentumban megfigyelhető, hogy a kapcsos zárójelbe tett, törölt rész az előző mondat nyomatékosítására szolgál, így elhagyhatóvá válik. Érdekes az is, hogy a *takard el magad* felszólítása az *eltakart*ról *letakart*ra változik, érzékeltetve a két narrátori nézőpont különbségét, az elbeszélőnek a szereplő cselekedetétől való távolságtartását. Elgondoltató, hogy az *eltakart* jelző közvetve a nyelv sajátos működésmódjára is rámutat: a szereplő által teljesített felszólítás visszautal a halotti lepel elkészítésének erkölcsi parancsára, az olvasás jelenébe térítve vissza az olvasót. A *takard el magad* a nyelv figuratív természetét hangsúlyozza, amennyiben a pőre Gönczit az Ilka uralta nyelv teszi védtelenné, sebezhetővé. (az *eltakart* jelző az elbeszélőt tettestársssá teszi a gyilkosságban.) Az eltakarás a halott-rejtegetés motívumát vetíti előre, és itt összekapcsolódik a pótlás és elleplezés narratív műveleteivel.[810]

Ez mutatkozik meg abban a részletben is, amelyben Ilka belső beszéde Gönczi kiszolgáltatottságát sejti meg: alárendelt, alacsonyabb társadalmi rendű emberként való léte elől szökik, mely így közvetve Ilkát is felelőssé teszi abban, hogy a viszony gyilkosságba torkollott – ezt a részt kitörölte a szerző a részletből:

299. Most miért hagyja ott messzi tévelyegni? Ragadja meg a lova kantárszárát, s vezesse ide. Kaput nyitok – Dénes, kösse a borostyánbokorhoz a lovat. Bort töltök – Dénes, segítse le a mentéjét. Miért fél most is, miért hogy nem jön? És mitől rettegett mindvégig, míg jöhetett?

Örökké, mint ki rosszat sejt. [*Tán attól félt, egyszer megbotlik a fejedelem lova? Azért még nem húzták volna karóba. Vagy attól félt, hogy a fejedelemasszony megtudja, merre hurcolja el tőle emberét, s patáliát csap? A fejedelem meg nagy bűnbánatában Dénest korbácsoltatja meg vagy apríttatja szét a testőreivel?*

---

[808] [1977] 16.
[809] [2002[5]] 15.
[810] Vö. BARÁNSZKY-JÓB, *i.m.*, 316, valamint SZIRÁK Péter, *Példázatok…, i.m.*, 101.

Ezért akart hát elbujdosni, Dénes? Előle menekült? Pedig azóta is magát keresi.
Mert azóta elveszett minden veszteni való csata. Feladták a várakat. S ő megint bujdosik.]

Újra a padló fele fordult: Azóta kipihenhette magát. […] Miért rabolja el tőlem magát? [Csak kergetőznek a vak világban. Miért duzzog? Jobb napszámot nálam senki nem fizet. Kérlelteti magát?] Kövessem meg, instáljam?[811]

Most miért hagyja ott messzi tévelyegni? Ragadja meg a lova kantárszárát, s vezesse ide. Kaput nyitok – Dénes, kösse a borostyánbokorhoz a lovat. Bort töltök – Dénes, segítse le a mentéjét. Miért fél most is, miért hogy nem jön? És mitől rettegett mindvégig, míg jöhetett?
Örökké, mint ki rosszat sejt.
Újra a padló fele fordult: Azóta kipihenhette magát. […] Miért rabolja el tőlem magát?
Kövessem meg, instáljam?[812]

A képértelmezés során Ilka a képi struktúra részébe „belelátja" Gönczit, majd a belső beszéd kérdéssora a képzeleti tevékenységben megjelenített menekülési okokat (Tán attól, …; Vagy attól félt,), Gönczi félelmeinek okát keresi. A kitörölt szövegrész Ilka személyiségét védtelenebbnek mutatja, sebezhetővé teszi, mely nem illik a szerző és recepció által elképzelt Ilka-képbe. Megfigyelhető, hogy a javított verzióban több törlés is a hősnő karakterének megőrzése miatt történt. A kitörölt rész továbbá csökkenti a kérdő mondatok túlsúlyát a szövegben.

36. – Képzelte-e, hogy így szól, vagy perelt is félhangosan? […] És ha annyi éjszakán át üres volt a helye, hiába, [hogy] örökre [is] hiányozni indult – most fényes nappal mellette feküdt. […] A fejedelem közben végzett a búcsúzkodással [sebesült karjába hiába kapaszkodott a talpig-fehérbe-nagyasszony], mögötte, a kép mélyén, a kastélyudvar pázsitján két apród kötőféken tartotta a lovat; [horpadt hasú, előkelő kutyája is hiába nyüsletett mellette]: elindult s lassan halványult, amint távolodott. Majd mintha a hegyről szikkadó avart hordott volna le a szél, és a szobát is feltöltötte volna vele; e süppeteg, barna létárnyékon többé már nem hatolt el a lányhoz sem parasztszekerek zörgése, sem fejedelmi lódobogás.[813]

– Képzelte-e, hogy így szól, vagy hangosan perelt vele? […] És ha annyi éjszakán át üres volt a helye, s ha tegnap örökre hiányozni indult – most fényes nappal mellette mért feküdt? […] A fejedelem közben végzett a búcsúzkodással; mögötte, a kép mélyén, a kastélyudvar pázsitján két apród kötőféken tartja a lovát; elindul s lassan halványul, amint

[811] [1977] 162-163.
[812] [2002[5]] 134.
[813] [1977] 16-17.

távolodik. Aztán mintha a hegyről szikkadó avart hordott volna le a szél, és a szobát is feltöltötte volna vele; e süppeteg, barna létárnyékon többé már nem hatolt el a lányhoz sem parasztszekerek zörgése, sem fejedelmi lódobogás.[814]

A citátumban a képleírás rövidül, a megjelenített cselekmény leírásából a nagyasszony és a horpadt hasú kutya kitörlődik. Szembetűnő az a narrációt érintő átírás, hogy a régi változatban szereplő múlt idejű mondatokat a szerző jelen idejűre javítja, amely változtatás a képnéző olvasási jelenét hangsúlyozza, a képet érzékelő látvány leírása az olvasás jelenébe íródik be.

139. De az – most mintha eleve kész volna lemondani a lány csókolásáról – fejét Ilka vállához fúrta, szerteboruló hajába. És Ilkának így volt jó, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelem-emberre, Gönczi Dénes gerendaválla fölött.[815] Mert a valótlanul igazi közelgett rendületlenül, drága míves kardja himbálva kísérte, egyéb cicomái lemaradtak, fehér gyolcsing vakított rajta, lobogott barna haja, már annyi holmi sem fedte, mint szüreti bálozó legényeket. Oly közel járt, ha karját érte nyújthatná, elérné talán. […]

De az – most mintha eleve kész lenne lemondani a lány csókolásáról – fejét Ilka vállához fúrta, szerteboruló hajába. És Ilkának így volt jó, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelem-emberre Gönczi Dénes gerendaválla fölött. Mert a valótlanul igazi közelgett rendületlenül, drága míves kardja himbálva kísérte, egyéb cicomái lemaradtak, fehér gyolcsing vakított rajta, lobogott barna haja, már annyi holmi sem fedte, mint szüreti bálozó legényeket. Oly közel járt, ha karját érte nyújthatná, elérné talán. […][816]

140. Mindez oly távol történik. [Fölötte aranylik a fejedelem-ember világosbarna szeme; sötét bajsza szárnyas árnyék; érzi leheletét.] Egész fájó, saját valóját mintha különös üvegidomként tűzben forgatva láthatná –[s a tűzben forgatott üvegidomról] még nem derült ki: olvadni fog-e vagy szilánkokra reped. [817]

Mindez oly távol történik. Egész fájó, saját valóját mintha különös üvegidomként tűzben forgatva láthatná – melyről még nem derült ki: olvadni fog-e vagy szilánkokra reped. [818]

A részletből a szerző kitörli a fejedelem tekintetéhez visszatérő szövegrészt, feltehetően strukturális szempontból. A citátum előtti szövegben Ilka és Gönczi együttlétének leírása a fejedelem-kép megelevenedésével a képzeleti tevékenység szexuális együttlétben betöltött szerepét hangsúlyozza.

[814] [2002[5]] 15.
[815] [1977] 61.
[816] [2002[5]] 51-52.
[817] [1977] 61-62.
[818] [2002[5]] 52.

141. A paraszti saját telek büszkesége feltámasztani hagyta a fejedelmet, szolgálni nem?
[Azután pedig úgy tűnt, valahányszor visszagondolt első találkozásaira Dénessel – a világosbarna szemek ha meg nem is állapodtak fölötte - a Verőfényen, a pince félhomályában, vagy az istálló sötétjében, mindenkor fölbukkant fényük, ha a parasztemberrel együtt lehetett.]
Néha már úgy emlékezett arra a legelső alkalomra [is], mikor mozdulni, megelevenedni látta a fejedelem-embert, hogy akkor félni kezdett tőle, és hogy akkor félt saját magától is, azért vetette az ágyra magát, azért nem érdekelte haldokló anyja, sem Dénes kétségei.[819]

A paraszti saját telek büszkesége feltámasztani hagyta a fejedelmet, szolgálni nem?
Néha már úgy emlékezett arra a legelső alkalomra, hogy akkor, mikor mozdulni, megelevenedni látta a fejedelem-embert, hogy akkor félni kezdett tőle, és hogy akkor félt saját magától is, azért vetette az ágyra magát, azért nem érdekelte haldokló anyja, sem Dénes kétségei.[820]

Ilka képnézői tapasztalata arról tanúskodik, hogy a hősnő „belelátja" a képbe a valóságban történt eseményeket, Gönczivel való együttlétét. Az elbeszélő által átvett narrátori nézőpont a képen szereplő fejedelem élettörténetével egészíti ki az Ilka segítségével feltámasztott alakot. Az itt következő törölt részlet tulajdonképpen arról tanúskodik, hogy Ilka képelemzőhöz hasonlóan a Gönczi nézésébe belelátja a fejedelem tekintetét; a képi tartalmat saját életére vonatkoztatva értékeli. A képnézés tapasztalata képen túli valóságot tár fel. Érdekes, hogy a világosbarna szem Dénest jellemzi:

„Ilka neki is [t.i. Gönczi Dénesnek – kiemelés M.Á.] a szemét nézte, akkor még talán csak úgy, hogyha már látta vagy százszor ezt a jóformájú, darabos parasztarcot, most megnézi benne a szemeket is. A kissé előreugró szemöldökcsontok alatt a mély gödrű, barázdált partú, világosbarna szemek még csak nem is értetlenkedtek Ilka rápillantása miatt."

A 140. a fejedelem-ember, a 141. citátumban Gönczi szeme világosbarna: feltehetően a közvetlen azonosítás elkerülése okán a szerző eltávolította a szövegből a szemre vonatkozó részeket, amely részlet azonban a két szereplő viszonyának értelmezését segítheti.

185. [Rettenve] kondul két fallal odébb a nagy óra [ingája], megpróbál előzengetni valamiféle jelen időt. Ilka hátrább lép, a kongás hideg csendpernyébe hull.

[819] [1977] 62.
[820] [2002[5]] 52.

[Néhány pillanatig hihetetlennek tűnt, hogy e színehagyott kép-ember megelevenedett az elmúlt éjszakán, és bár tehetetlenül s nehézkesen, de megindult a kései hívásra. Kicsit később pedig – felejtve egyből az iménti kételyeket – úgy érezte, a kép főalakjának elrévedő tekintete talán már akkor megelevenedni készült, mikor a Verőfényen először szólította magához Gönczi Dénest. Igen, ez a tekintet már akkor átsajgott valahonnan a szőlőkapás hitetlenkedő Ázsia-nézésén, és azóta egyre közeledett az elmúlt éjszaka felé. Hogy aztán a képből ezen az éjszakán a fejedelem teljes valaha-lehetett valója kibontakozzék és átsüssön a szegény egrestelki esetlen, görcsös ölelésén.

Ó, nagyon gyakran állt meg így Szendy Ilka az elkövetkező hónapokban a fejedelem képe alatt.] Gönczi Dénes a Hidas utcában a kanyar után csendesítette a lovakat, majd megállt a Szendy-kupák háza előtt.[821]

Kondul két fallal odébb a nagy óra, megpróbál előzengetni valamiféle jelen időt. Ilka hátrább lép, a kongás hideg csendpernyébe hull.

Gönczi Dénes a Hidas utcában a kanyar után csendesítette a lovakat, majd megállt a Szendy-kupák háza előtt.[822]

216. Dénes érezte, a kisasszony úgy nézi, mint akkor reggel a kisfiát. És őt nincs ki elparancsolja e nézés elől. Leengedi az egyik kosarat és anélkül, hogy a lány arcáról levenné szomorú [Ázsia-] nézését, a kezét keresi, majd óva szorítja nagy kérges tenyerébe a hideg, vonagló kicsi ujjakat, aztán a szájához veszi, s csókolja esetlenül.[823]

Dénes érezte, a kisasszony úgy nézi, mint akkor reggel a kisfiát. És őt nincs ki elparancsolja e nézés elől. Leengedi az egyik kosarat és anélkül, hogy a lány arcáról levenné szomorú nézését, a kezét keresi, majd óva szorítja nagy kérges tenyerébe a hideg, vonagló kicsi ujjakat, aztán a szájához veszi, s csókolja esetlenül. [824]

A 185. citátumban egy elbeszélői reflexió nagyobb szövegrészletét távolítja el a szerző, melyben Ilka képről való gondolatait közli. Ezen a szöveghelyen és a 216. citátumban a szerző kitörli a Dénest jellemző Ázsia-nézés eposzi jelzőjét. A birtokos összetétel rejtett intertextuális utalás Ady Endre költői nyelvére is. Ady versnyelvét idézi a pányva-metafora is, mely a húzott regényszövegben megmarad. A *Hollóidő* recepciójában aztán egy recenzió címében is feltűnik az adys pányva-metafora.[825] Nem így a palánk-metafora, melyet egy szöveghely kivételével kitörölt a szerző az

[821] [1977] 96.
[822] [2002[5]] 78.
[823] [1977] 120.
[824] [2002[5]] 97.
[825] Márkus Béla *Hollóidő*ről készült kritikájának címében jelenik meg. Vö. MÁRKUS Béla, *Titkok pányváján kerengeni*, *Tiszatáj*, 2003/2, 78-101.

átjavított regényszövegből. A regény recepciójában Szirák Péter emelte ki a Szilágyi-olvasásról írott tanulmányában a pányva és a palánk-metafora jelentőségét: „A *palánk* s a *pányva* megmagyarázott metaforái […] olyan szabadság nélküli rendként értelmezik Jajdon világát, amely az ellene való lázadás módját és esélyét is megszabja."[826]

311. Nagyon véges és mégis talán életük legvalóságosabb együtt töltött órái voltak ezek. Ilka ekkorra már saját magától is rég elfogadta, hogy őt egy egrestelki ember öleli.

[A képen, hátul a kastélykert bokrai közt, mintha álmukból riadoznának a fejedelem lovai, nagy ritkán horkantottak, a kutya bóbiskolt, a cifra asszony pedig lemondáson túli nyugalomban, magányosan állingált a márvány grádics előtt. Süveges, kardos embere, sejtette, valahol messze jár, tán kolostorban imádkozik, francia hercegekkel kártyázik vagy tán lengyel grófnékkal enyeleg. Egy fejedelemasszony sohasem tudhatja, urától mennyi időre válik meg s mivégre búcsúzkodik]. Miután kivirradt és Dénes visszaoldalgott a piacra, Ilka rendszerint elaludt. […] Hiszen mire megébredt, parádésan, messzire nézőn a nagyember újra csak ott strázsált kardosan, kutyásan a szoba fölött, mintha virrasztott volna fölöttük mostanig. Fáradt türelem konyította bajszát, tekintete megvilágosodott, komorságában nem volt rosszallás, [sem magaemésztő szomorúság.]

Ilyenkor már oly távolinak tűnt a hajnali szekérzörgés, Dénes érkezése, a várakozás, mintha Ilkának mindaz, mi pár órával azelőtt történt, valami furcsa, másik életében zajlott volna le.[827]

Nagyon véges és mégis talán életük legvalóságosabb együtt töltött órái voltak ezek. Ilka ekkorra már saját magától is rég elfogadta, hogy őt egy egrestelki ember öleli.

Ilyenkor, miután kivirradt és Dénes visszaoldalgott a piacra, Ilka rendszerint elaludt. […] Hiszen mire megébredt, parádésan, messzire nézőn a nagyember újra csak ott strázsált kardosan, kutyásan a szoba fölött, mintha virrasztott volna fölöttük mostanig. Fáradt türelem konyította bajszát, tekintete megvilágosodott, komorságában nem volt rosszallás.

Ekkora már oly távolinak tűnt a hajnali szekérzörgés, Dénes érkezése, a várakozás, mintha Ilkának mindaz, mi pár órával azelőtt történt, valami furcsa, másik életében zajlott volna le.[828]

A szerző eltávolítja a regényszövegből az egyébként szervetlenül kapcsolódó képleírást, melynek mozgalmasságát Ilka képzeleti tevékenysége idézi elő. A *magaemésztő* jelző, mely törlésre kerül, a szöveg más pontján is előfordul

[826] SZIRÁK Péter, *i.m.*,101.
[827] [1977] 170-171.
[828] [2002[5]] 140-141.

(magaemésztő vágy, magaemésztő (az alapszövegben *magamajszoló*) öregasszonyarc – Ilka és az anya azonosítása) és Ilka személyiségét jellemzi vele a szerző: a képleírásban a fejedelem virrasztása pótolja Ilka elmaradt cselekvését, ugyanakkor a szülői felügyelet szimbóluma is, mivel a *magaemésztő* kifejezés Szendy Krisztina jelzője.

532. A nyár derekán már egyre kevésbé volt képes arra, hogy a néha álomba vagy ájulásszerű önkívületbe átringó képzelgéseket a cselekvő ébrenléttől elhatárolva élje. A fényforrás előtt mozgó kéz uralja árnyékát – játszhat vele. Tudata néhány alkalommal erről a képességéről mondott le, ezt hullatta valahova gondolat és álom határvizeibe.[829]

574. És mily egyszerű minden, ha kettő közül egyiknek menni kell, és egyforma az esély, és az egyik te vagy.

Egyszer az is eszébe jutott, ha ő ezekben a hetekben valami hatalmas palotában élhetne, ódon világban, ahol vendégek adnák egymásnak a kilincset, szakácsok, inasok, szobalányok, kertészek, ispánok, fullajtárok vennék körül, hajdúk állnának őrt a kapuban, és mindnyájan tőle várnák az eligazítást, lesnék akaratát, minden mozdulatát, óhaját, és így nem volna egyetlen magányos pillanata sem, mert oly gyorsan kerengne körülötte e vendég-és lakálysereg – akkor vajon tudna-e várni egyvalakit, tudná-e lesni egyetlen ember szeme, arca rezdülését, hogy ezen mérje mindazt, ami kiviláglodhat titkaiból. Hiszen most mindezt a várakozást Béla úr testesíti meg. […] Hát jövögessen csak Béla úr és üljön le szembe vele, hogy kopár, rend fölött álló mivoltában mérhesse magát e Jajdon tartalmaiból ugyancsak kifele tántorgó leány.

A csúnya, vén Faggyas Józsi erre nem való. A megmutatkozáshoz szabad tér szükséges, tiszta felületek. Oly kitöltetlen térségek kellenek a másik lelkében, gondolataiban, érzelmeiben, oly térségek, melyeket nem zsúfolnak tele életgondok, alantas indulatok; sem a haszonhajhászás, sem a bármi áron való fennmaradás kényszere. Így tehát egy másik, egy magát kereső lélek e tisztán maradt felületek előtt akár egy árnyjátékot követheti saját vergődéseit. [830]

Az árnyjáték a legősibb formája a dramatikus előadásmódnak, közvetve a platóni valóságtükrözést mint a lélek megismerésének útját emeli ki a szövegben. Szilágyi István első novelláskötete, a *Sorskovács* írásai a szerző egyetemi évei alatt kerültek folyóiratokba. A címadó karcolat, a *Te kis sorskovács* című szövegének alaphelyzete az elbeszélő és régi mesterének találkozását rögzíti: az elbeszélő inasként a kovácsmesterséget tanulja, acélt munkálnak a műhelyben, amikor a kalapácsolás

[829] [1977] 324.
[830] [1977] 354.

közben egy rég hallott történet idéződik fel.[831] A tűz alapeleme fontos szerepet tölt be a karcolatban: a mester az inasok falra vetett árnyékára mutat rá, azonosítva őket saját árnyképükkel: „Úgy néztük, mint valami kis Gulliverek az óriást, azt a két árnyalakot, - magunkat. Azok ott a falon nem moccantak, álltak mereven, szerencsénkre, mert attól féltünk, hogy reánk vernek hatalmas szerszámainkkal."[832]

Az elbeszélő a platóni barlang-hasonlatban ábrázolt árnyképekhez hasonlatosnak láttatja a kis munkásokat. A figyelmetlen kovácsjelöltek aztán majdnem egymásnak esnek, miután az acélt a tűzbe felejtik, és az használhatatlanná válik. Tekintetüket újra az árnyképre irányítják a falon: „Mindketten egyszerre ugrottunk el az üllőtől, mert a falra, mint egy roskadt hátú hegy szétfolyó árnyéka, olyannak rajzolt a már alig pirosló tűz. Elkezdtünk nevetni ezen az oktalan riadalmon."[833] A platóni valóságtükrözés a valóság és látszat különbségtételét hangsúlyozza, a világ megismerhetőségére irányítja a figyelmet. A barlanghasonlatban a világ dolgai mint a barlang falára vetített árnyképek az ideák hasonmásai, melyek megismerése felé törekszik az ember. Platón *Állam*ában ez olvasható: „Először csak az árnyképeket látná, aztán emberek és más dolgok vízi tükörképét, később magukat a dolgokat; aztán már könnyebben szemlélhetné a csillagokat és az eget, persze csak éjjel, amikor a csillag és a Hold fényét pillantaná meg, mintha nappal nézné a Napot és annak fényét."

A legobjektívabb ismeretet közvetítő érzékszervünk, a szem a látás privilegizált helyzetére irányítja a figyelmet. Szilágyi más írásaiban is feltűnnek a platóni visszatükrözések: az *Üllő, dobszó, harang*ban Anna sokszor nézi a körülötte lévő víztükörben a világot:

„Tudta, hogy a víz alatt nyüzsgő világ, minden szál fű, bokor, patakra vetülő árnyékát ismeri, megszokta, s érzi, a nap milyen órájában mekkorák ezek az árnyékok. Elkezdte saját árnyékát figyelni a vízen. Hetek teltek el így, míg a halak belemerészkedtek."[834]

---

[831] A *Te kis sorskovács* novellájának alapélményéről Szilágyi egy interjúban mesél: „Egy este, talán másodéves lehettem s a piac mögötti városrészben tekeregtem. Az iskolaműhely ablakán bepillantva megláttam: a srácok ugyanúgy bütykölnek, mint mi 10 évvel korábban." Vö. *„Az idő: sors": 10 kérdés Szilágyi Istvánhoz,* az interjút NÁDOR Tamás készítette= *Magyar Ifjúság*, 1979/39. sz., 31.
[832] SZILÁGYI István, *Te kis sorskovács, Utunk*, 1961/5., 4.
[833] SZILÁGYI István, *i.m.*, 4.
[834] SZILÁGYI István, *Üllő, dobszó, harang,* 22.

„Azért jövök. – Hosszú nyelű baltáját behajlított karján sétáltatta, kabátja ujjára szinte kihasalt a széles baltaél. Dénes egyszerre csak az arcát, kalapos fejét látta megvillanni a baltaél tükrében. De innen most hiába próbálta félrekapni a tekintetét, mindegyre visszaszökött a fénylő acélra a szeme. Riasztani kezdte a balta hintázó tükre, akárha attól tartana: belelát a baltaél. Akkor hát miért ügyel mégis, hogy együtt lépjen a kerülővel, mért fontos ez most neki? Úristen, ha egyszer valami fényes tárgy, talán egy ablak üvege, amint az utcán végighalad, olyasmit mutat meg őbelőle, amit nem szabad megtudnia róla senkinek soha. Lám a baltaél is. Ha valaki most ránézne, s meglátná benne őt, talán így kiáltana fel: ez a Gönczi Dénes nem az, akinek mi ismertük. Hiszen ennek a nyomorult parasztembernek jajdoni úrilány szeretője van. Ez Szendyéknek nemcsak a szőlőjét műveli, szedi."[835]

A baltaél mint visszatükröző felszín, képeket mutat meg Dénesről, aki mágikus erőt tulajdonít a vágóeszköznek: a fém felszíne a szereplő titkolt cselekedetét, a szerelmi együttlétet fedi fel. Az identifikációs folyamatok a művilág ábrázolt tárgyiasságának világában zajlanak: a környező tárgyak a szereplők képét tükrözik vissza, állandó visszacsatolást biztosítva a karakterek tudatos cselekvéseinek véghezviteléhez. A baltaél rejtett intertextuális utalás Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című detektívtörténetére is, ám Szilágyinál az intertextuális kapcsolódás valójában a regény lezárásakor jön létre, amikor Faggyas ki nem adott béréért egy hasábfával leüti a Szendy-lányt.

„Hátha alattomban elárulja a must tükre, egyszer, amikor oda se néz.[836]

„Hátha most is itt ring a kisasszony közöttük; a sűrű must tükrén hirtelen felvillan, és a másik kettőnek is megmutatkozik. Hátha egyszer csak így kiált fel a fiú: „Né, bátya, mit látni: maga hajadonfőn van, ingben. És né, a kisasszony." „Ne bolondozz mán" – ugrik Péter is. „Hát ez micsoda boszorkányság, te Dénes, ezt mondd meg nekem. Azt még csak értem, hogy a teménytelen bor mind az övé. De hogy te is? […]

De a lecsurgó mustot most már Dénes hordja, úgy igyekszik, nehogy megállapodjék a felszín, nehogy kisimuljon a tükör." [837]

A must a bor előállításának első állomása, Dénesék munkájának végterméke. A baltaél mellett a must mint visszatükröző felszín a vízhez hasonló módon veri vissza a környező emberek alakját, így Ilka és a parasztember együttlétének tanúja. A must a kezdődő szerelem éretlen, gyermeki jellemzőjét emeli ki.

[835] [1977] 135-136.
[836] [1977] 119.
[837] [1977] 120.

6. A textológiai vizsgálat eredményeinek összefoglalása

A *Kő hull apadó kútba* szövegének szerzői javításában az alkotómunka egy speciális esetét, a saját szöveg átalakításának eredményét olvashatjuk. A fejezetek átjavításáról összességében elmondható, hogy látható a szerző törekvése: a szöveget, amennyire az engedi, stilisztikailag leegyszerűsíteni, könnyebben olvashatóvá tenni. Bár Martin L. West könyve elsősorban az ókori szövegekkel foglalkozó klasszika-filológusoknak szól, a tipikus szövegváltoztatások felsorolásakor[838] említi azokat az előforduló eseteket, melyeket Szilágyi tudatos javításai között is fellelhetünk: szavakat cserélt új szavakra, a mondatszórendet alakítja át, illetve a szövegkontextust figyelembe véve eszközöl változtatásokat.

A szókészletet érintő változások között a legtöbbször a cselekvést, történést, létezést kifejező igét rokon értelmű szóra cserélte le. Az igék időbeli jelölését is átírja a szerző, mely közvetve összefüggésben van a narrációval, hiszen az elbeszélő a különböző idősíkok közötti eltéréseket próbálta érzékeltetni a cserével. A szócsere néhány esetben az ábrázolt szövegvilág érzéki látványként való megjelenítését, képszerű ábrázolását szolgálja. Láthatóan fontos volt az átjavításoknál, hogy a szerző a művilág kontextusához legjobban illő, stilisztikailag, értelmileg és grammatikailag pontos kifejezést találjon, illetve a tájnyelvi kifejezéseket a köznyelvben használt változatra, vagy a fikciós világot benépesítő tárgyakat a mai olvasó számára érthetően mutassa be. A regionális szóalak átírásánál megfigyelhető, hogy néhány szilágysági nyelvváltozatú szót köznapira cserél, de előfordul az is, hogy a köznapi változatot, ha a szövegkörnyezethez jobban illő, tájnyelvi alakra cseréli. A legtöbbször az *is* módosítószót törli ki. A legtöbbet átírt szavak igék és módosítószók, kisebb arányban főnevek.

Az írásjelek használatában leggyakrabban a tagmondatok közötti vesszők változnak pontosvesszőre, ez a mondattagok hierarchikus elrendezését érinti. A javított kiadásban a szerző a vessző mellett a kettőspont és pontosvessző írásjeleket használja szívesebben. A mondatok modalitásának változása a szöveg szerzői kommentárjaival függ össze, hiszen itt találunk a legtöbbet: a kérdő mondatok

[838] Vö. MARTIN L. West, *Szövegkritika és szövegkiadás*, fordította BOLONYAI Gábor, Typotex, Budapest, 1999, különösen 19-36.

túlsúlyát próbálja csökkenteni, mely a költői kérdés funkcionális szerepét visszaszorítja, ezért a szöveg természetesebb folyású, kevésbé mesterkélt. A hosszabb körmondatok tagoltabbá váltak. A szórendet egyszerűsíti, a tagmondatokat azonos grammatikai szerkezetűekre írja át, figyelembe véve a mondanivalót. Ezek a korrekciók az olvasási folyamatra vannak jótékony hatással.

A húzások jellegét tekintve látható, hogy az esszéisztikus betétek mellett a fejedelemkép leírások rövidültek jelentős mértékben, amelyeket a kritika elmarasztaló szavakkal értékelt. A szöveghúzás a legtöbb esetben a regényszöveg szerkesztési javítása is, hiszen sok beékelt narrátori szólam kikerül az alapszövegből, amely megtöri az adott szöveghelyen az elbeszélés folyamatosságát. Ugyanakkor az is látszik, hogy ezek a kommentárok néhányszor az elbeszélő véleményét is sugalmazzák a szereplőről, így a narrátor közvetve az olvasó befolyásolására is törekszik. A javított verzió a mesei narratívát erősíti a szókészlet megváltoztatásával. A különböző beszédmódok egy narrátor uralta nyelvi univerzumhoz köthetők: a javításnál a szerző figyelembe veszi a szereplők már elhangzott nyelvi megnyilatkozásait, és ezekhez igazítja az átírásokat.

Az átjavított változatban felfedezhető átírások egy része összefüggésbe hozható a recenziókban foglalt megállapításokkal, ennyiben tehát a szerző a recepció által felvetett problematikus pontokra is reagál, amikor regényszövegét átjavítja. Az elbeszélői kommentárok lerövidítése, Ilka karakterének megőrzése hangsúlyossá válik az új változatban. Észrevehető a javításokban, hogy a szerző a szereplők jellemvonásához legmegfelelőbb szóalakot vagy szóváltozatot keresi meg. Több részletben is megfigyelhető azonban, hogy a szereplők karakterét árnyaló, vagy azok belső lelki történéseiről tudósító részeket eltávolítja az alapszövegből. A szereplők jobb megismerését segítő, közvetve emberibb jellemvonásokkal gazdagító passzusokban Dénes belső világát jobban megismerhetjük, ahogyan Ilkáét is. Ezek törlésével Dénesről kevesebb tud meg az olvasó, Ilka egy tömbből faragott karaktere pedig tovább erősödik.

A *Kő hull apadó kútba* szövegváltozatainak áttekintése után látható, hogy a regény folyamatos szövegközöttiségben él saját változataival – nemcsak az előszövegeivel, hanem más, a regény keletkezéstörténetéhez kapcsolható egyéb szövegdokumentumokkal is. Ez a jellegzetesség a dinamikus szöveg textuális térben való létezésének sajátos módja, mely minden kiadás alkalmával viszonylagossá teszi

a lezárható szövegről alkotott elképzeléseinket. Ahogyan a Jerome McGann által kiadott szinoptikus *Ulysses* szövege is bizonyítja, nem a visszanyerni kívánt befejezett szöveget akarjuk olvasni, hanem a megírás folyamatának szeretnénk tanúi lenni. A *Kő hull apadó kútba* javított kiadása az olvasó szerepét is másképpen határozza meg: egy rögzíthetetlen, ezért mintaolvasói pozíció teljességgel elképzelhetetlen, hiszen a szöveg megköveteli olvasójától az állandó mozgásban levést, az új nézőpontból való olvasást.

Amikor a Magvető Kiadó arra vállalkozott, hogy újra kiadja a *Kő hull apadó kútba* című regényt, Szilágyi szövege a kiadás pillanatában vált igazán posztmodern szöveggé, hiszen az újrakiadás megmutatta: az alkotási folyamat egy végeérhetetlen és befejezetlen processzus, amely immár könyv alakban is láthatóvá tette a szerző heroikus írásmunkáját. A javított kiadást a romániai kiadáshoz képest nem pusztán új regényként értékelhetjük, sokkal inkább egy új variánsként, melyet követhet egy újabb, majd egy újabb javított, átírt változat. A végeérhetetlen szövegfolyam így a posztmodern szöveg jellegzetes tulajdonságaként Szilágyi könyvére is érvényes megállapítás lehet, Jauss szavaival kifejezve: „az irodalmi posztmodernség a „korábbi dolgok dekompozíciójából és rekompozíciójából - a múlt […] újraelsajátításából s egyben megfiatalításából" származik."[839]

A *Kő hull apadó kútba* javított kiadása egy teleologikus szövegfelfogáson alapul, mely szerint minden későbbi változat jobb az előzőnél. A textológiai vizsgálatot követően megállapíthatjuk, hogy a regényszövegben poétikai változások fedezhetők fel, elsősorban az elbeszélés-szerkezetben: a narrációt megtörő esszébetétek és a fejedelem-kép részletező bemutatása meghúzva kerül a könyvbe, valamint rövidültek a szereplők belső világát leíró elbeszélői részletek is. A stilisztikai változások az írói kifejezésmód finom újrahangolásai: a tájszavak köznapi változatra cserélése, a pontosabb és egyszerűbb kifejezésmód jellemzi az új kiadást:

„Ha munkánk elkészült, könnyűszerrel lebonthatjuk, mint holmi fölöslegessé vált épületállványt. Akkor már nem sajnáljuk. Bizonyos, hogy szükség van reá, és nélküle talán sohase juthattunk volna oda, ahova akartunk. [...] Az épület már áll."[840]

[839] Vö. JAUSS, Hans Robert, *Az irodalmi posztmodernség, Literatúra*, 1990/3, 122.
[840] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Írás közben*= K. D., *Nyelv és lélek*, Osiris, Budapest, 1999, 390.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Maszárovics Ágnes

Szilágyi István Kő hull apadó kútba *című regényének textológiai vizsgálata*

MELLÉKLET

A *Kő hull apadó kútba* szövegkiadásainak filológiai összehasonlítása

Budapest, 2015

Hajdan volt jajdoniak[841]

A párákat lassan a hegyek ágyékáig emeli a napfény, [később még fönnebb, hogy látsszék az egész vénséges hegyvonulat.] Március, a rakoncátlan kölyök-tavasz ott[842] kóricál az erdő alatt, eszi a havat. Ha [netán] belázasodnék, elgondozzák majd a szelek.[843] A hegy alá záruló dombkaréj dűlői – megannyi viharsarok. Alattuk Jajdonban posztót ványolnak, bőrt csereznek, deszkát gyalulnak, s halmozzák parányi kínok békés mérgeit.

A kisváros néha úgy le tudja foglalni magát, mint egy játékba merült kisgyerek.[844] Ilyenkor felprédálhatná egyetlen szakasz dragonyos. Nehéz volna elszámlálni, hányszor prédálták fel az idők folyamán. Talán ezért nem készült soha a városnak mesterműve. Mert nem mű a mesterek élete, mesterség csupán. Vásárra készített [szűr, csizma meg bocskor az életük.] Törékeny cserép szilke, tartós tölgyfa hordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert a szőlők s az erdők alatt a kevés, vaddisznó dézsmálta föld örökül hagyható, de hét szűkesztendőre nem biztosít. A dombkoszorú pedig dragonyosok és jeget görgető fellegek ellen Jajdont sohasem védte meg. Őket zárta ide, a jajdoniakat. Mintha tán tőlük, kellett volna a világot védeni. Pedig Jajdon sohasem szedett vámot, jóllehet mindenkinek örökké adót fizetett. A Deák-dombon török nyíllal testvérét lőtte meg a testvér; hja, hogy ez régen volt? Tán mégis igaz lehetett. Bár ez idő tájt dragonyosok már nem zaklatták a várost; az adószedők sem jobbak – ők maradtak Jajdont boldogítani. És maradtak a jajdoniak egymást pusztítani. Tornácos öreg esték lennének megmondhatói és zajos céhbeli viták, kire hogy hoztak így ítéletet.[845] Nagyobb szakértelemmel intézték el

---

[841] A szöveg az *Utunk* folyóirat 1971/6 18, 8 számában jelent meg. Az első szövegközlés, mely kapcsolatba hozható a készülő regénnyel. A jegyzetek az 1977-es és a javított, 2002-es kiadásra vonatkoznak.

[842] [1977] A ködök lassan a hegyek ágyékáig emelkednek Jajdonról, a csúcsok alatt, a hajlatokban még hófoltok világítanak. Március: rakoncátlan kölyöktavasz, ott (10.)

[2002[5]] A ködök Jajdonról lassan a hegyek ágyékáig emelkednek, a csúcsok alatt, a hajlatokban még hófoltok világítanak. Március: rakoncátlan kölyöktavasz, ott (9.)

[843] [1977=2002[5]] Ha belázasodik, elgondozza a Hatló meg egyéb szelek. (10,9.)

[844] [1977] Odakint bizonyára amolyan békés mindennap robotolt: ebédet főztek, deszkát gyalultak, bőrt csereztek, posztót ványoltak; előregyártották újabb hétköznapok alkatrészeit: halmoztak parányi kínokhoz békés mérgeket. Egy Jajdon-szerű ügyefogyott városka annyira le tudja foglalni magát, mint egy játékába merült kisgyerek. (17.)

[2002[5]] Odakint bizonyára amolyan békés mindennap robotolt: ebédet főztek, deszkát gyalultak, bőrt csereztek, posztót ványoltak; előre gyártották újabb hétköznapok alkatrészeit. És halmoztak parányi kínokhoz békés mérgeket. Egy Jajdon-szerű ügyefogyott városka annyira le tudja foglalni magát, mint egy játékába merült kisgyerek. (15.)

[845] [1977] De hogy ekkor már hány évszázada szorgoskodott így ez a mesterhad, nehéz volna kideríteni, annyi bizonyos, ilyenkor a magába feledkezett várost fölprédálhatná egyetlen szakasz dragonyos. Föl is prédálta elégszer hajdanában, talán azért nem készült Jajdonnak soha mesterműve. Mert nem mű a mesterek élete, mesterség csupán. Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfahordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert bőség-véderőművet kevesen húzhattak itt maguk köré. A szőlő a dombokon, az erdő alatt a kevés vaddisznó dézsmálta föld továbbadható ugyan és örökölhető és elperelhető, de sohasem hoz annyit, hogy hét szűk esztendőkre biztosítana. [Minden lanka s hajlat egy viharsarok.]

A hegy, a dombok török, tatár meg dragonyos martalócok ellen, sáskák meg jeget görgető fellegek ellen Jajdont sohasem tudták megvédeni. Őket zárták ide martalékául mindeneknek, jajdoniakat. Mintha ugyan tőlük kellett volna a világot védeni. Jajdon sohasem sarcolt senkit, de mindenkinek mindig adót fizetett. Miért is indított volna Jajdon bárki ellen háborút? Lefolytatta azt önmagán belül; egymás ellen, maguk között jajdoniak. A Deák dombon török nyíllal testvérét lőtte meg a testvér – még játék közben is. Persze ez nagyon régen történt, ha megtörtént, nem a Szendy Ilka idején. Dragonyosok emléke sem kísértett ekkor már évtizedek óta; maradtak helyettük az adószedők. És természetesen ők, jajdoniak, egymást pusztítani. Mert ezt azért nagyobb szakértelemmel intézték, mint bármi portyázó hadak. Verandás öreg esték lennének megmondhatói, meg zajos céhbeli, majd ipartestületi viták, kire hogyan hoztak itt ítéletet. (18.)

egymást, mint [őket] bármily portyázó hadak. Miután aztán emberöltők óta elkerülik a várost tatárok s dragonyosok, s miután e hordáknak emléke sem rémít többé: képeken ott van minden jajdoni házban a történelem.

Az utolsó foltozóvarga műhelyében is ott lóg a falon egy-egy csatajelenet. Hadvezérek munka közben; várból kirohanó halálra szánt vitézek képei – ebben a városban szentképeket helyettesítenek.[846] Sok száz fejedelem él együtt csirizes suszterinasokkal, kákabélű szabósegédekkel és sok száz csata. S a csatákról aztán sohasem tudódott ki, hogyan dőltek el. Eziránt ugyanis nem érdeklődtek a jajdoniak. Általában annyit tudtak a képekről, amennyit azok magukról kérdezetlenül elmondanak.[847]

Delet közben rég elharangozták, a délutáni órákban már csak a mestertől való félsz hajtja a segédet s az inasokat, meg az, hogy egyszer csak eljön az este, a szürkület, s eltényfereghetnek a korzón két sarok között. Kovácsok fújtatója kapkod levegő után, a pékségben kél a kovász,[848] katonát nem soroznak, s nem ma indul vándorútra a mesterlegény. S ma már bizonyára nem fog kigyulladni a malom. Jajdonban ez idő tájt még nem találták fel a dologkerülést, [ezért] aztán azt sem állítaná senki, hogy a munka nemesít.[849]

A szürkület persze várat még magára, nem így a szél s a fellegek. A hegyek ködöt vedlenek, vihar söpör végig a völgyön, messze inal a csenevész tavasz.[850] Csúnya felhő-állatok tülekednek odafenn, megtorolni igyekeznek kölyök-március szívderítő huncutságait – s akik még nem fedték ki rózsáikat idelenn, örvendenek.

[2002[5]] De hogy ekkor már hány évszázada szorgoskodott így ez a mesterhad, nehéz volna kideríteni, annyi bizonyos, ilyenkor a magába feledkezett várost fölprédálhatná egyetlen szakasz dragonyos. Föl is prédálta elégszer hajdanában, talán azért nem készült Jajdonnak soha mesterműve. Mert nem mű a mesterek élete, mesterség csupán. Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfa hordó, szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert bőség-bástyákat kevesen építhettek itt maguk köré. […]

Verandás öreg esték lennének megmondhatói, meg zajos céhbeli, majd ipartestületi viták, kire hogyan hoztak itt ítéletet. (16.)

[846] [1977=2002[5]] Kaszát egyengető, pörge kalapos, bő gatyás legények meg várból kirohanó, halálra szánt kapitányok képei ebben a városban szentképeket helyettesítenek. (19,17.)

[847] [1977] Annyit tudhatnak a történelemről, amennyit ezek a képek önmagukról elmondanak kérdezetlenül (19.)

[2002[5]] Annyit tudhatnak a történelemről, amennyit ezek a képek kérdezetlenül elmondanak. (17.)

[848] [1977] Kovácsok fújtatója kapkod levegő után. A csizmadiaműhelyben rúdon gyülekeznek a csizmák. A sütödében kél a kovász. (18.)

[2002[5]] Kovácsok fújtatója kapkod levegő után. A csizmadiaműhelyben rúdon gyülekeznek a csizmák. Kél a kovász, a pék sütőkemencét hevít. (15.)

[849] [1977=2002[5]] Mivel Jajdonban ez idő tájt még nem találták fel a dologkerülést, azt sem merné senki állítani, hogy a munka nemesít. (18, 16.)

[850] [1977 =2002[5]] De a szürkület még jócskán váratott magára; nem így a szél s a fellegek. A hegyek újból ködöt vedlenek, vihar söpör végig a völgyön, messzi inal március, a vézna kölyöktavasz. (24, 21.)

Fekete hintó, piros lovak[851]

Gönczi Dénes gyalogosan indult[852] Jajdonba, ráérősen és furcsán gondtalanul. Talán életében egyszer sem tette úgy meg ezt az utat, hogy ne a robot vagy a vásáros érdek[853] hajtotta volna a város felé. Végignézi majd, hogyan temetik özvegy Szendynét. Ez az ő gondjuk,[854] a jajdoniaké. Végre egy kötelesség, ami nem az övé.

Olyan voltál a fekete gyászruhádban

Előbb csak dúdolgatta, aztán a hangját is kieresztette, néptelen[855] volt az út.

Olyan voltál a fekete gyászruhádba
Mint a fehér liliom
Mint a fehér liliom a pohárban.

Szerette az öreg Krisztina ténsasszonyt, őhozzá sohase volt egy rossz szava, mégis olyan halott, akit nem kell gyászolni.

A kisasszony fel-felzokog majd a koporsó mellett, gondolta, **s hagyja, hogy nyugtatgassák. A Simonffyak meg a Szendyek.[856] Aztán egyedül marad. A kisasszony végleg egyedül marad.[857]**

Hirtelen szerette volna újrakezden[i][858] az abbahagyott nótát, meg is állt, de az éneklés sehogy sem sikeredett, aztán igazított a kalapján, s apasztotta tovább az utat.

Ahhoz ennek a cifra lelkű leánynak az egész Jajdont el kéne temetnie. Hogy egyedül maradjon. Vajon mennyi helyet tölt be a lelkében a jajdoniak létezése? – tovább is valami ilyesféléken morfondírozott. És mi lenne,[859] ha csak ő, Dénes létezne a kisasszony számára? Ha nem is ismerne más emberfiát?

A templomtorony beleszürkülne az ácsorgásba a Diákdomb[860] alatt, üresen maradnának a házak, az udvarokat fölverné a gaz, begyepesedne az út, a műhelyekben megrozsdáznának a szerszámok, és többé a vásáros szekerek sem zörögnének a piac felé. Csak ő jönne néha, s nyitna a kisasszonyra kaput.

Valahogy szívesen dédelgette egy ideig ezt a furcsa városhalált, mely egyedül az ő számára őrizné a leányt.

Aztán kedve lassan beborult: hiszen éppen ő nem lehet a kisasszonyé igazán. Miért érzi hát, hogy útjában állnak a jajdoniak? Ha ők nem volnának, csak a kihalt házsorok, kinek hordanák a zöldséget, gabonát, tavaszi bárányt az egrestelkiek? Hiszen akkor Dénes sem[861] jöhetne a kisasszonyhoz. Milyen ürüggyel láthatná ő akkor a kisasszonyt? Éjszaka szökne hozzá? Igen, úgy is eljönne, holdvilágnál vagy hideg esőben lopakodna ki az éjjel is élő faluból, aztán vissza, virradat előtt.

---

[851] Az itt közölt szöveg az *Utunk Évkönyv* 1975-ös kiadásában szerepel a 110-116. oldalakon. A regényben ez a részlet a harmadik fejezetben található, az 1977-es változatban a 147-160, a 2002-es kiadásban a 121-132 oldalakon; a jegyzetek erre a két kiadásra vonatkoznak.

[852] [1977=2002^5] A harmadik napra Mari gondosan kikefélte a sötét zekét, Dénes ragyogóra suvickolta a csizmát – az egrestelki ház tornácán nem rettegett a fényétől. Gyalogosan indult (147, 121)

[853] [2002^5] gond (121.)

[854] [2002^5] dolguk, (121.)

[855] [1977= 2002^5] aztán kieresztette a hangját – néptelen (148, 122.)

[856] [1977=2002^5] a kupák (148,122.)

[857] Az *Utunk Évkönyv*ben megjelent részek vastagon szedve, a későbbi kiadásokban ugyanez a szövegrész kurzívval szedve szerepel.

[858] [1975] újrakezdeni – sajtóhiba (110.)

[859] [2002^5] maradjon. Vajon mi lenne, (122.)

[860] [1977=2002^5] diákdomb (148,122.)

[861] [1977=2002^5] nem (149, 122.)

Mikor [Dénes] a kapuhoz[862] ért, a kopott ravatalra éppen [akkor] terítette [rá] a temetkezési vállalkozó[863] a bakacsint. A segédje meg a fia körben elsimították az ezüst rojtokat. Eközben a gyászhuszárok már a verandán birkóztak a hatalmas, fényezett, sárgaréz díszekkel ékített koporsóval,[864] leóvatoskodtak a négy grádicson, ráhelyezték a ravatalra, aztán a segéd eligazította a koporsófedéllel lefogott csipke szemfedőt. Az udvaron álldogáltak már, de a java jajdoni nép még ezután érkezett. A koporsós meg az emberei a székeket hordták ki a hozzátartozóknak a ravatal köré. Ilka, a Szendyek s a Simonffyak még nem jöttek ki a házból. Dénes ismerősöknek köszöngetett, de sehogy sem találta a helyét, úgy érezte, túl hamar érkezett. Körözött egy darabig az udvaron, aztán fölhúzódott a tornácra s[865] előrement egészen a kapu mögé, ahonnan láthatta az utcát meg bent a gyülekezetet is anélkül, hogy útjában volna valakinek.

A ház előtt kint állt a gyászkocsi.

A város felől sötét ruhás férfiak tűntek föl az úton, szörnyű eltökélten közeledtek, mint kik elvárják: kimért lépteiket az utca köve is emlegesse meg. A tímár ipartársulat vonult, még hajdani céhszokás szerint. Elöl egy öreg, kövér, gondterhelt ember lépked,[866] mögötte óriás koszorút emel[867] a két legnyurgább tímárlegény, utánuk sorjában az egész társulat. Kurta nyakuk nehezen szenvedheti[868] a feszes inggallért. A csizmadiák koszorúja sem sokkal marad a tímároké mögött. A gubatakácsok sem hiányozhatnak,[869] bár ők kevesen vannak; odébb együtt jön a néhány csámpás kovács, majd lila tokás mészárosok zárják a sort.

Micsoda parádés világ lehetett itt húsz-harminc esztendővel ezelőtt, gondolja Dénes, ha ez a felvonulás egy régi mester feleségének is kijár. Befordulnak az udvarra, a koszorúkat egyelőre a szomszéd ház tűzfalához támasztják. A kitárt kapu körül az utcán ott ácsorog a városszéli mindenféle népség, néhány száz pár csizmát ők is beledagasztottak a dűlők sarába abból a zsírosbőrből, ami a Szendy-műhelyből hajdan kikerült. No és elmért nekik néhai özvegy Szendyné és Ilka leánya annyi bort, hogyha azt most mind ide az udvarra lehetne rekeszteni, nem látszana ki csak a cifra koporsófedél; fényes,[870] barna hajó. Himbálózna a boron a gyászolók fölött.

A drága jó Krisztina ténsasszony most már ennyi: nagy, barna koporsó. Dénes csak nézegeti a sötét ruhás jajdoniak gyűrűjében, és szinte bántja, hogy nem talál benne semmi nyugtalanítót. Az udvar hangja csöndes, érdes suttogás. A kapuban szétválik az utca végi sokaság, Dénes kipillant az útra, közeleg a tiszteletes úr s a kántor, mögöttük tucatnyi énekes diák. Hosszú percek múlva érkeznek a kapuhoz, de ezek már utat nyitottak nekik. A fekete palást kifeszül,[871] leng, dédelgeti a szelet. Mire az udvarra befordul, a kisasszony is megjelenik a ház küszöbén. Arca egyhetüs fénytelen hold, elnyeli[872] a feketén tolongó, önmagát kereső kegyelet. Néhány pillanatig még várat magára a ceremónia, aztán fölhangzik a tiszteletes úr deresen ropogó hangja, fekete kalapok forgolódnak esetlen férfiujjak között, szipognak kötelességtudó öregasszonyok.

A koporsós, akinek egyelőre nincs több dolga a ravatal körül, kisomfordál az utcára, szemügyre veszi a gyászkocsit. Simára fésült fekete haja fénylik, egyedül ő nem hord kalapot, akadályozná a mesterségében, nem szorongathatja a hóna alatt, valahányszor a pap imádkozni kezd. Dénes fél szemmel őt követi. Üveges hintója a legparádésabb utazó

---

[862] [1977=2002[5]] Mikor a kapuhoz (149,122.)
[863] [1977=2002[5]] éppen terítette a temetkezési vállalkozó (149, 122.)
[864] [1977=2002[5]] hatalmas, sárgaréz díszekkel ékített, fényezett koporsóval, (149,122.)
[865] [1977=2002[5]] tornácra, s (149, 123.)
[866] [1977=2002[5]] lépkedett (149, 123.)
[867] [1977=2002[5]] emelt (149,123.)
[868] [1977=2002[5]] szenvedhette (149,123.)
[869] [1977=2002[5]] hiányozhattak (149, 123.)
[870] [1977=2002[5]] koporsófedél: fényes (150,123.)
[871] [1977= 2002[5]] a pap fekete palástja kifeszül, (150, 123.)
[872] [1977=2002[5]] hold, mellette föltoronylik Béla úr, körötte toporognak a Szendy-kupák. Elnyeli (150, 123.)

alkalmatosság, amely ebben a vármegyében elképzelhető. A koporsós[873] fölnéz a gyászkocsi tetejére és[874] kétségbe esik.[875] Fönt a római katolikus temetéseknél használatos kereszt díszeleg. Előkerül a fia, suttogva gorombítja, válla ráng, bizonyára pofozná most az utódot, ha lehetne hangtalan. Aztán a gyászvitézekre rázza az öklét, a fiú[876] közben megértette, a kereszt most mily szörnyűség, s a kihalt utcán szaladni kezd. Ha nagyon szedi a lábát, és ha a tiszteletes úr nem sieti el a prédikációt, idejében visszaérhet még, s helyrehozhatják a hibát. Dénes most már lesi minden mozdulatukat. Az egyik gyászvitéz, biztos, ami biztos, felkúszik a hintó tetejére és lecsavarja a keresztet, közben a zsinóros csákó a fejéről legurul s[877] beleesik a sárba. A temetkezési vállalkozónak pedig mindezt látnia kell. És nem ordíthat. Újra az öklét rázza, aztán fölkapja a csákót, és odadobja az embernek, aki a keresztet a kocsi bakja alá tünteti.

Aztán Dénes újra[878] befele néz, a gyászoló gyülekezetből sem hiányozhat, netán még észreveszi valaki, hogy csak az utcát figyeli. A tiszteletes úr hangja – mintha görnyedt vállában a csontok csikorognának – őrli az udvaron egybesereglett hallgatást. Nagyon[879] illik ezekhez a jajdoniakhoz a fekete bokszcsizma, a fekete ruha. Ahogy ott szorongnak az udvaron, a sötét dísztelen egységet szinte[880] hasogatják a villámló fehér inggallérok. Mily szakértelemmel jelenítik meg a gyászt, Gönczi Dénest [most] mégsem gyötri[881] a közéjük vágyakozás. Azt azért szeretné, ha sírnának. Bár a kisasszony zokogna föl halkan, [ezt azért nagyon szeretné hallani.] Semmi.[882]A feddő és ugyanakkor örökéletet remélő prédikáció. Ó, nagyon tudnak temetni ezek.

Miután meggyőződött róla, hogy az ő figyelmét nem tartja számon ez a jajdoni gyász, a hintó elé fogott lovakat nézegeti. Az első kettő kátrányszín fekete, a második pár is sötét, vasderes, de a harmadik színe[883] erősen elüt. Két piros ló. Termetre akkorák, mint a többi, ilyet is nehéz lehetett találni, mert a koporsós lovai olyanok, mint valami táltosok. A pirosak csontosabbak valamivel, de[884] jó lovak. Türelmetlenül rázzák [a] fejükön[885] a bóbitát, nincsenek szokva vele. Vajon kitől kérhették kölcsön őket, hogy a kisasszony kívánságának eleget tegyenek?

A kapun kívül rekedt közrendűek mögött tarka ruhás, apró fehérnép nyüslet, Bolond Bözsi. Dénes a piacról ismeri. Valamikor cirkuszistáktól vagy valami ilyes csepűrágóktól maradt le egy Albertini nevezetű olasz kardnyelővel, aki mutatványával a jámbor népeket hetivásárkor rémisztgeti. Amikor Albertini a kardot torkából[886] kiemeli, ez a Bözsi hordja körül a széles karimájú, koszlott kalapot, a röpködő krajcárokat mint pillangókat fogdossa össze vele. Vásár után beveszik magukat a kocsmába, s ott ülnek, míg tart a krajcárokból, aztán Albertini elhúzódik egy pinceodúba s alszik, úgy beszélik, egész héten át. A bolond asszony meg eközben temetésre jár. Krétafehérre keni kicsi arcát, száját élénkpirosra festi, haját kibodorítja, lábszára télen is mezítelen, rózsás szoknyája térdét sem fedi el, valami érthetetlen nyelven örökké magában motyog. Jajdonban nélküle nincs temetés. Mintha érezné, hogy az ő temetésén úgysem lesz ott senki. És mintha azért könyörögne mégis [jó előre, hogy őt is

[873] [2002[5]] alkalmatosság ebben a városban. A koporsós (124.)
[874] [1977=2002[5]] tetejére, és (150, 124.)
[875] [2002[5]] kétségbeesik. (124.)
[876] [1977=2002[5]] az öklét. A fiú (150, 124.)
[877] [1977= 2002[5]] csákó legurul a fejéről s beleesik (151, 124.)
[878] [1977=2002[5]] Dénes aztán újra (151, 124.)
[879] [1977=2002[5]] hallgatást. A koporsótól nem láthatja sem a kisasszonyt, sem Béla urat. Nagyon (151, 124.)
[880] [2002[5]] a sötét dísztelenséget szinte (124.)
[881] [1977] inggallérok. Mily szakértelemmel jelenítik meg a gyászt; Gönczi Dénest mégsem gyötri (151.)
[2002[5]] inggallérok. Gönczi Dénest most nem gyötri (124.)
[882] [1977= 2002[5]] halkan. Semmi (151, 124.)
[883] [1977=2002[5]] a harmadik pár színe (151, 124.)
[884] [1977=2002[5]] olyanok, mintha mind a négyet parázson [2002[5] parazson] tartaná. A pirosak valamivel csontosabbak, de (151, 124.)
[885] [1977=2002[5]] rázzák fejükön (151,124.)
[886] [1977=2002[5]] a kardot a torkából (151, 125.)

kísérje ki majd valaki, igen, tán ezért] könnyezi meg a város[887] összes halottait. Dénes[888] figyeli, amint besurran az egyik kapuszárny mögött. A tornác előtt észrevétlenül lehajol, tép az eltaposott, fagy gyalázta őszirózsákból meg gizgazokból, az egészet gúzsba tekeri, és kioldalog a gyászkocsihoz. A fagyott virágokkal megáll háttal[889] az egyik piros ló orra[890] előtt, oktalan titokzatoskodással[891] keresi az állat száját, krétás madárarcán álmatag grimasz ráng, majd miután a ló nyirkos, bársony ínye[892] a markába nyúl, bárgyú öröm ömlik ráncaira, feje megmerevedik, ajka elnyílik, liheg, mint egy célhoz ért agyonhajszolt kutya. Aztán hogy a ló ropogtatni kezd, szemét lehunyja, csakhogy bele nem ájul a [pillanat] gyönyörűségébe.

Közben[893] a ravatalnál a tiszteletes úr befejezi, s a diákok rákezdik az éneket. A gyászvitéz a kocsi bakján, mint aki hirtelen ráeszmél, hogy a lovaknál idekint ő felel a kegyeletért, hosszú, cifra ostora végével óvatosan előrenyúl, belebizget Bolond Bözsi olajos fürtjeibe, mire az behúzza a nyakát, halkat sikít, egész lénye kínba rándul, s megcsúfolt révületében a ló fejének tántorodik, majd furcsa verébszökkenésekkel menekül - Dénes[894] állát lefeszíti, kalapját arca elé emeli, nehogy elnevesse magát.

Az éneklő tógátus diákok felé fordul, hangjuk előre ünnepli az esedékes forintokat, melyeket majd a Papp cukrászdában[895] költenek el. **Csak fújjátok, biztos kaptok annyit érte a kisasszonytól, mint két napszámos kaszás.** De hogy[896] efféle komorság készül feléje suhintani, inkább újra a nyomorult asszonyt kutatja. Észre is veszi az udvar túlsó szögletében, a tűzfalnál tenyérnyi krizantémot csíp le egy koszorúról. Aztán igyekszik a piros lóhoz vele. Tenyerét ugyanúgy fordítja ki, hátranyújtva a virággal, s a ló száját keresi. De az most már nem áll kötélnek. Prüszköl a borzas fehér virágtól, hiába kínálja neki szegény Bolond Bözsi, csak fejét kapkodja, sörényét lengeti. Hogy a ló egyre tiltakozik, a bolond asszony a gyűrött szirmú, nagy darab virágfőt a gyászhuszár képébe[897] röpíti, aki a bakról éppen a gyülekező esőfellegeket kémleli. A váratlan merénylettől ocsúdva aztán az ember hiába kapkod[898] ostora után, Bolond Bözsi kurtákat visongva araszos szökkenéseivel iszkol a város felé. Dénes a bolond asszony hangjaira megborzong, nézi,[899] míg furcsa alakját eltakarja az utcakanyar. Egyszer csak fölbukkan[900] a koporsós fia [is], lélekszakadva[901] cipeli a református egyház buzogányforma felségjelét. Mire a gyászhuszárral felcsavarja a hintó tetejére, Dénes mögött megmozdul az udvar, lassan megemelkedik a koporsó, és fekete posztóhabon ringva, elindul a kapu felé.

Nemsokára megkezdődik a felsorakozás, elöl mennek majd a tiszteletes úr meg a kísérete és a mesterek. A hintó hátsó üvegajtaját eközben kinyitották, bezökkentik a koporsót, fölaggatják a koszorúkat. Mire megindul a menet, jól rugózott kerekeken himbálózó egyetlen virághalom a gyászkocsi. Közvetlenül mögötte Ilka kisasszony, két oldalról fél lépésnyire lemaradva a két Simonffy veszi közre, Béla úr és Jenő. Utánuk[902] alaktalanul egymáshoz torlódva a Szendy testvérek. Mögöttük más, távoli rokonok és a szomszédok következnek, majd a régi ismerősök, utcabeliek.

---

887 [1977] mégis, mikor megkönnyezi a város (152.)
888 [2002^5] senki. Dénes (125.)
889 [1977=2002^5] megáll, háttal (152, 125.)
890 [1977=2002^5] feje (152, 125.)
891 [1977=2002^5] titokzatossággal (152, 125.)
892 [1977=2002^5] orra (152, 125.)
893 [1977=2002^5] ájul a gyönyörűségbe. (új bekezdés) Közben (152, 125.)
894 [1977=2002^5] menekül; Dénes (152, 125.)
895 [2002^5] a Papp-cukrászdában (125.)
896 [1977=2002^5] De, hogy (152, 125.)
897 [1977=2002^5] képibe (153, 126.)
898 [2002^5] kémleli. Az ember kapkod (126.)
899 [1977=2002^5] Dénes megborzong a bolond asszony hangjaira, nézi, (153, 126.)
900 [2002^5] utcakanyar. Aztán fölbukkan (126.)
901 [2002^5] fia, lélekszakadva (126.)
902 [1977=2002^5] Béla úr a kisfiút fogja kézen, Jenő karjába Elvira csimpaszkodik. Utánuk (153, 126.)

Lassan indul a menet, lassan rendeződnek a sorok. Dénes elálldogál, amíg az udvar kiürül, úgysem tudja, a menetben hol volna a helye, ráérősen[903] vonulnak az emberek.

Lejön a tornácról, a kapu nyitva, a ház is. Kopott ruhás ember ácsorog a bejáratnál, az öreg Faggyas Józsi, aki a kisasszonyéknak néha felfűrészelte a fát télire.

Zsebre dugott kézzel áll az utca végi kódis, majd[904] bejön az udvarra, hiszen itt neki amúgy sem jutott hely[905] a szertartás alatt. Körbejárja[906] az elárvult ravatalt, elhalad Dénes előtt, de mintha észre sem venné, aztán a kitárt kapuban újra megáll, lefele néz a temetési menet után, köp egyet, s elindul az utcavég felé.

Előkerül a koporsós segédje, egylovas kordéra rakja a ravatalt, lebontja az ezüstrojtos posztót a kapuról, összeszedi a mindenféle temetkezési kelléket, s miután ő is elkocog, a porta végképp elcsendesedik.

Az sem maradt, aki becsukhatná a ténsasszony után a kaput: Dénes[907] csak áll az udvar közepén, valami régi babonát próbál fölidézni, ha jól emlékszik, azt tartják, a halott mögött gyorsan[908] be kell csukni ajtót, kaput, nehogy utána kelljen vinni még valakit. **De hát kit vihetnének innen már ezután?** Dénes behajtja a kapuszárnyakat s fölerősíti a pántokat.

A menet úgysem jutott még messzire, nem siet. Körben a kerítés, az eresz alja, a letaposott virágágyások, a szomszéd tűzfal, hátul a néhány gazdasági épület – minden[909] egykedvűen strázsál, nem vesz tudomást róla, hogy örökre elment özvegy Szendyné. Dénes néhányszor átélt már hasonló pillanatokat, érti ő: az élő elmegy, ha már nem él, s a javai [pedig] nem[910] indulhatnak vele, most mégis bántja az udvar közönye. Az épületek, a tárgyak dolog mivoltukban jobban megszenvedik, ha egy cserép elreped, ha lehullik egy darab vakolat, ha[911] a szú hajszálnyit tovább halad a gerenda rostjaiban, igen, mindez létükben több,[912] nagyobb változás, mint annak az eltűnte, akinek hasznára rendeltettek.

A konyhaajtó félig nyitva, Dénes visszamegy a verandára, valahogy most se hiheti, hogy a házban senki sincs. A konyha üres, a hátsó szobában, körben a falak mentén, székek: itt ültek a virrasztók a múlt éjszaka. Az ágyak az utca felőli szobából is kihordva, középen[913] egymáshoz tolt, megterített asztalok. A tányérokat, boroskancsókat gondosan letakarták damaszt szalvétával.[914] Itt lesz hát a tor.

A házban még [bár] óraketyegés[915] sem él. A kasztenen észreveszi azt a kicsi üvegkancsót, amiből Ilka utoljára a Krisztina ténsasszony kezelőorvosának töltögetett. Félig[916] van borral, gyermekes örömmel kap a csecsebecse borosedény után, szájához emeli, dereka is hátrahajlik, ahogy iszik. Aztán úgy néz körül, mintha attól kéne tartania, hogy torkosságát végignézhette valaki. Talán a fejedelem. Fél lépést hátrahőköl, úgy bámul a képre.[917]

---

[903] [1977=2002[5]] helye – ráérősen (153, 126.)
[904] [1977] áll az utca végi kódis egy ideig, majd (153.)
[2002[5]] áll; utca végi kódis; majd (126.)
[905] [1977] helye (153.)
[906] [2002[5]] udvarra. Körbejárja (126.)
[907] [1977=2002[5]] kaput. Dénes (154, 127.)
[908] [2002[5]] közepén, régi babona jut eszébe, azt tartják, a halott után gyorsan (127.)
[909] [2002[5]] hátul a szín, az ól – minden (127.)
[910] [1977=2002[5]] a javai nem (154, 127.)
[911] [1977=2002[5]] ha egy darab vakolat lehull, ha (154, 127.)
[912] [2002[5]] mindez számukra több, (127.)
[913] [1977] Az ágyakat az utca felőli szobából is kihordták: középen (154.)
[2002[5]] Az ágyakat az utca felőli szobából kihordták: középen (127.)
[914] [2002[5]] damasztszalvétával. (127.)
[915] [1977=2002[5]] még óraketyegés (154, 127.)
[916] [1977=2002[5]] amiből az orvos ivott. Félig (154, 127.)
[917] [1977=2002[5]] reá. (154, 127.)

Tegnapelőtt este, mikor a kisasszony behívta, nem[918] vette észre a kaszten fölött. **Jópofa[919] egy kardos ember. És micsoda kutyája van neki.** Ilyet Dénes eddig képen se látott soha. **Na, akkor még sincs magára a ház. Igaz,[920] az úr most éppen indul valahová. De biztosan otthon hagyja a kutyát. Tán éppen ide készülődik Jajdonba. Ide a torba. Hű,[921] mi lenne itt, ha egyszer csak beállítana közibük. Jól felöltözött, az istállófáját. 'Szen a képen nyár van, lombosak a fák. Melege lehet. De a kutyája, az minden pénzt megér. Na meg a cifra felesége. Az is kikísérte a ház elé. De a fránya asszony mintha[922] vigasztalná valamiért. Mit vannak úgy oda,** gondolta – őt is kikísérte ma délben Mari a kapu elé. A kutyája is. Éppen úgy álltak ott mellette, mint a képen itt ezek. Az ő kutyája, igaz, egyszerű kuvasz. De ezt[923] a kutyacsodát úgy megkergetné ott a pázsiton, hogy szedhetné a hosszú lábait.

Úristen, hogy megszeppennének itt ezek [a torozó mesterek,] ha[924] csak úgy váratlanul beállítana egy ilyen ember közibük. A Szendy-kupák[925] nem bírnának mukkanni se. A kisasszony is csak pirulna. Talán Béla úr, [az Ilka kisasszony nagybátyja.] Igen,[926] Béla úr egyből tudná, hogy kell szót érteni vele. Szinte hallja tisztességtudó beszédét, halk, mély hangját, amint arról kérdezgeti a ritka jövevényt, hogy szerinte mikor lesz háború. Az meg, Béla úr nagy megrökönyödésére azt feleli, hogy hiszen már régóta háború van. A kisasszony gyorsan borral kínálgat, nehogy a fejedelem és Béla bátyja között valami nézeteltérés legyen.

Vajon mit szólna Ilka kisasszonyhoz a nagyúr? Talán szemet vetne rá, s[927] már azt is látja, ahogy ettől Béla urat büszkeség tölti el. Aztán megint a cifra asszonyt veszi szemügyre: **Nem hasonlít a kisasszonyhoz. Szerencsére nem.** Dénes maga sem érti, miért fontos az most neki, hogy Ilkát a képre ne láthassa rá. Furcsán megkönnyebbül, hangosan fölkacag, nyúl a kis üvegkancsóért:

Na, egészségedre, öregapánk – fenékig kiissza belőle a bort,[928] olyan jólesik, hogy szinte restelli miatta magát.

Ketten kéne mi a torba eljöjjünk, hogy teljes legyen a meglepetés. Igaz, hozzám is csak Béla úrnak volna szava. Na meg bort a kisasszony töltene nekem is.

Csendben[929] behúzza a szobaajtót, lábujjhegyen megy kifele, mintha megzavarhatna valakit. A külső ajtót is beteszi, még egyszer körülnéz az udvaron, aztán utánaered a temetési menetnek.

Jajdon[930] hát nem kér ma tőle számon semmit: sem piaci vámot, sem robotot.

Mire utoléri a sötét ruhás, lassú sereglést, a gyászkocsi előtt ballagó tiszteletes úr meg a kísérete a Gyala útjáról éppen felkanyarodik a Kápolna utca irányába, a temető felé. A fényes, fekete lábbelik innentől kezdik taposni a sarat. A temető elég magasan van, mennek némán, nekiszegülve az emelkedőnek, néhai Szendy Krisztina után. A tiszteletes úrék elérik a temető alsó kapuját, megállnak, ezen a kocsi nem tud betérni, a felázott agyagos meredeken képtelenek megkapaszkodni a lovak. Tovább kell menni az elsüllyedt sikátoron a felső

---

[918] [1977=2002[5]] behívta, ezt a képet nem (154, 127.)
[919] [1977=2002[5]] észre a falon. Pedig biztosan itt volt. *Jópofa* (154, 127.)
[920] [2002[5]] *a ház: Igaz*, (127.)
[921] [1977=2002[5]] *Hú,* (155, 127.)
[922] [2002[5]] *a ház elé. Mintha* (127.)
[923] [1977=2002[5]] azt (155,128.)
[924] [1977=2002[5]] megszeppennének ezek itt, ha (155, 128.)
[925] [1977=2002[5]] A kupák (155, 128.)
[926] [1977=2002[5]] Béla úr. Igen, (155, 128.)
[927] [1977=2002[5]] rá – s (155, 128.)
[928] [2002[5]] kiissza a bort, (128.)
[929] [2002[5]] a kisasszony nekem is töltene. (új bekezdés) Csendben (128.)
[930] [1977=2002[5]] aztán a temetési menet után ered. (új bekezdés) Jajdon (155-156, 128.)

gyepűig; a Szendy-sírok[931] fönn vannak egészen a tetőn. A lovak nem állnak meg, nekihúzatnak a kaptatónak, két gyászvitéz ül a bakon, kezelik a gyeplőt, az ostort; a másik[932] négy zsinóros, csákós ember a hintó sarkainál. Nem viszik tehát a koporsót vállukon a tímárlegények végig a fölázott temetőn, cipekedjenek csak a lovak, ha már hatot rendelt belőlük Szendy Ilka [a hintó elé]. És[933] azok a sikátor agyagos sarába mintha belehúznák maguk után a jajdoni gyászolókat is.

Néhányan azért a nem hozzátartozók közül – akik mégis sírjáig akarják kísérni Szendy Krisztinát – belül kerülnek a gyepűn, inkább csúszkálnak a megbarnult, vizes füveken, bukdácsolnak a sírok között fönt a hajlás peremén, mintsem az elsüllyedt útban vánszorogjanak. Dénes is közöttük halad, [fentről szinte] a bakon[934] ülő gyászhuszárral egy[935] magasságból nézi a ragadós sárban küszködő jajdoni kiválóságokat. Mintha egymás hegyén-hátán tolongva egymásba kapaszkodnának, úgy vergődnek előre, a magas szárú, fűzős női cipők és a finom bokszcsizmák minden lépésnél bokáig süllyednek, alig haladnak arasznyikat. A hátsó pár ló fara fölfénylik, szinte világít a fekete sikátorban, észreveszi bőrükbe sütve a kaszárnyai bélyeget. A garnizontól kérte hát kölcsön őket a koporsós: ágyúvontató lovak.

A kocsi mögött a népek válla meggörnyed, arcuk föld felé hajlik, a férfiak mind gyakrabban törülik nyakszirtjüket, homlokukat.

Mintha őseik szétmállott húsában taposnának e késő, erőlködve menetelők – múltjuk koloncaként tapad rájuk a sár. A barna, agyagos földből fölnyúlnak utánuk rég eltemetett anyáik – bordák, csigolyák hínárjába gabalyodnak a csizmák a sár alatt. Csontkezek bozótja kapaszkodik rájuk a mélyből, visszahúzva ez arasznyi előrejutásért kínlódó népet. Ükapák hintáznak, lebegnek ott alant a sárban[936] vergődők léptein. Miért akarják idekötni az utódokat? Talán attól rettegnek odalent, hogy ezek itt most együtt kijutnak a völgyből, a rájuk záródó gödörből? Ki valamilyen tetőre, magaslatra, bár föl[937] a dombvállra, a fiatal fenyveserdő fölé? Attól félnek hát az ükapák, hogy ezek a vánszorgók onnan fentről szétnéznek majd e körben hánykolódó dombvilágon, hogy más hazát szemeljenek ki maguknak, [hogy] elvonuljanak[938] innen a töredezett hegylánc meg szőlőkaréj alól? Őket pedig, rég-holtakat itt hagyják a mélyben, agyagba gyűrve, palába ásva, gyökerek alá taposva, és nem kondítanak többé harangot emlékük fölött?

A holtak nem bíznak az élő maradékban.[939] Mintha az csak úgy kigyalogolhatna műhelyes háza udvaráról, barázdái, szőlőpászmái közül. Hiszen bár kaphatott volna örökül annyit, hogy jussából tékozolni valója is legyen.

Veresgyűrű-, mogyoró- meg madárcseresznyebokrok élősövénye szorongatja a meredek sikátort, tüskés ágak akaszkodnak a hintóra felhegyelt koszorúkba, tépik, szaggatják róluk a szegfűt, a krizantémokat. Miért nem nyúlik föl az égig a tüskés bozót, miért nem a sötét fellegeket szaggatja szét, hogy a több fényben jobban láthatná ez a botorkáló menetet, merre tart. Miért fél a táj és miért retteg a rögbe hullott megannyi ős, hogy kigyalogol innen, aki él? Hiszen [talán] éppen[940] terelniök, nógatniuk kellene az utódot, hogy kíséreljen meg szélesebb határt uralni maga körül.

[Vagy úgy éreznék azok odalent, hogy azt sem becsüli hozzájuk méltóan az utód, amit tőlük örökül kapott? De hiszen elemésztenék egymást egy talpalatnyi földért, és munkából, verítékből sincs, ki náluknál többet gyilkolhatna e völgy tereibe. Vagy önmaguk szorgalmára

[931] [1977=2002[5]] gyepűig. A Szendy-sírok (156, 128.)
[932] [2002[5]] a bakon, a másik (128.)
[933] [1977=2002[5]] Szendy Ilka. És (156, 129.)
[934] [1977=2002[5]] halad, a bakon (156, 129.)
[935] [1977=2002[5]] gyászhuszárral szinte egy (156, 129.)
[936] [1977=2002[5]] az agyagban (157,129.)
[937] [2002[5]] magaslatra; föl (129.)
[938] [1977=2002[5]] maguknak, elvonuljanak (157, 129.)
[939] [2002[5]] maradékban? (129.)
[940] [1977=2002[5]] Hiszen éppen (157, 130.)

méltatlanok, mert képtelenek élni általa? Miért húzzák vissza hát azok a mélyből e vergődő sereget? Lám, ezek elképzelni sem tudnák máshol az életüket.]

Mire[941] fölérnek, a lovak háta gőzölög, fényes bőrük alatt rángva cikáznak az izmok s az inak. A zsinóros emberek karjukon, rúdon viszik a koporsót, a kíséret megbomlik a gyepűn belül; régi sírokon taposnak, elszáradt koszorúkba, virágcsokrokba törülik csizmájukról a sarat. A hintó már úszik visszafele, cifrán faragott teteje imbolyog a bokrok taraja fölött – járatni kell a lovakat.

A rudakat keresztbe rakják a nyitott sír fölött, a koporsót rájuk helyezik,[942] a tiszteletes rövidre fogja a beszédet s az imát, a diákocskák köszörülik a torkukat.

Szendy Ilka behunyt szemmel, összefogott kézzel áll anyja koporsója fölött. Zsebkendőt emel néha az arcához, Dénes kicsit távolabb egy sírdombon áll, várja, lesi, hátha a kisasszony mégis fölzokog. Miért kívánja most ennyire, hogy megtörjön? Nem is olyan rég, mikor sírni látta, attól ő is szenvedett. No meg itt most már senki sem kéri számon, hogy zokogjon a kisasszony, hiszen aki ennek valami fontosságot tulajdonítana, azt is elhitethetné magával: „szegény[943] Szendy lyány az elmúlt napokban annyit emisztette[944] magát, mire anyját a sírba eresztették, könnye sem maradt, lám, a nagy bánattul[945] milyen karikás a szeme." A tiszteletes úr mögött a hajlásból fölágaskodnak az elvadult, bozontos szilvafák, Szendy Ilka azokat nézi, nem hallja az imát. Most[946] már szólhat az ének is.

Mikor a koporsó alatt surrogni kezd a kötél, hátrébb lép a sír szélétől. Aztán két ács ereszkedik alá, hogy odalent kurta tölgyfagerendákból[947] összerakják a padmalyt Szendy Krisztina koporsója fölött. Amint kikászálódnak, elkezd zuhogni a föld. Gönczi Dénes nem siet oda a lapátokhoz, mint ahogy napszámosféléktől elvárják ilyenkor, hogy gyorsabban menjen a behantolás. Nem mozdul a roskadt sírról, ahonnan szemmel tarthatta[948] a kisasszony minden mozdulatát. Nézhette bátran, hiszen most ezt tette mindenki. Figyelték, mint hajol le egy göröngyért, most dobta a sírba, igen, ez így[949] szokás. Aztán nemsokára sárga halom púposodik előtte, s már hordják reá a koszorúkat. Körbenéz a mozgolódó gyülekezeten, meglátja Dénest, szemeit[950] lassan összevonja, villantja, talán csak emlékeztetni akarja, ne felejtsen el szólni Marinak, hogy jövő héten meszelni kell. Vagy ki tudja, mit akar szeme rebbentésével mondani. Lehet, csupán annyit, látta Dénest, jól van, köszöni, hogy ő is elkísérte utolsó útjára anyját, özvegy Szendy Krisztinát.

Most már nem fog sírni a kisasszony, szélednek a gyászolók, a végtisztességtevők. Indulni kéne Dénesnek is. Merre menjen, nem tudja eldönteni. Béla úr a kisasszony vállára fekete hárászkendőt terít, mire az fejét lehajtja, arcát orráig a kendő mögé rejti, szemét behunyja,[951] válla megrázkódik, Dénes elhinni sem meri, mégis megesküdne rá: a kisasszony hangtalanul nevet. Két bátyja közrefogja, indulnának vele, odébb várja[952] a tiszteletes.

Milyen hamar kiürül ilyenkor a temető.

A fenyves[953] zöldje most még erősebben elüt[954] a határ színeitől. A fák tizenöt, húszévesek,[955] ki tudja, milyen ünnep alkalmából ültették őket. Az oldal északos, Dénes ha

---

[941] [1977=2002^5] körül. (új bekezdés) Mire (157, 130.)
[942] [1977=2002^5] a koporsót ráhelyezik (158, 130.)
[943] [1977=2002^5] Szegény (158, 130.)
[944] [1977=2002^5] emésztette (158, 130.)
[945] [1977=2002^5] bánattól (158, 130.)
[946] [1977] nézi, azt pedig Dénes sem tudhatja, hogy a kisasszony nem az imára figyel. Most (158.)
[2002^5] nézi, nem az imára figyel. Most (130.)
[947] [2002^5] tölgyfa gerendákból (130.)
[948] [1977=2002^5] tartotta (158, 130.)
[949] [2002^5] igen, így (130.)
[950] [1977=2002^5] szemét (158, 130.)
[951] [1977=2002^5] lehunyja (159, 131.)
[952] [1977=2002^5] odébb már várja (159, 131.)
[953] [1977] a temető. A jajdoniak lefele ereszkednek a városukba, Dénes szinte lohol a temető felső gyepűjéhez, kibújik a résen, a sáros dűlőúton vonszolódik tovább. Aztán eszébe jut az az este, amikor itt megkötetlen kerékkel szekerezett alá, a kisasszony pedig hátul a kasban nem akart szólani. És

jól emlékszik, a Kollégium tanárai okoskodták ezt a fenyvest ide.[956] A sáros útról bekanyarodik a fák közé, csend van, száraz és szilárd a talaj, megdübben minden lépésére. A felhők az erdő fölött felszakadoztak, tépett, bágyadt derű szitál át az ágak között.

Az erdőcske felső végénél az oldal meredek, tovább egész fiatal lucfenyők következnek, aljuk bozótos, közöttük ösvény visz át. Mielőtt a tetőre kiérne, leül egy [száraz] drótfűcsomóra.[957] Megpihen? Ugyan miféle fáradalmak után.[958]

Cigarettát[959] sodor, elnézegeti a győzelmi ünnepen ide honosított fenyők koronáját. Szép erdő lehetett volna. De nem lett az, nem is lesz immár soha. Karácsonyfának, koszorúnak vagdosták le mindegyik fenyő tetejét. Így aztán deréktól az egész erdő elgöcsörtösödött, megkínzott ággubanc. Karcsú, hegyes fenyőcsúcsok nem emelkednek ki belőle; hiába, ezen a vidéken a fáknak,[960] míg élnek, addig is hasznot kell hajtani. Sanyarú itt a fenyő sorsa: ha gyümölcsöt nem terem, ám adjon[961] gallyat koszorúhoz.

Föláll, elindul az ösvényen, többé nem néz le a városra, sem a győzelmi fenyők megcsúfolt koronáira.

Fönt[962] a tetőn szél cibálja a vadrózsabokrokat, a tövisek fölszaggatják a szél szürke tenyerét, mint odafagyott, megkövült vércseppek, olyanok az ágakon a csipkebogyók. A töredezett dombsokaság bágyadt, az egész tájat valami fájó lemondás járja át. Nincs hatalom, mely megőrizhetné [élő] színeiben[963] a határt.

Dénes a Verőfény gyepűje felé tart: **hová[964] is mehetnék én ebben a határban [máshová, mint a kisasszony szőlőjébe]** – gondolja[965] keserves derűvel. **Szét kell nézni, nem hagytunk szerte szerszámot, edényt, holnapra nem lesz-e valamire szükség idekint.** De a pincétől nem ereszkedik alá a mezsgyén, [miután szemlét tartott a pászmák fölött.] A szőlőhegy[966] gerincén megy végig, [aztán arra gondol], **bár[967] jöttem volna [mégis] szekérrel, nem[968] lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat.**

---

rendre előtünedezik valahány együttlétük, mintha most búcsúzni kellene azok emléküktől is. Majd meg mintha ugyan sajnálhatná magát a lány miatt. Ettől végül valami olyan magautálat fogta el – szerencsére teremtett lélek nem járt arrafele. (új bekezdés) A fenyves (159.)

[2002[5]] a temető. A jajdoniak lefele ereszkednek a városukba, Dénes szinte lohol a temető felső gyepűjéhez, kibújik a résen, a sáros dűlőúton vonszolódik tovább. Aztán eszébe jut az az este, amikor itt megkötetlen kerékkel szekerezett alá, a kisasszony pedig hátul a kasban nem akart szólani. És rendre előtünedezik valahány együttlétük, mintha most búcsúzni kellene azok emlékétől is. (új bekezdés) A fenyves (131.)

[954] [2002[5]] zöldje elüt (131.)

[955] [1977=2002[5]] tizenöt-húsz évesek, (159, 131.)

[956] [1977=2002[5]] évesek; ezt az erdőt a Kollégium tanárai okoskodták ide. (159, 131.)

[957] [1977=2002[5]] egy drótfű csomóra. (159, 131.)

[958] [1977=2002[5]] után? (159, 131.)

[959] [1977=2002[5]] után? És ugyan miféle tovább-úthoz kell erőt gyűjtenie? Mégis legszívesebben hanyatt dőlne, s aludna egyet itt a város fölött. Az elmúlt napokban mindegyre futott volna ki a világból, oktalanul is verte a lovait, most meg arra gondol, jó lenne itt maradni, itt, a gyermek-lucfenyők bozótjában, hiszen ez úgyis amolyan senki-földje-erdő, éppen neki való. (új bekezdés) Cigarettát (159.)

[960] [2002[5]] hiába, a fáknak (131.)

[961] [2002[5]] hajtani. A fenyő, ha gyümölcsöt nem terem, adjon (131.)

[962] [1977=2002[5]] koronáira. A szétszóródott temetési menet azóta leérkezett a főutcára. Aztán odahaza [majd] kitakarítják a bokszcsizmát, kikefélik a fekete ruhát, majd nagy gonddal elrakosgatják, s a halálról valamely hasonló alkalomig több szó nem esik. (új bekezdés) Fönt (160, 132.)

[963] [1977=2002[5]] megőrizhetné színeiben (160, 132.)

[964] [1977=2002[5]] tart. *Hová* (160,132.)

[965] [1977=2002[5]] *határban?* – gondolja (160, 132.)

[966] [1977=2002[5]] a mezsgyén, eszébe jutnak Mariék esti rohanásai. Ő ma nem siet. A szőlőhegy (160, 132.)

Ahogy most szegény párákat maga elé képzeli, megesik rajtuk a szíve. Majd az ágyúvontató piros lovakra gondol, a harmadik fogatra a gyászkocsi elől. **Vajon azokkal hogy lehetne szántani? Igen, azok kellenének most ide. Gyászkocsistól együtt, a mindenségit neki.** Beülne az üveges batárba, mint valami kirakatba, szinte látja magát, áthúzná a gyeplőt a bak alatt, csak tépné a lovak szájába a zablát, hadd nyargaljanak. **Úristen, hogy repülnének azok**. **Azok a piros lovak, az aranyozott fekete kocsival. Keresztül határokon, átal patakon, falun! aki[969] csak látná, káprázatnak hinné, s mesélné az unokáinak is: „Fekete hintóval piros lovak elragadtak egy egrestelki embert." Valaki még ebben a faluban látta, mások a hetedik határban, a lovaknak szárnyuk volt, mesélnék,[970] a szél vitte őket, nem egyéb. Az ember meg a batár üvegablaka mögött cigarettát sodort.**

Kő hull apadó kútba

I. fejezet

1. Fecskék hulltak cséplőgép dobba[971] (5.)

2. Gönczi Dénest pedig végleg itthagyta[972] neki. (6.)

3. Közelgett hát a dértől csapzott[973] kora márciusi reggel, jókor elindult Jajdont látni a hófoltos Hegyes alól. (6.)

4. Messziről dadogni kezdett a malom gőzgépje, szekerek zaja indult, szomszédok reccsentek egymásra jóreggelt[974] a kerítések fölött. (6.)

5. Csakúgy,[975] mint azt, hogy a fűszeres, a szabó, az ügyvéd, a csizmadia és még a napszámosok is mind, mind rászedik. (8.)

6. Ilka úgy gondolta,[976] annyiban talán különbözik tőlük, hogy ő sokkal inkább a saját maga prédája, mint ezek. (8.)

---

[967] [1977=2002^5] végig – *bár* (160, 132.)
[968] [1977=2002^5] volna szekérrel. Nem (160, 132.)
[969] [1977=2002^5] falun; aki (160, 132.)
[970] [2002^5] mesélték, (132.)
[971] SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Magvető, Budapest, é. n., 2002^5, 5, cséplőgépdobba. A jegyzetek a továbbiakban [2002^5] erre a kiadásra vonatkoznak, az oldalszám eltéréseit zárójelben jelzem a változtatás mellett. A régi változatban szögletes zárójelben lévő részeket az új változatból kitörölte a szerző.
[972] [2002^5] itt hagyta (5.).
[973] [2002^5] a dércsípte (5.).
[974] [2002^5] jó reggelt (5.).
[975] [2002^5] Csak úgy, (5).
[976] SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Kriterion, Bukarest, 1987, 8, gondolja. Ez a kiadás az 1975-ös szövegváltozatot követi, de néhány változtatást vettem észre, melyeket csak akkor tüntettem fel a jegyzetben, amennyiben eltérést tapasztaltam az alapkiadástól; ezeket a lábjegyzetben a [1987^3] rövidítés alatt, az oldalszám megjelölésével jelöltem.

7. Később valamiféle magarémítő képzelgés következett:[977] görbe hátú, szikkadt, pápaszemes öreglány kiált a szomszéd kisfiúért, hogy jönne tűbe fűzni, mert reszket a keze. (8.)

8. Az út túlsó oldaláról zegzugos sikátor ereszkedik alá a patakig, majd onnan kikapaszkodik a Hidas utcára; azon a fertályon néhány tímár [is] lakik.[978] (8.)

9. Talán már akkor azért ragaszkodott hozzá Krisztina ténsasszony [annyira], mert[979] sejtette, egyszer még visszaköltözhet ide. (9.)

10. A ház különben öreg, erős építmény, cseréppel fedett s olyanformán [tagozódik], mint[980] általában Jajdon régi házai: tágas szoba néz az utcára, az udvar felé következik a konyha, s mögötte, hátul még egy szoba. (9.)

11. De vajon [tudta-e,] gondolt-e[981] erre egyáltalán? (9.)

12. A legnagyobb darab a Verőfény derekán Endre úr telepítése – hat és fél ezer nemes tőke -, valamivel a lánynál is fiatalabb.[982] (10.)

13. A ködök lassan a hegyek ágyékáig emelkednek Jajdonról, a csúcsok[983] alatt, a hajlatokban még hófoltok világítanak. (10.)

14. Ha tágas síkságra ereszkednének alá e romhegy lejtői s nem[984] gödörlétre kellene a csúcsoknak lenézniök, akkor talán áhítattal bámulnák Jajdon lakói az erdőket [is]. A sík[985] föld szabadságérzetet sugall – […] (10).

15. A jajdoni ember ekkor még nem ismert más létlehetőséget,[986] mint az ittvalót. (10.)

16. Mily csodálatos lenne, ha az ember nem próbálná örökké cselekvéssel tagadni tehetetlenségét; mert ezt teszi, mikor vergődéssel, magarontással tiltakozik ellene. [Vagy ha már mindenképpen kiszolgáltatottja önmagának, bár ne félné örökké cselekedeteit.] Ahhoz,[987] hogy tudomásul merjük venni tehetetlenségünket, bizonyára nagyon erősnek kellene lennünk: minden vágyaink szerint való cselekvésre képesnek.[988] (10.)

17. Ha egyszer leülhetnénk valamelyik útszéli kerékvetőre s elnézegetnénk egy füstölgő kéményt anélkül, hogy így viszonyulnánk hozzá: *ezek*[989] *jókor fölkeltek ma, az éjt is nappallá teszik.* (11.)

---

977 [2002[5]] csorbafogú képzelgés rémisztette: (6.).
978 [2002[5]] tímár lakik. (6.).
979 [2002[5]] ténsasszony, mert (8.).
980 [2002[5]] olyanforma, mint (8.).
981 [2002[5]] vajon gondolt-e, (9.)
982 [2002[5]] ez Ilkánál valamivel fiatalabb. (9.).
983 [2002[5]] A ködök Jajdonról lassan a hegyek ágyékáig emelkednek, a csúcsok (9.).
984 [1987[3]] nen – feltehetően gépelési hiba (10.)
985 [2002[5]] lakói az erdőiket. A sík (9.).
986 [2002[5]] létezhetést, (9.).
987 [1987[3]]=[2002[5]] ellene. Ahhoz, (10, 9.)
988 [2002[5]] képeseknek. (10.).
989 [2002[5]] hogy azon morfondíroznánk: *ezek* (10.).

18. Azt viszont hallotta ezekről a népekről, igen[csak][990] félik az Istent; na meg jó kaszásnak tartották őket errefelé, de a szőlőjüket már nem szívesen bízták rájuk a jajdoniak. (11.)

19. Harangjuk szava elfúl a szélben, harangjuk hangját a szél sem[991] hozza el Jajdonig. (12.)

20. Mindenfélefajta nép szereti konoknak ismerni magát. A létét feszegető kérdésekben konok is mindenik.[992] (12.)

21. Aki pedig bírja a munkát s úgysem[993] jut a falujában számára kenyér, az ugyancsak Jajdonban keresse: kapáljon szőlőt vagy fogadjon részibe harmados kukoricát. (12.)

22. Ha munkája netán Jajdonban nem[994] akad: szegődjön aratni a síkságra, menjen kubikosnak, hajózzon Amerikába, lám, még így is válogathat; de ha egyikhez se lenne kedve, ereje – akkor se kolduljon! –, kösse fel magát. És a nagygazda is ezt tegye, ha leégett a szérűje.[995] (12.)

23. Szendy Ilka leste őket eleget. No és egrestelkiek a szőlőmunkásai, Gönczi Dénes[996] közülük való. (12.)

24. Aztán az ember, a gyeplős, ostoros, mokány kedvű – aki a fáradtságot s a hideglelést sohasem tanulta hivatalos nevén – megmarkolta[997] a szekérrudat, s kivezette a sokszoknyás asszonyok közül a lovakat. (13.)

25. A műhelyben főtt az enyv, forrósodott[998] a vasaló, s közben a rosszkedvű segédtől a kisinas megkapta az első nyaklevest. (13.)

26. De nem maradt ki soha az adószedő sem, az örök társadalmi csapás. Ha[999] valaha krónika készült volna a jajdoni hajnalok hangjaiból, akkor ez aszályok, árverezések, korán elfagyott virágok, embert és jószágot pusztító járványok s ki tudja hányféle nyomorúság történeteként marad reánk. (13.)

27. Toll nem rótt errefelé csak számvetést. Netán a szú barna bútorok s mestergerendák rostjaiba írhatott egyebet[1000] – mert az örökké percegett –, na de azt nem olvasta el még a balta sem. (13-14.)

28. A tűz, lehet. [Igen, annak idején] Jajdonban[1001] minden vásárosnak volt hová bekötnie a lovát, és így minden városi mesternek volt egy vásárosa, amolyan földmíves pretyin, aki hét közben a szőlőjét megkapálta, s aki alkalomadtán szűrért, csizmáért, szekértengelyért fát is hozott, kendert, nyersbőrt meg más efféle jajdoni iparűzéshez szükséges anyagokat. (14.)

---

[990] [2002[5]] igen (10.).
[991] [1987[3]] nem (12.).
[992] [2002[5]] magát. Mihelyt sorsa rugdosni kezdi, konok lesz mindenik. (11.)
[993] [2002[5]] úgy sem (11.).
[994] [2002[5]] sem (11.)
[995] [2002[5]] magát. A nagygazda is ezt teszi, ha leégett a szérűje. (11.)
[996] [2002[5]] eleget. A szőlőmunkásai egrestelkiek, Gönczi Dénes (11.)
[997] [2002[5]] hideglelést úgy tűrte, mint barma az ütleget – megmarkolta (11.)
[998] [2002[5]] enyv, a másikban forrósodott (12.)
[999] [2002[5]] sem, akit akkor lássunk, mikor a hátunk közepit. Ha (12.)
[1000] [2002[5]] számvetést. Hacsak a szú barna bútorok s mestergerendák rostjaiba nem írt egyebet (12.)
[1001] [2002[5]] lehet. (új bekezdés) Jajdonban (12.)

29. Mert a második pohár pálinka után hiába a konyha fogadjistenes jóakarata – hiszen az asszony kint topog a hóharmatos piacon a kosaraival –, mind pattoghat a tűz idebent, nem lophat meleget sokszoknyás[1002] övéinek. (14.)

30. A konyhán túl, a belső szobákban, az almáriumos, patyolat ágyneműs szobákban kisasszonykák alusznak, kik sohasem fognak pirkadatkor piacon topogni, miután a szekér tetején gyökköntötték végig az éjszakát. [Ezek a kisasszonykák] esztendők múltán ténsasszonyok lesznek, s mint anyáik, ők megint[1003] csak kaput nyitnak vásárosoknak deres hajnalokon. (14.)

31. És mindenféle más jajdoniak. Nincs[1004] többé falusi meg városi jó ismerős, a harangszó minden hajnali egyetértő panasznak véget vetett, ettől a pillanattól egymás rászedése éltet, mindenik arra tart rá, attól boldog, hogy nem adta alább. (15.)

32. Amint a konyhából visszajön, [szinte] megtorpan[1005] az ágynál Gönczi Dénes előtt. Furcsa méltatlankodással bámulja, valahogy magát megrovón, amiért netán kerülgette[1006] volna ez ideig. (15.)

33. Talán átkozta; [de] lehet,[1007] észre sem vette – egyre megy. A fejedelmi ember [távolba emeli medvebőr süvegét, országnagy gondja van], cifra asszonytól[1008] búcsúzkodik; a póri sarj kínja nem érheti fel. Számkivetettségbe is főrendek, katonák követik. (16.)

34. *Szemérmes*[1009] *ember, lám, mutatod magad.*(16.)

35. *Elnéz fölötted – s már fölöttem is – a nyakig sujtásos fejedelem.* [*Már nem tud mirólunk.*] *Hát*[1010] *ne restelkedj nyomorúságodon* – leemelte a szekrény tetejéről az összehajtogatott ágyneműnek valót és úgy suhintotta el Gönczi Dénes fölött, hogy egész testét befedje – *lám, itt a gyolcs: patyolat, takard el magad,*[1011] *ne kérdezd, hány rőf egy vég, táblabíróék lányának készül majd másból kelengye.* Aztán elrendezte az ágy másik felét, s az eltakart[1012] ember mellé feküdt. (16.)

36. – Képzelte-e, hogy így szól, vagy perelt is félhangosan? Kihulló[1013] mozdulatokkal végigsimított a Gönczi Dénest takaró[1014] töretlen gyolcson, mintha keresné, ott van-e. […] És ha annyi éjszakán át üres volt a helye, hiába, [hogy] örökre [is] hiányozni indult – most lám fényes nappal mellette feküdt. Keze[1015] megállt a gyolcson az ember ágyéka fölött, elesett férfiasságán – hidegnek sem[1016] érezte, csak egymáshoz szoruló saját ujjait. A fejedelem közben végzett a búcsúzkodással [sebesült karjába hiába kapaszkodott a talpig-

[1002] [2002[5]] piacon didergő (12-13.).
[1003] [2002[5]] éjszakát. Esztendők múltán ténsasszonyok lesznek, s mint anyáik, ők persze megint (13.)
[1004] [2002[5]] jajdoni mívesek. Nincs (13.)
[1005] [2002[5]] visszajön, megtorpan (14.)
[1006] [2002[5]] megrovón, mert mintha kerülgette (14.)
[1007] [2002[5]] átkozta; lehet (14.).
[1008] [2002[5]] ember cifra asszonytól (14.)
[1009] [1987[3]] *szemérmes* (16.) – kis kezdőbetűvel szedve - feltehetően nyomdahiba.
[1010] [2002[5]] *fejedelem.* (új bekezdés) *Hát* (14.).
[1011] [2002[5]] takard el vele magad, (15.)
[1012] [2002[5]] letakart (15.)
[1013] [2002[5]] szól, vagy hangosan perelt vele? Kihulló (15.)
[1014] [2002[5]] borító (15.)
[1015] [2002[5]] helye, s ha tegnap örökre hiányozni indult – most fényes nappal mellette mért feküdt? Keze (14-15.)
[1016] [2002[5]] nem (15.)

fehérbe-nagyasszony], mögötte,[1017] a kép mélyén, a kastélyudvar pázsitján két apród kötőféken tartotta a lovat; [horpadt hasú, előkelő kutyája is hiába nyüsletett mellette]: elindult s lassan halványult, amint távolodott. Majd mintha[1018] a hegyről szikkadó avart hordott volna le a szél, és a szobát is feltöltötte volna vele; e süppeteg, barna létárnyékon többé már nem hatolt el a lányhoz sem parasztszekerek zörgése, sem fejedelmi lódobogás. [Hiszen a kinti világ zaja, ha lábra kél, önmagát emészti fel.] Odakint[1019] bizonyára amolyan békés mindennap robotolt: ebédet főztek, deszkát gyalultak, bőrt csereztek, posztót ványoltak; előregyártották újabb hétköznapok alkatrészeit: halmoztak parányi kínokhoz békés mérgeket. (16-17.)

37. Nemesíteni kéne a tőkéket, és ez most előbbrevaló gond, mint az, hogy a palást kifakult. Az ács[1020] végre egyenest lát a tölgyfagerendán, mit reggel óta nagyol, majd a kisszekercét élezi. (17.)

38. A csizmadiaműhelyben rúdon gyülekeznek a csizmák. [A sütödében] kél a kovász. Mivel[1021] Jajdonban ez idő tájt még nem találták fel a dologkerülést, azt sem merné senki állítani, hogy a munka nemesít. (18.)

39. Hetivásárra gyártott portéka: törékeny cserépkancsó, tartós tölgyfahordó,[1022] szekérkerék meg faragott sírkő az életük. Szükségvár ellen ostromszerek. Mert bőség-véderőművet kevesen húzhattak itt[1023] maguk köré. (18.)

40. Dragonyosok emléke sem kísértett ekkor már évtizedek óta; maradtak helyettük az adószedők.[1024] (18.)

41. Aligha nem[1025] a fotográfus róluk készített felvételei alapján képzelték el magukat. (19.)

42. Annyit tudhatnak a történelemről, amennyit ezek a képek önmagukról elmondanak kérdezetlenül. A legutolsó[1026] véres hadakozás óta, melyhez Jajdonnak köze volt, történetünk idejéig eltelt két emberöltő. (19.)

43. Így hát békés évtizedek alatt kell félrerakosgatni, gyűjteni rá, búza meg bor meg céhes portékák árából, hogy aztán mikor már három is dicséri az Istent egy-egy toronyban, vagy jeget hozó viharfelhőket hasogatva perel vele, akkor csak leszedjék ágyúnak valamennyit, hogy végül már tűzvésztől riasztani vagy menekülésre sürgetni se maradjon egy legalább. [Nem valószínű, hogy] ágyúból öntöttek volna harangot[1027], amint háborúknak s forradalmaknak végük szakadt. Talán jobb is így, ki tudja, az ágyúból készült harang tornyos helyekre nem hozná-e mindegyre vissza a vészt. [Bár az is meglehet,] a harangok[1028] messzi hangú érceibe mégis vegyült az ágyúk fémjéből [az idők folyamán]. Így őrzi a harang a bajt,

---

[1017] [2002^5] búcsúzkodással; mögötte (15.)
[1018] [2002^5] kötőféken tartja a lovát; elindul s lassan halványul, amint távolodik. Aztán mintha (15.)
[1019] [2002^5] lódobogás. (új bekezdés) Odakint (15.)
[1020] [2002^5] hogy kifakult a palást. (új bekezdés) Az ács (15.)
[1021] [2002^5] csizmák. Kél a kovász, a pék sütőkemencét hevít. (új bekezdés) Mivel (15-16.)
[1022] [2002^5] tölgyfa hordó (16.)
[1023] [2002^5] Mert bőség-bástyákat kevesen építhettek itt (16.)
[1024] [2002^5] helyettük a csendőrök, az adószedők. (16.)
[1025] [1987^3] =[2002^5] Alighanem (19, 16.)
[1026] [2002^5] ezek a képek kérdezetlenül elmondanak. (új bekezdés) A legutolsó (17.)
[1027] [2002^5] legalább. Ágyúból viszont ritkán öntöttek harangot, (17-18.)
[1028] [2002^5] vészt. Ha pedig a harangok (18.)

hogy kikiabálva magából, hadakozhassék ellene? Azt[1029] a harmadikat a nagy társzekérrel hozták fel az állomástól a toronyig. (20.)

44. Az igazi próbát mégis akkor állta ki, mikor[1030] a harmadik harang a jajdoni békébe visszaérkezett: ez volt itt állítólag minden időkben a legnagyobb. (20.)

45. Ilyenkor egy hordó tetejére fölhegyelték rá a nagy bajszú kisbírót, körülültették pruszlis lányokkal meg bő gatyás csőszökkel, a szekér végében muzsikus cigányok szorongtak, cimbalmostól, brácsástól; úgy húzta végig a városon, nagy cságatásra, ostorpattogásra, tíz-tizenkét pár [fót]-ökör.[1031] (20.)

46. Az állomás előtt helyrerázódott[1032] a menet. (21.)

47. A sokadalom[1033] mint valami megilletődött, földön járó, sötét ruhás felleg áradt alattuk, ők meg, konfirmátus leányok, csak álltak fenn a társzekéren, csillagként helyezkedve el a harang körül. (21.)

48. Harangosan megilletődött pillanatokban hírt adnak magukról; [s ha csupán hazudnák is létüket:] az áhítat[1034] önmagából nem táplálkozhatik. E pillanat-csodák azonban tovarebbentek [nem élték túl önmagukat; de hogyan is], mikor ily hosszú a vonulás és ökrök lépte szabja meg a ceremónia ritmusát. [Lehet, fárasztó az istenes tárgyat őrző fehér ruhás lányok bámulása egy idő után; és bizonyára] a fehér ruhás lányok [is] szédülnek [a bámészkodásban] a tűző[1035] napon; de mindez elmúlik, majd csak, megérkezik a torony alá a társzekér; aztán emlékezés lesz az eseményből – évtizedek múltán is felemlegethető -, kevés ehhez hasonló adatik Jajdonnak két háború között. (22.)

49. De megbírta ám [a kötélremekmű] az új[1036] harangot, pedig annál tán nincs is nagyobb. (22.)

50. Ilkának úgy rémlett, szétfeslett az ütés helyén a selyemruha.[1037] Lopva odapillantott, de az ostorhegy nyomot sem[1038] hagyott. (23.)

51. De ha nem is vérzik az ütés nyoma, vajon az arca nem rándult-e [össze] a fájdalomtól, és ha igen, látták-e sokan?[1039] […] [Bizonyára a sajgó fájdalom nem hagyta félni újabb ütés veszélyétől; no meg a teljesítmény fölött érzett öröm, hogy sikerült mosolyognia.] És arra se

---

[1029] [2002[5]] fémjéből, a harang később úgyis kikiabálta magából a bajt, s ekképpen hadakozott ellene. (új bekezdés) Azt (18.)
[1030] [2002[5]] amikor (18.).
[1031] [2002[5]] pár ökör. (18.)
[1032] [2002[5]] elrendeződött (19.)
[1033] [2002[5]] A harangkísérő tömeg (19.)
[1034] [2002[5]] magukról; az áhítat (19.)
[1035] [2002[5]] tovarebbentek, hiába tartott órákon át a vonulás – ökrök lépte szabta meg a ceremónia ritmusát. A fehér ruhás lányok végül már szédültek a tűző (19.)
[1036] [2002[5]] ám az új (19.)
[1037] SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Magvető, Budapest, 1980, 29, selyem ruha. Az első magyarországi kiadásban fel van tüntetve, hogy az alapkiadás az 1975-ös szövegváltozat alapján készült. Néhány változtatást találtam, melyeket a jegyzetben az [1980] rövidítés alatt közlök.
[1038] [2002[5]] nem (19.).
[1039] [1980] sokan. (29.)

gondolt [soha] – bár[1040] jóval később egyszer még fölsajdult emlékezetében ez a pillanat –, hogy esetleg a többieket is érhette az ostorvég.[1041] Ki tudja, talán valamennyiüket elérte [már] akkor ott a hajcsárok [hátrasuhanó] ostora.

Talán azért is állították őket oda. […] [Persze] amikor[1042] a szekérről végre leszállhattak, s a dalárda újból rázendített, édesanyjába karolva [együtt ámult ő is Jajdon többi gyermekével; csodálva nézte], mint[1043] indul meg lengve fölfele a harang soktonnás[1044] fémpohara. (23.)

52. Fatengelyes, zörgő járműveken bocskoros, csizmás, gubás, kucsmás emberek [gyertyánkarúak, földarcúak], nem dereng ábrázatukon, mint[1045] a harangkísérő óraláncos mesterekén, borral telt üvegkancsók veres szövétneke. De a [zörgő,] apró[1046] lovas szekereknek csupán vásári állomás Jajdon, [míg az agyonvasalt társzekér sohasem lát Jajdonon túli világot.] Ugyan ki merné a város határát elhagyni vele: sárba, porba[1047] süllyedne, harasztba, ingoványba veszne. [Így véli fia sorsáról is – fia e társzekérhez láncolt jövőjéről - a jajdoni mesterember, akihez a falusi vásáros később is beköthette volna a lovát. De a zörgő, aprólovas] szekerek gazdái egyszer csak elszánták magukat,[1048] hogy törékeny járműveikkel a tenger habjának nekivágjanak.

Tárnás, gyáras Amerikába készülődött a fél vármegye parasztja: gyarapodni, elveszni, láncnyi földrevalóval megtérni valaha. A jajdoniak eleinte csak a fejüket csóválták, majd később titokban talán csodálták kapásaik[1049] vakmerőségét s azt, hogy mennyire bíznak idejükben [ezek a mindenféle gubás emberek]. Bíznak gyertyánerejükben,[1050] sokszoknyás asszonyaikban, gyermekeikben; hiszen úgy vágnak neki a nagy útnak, mintha csak lóabrakolásnyira hagynák itt megyéjüket. [Egyebet nem láttak bele a dombok karéján túli népsorsba, talán nem is igen töprengtek rajta, effélével nem tölthették az idejüket. Ha többet foglalkoztatja őket a talány, lehet, így mordulnak]: *Mi a bajuk ezeknek, [tán] nem*[1051] *töltöttünk a poharukba törkölyt szívesen, nem szeltünk nekik kenyeret vásáros hajnalokon? Majd a végén fiákert [is] fogadunk*[1052] *nekik, hogy az állomásra batyujukat kivigye. Hogy csak a konyháig engedtük őket? – a finánccot odáig se. [A végrehajtó [is] csak*[1053] *a verandáig jöhetett.] Szobáink*[1054] *küszöbét a magunkfajtán kívül csak a doktor lépheti át meg az úrvacsorával a tiszteletes.*

Képtelenség volt jajdoni ésszel felérni,[1055]mi késztetheti arra a falut, hogy hónapokig éhezze a hajójegyet. Szendy Ilka egyszer, sok esztendővel a harangkísérés után, arra gondolt – a kivándorlás akkor tetőzött –, hogy abban a vonulásban elképzelhetetlenek voltak falusi emberek. [Úgy tűnt, hogy akkor ott az utolsó jajdoni ökörhajcsár sem cserélt volna valamelyik falu első gazdájával.] Álmából[1056] a déli harangszó nem ébresztette fel. (23-24.)

[1040] [2002[5]] sokan? És arra se gondolt – bár (20.)
[1041] [2002[5]] ostorcsapás (20.)
[1042] [2002[5]] elérte akkor ott a hajcsárok ostora. (új bekezdés) Lehet, azért is állították őket oda. Amikor (20.)
[1043] [2002[5]] rázendített, ő édesanyjába karolva bámulta, mint indul meg (20.)
[1044] [2002[5]] sokmázsás (20.)
[1045] [2002[5]] emberek, kiknek nem dereng ábrázatán, mint (20.)
[1046] [2002[5]] szövétneke. De míg az apró (20.)
[1047] [2002[5]] Jajdon, az agyonvasalt társzekérrel ugyan ki merné elhagyni a város határát? Sárba, porba (20.)
[1048] [2002[5]] veszne. Ám a vásáros szekerek gazdái egyszer csak arra szánták el magukat, (20.)
[1049] [2002[5]] csóválták, de később titokban talán irigyelték kapásaik (21.)
[1050] [2002[5]] vakmerőségét, azt, ahogyan ezek bíznak idejükben, gyertyánerejükben, (21.)
[1051] [2002[5]] megyéjüket: Mi a bajuk ezeknek, nem (21.)
[1052] [2002[5]] fiákert fogadunk (21.)
[1053] [1987[3]] a végrehajtó csak (24.)
[1054] [2002[5]] se. Szobáink (21.)
[1055] [2002[5]] fölérni, (21.)
[1056] [2002[5]] emberek. (új bekezdés) Álmából (21.)

53. Különös, magaemésztő vágy sarkallja:[1057] visszafojtja a lélegzetét, úgy figyel – és talán nem tudja –, egy másik lélegzet csendes suhogása után kutat. (25.)

54. Más semmi nesz. [A kihagyott lélegzésnek tehetetlenül kap utána, majd] lassan[1058] odafordul a mozdulatlan emberhez, karját a válla alá feszíti, szorítja, vonná magához: Gönczi Dénes súlyosan pihen. (25.)

55. Végigsimít a férfi haján, aztán belemarkol, megrázza a fejét, Gönczi Dénesnek fektében a válla [is] remeg. Később félrehúzódik [tőle], úgy nézi az arcát, mely[1059] a sötétben szinte ünnepli mozdulatlanságát, a párnán úgy pihen.

[Majd mint aki dermedtségből szaggatott nekilendülésekkel gyűjtött erőt,] kikelt[1060] az ágyból, a sötétben felöltözködött, kint a konyhában sem[1061] gyújtott lámpát, kinyitotta a külső ajtót, a verandára a szél behordta a havat. […] A hátsó szobából fekete hárászkendőt hozott, vállára terítette. Anyjára kellett volna hogy terítse, mielőtt rászegezték novemberben a koporsófödelet. [Most nem mentegette magát azzal, hogy akkor ez eszébe sem jutott. Nem mentegette magát, sőt nemsokára, mikor a szobába,] visszament Gönczi Dénesért, [már vágyta, hogyha jött, tartana is ki ez az önvád még néhány pillanatig, hogy ne érezze a halott Gönczi Dénes súlyát] amint emeli, cibálja, vonszolja magával[1062] kifele. A nehéz férfitest esetlenül engedelmeskedett, időnként nagyon halk, sipító szusszanás hagyta el [az ember] mellkasát - küszködött[1063] vele a tornácon hátrafele. A ház hátulsó sarkánál nekiállította[1064] a falnak, visszacsavarta reá, köréje igazgatta a gyolcsot, közben megpihent. (25-26.)

56. Elereszti a halott Gönczi Dénest [s] félreugrik,[1065] lesi zuhanását, közben a letekeredett gyolcs végét nézi, mint szökdös, kúszik rángva a fekete mélység felé. (26.)

57. Visszaszalad[1066] a verandáig, nekitámaszkodik az egyik tartóoszlopnak, mozdulatlanul vár. […] Kicsit hánykolódnak odafönn, aztán sötét felhőbarázda fordul rájuk, mindnyájukat[1067] betemeti. (26.)

58. Meggyújtja a petróleumlámpát, porcelán ernyőjén[1068] igazít. (26.)

59. Fal [még] néhányat [a rögtönzött vacsorából], aztán[1069] a párolgó bort ízlelgeti s apránként fenékig kiissza a zománcos bádogcsuporból. (27.)

60. Maholnap traktálhatja óborral a napszámosokat [is]. Varrnivalóval[1070] nem készült el, […] (27.)

[1057] [2002[5]] készteti: (21.)
[1058] [2002[5]] nesz. Lassan (21.)
[1059] [2002[5]] a válla megremeg. Később félrehúzódik, úgy nézi az arcot, mely (22.)
[1060] [2002[5]] pihen. (új bekezdés) Kikelt (22.)
[1061] [2002[5]] nem (22.)
[1062] [2002[5]] koporsófödelet. Visszament a halott Gönczi Dénesért, emelte, cibálta, vonszolta magával (22.)
[1063] [2002[5]] hagyta el mellkasát. Küszködött (22.)
[1064] [2002[5]] nekitámasztotta (22.)
[1065] [2002[5]] Dénest, félreugrik (22.)
[1066] [2002[5]] Eltámolyog (22.)
[1067] [2002[5]] valamennyit (22.)
[1068] [2002[5]] porcelánernyőjén (22.)
[1069] [2002[5]] Fal néhányat, aztán (23.)
[1070] [2002[5]] a napszámosokat. Varrnivalóval (23.).

61. Néhány megyei meg banktisztviselőné mégis kitart, egy-két levitézlett valódi úriasszony is [akad]. Vele[1071] varratnak keszeg lányaiknak; a szalonban örökké [össze]vihognak a csúfondáros varrólányok, [állhat tőlük a madám a feje tetejére, megfékezhetetlenek] - itt[1072] viszont, a lefüggönyözött szobában Szendy Ilkától kevésbé restellik gyenge vagy igenis elszabadult idomaikat. Hát akkor fizessenek. Hímez ő koronát is, ha kell, a paplanhuzatra. Ami az ő kezéből kikerül, arra azt is mondhatják a megrendelők, hogy Kolozsváron varratták, vagy ha tetszik, [akár] Bécsben [is.] Az[1073] tőle úgysem tudódik ki, hogy netán ő a bécsi szalon. (28.)

62. Vagy az Őrhegyen. Ott sincs még. [De] minek [legyen]? Házat[1074] vegyen? Az is van. Eladó is volt a Hidas utcában. Adja kamatra a pénzt? Inkább gyűljön a takarékban. [Így kényelmesebb.]

Pénzgond sohasem emésztette [Volt – s ennyi.] Mert úgy[1075] élt, mintha csak a legszükségesebbekre telne. (28.)

63. Szendy Endre sohasem töltötte azzal az idejét, hogy fölöslegesen vitatkoztasson egymással lehetőségeket; csak mert vehetne zongorát is a lányának, nem[1076] fog majmolni másmódi embereket.

Ilka nemigen szerette az úri népeket, bár kislány korában sokszor rajta felejtette szemét a pergamen arcú, kártyás urakon. [No] de szívlelte [volna helyettük inkább] a városszéli [mindenféle koldus] népeket? [Vagy] azokat, akik[1077] a borát vásárolták, mintha kontóba hordanák? (29.)

64. Ritkán vittek többet, inkább kétszer-háromszor [is] bezörgettek[1078] egy este cserépkancsóikkal: „tessen mán egy kis bort adni" – hitelbe, ha lehet. (29.)

65. No de úri fejtartás, szegények gyászos nézése alatta s fölötte álló jajdoniak elidegeníthetetlen sajátjai. Egyik [társaság] azt[1079] gyászolja, amit meg sem szerzett, a másik arra tart rá, amit elkótyavetyélt.

Szendy Ilka sorra vette, kik kereshették az elmúlt napon jajdoniak, csak éppen arra nem gondolt, esetleg valamelyik egrestelki is benyithatott. Mondjuk[1080] Demján Péter, a Gönczi Dénes sógora, vagy éppen a Dénes felesége, Mari. (30.)

66. Egy ilyen „véletlen" bejelentést[1081] pedig Ilkának valahogy így kéne fogadni:[1082] „hova az isten áldásába mentek?" „Hát Amerikába, szegények, hisz tetszik tudni. Nahát, hogy ez a Dénes be se szólt."[…] Mintha azok élete nem kínálhatna semmit, amit magának[1083] kívánjon. (30.)

[1071] [2002^5] úriasszony is. Vele (24.)
[1072] [2002^5] örökké vihognak rajtuk a csúfondáros varrólányok, – itt (24.)
[1073] [2002^5] tetszik, Bécsben. Az (24.)
[1074] [2002^5] még. Minek? Házat (24.)
[1075] [2002^5] a takarékban. (új bekezdés) Pénzgond sohasem emésztette. Közben úgy (24.)
[1076] [2002^5] vehetne a lányának zongorát, nem (25.)
[1077] [2002^5] urakon. De igazából azokat a városszéli népeket sem szívelte, akik (25.)
[1078] [2002^5] kétszer-háromszor bezörgettek (25.)
[1079] [2002^5] nézése Jajdonban nem eladó. Egyik azt (25.)
[1080] [1980] benyithatott, Mondjuk – feltehetően nyomtatási hiba (39.)
[1081] [2002^5] elszólást (26.)
[1082] [2002^5] így kellett volna fogadni (26.)
[1083] [2002^5] amit ő magának (26.)

67. Szemét keskenyre húzta, a forróság kikezdett az ajkával, de kevés[1084] kín volt ez; [talán] ha[1085] valami valódibb szenvedés hívta volna ki kedvét, énekelne[1086] most. […] A tűz fuldoklott, a kemence füstöt öklendett;[1087] aztán csendes senyvedés; a rostélyon nem maradt csak didergő hamu.

Miután kiszellőztette a konyhából a füstöt, bent szétszedte az ágyat s darabonként felhordta a padlásra, a másikat, az övét [pedig] a fal[1088] mellé rendezte. […]

Hallotta, mint koppan létrája az utolsó lámpaoszlopnál; a fény pislára gyérült, a lámpavilágot elloppantani a szél [is] segít. Miután[1089] az ember visszakocogott, elhalt ez az utolsó jajdoni zaj is. (30-31.)

68. A tömött átalvető is bent volt, ott[1090] állt a szekrényhez támasztva. (31.)

69. És hiába próbálja megidézni mint megtörtént hazavetődőt is,[1091] aki még bár annyi földet se hozott át az óceánon, hogy idehaza néhány kereszt búzával többje teremjen. (32.)

70. *Hogy* [*is*] *került*[1092] *ide ez a batyu*? (32.)

71. Talán abban reménykedett, a batyuval együtt kitakarodnak a házból tépelődései [is.] Letette[1093] a kút mellé a hóra, aztán taszított rajta [egyet].

Ezzel[1094] kiéred […] (33.)

72. *Hogy miért. Azt mondták, nem érdemlem a szépségemet. Ha ugyan az vagyok.* [*A rútságot sem lehet érdemelni, nemhogy a szépséget. Ó balga népek. És balga én*]. Lassan[1095] előreimbolygott, a veranda előtt leverte cipőjéről a havat, bement s lefeküdt.

(33.)

73. *Argentínában állítólag földhöz lehet jutni bérmentesen, de odáig hosszú az út,* [*s*] *az*[1096] *nagy kiadás.* […] *Valamennyi pénze csak kellett legyen.*[1097] *Immár az is ott van vele. Az ujjas bélésibe varrva, lehet.* [1098]

Furcsállta, hogy tőle egy krajcárt sem kértek, máskor, ha megszorultak, hozzá szaladtak kölcsönért. Arra gondolt, [ha igénybe veszik a segítségét] - szívesen adott volna -, akkor[1099] Gönczi Dénes most már [bizonyára] azt[1100] is tudná, melyik hajó viszi. (34.)

[1084] [2002[5]] de túl kevés (26.).
[1085] [2002[5]] ez; ha (26.)
[1086] [2002[5]] kedvét, talán énekelne (26).
[1087] [1980] öklendezett; (40.)
[1088] [2002[5]] az övét a fal (26.).
[1089] [2002[5]] elloppantani segített a szél. (új bekezdés) Miután (26.)
[1090] [2002[5]] volt; ott (26.)
[1091] [1987[3]]=[2002[5]] mint megtörten hazavetődőt is, (32, 27.)
[1092] [2002[5]] *Hogy került* (27.).
[1093] [2002[5]] tépelődései. Letette (27.).
[1094] [2002[5]] rajta. (új bekezdés) Ezzel (28.)
[1095] [2002[5]] vagyok. (új bekezdés) Lassan (28.)
[1096] [1987[3]] az út, az (34.)
[1097] [2002[5]] kellett hogy legyen. (29.)
[1098] [2002[5]] alighanem. (29.)
[1099] [2002[5]] gondolt, szívesen adott volna. Akkor (29.)
[1100] [2002[5]] már azt (29.)

74. Igaz, tegnapelőtt már poros volt az út, a tél öreg hava [csak] fent[1101] rothadt a hegy horpadásaiban. (34.)

75. Miután fölcihelődtek, s ő odarakta a másik edényt, akkor maradt le Gönczi Dénes a többiektől, és ígérte félszóval töretlen posztókalapja alól, hogy aztán majd benéz, csak[1102] előbb a Megyeházán eligazítnák valami dolgukat.

Hangja rekedt volt, Ilka aggódott, netán valami baj érhette [Gönczi] Dénest, de[1103] intett, menjen csak, majd[1104] aztán elmondja, mi történt. Dénes lépett is a többiek után - most, hogy mindezt visszaidézi, Ilkának úgy tűnik: - igenis[1105] sietősen, mintha azokkal nagyobb biztonságban érezné magát. (34-35.)

76. Azon az éjszakán, amint fölidézte azt a néhány pillanatot a csurgó előtt, arra gondolt: Mari bezzeg mindig [is] ilyennek[1106] látta az urát, bizonyára akkor is, ha Dénes a foltos vásáros subáját kanyarította magára, vagy a Verőfényről agyonázottan hazakerült. […] Ő pedig, Ilka, most már örökké a szőlőtőkék között hajladozó napszámos alakjában fogja látni, mert ünneplő ruhásan[1107] későn érkezett.

Mikor ott a kútnál telt a második edény, és ő elnézte a három távolodó egrestelki embert, csak annyit sejtett, hogy azok valami [szomorú,] nagy[1108] gondban járnak: nem szóltak, nem fordultak egymáshoz, úgy mentek a Megyeház felé. […]

Hiába tűnnek fel mindegyre a ház körül s a szőlőben, és hiába hiszi, hogy Gönczi Déneshez [annyira] közel[1109] került, mert íme, annak mégis sikerült elrejtenie előle életének, gondjainak egyik felét. (35.)

77. Bizonyára ugyanaz az ünneplő gúnya[1110] volt rajta, mint mikor a Megyeházára mentek, de akkor nem figyelhette meg jobban. (36.)

78. Azon az éjszakán, mikor újraélte[1111] utolsó találkozásukat, egyszer csak arra gondolt, vajon milyen lett volna a Dénes temetése, ha Egrestelkén hal meg, mielőtt útra kél. (36.)

79. De ahhoz Gönczi Dénesnek ott kellett volna ülni a Szendy kisasszony ágya szélén azon az éjszakán, hogy mindegyre kiigazítsa a lány elképzeléseit: *szófogadó*[1112] *gyermek volt, dolgos fiú, aki a véka búzát meg kukoricát, amiért a tiszteletes megkonfirmáltatta, már akkor maga kereste ki.* (37.)

80. Mi az, hogy „a családjának élt”? Ti így nem beszéltek, [ez jajdoni szöveg.] Ti[1113] ezt úgy mondanátok: „nem verte se az asszonyt, se a kölyköket”. (37.)

[1101] [2002^5] hava fent (29.).
[1102] [2002^5] de (29.).
[1103] [2002^5] aggódott, Dénest netán valami baj érhette, de (29.)
[1104] [2002^5] csak; majd (29.)
[1105] [2002^5] elég (29.).
[1106] [1987^3]=[2002^5] mindig ilyennek (35, 30.)
[1107] [2002^5] ünneplőruhásan (30.)
[1108] [2002^5] valami nagy (30.)
[1109] [2002^5] Déneshez közel (30.)
[1110] [2002^5] ünneplőgúnya (30.).
[1111] [2002^5] fölidézte (31.)
[1112] [2002^5] *Szófogadó* (31.)
[1113] [2002^5] Ti nem így beszéltek. Ti (31.)

81. Hogy Argentínából kihasítson egy darabot – mekkorát? – és föltekerje, mint egy szőnyeget, szép zöld, majd sárga, majd fekete szőnyeget és hajóra pakolja, mint darabos poggyászt, majd[1114] miután hazaér vele, kigöngyölgesse, szétterítse a Gerebse alatt. . […] Ez a dombvidéki nép, ha urai sanyargatták, lehet, csikorgatta a fogát; ha a papja elé áll, megilletődik, de vannak pillanatok, mikor úgy érzi, az Isten megbocsájt[1115] neki minden káromkodást – ilyenkor öregemberhangján csendesen szót ért Istenével a falu. (37.)

82. Kitárta az ajtót, Dénes[1116] belépett, s letette az átalvetőt. […]

Dénes, mi lelte magát?

Az, kisasszony, hogy elmegyünk – mondta nagy sokára, s a lány tudta már, hogy[1117] nem vissza, Egrestelkére. (38.)

83. Leplezni igyekezett megrendülését. Aztán úgy érezte, ez a kelleténél is jobban sikerült. Pedig tudta, a másik azt várta, hogy meglepődjék, talán együttérzést remélt. Vagy lehet, arra készült rá, hogy[1118] Ilka neheztelni fog. (38-39.)

84. Pedig biztos [az is] megjárta[1119] az eszit – folytatta a lány –, hogy ha már elmegy, úgyis[1120] mindegy; mehet hírem nélkül is. Legalább „megkíméli a kisasszonyt." [Mitől is?] Ja, igen, a búcsúzással[1121] járó megrázkódtatástól. (39.)

85. De hogy[1122] fognak ott beszélni maguk? (39.)

86. Nehéz nekivágni, elhiszem. Ennél Dénesnek csak maradni nehezebb.[1123] – Saját hangjából most hallott vissza először számonkérést meg valami keserűségfélét. (40.)

87. Még jó, hogy nem ilyesmikkel traktálják egymást: „ugye, Dénes, azért majd ott is gondol reám". Hányinger: *azért* és *majd*. Az ember[1124] pedig: „a kisasszony is tartson meg jó emlékezetében". (40.)

88. Mert nem beszélni eddig mindig könnyebb volt, mint beszélni a magunk dolgáról. Annyira[1125] mások vagyunk, más rendűek, hogy féltünk kimondani és meghallani, hogyan gondolkozunk egymás felől. (40.)

89. Én azért [is] nem[1126] szóltam soha, mert éreztem, tőlem nem várja a kisasszony. (40.)

90. Ne legyek, Dénes? Szálljak el, mint a pára, [vagy] mit [kellene] tegyek? [1127] (41.)

[1114] [2002^5] hogy (32.)
[1115] [2002^5] megbocsát (32.)
[1116] [2002^5] az ajtót. Dénes (32.)
[1117] [2002^5] sokára, s a lány már tudta, hogy (33.)
[1118] [2002^5] remélt. Bár lehet, arra is rákészült, hogy (33.)
[1119] [2002^5] biztos megjárta (33.).
[1120] [1980] úgy is (52.)
[1121] [2002^5] a kisasszonyt. Mondjuk a búcsúzással (34.)
[1122] [1980] hogyan (52.)
[1123] [2002^5] maradni volna nehezebb. (34.)
[1124] [1980]=[1987^3] Hányinger: *azért*, és *majd*. (40.)
[2002^5] Hányinger. Az ember (34.)
[1125] [2002^5] volt a magunk dolgáról, mint beszélni. (új bekezdés) Annyira (34.)
[1126] [2002^5] azért nem (35.)

91. Vagyis ahhoz, hogy itthon Jajdonban, meg Egrestelkén[1128] minden a helyére kerülhessen, Dénesnek Amerikába kell vándorolnia. (41.)

92. Szegény Dénes. Értem én, hogyne érteném. Csakhogy[1129] én is vagyok, Dénes, maga hiába megy el. (41.)

93. Hazagondol – folytatta Ilka. – Legalábbis megpróbálja. [Gondolatban] sorra veszi[1130] a házát, a családját, a faluját, mindazt, ami idehaza nem lehetett a Dénesé, mert ugye itt voltam én meg Jajdon és így tovább. (42.)

94. Márpedig, Dénes, én is vagyok. [Pusztán csak vagyok.] És[1131] maga ezt tudja. (42.)

95. Ugyan ne készülődjék még. Nyolc óra alig múlt, éjfélig rengeteg az idő. [Üljön vissza hát], készítek[1132] valami vacsorát.(42.)

96. A serpenyőben üvegesedett a szalonna, fehéredett a tojás, lekapta a kemencéről, kétfelé osztotta, [közben Dénes is visszaült az asztalhoz.] Hagyja,[1133] van itt kés, ne bontsa ki azért a batyuját. (43.)

97. Ilka töltött, a Déneséhez koccintotta a poharát, de annyit sem tudott most mondani,[1134] hogy „egészségünkre", azt sem, hogy „isten áldja meg". (43.)

98. Nem haragszom, Dénes, miért haragudnék. De azt azért ne kívánja el,[1135] hogy sajnálkozzam. (43.)

99. Mikor itt vagyok a kisasszonnyal, és így van ez már rég ideje, akkor az egyik pillanatban úgy hiszem, nincs [is] más, nincs[1136] Egrestelke, nincs mázolt padló, nincs tehénbőgés, sápítozó asszony nyűgölődő gyerekek, csak a kisasszony van. Aztán a másik pillanatban rohannék el innen, hogy mindazt meglássam, megérintsem,[1137] amit ott hagytam Egrestelkén a Gerebse alatt. (43.)

100. De mára igencsak elszánta magát, hogy nevén nevezzen,[1138] amit lehet. Olyan ez, mint a katolikusoknál a gyónás halál előtt. Alaposan rákészült, csak abban nem volt biztos, lesz-e alkalma rá, vagyis hogy megkeresi-e rá az alkalmat, hogy elmondhassa nekem, hogyan futkosott Egrestelke s[1139] Jajdon között. (44.)

101. Néha olyan voltam, mint valami holdkóros. És féltem. Olyasmiktől féltem, amik a mesében sem fordulnak elő. Hogy míg én Jajdonban vagyok, Egrestelke eltűnik. A házak csak úgy ellesznek valahová. [A tengeri- meg a búzatáblák maradnak, de a falunak nyoma vész. Tán más vidékre kerül.] És[1140] én addig kell fussak, míg valami idegen határban

---

[1127] [2002^5] pára, mit tegyek? (35.)
[1128] [2002^5] Jajdonban meg Egrestelkén (35.)
[1129] [2002^5] érteném: Csakhogy (35.)
[1130] [2002^5] megpróbálja. Sorra veszi (35.)
[1131] [2002^5] vagyok. És (36.)
[1132] [2002^5] az idő. Készítek (36.)
[1133] [2002^5] osztotta. Hagyja, (36.)
[1134] [2002^5] de most annyit sem tudott mondani (37.)
[1135] [2002^5] várja el (37.)
[1136] [2002^5] hiszem, nincs más: nincs (37.)
[1137] [2002^5] megfogjam (37.)
[1138] [2002^5] nevezze, (37.)
[1139] [2002^5] és (37.)
[1140] [2002^5] valahová. És (38.)

meglelem. De vajon megtalálom-e, gondolom[1141]. És vajon igaz-e, hogy én hajnalban jöttem be Egrestelkéről – mert már ebben is kételkedem -, vagy mindig is Jajdonban voltam? Itt a kisasszony mellett. Akkor meg hová futok, miféle falut keresek [én]? Vagy[1142] csak azért menekülök Jajdonból…? (44.)

102. Oszt mikor végre meglátom Egrestelkét, megint csak nekiiramodom, vajon[1143] a gyermekeknek nem esett-e valami bajuk. Ha sötétedés előtt érkezem, ott nyüzsög mind az eperfa alatt. Akkor oszt kezdek megnyugodni, s már csak arra ügyelek, az asszony ne vegye észre rajtam a háborodottságot, [mikor előkerül. És] mindjárt[1144] este van. (44.)

103. *Nem igaz. Dénes nem fogja mesélni nekik amerikás történeteit*– [gondolta, de ebben a pillanatban még maga sem értette, mi sugallja ezt a meggyőződést.] Nem. Dénes[1145] egyetlen históriát sem fog paraszti hallgatóságának elmondani, mely a hallottakon[1146] derülni, megrendülni, okulni kíván. [És nemcsak azért, mert mindaz, amit Ilkának önmagáról elmondott, egyikre sem lenne alkalmas. Hanem mert Ilka ezekben a pillanatokban homályosan megsejtett Gönczi Dénesben valami oly kétséget, melynek birtokában ez az ember az egrestelki fajtájától, sőt az önnön lényegétől való távolodásra is képes. Képes arra, hogy átugorja a sajátjának vélt s a külsők által számára elképzelt lehetőségeket, meghaladva ezzel paraszti valója számos minőségét. Valószínű, ilyesféle, tőle nem remélt megnyilatkozásra az ember csak egyszer képes életében.]
Ilka tudta,[1147] Gönczi Dénes megtárulkozásának tere e néhány óra csupán. [És talán az öntudatlan tiltakozás cövekei is ezekben a pillanatokban tűntek elő, aztán az elkövetkező órák minden hordalékát magukra fonva torlasszá, gáttá emelkedtek, s útját állták az ember menekülésének. Mert micsoda méltánytalanság is az, hogy] Dénes most csak úgy nekivágjon a nagyvilágnak,[1148] és a kietlenségnek, az ismeretlenségnek ajándékozza magát.
Ugyanakkor nem értette azt a buta szigort, melyet Dénes az arcára kényszerített; mellyel mintha [valami belső akarat] igyekezne megtiltani vonásainak, hogy [továbbárnyalják, s] éljék is az elhangzó szavakat. [De azt, hogy] Gönczi Dénes ma este [ilyenformán megmutatja magát], vajon [indokolja eléggé a tény, hogy] Amerikába indul? [Ilka bizonyára azt is megérezte, hogy] az ember[1149] most, az elutazástól függetlenül is irtja magából őt. Azzal pedig, hogy ráfigyel, talán éppen segíti Dénest, hogy őt pusztíthassa, gyilkolhassa magában. *Aztán csak veszi a kalapját, a batyuját és elindul az állomás felé?[…] Mégis hogy*[1150] *képzeli ez a Gönczi Dénes, fölcihelődik, s mindazt magával viszi, amit különben ott hagy a Gerebse alatt?*
[Ez a Gerebse-alji táj pedig éppen azáltal volt érdekes, hogy emberi érzékenységet tudott kigyöngyözni magából.] *Hová*[1151] *viszi Egrestelkét, miféle sivatagba?* (45-46.)

104. Ritkán esik meg velem, hogy ne tudnék elaludni, [s akkor is] mindjárt[1152] azt kezdem érezni, hogy házastól, falustól süllyedünk lefele. A dombok ránk jönnek s betemetnek, reggelre a tornyunk tetején a csillag sem fog látszani. Régen mondtak olyant [is], hogy[1153]

[1141] [2002[5]] gondoltam. (38.)
[1142] [2002[5]] keresek? Vagy (38.)
[1143] [2002[5]] nekiiramodok: vajon (38.)
[1144] [2002[5]] háborodottságot. Aztán mindjárt (38.)
[1145] [2002[5]] történeteit. Nem, Dénes (38.)
[1146] [2002[5]] a mesén (38.)
[1147] [2002[5]] kíván. Ilka ekkor már tudta, (38.)
[1148] [2002[5]] csupán. És azután? Dénes csak úgy nekivág a nagyvilágnak, (38.)
[1149] [2002[5]] mintha azt igyekezne megtiltani vonásainak, hogy éljék is az elhangzó szavakat. De mindez vajon csupán azért lenne így, mert Gönczi Dénes ma este Amerikába indul? Hátha ez az ember (39.)
[1150] [1980] *Mégis, hogy* (61.)
[1151] [2002[5]] a Gerebse alatt? Hová (39.)
[1152] [2002[5]] elaludni, de amikor nem jön álom a szememre, mindjárt (39.)
[1153] [2002[5]] olyant, hogy (39.)

tőlünk a harmadik határban, ki a síkság felé, valamikor elsüllyedt egy falu, s a templomának viharban lehet a harangját hallani. (46.)

105. Hagyja anyámat, hadd nyugodjék – mondta Ilka. Dénes elhallgatott.
Én hagyom [– mondta jó időre rá. Mert azt pontosan tudta, minek a végiggondolására hagy a lánynak időt. Kegyetlenül kivárta, hogy Ilka befejezze az anyjára emlékezést.
Én hagyom. – Aztán újra hallgatott, s most ő élte végig azt az éjszakát, amikor először rémítette meg ez a törékeny jajdoni teremtés. - Igen, én azt nem] bírtam[1154] elhinni, hogy a kisasszony nekem is létezik – vágott bele aztán. (47.)

106. Eszerint pedig nagyon is van a kisasszony, itt forgolódik örökké a ház körül, vagy suhan a szőlőtőkék között. És már azért remegek, hogy megint úgy nézzen rám, amikor megjövök, ahogy a Verőfényen legelőször. [Ha pedig ez beteljesedik, akkor miért nem maradhatok Jajdonban? Gönczi Dénes miért nem maradhat Jajdonban akkor sem, ha Szendy kisasszony van neki?] És így megy ez, egyik[1155] domb hajít a másiknak, dobál a két határ, mint korpát a szitakáva. (47.)

107. Vagy mindenképpen magával hasonlatosnak akar látni engemet?
[Itt most nincsen szó énrólam. Hanem] gondolja[1156] csak végig, amiket ma este saját magáról elmondott. (48.)

108. Én csak úgy megpróbáltam elmondogatni, amit éreztem.[1157] (48.)

109. És ahogy Gönczi Dénes továbbáll, mögötte el is süllyed majd ez a világ. Meghal a táj, mert Gönczi Dénes nem szemlélheti. Lerombolódnak[1158] a dombok, mert nem lesz kit dobáljanak Egrestelkétől Jajdonig. (48.)

110. És csak azt hagyhatjuk majd mi is örökül, amink van, amit megszereztünk. [A lelkünket pedig sohasem tudtuk gyarapítani.
Boldogok a lelki szegények – szaladt ki Ilka száján, meg is bánta, de az ember nem vette gúnyolódásnak.
Azt meghiszem. No meg olvassuk mennél többet a Bibliát, igaz?
Az se rossz.
Ugyan már. Csak élünk s azt se tudjuk, hogy mi végre. A Bibliából majd megtudjuk, igaz? Hagyja már, kisasszony.] Kínlódunk,[1159] kaparunk, míg minket kaparnak el, ha a szerszám kezünkből kiesett. Akkor pedig már nem kár értünk. (49.)

111. Ráérek – mondta Gönczi Dénes elég csendesen és elég[1160] kíméletlenül. (50.)

112. Az ember pedig úgy nézett rá, majd úgy gyűrte durva kezével redős homlokát, mintha valami idegen nyelven szóltak volna hozzá, melyen ő nem ért, talán[1161] gyalázták, csúfolták, ő pedig meg van fosztva a lehetőségtől, hogy védhetné magát. (50.)

113. Lehet, ezért fonta karját később az éjszakába forduló estén még egyszer[1162] az ember nyaka köré. Vagy öntudatlanul a Dénes ereje fenyegetését akarta vallatni [azzal, hogy kihívja

[1154] [2002[5]] hagyom. Valahogy sosem bírtam (40.)
[1155] [2002[5]] legelőször. És így megy ez: egyik (40.)
[1156] [2002[5]] engemet? Nem. De gondolja (40-41.)
[1157] [2002[5]] gondoltam. (41.)
[1158] [2002[5]] Nem lesznek (41.)
[1159] [2002[5]] megszereztünk. Kínlódunk, (42.)
[1160] [2002[5]] nagyon (42.)
[1161] [2002[5]] ért: talán (42.)
[1162] [2002[5]] Lehet, később az éjszakába forduló estén ezért fonta karját még egyszer (42.)

maga ellen: ám tud-e más lenni, mint sután gyöngéd, amilyen mindenkor volt azelőtt, vagy ez egyszer] elszabadulnak[1163] indulatai, és az a Gönczi Dénes lesz, miközben utolszor tartja őt karjai között – valami kegyetlen nem-önmaga ember -, akitől annyira megrettent, mikor indulni sürgette, s az ellentmondott neki? (50.)

114. Ahogy befordultam a kapun – kezdett bele újra az ember – vagy nem azt mondta a kisasszony, hogy inkább a jöveteleimről beszéljek?, ahogy ide értem, mindig az volt bennem, egyszer csak nem fog emlékezni arra, hogy a másik ittjártamkor mi volt közöttünk. Átnéz rajtam, mint egy idegen.[1164] Kifizeti a napszámot, megmondja, mikor jöjjek megint. (50.)

115. Azt hiszem, voltak pillanatok,[1165] amikor szeretett volna túl lenni ezen a találkozáson. (51.)

116. Ugyan, Dénes, azt hiszi, olyan nehéz a másik fejével gondolkozni? Hiszen mielőtt nekikezdett, Dénes is megpróbálta elképzelni, én mit hogyan fogadok. [És] azt hiszem, [egészen] jól sikerült. [Azt hiszem, azokban sem tévedett]
Az ember[1166] elnézett a szobaajtó fele.[1167] (51-52.)

117. Azért[1168] jó magának, Dénes – mondta Ilka, hogy megzavarja. (52.)

118. És ugyan miért? A kisasszony azt is tudja biztosan.
Persze, hogy tudom, ebben sincs semmi titok[zatos. Mert] ha egyszer[1169] Gönczi Dénes elszánja magát valamire, azt meg is teszi. Csak[1170] nem fog tétovázónak, határozatlannak mutatkozni a falu előtt.
Ha[1171] a kisasszony […] (53.)

119. Ha a kisasszony ilyen jól tudja mindazt, ami velem történt a Gerebsén meg a faluban, mert ugyebár ördöge van, de tegyük fel, hogy leolvashatta az arcomról, kivehette a szavamból [is] ezeket,[1172] akkor azt is mondja meg, ha olyan nagyokos, mi lesz ezután? (53.)

120. Ilka ebben a pillanatban elképzelhetetlennek hitte, hogy Dénes őt még[1173] ölelheti. (53.)

121. Csak azt tudnám, mire értette a kisasszony, hogy [azért] mégiscsak[1174] jó nekem. (53.)

122. Mintha hirtelen attól tartana, hogy támadás közben kell megadja[1175] magát. (53.)

123. Ilka a maradék bort kétfele[1176] töltötte, nyúltak a poharakért. (54.)

[1163] [2002^5] vallatni? De mi lesz, ha annak elszabadulnak (42.)
[1164] [2002^5] idegenen. (42.)
[1165] [2002^5] Azt hiszem, félórával ezelőtt voltak pillanatok (43.)
[1166] [2002^5] fogadok. Ez azt hiszem, jól sikerült. Az ember (43.)
[1167] [1987^3] felé. (52.)
[1168] [2002^5] Mégiscsak (44.)
[1169] [2002^5] titok. Ha egyszer (44.).
[1170] [2002^5] teszi: csak (44.)
[1171] [2002^5] a falu előtt. Ugye? (új bekezdés) Ha (44.)
[1172] [2002^5] szavamból ezeket, (44.)
[1173] [2002^5] hogy őt Dénes még (45.)
[1174] [2002^5] hogy mégiscsak (45.)
[1175] [2002^5] megadnia (45.)
[1176] [1987^3]=[2002^5] kétfelé (54, 46.)

124. Régen. – Halántéka megfénylett, fejét kínlódva mélyen oldalt hajtotta, s a verítéket lenvászon inge vállához törölte, anélkül, hogy[1177] karján mozdítana. (54.)

125. Ugye, az volt az első olyan alkalom, amikor nem[1178] én mentem ki magához. (54.)

126. Nem mondtam én ezzel, hogy rossz lovak. Ó, Dénes, nem akarom én most bántani. – Mint ki szomorú embernek könyörög, hogy fogadná szomorúságába: - El kellett adja[1179] őket. (54.)

127. És én megfogtam a kezét, húztam, hogy kerüljön végre az ajtón[1180] belül. (55.)

128. Késő este volt, tán ha nem jövök be, ha megvackolok kint a szín padlásán, a színában,[1181] mint azelőtt, akkor a kisasszony mellette marad. (55.)

129. Képzelem, Dénes, miket gondolhatott felőlem. De ezért még nem lett volna muszáj elfutni [erről a földrészről]. Azt[1182] hiszem, történtek itt ennél nagyobb szörnyűségek is, mégsem szaladtak mind Amerikába az emberek. (55.)

130. – Én néha félek magamtól, kisasszony.[1183] (56.)

131. Mind én okoztam volna? Nem tudom. [Ha csak azzal nem, valóban, hogy vagyok.] De[1184] a Verőfényre is gondoljon. Hiszen az is én voltam. (56.)

132. Azokban a pillanatokban már nem gondolt arra, hogy az ember gerendavállától volna miért félnie.
[Amint újraélte Dénes utolsó estéjét,] többször[1185] is fennakadt azon, hogy az ember átalvetője hogyan kerülhetett a szobába akkor éjszaka. (56.)

133. Aztán Dénes rettegő[1186] jöveteleire gondolt, és azokra a kétségekre, melyekről az ember utolsó estéjén beszélt. *Hogy én őt mindig magamhoz vonhattam? És hogy ő ebben biztos sohasem lehetett? De hát mire jutunk, ha már a szolgáink is biztosak lehetnek felőlünk? Hiszen akkor úgy is érkezhetett volna [akárhányszor[1187]], hogy[1188] eszébe sem jut lesni a tekintetemet. Így hát szeretett, mert nem tehetett másként? [Ezért] lett volna szolga?*
[Kié? Az enyém? Ki szolgája volt hát] Gönczi Dénes? [A Karacsi báróké nem, hiszen telke, háza volt, s valamennyi földje is.]
[A miénk, a Szendyeké? Ha igen, a Verőfényen is a maga szolgája volt. Ha nem, a maga ura. Mégis] a fejedelem szolgája [lett volna?] Egy fakuló,[1189] barna képé? Mert az maradt:[1190] egy színehagyott kép lett a híres férfiú. […] Nem meri szemben a sötét képkeretben ügyetlen

[1177] [2002[5]] anélkül hogy (46.)
[1178] [2002[5]] Ugye, amikor először történt meg, hogy nem (46.)
[1179] [2002[5]] kellett hogy adja (46.)
[1180] [2002[5]] a szobaajtón (46.)
[1181] [2002[5]] a szénában, (46.)
[1182] [2002[5]] muszáj világgá menni. Azt (47.)
[1183] [1987[3]] kisasszonoy (56.) – feltehetően nyomtatási hiba
[1184] [2002[5]] tudom. De (47.)
[1185] [2002[5]] félnie. (új bekezdés) Később többször is (48.)
[1186] [2002[5]] korábbi (48.)
[1187] [1987[3]] valahányszor, (57.)
[1188] [2002[5]] volna, hogy (48.)
[1189] [2002[5]] másként? De vajon Gönczi Dénes valóban szolgám lett volna nekem? Hacsak nem a fejedelemé. Egy fakuló, (48.)
[1190] [2002[5]] az mára az maradt: (48.)

rajzoló munkájaként látni[1191] a fejedelmet, mely – akkor már tudta – többé meg nem elevenedik.
Ha szolga volt csupán, lététől[1192] *hogyan függhetett mégis, hogy egy üveg alá szorított papír kép marad-e vagy igazi nagyúrrá hatalmasodik?*[1193]
Fejedelmeket támaszthat paraszti szerelmes indulat?

Első ízben éppen azon az éjszakán, mikor[1194] haldokolt özvegy Szendy Krisztina. (57.)

II. fejezet

134. Most sem alkalmatlankodik, Dénes – mondta, s szemét hosszan, [tisztán] nyitotta[1195] az emberre, kicsit rábámult ajka is. (58.)

135. De hiába roskadt meg a tűz is a pillanatnyi csend kedvéért, Dénesnek úgy rémlett, a hátsó szobából Ilkához nem ér el a ritmusát vesztett „haj", „jaj", pedig a megnyúlt, rekedt *a* hangok[1196] már csak annyira álltak ki a sóhajtásokból, mint elhullott jószágok háta, amint sodorja őket zavaros folyó. (58.)

136. Rosszul van. Ilka a karjába kapaszkodott, nem akarta hallani szavait: – Ne menjek orvosért?
Ne,[1197] Dénes, ne menjen sehova. (59.)

137. A lány úgy állt meg a fejedelem képe előtt odabent, mintha az hirtelen magához parancsolta volna kopott tekintetével. Talán addig is őt követte, amíg rendezte a szobát. [Amint a kép fele fordult, a két szem felfénylett a medvebőr süveg alatt. Szendy Ilka úgy érezte, nagyon rég őrajta csügg ez a nézés, anélkül, hogy valaha is találkozott volna vele.] Messze,[1198]a kép mélyén a gondosan nyírt bokrok mögött a lovak fölkapják a fejüket, toporzékolni kezdenek, két apród akaszkodik kötőfékjükre s bevonszolja őket a fák alá. Aztán mozdult és előrébb lépett a fejedelem, majd nagyúri elgyámoltalanodással ugyan, de mégis megindult a lány fele.[1199]
[…] Csak a fejedelem jön őfelé, [vállát érő haja rezdült az erőfeszítéstől, dereka merev volt], mintha a talpa alá [festett] sétány kavicsa[1200] indult volna meg vele.[…] Erre Szendy Ilka elijedt a kép elől, s az ágyra dobta magát. De [hiába hagyta abba] a furcsa, régi ember [bámulását, hiába fúrta volna arcát a párnába is], az küszködve tovább közelgett, [s amint az ágyról fölpillantott], már[1201] a medvebőr süveg is mögötte lebegett, valahol a semmit rácsozó vitézkötés fölött. (59.)

138. Jöjjön, Dénes. Jöjjön már ide. – Úgy érezte, nem bír tüdejében annyi levegőt felgyűjteni, hogy e pár szót mondhatná elég hangosan. Majd amint Dénes nyomorult tétovaságát követve

---

[1191] [2002[5]] a sötét képkeretben újra látni (48.)
[1192] [2002[5]] ölelésétől (48.)
[1193] [1980] hatalmasodik. (77.)
[1194] [2002[5]] amikor (48.)
[1195] [2002[5]] hosszan nyitotta (49.)
[1196] [2002[5]] rekedt hangok (49.)
[1197] [2002[5]] Rosszul van. Ne menjek orvosért? – Ilka a karjába kapaszkodott, nem akarta hallani szavait. (új bekezdés) Ne (50.)
[1198] [2002[5]] szobát. Messze, (50.)
[1199] [1987[3]] felé (60.)
[1200] [2002[5]] őfelé, mintha talpa alatt a sétány kavicsa (50.)
[1201] [2002[5]] De a furcsa, régi ember küszködve tovább közelgett, már (51.)

ráérzett az ember kétségbeesésére is, már-már elsírta[1202] magát. [Pedig akkoriban még elég jól zártak és örökké lezáródásra álltak készen azok a valamiféle énjét védő zsilipek, melyek nem engedték reázuhogni mások nyomorát.]
Valahol[1203] messze, rémlett, egy szék[1204] reccsent, Dénes talán a bakancsát fűzte kifele – Ilka láthatatlanul is élte minden mozdulatát: - elképzelte, amint a kapcát lábáról letekeri, arcába csap a lábbeli gőzölgése; igen, fogja, kiviszi a konyhába, s az ajtó mögé állítja a bakancsokat; mezítelen talpának csosszantása künt a téglapadlón [úgy hatott], mint[1205] a baromfi karma keltette nesz, mikor a csendben[1206] belopakodik, s összeszedi a morzsát az asztal alól. (60-61.)

139. De az – most mintha eleve kész volna[1207] lemondani a lány csókolásáról – fejét Ilka vállához fúrta, szerteboruló hajába. És Ilkának így volt jó, télikörte melle sajgását sem bánta, tárhatta végre szemét a fejedelem-emberre, Gönczi Dénes[1208] gerendaválla fölött. (61.)

140. Mindez oly távol történik. [Fölötte aranylik a fejedelem-ember világosbarna szeme; sötét bajsza szárnyas árnyék; érzi leheletét.] Egész fájó,[1209] saját valóját mintha különös üvegidomként tűzben forgatva láthatná –[s a tűzben forgatott üvegidomról] még[1210] nem derült ki: olvadni fog-e avagy[1211] szilánkokra reped. (61-62.)

141. De özvegy Szendyné halála után is eltelt jó negyedesztendő – hány vásáros hajnal? és immár nem Dénes szénavackán –, miután Ilka a házban egyedül maradt. [De nem: Ilka csak vegye magára az ő megrendülését; vagy hát miért másért lett volna fontos bizonygatni, hogy őt „a drága jó ténsasszony nehéz állapotja" mennyire zaklatta azon az éjszakán.] Arra[1212] is gondolt, vajon Dénes akkor nem érezte-e meg, hogy az ő odaadása nem csupán neki szólt, hiszen valóban[1213] több, más volt ez, mint amit Szendy Ilkától azelőtt magáénak tudhatott.
A paraszti saját telek büszkesége feltámasztani hagyta a fejedelmet, szolgálni nem?
[Azután pedig úgy tűnt, valahányszor visszagondolt első találkozásaira Dénessel – a világosbarna szemek ha meg nem is állapodtak fölötte - a Verőfényen, a pince félhomályában, vagy az istálló sötétjében, mindenkor fölbukkant fényük, ha a parasztemberrel együtt lehetett.]
Néha[1214] már úgy emlékezett arra a legelső alkalomra [is], mikor[1215] mozdulni, megelevenedni látta a fejedelem-embert, [hogy akkor] félni[1216] kezdett tőle, és hogy akkor félt saját magától is, azért vetette az ágyra magát, azért nem érdekelte haldokló anyja, sem Dénes kétségei. Hiszen mik voltak ezek ahhoz mérten, hogy egy cifra kardos fejedelem otthagyott őérte kutyát és országot, asszonyt és lovat, kastélyt és hadakat. Talán kétszáz esztendő hadirendjét borogatta halomra miatta, azzal, hogy a szúrágta sötét képkeretből elindult felé. [Hiszen abbahagyta a búcsúzkodást.] Lehet, egy csata[1217] sorsa dőlt el, míg nála járt, s elveszett vagy három vármegye. Hadak késtek el, hiába toborzódtak, harcosok

[1202] [2002^5] kétségbeesésére, szinte elsírta (51.)
[1203] [2002^5] magát. Valahol (51.)
[1204] [2002^5] rémlett, szék (51.)
[1205] [2002^5] a téglapadlón: mint a baromfi karma (51.)
[1206] [2002^5] mikor az csendben (51.)
[1207] [2002^5] lenne (51.)
[1208] [1987^3]=[2002^5] fejedelem-emberre Gönczi Dénes (61, 51-52.)
[1209] [2002^5] történik. Egész fájó (52.)
[1210] [2002^5] látná – melyről még (52.)
[1211] [2002^5] vagy (52.)
[1212] [2002^5] maradt. Arra (52.)
[1213] [2002^5] immár (52.)
[1214] [2002^5] szolgálni nem? Néha (52.)
[1215] [2002^5] alkalomra, hogy akkor, mikor (52.)
[1216] [2002^5] embert, félni (52.)
[1217] [2002^5] felé. Lehet, csata (52-53.)

maradtak életben, elszalasztva a hőssé istenülés [lehetőségeit], miközben[1218] mások haltak hősi halált, kik ezt nem remélték, akiket[1219] talán ekkor felejtettek el valamelyik ostromlott várban fölmenteni. Mi minden történhet néhány bomlott óra alatt. A szú csak őrli kitartóan a fa rostjait, a sötét festék alatt porlasztja a képkeret léceit, s eközben tótágast állnak kétszáz esztendő összetorlódott [történelmi dátumai]. Mikor[1220] ébredezni kezdett, kint még mindig sötét volt, s ki tudja meddig éjszaka. (62-63.)

142. Mint [valami] kéretlen[1221] s mégis szívesen fogadott jóság, úgy dédelgette a takaró melege.[…] Ahhoz pedig, hogy végre egyszer ne ébredjen dideregve, [éppen] egy egrestelki parasztembernek kellett [mellette] töltenie[1222] az éjszakát? (63.)

143. A halott öregasszony arca, mint a fürj tolla, sárgásszürke volt. Ilyen színű lehetett a Verőfényen a Gólya puszta földje annak idején, mikor még forró nyaraktól kiperzselt muhart zizgetett rajta a szél. [De Szendy Endre azt a puszta dombot fajszőlővel telepítette be, mire ott a föld színe is változott valamit. Az árnyék tömöttebb lett fölötte – ha nem egyéb]. Özvegy[1223] Szendyné arcán sötétebb rétegek csak a homlok alatt, a szemgödrök peremén gyűrődtek; szemhéjai redősek, mégis feszülők, köztük színtelen, nyirkos sáv. (64.)

144. Bár a homlok hideg volt, a damasztkendő húzásának elég könnyen engedelmeskedett az áll, s amint az ajkak teljesen összeértek, valami nagyon gyámoltalan és mégis károrvendő vonást zártak a száj[1224] szögleteihez. Ilka aztán visszaült az ágy mellé, ölébe hullatta [a] kezét,[1225] zsibbadt érzéketlenséggel bámult maga elé, akárha kiürült volna körülötte a világ. (65.)

145. Az öregasszony teste mint reves, repedezett tölgyfaküllyű[1226] merült fel műhelyfészerek félhomályos mélyéből. (65.)

146. Vézna cserfák törzsét hántják az erdőn; huzatos[1227] padlásokon szárítják; zsugorodik kérgük, s a tímárlegények a nagy tölgyfavályúban[1228] – mintha szörnyű bendővel emésztetnék – apróra törik. (65-66.)

147. Azon az éjszakán, melyet a tölgyfaküllyű[1229] dübörgése kísért a hajnal felé, először kínozta az immár bizonyára teljesítetlenül maradó kívánság, hogy többet tudjon meg örökké öreg szüleiről. (66.)

148. Mennyi mozgás, mennyi érdekes, édes izgalom; s ő a nagyok között lábatlankodva cseperedik. Bámulva éli a testvérei életét és nem figyelhet a sajátjára, [nem firtatja, a magáé mit hoz, mint alakul.] Nincs[1230] ideje kitérni sorsa – netán a gondviselés – elől. (67.)

149. De ha Szendy Ilka sohasem látott mást, mint törött fényű örömöt, meg sántáló bánatot, honnan a sejtés, hogy öröm és bánat lehet másféle is, mint ez a jajdoni? [Ugyanakkor] érezte,

---

[1218] [2002[5]] hőssé dicsőülést, miközben (53.)
[1219] [2002[5]] remélték; akiket (53.)
[1220] [2002[5]] összetorlódott eseményei. (új bekezdés) Mikor (53.)
[1221] [2002[5]] Mint kéretlen (53.)
[1222] [2002[5]] dideregve, egy egrestelki parasztemberrel kellett töltenie (53.)
[1223] [2002[5]] a szél. Özvegy (54.)
[1224] [2002[5]] károrvendő ráncot gyűrtek a száj (54.)
[1225] [2002[5]] hullatta kezét, (54.)
[1226] [2002[5]] tölgyfa küllyű (55.)
[1227] [1987[3]] erdőn: huzatos (65.)
[1228] [2002[5]] tölgyfa vályúban (55.)
[1229] [2002[5]] tölgyfa küllyű (55.)
[1230] [2002[5]] sajátjára. Nincs (56.)

[nem vágyhat örömre], s ha[1231] vágy ébredne benne valamiféle boldogságra, azzal önmagát gyalázná a vágy. [Áhítsa talán a kétségbeesést?] Ugyancsak[1232]ettől az éjszakától kezdve mindegyre szeretett volna belekérdezni elmúlt életek időjébe. (67.)

150. Bizonyára a jusson[1233] kaptak volna össze: egyikük pászmájába pár tőke szőlővel több került, a másik netán jobb szerszámokat örökölt. (67.)

151. Néha a letűnt időt hisszük boldogabbnak. Néha teljesebbnek az elkövetkezőt. [Bár legszívesebben nem latolgatjuk a „más" életidők számunkra meg nem adatott lehetőségeit.] Hiszen ezekből[1234] épp a sajátunk, az adott az, amely kirekeszt. Talán [éppen] ezért[1235] igyekszünk jelenünk szakadozó rezzentéseiben nem figyelni a pillanatnak sem tökéletlen, sem befejezetlen voltára. Mert nem akarjuk elvetéltnek érezni a mindenkori jelen-pillanatot.[1236] Hiszen az, hogy az elmúlt idő egyben befejezett pillanatok özöne, s hogy az elkövetkező tökéletesíthet önmagán, nem oldoz fel a jelenben élés elkerülhetetlensége alól. Ez a kényszerűség ugyanakkor el is állja a más időbe kívánkozás útját, hogy ne érezzük a lét szerencsétlenjeinek magunkat, amiért ez és nem más életünk ideje. [Mert ha az a vágyunk „*szabad*" lenne, hogy más korokba kívánjuk menteni életünket – mivel visszafele hatolni élettel képtelenek vagyunk, előre pedig erőtlenek -, kétségbeejtőnek, elviselhetetlennek éreznénk a jelenben maradást].
De[1237] mert az emberi örök jelen békétlen békéjét mégis mindegyre fenyegetheti a más korba kívánkozás, ezért már-már barbár örömmel örökítjük meg letűnt idők kínjait: háborút, vészt, tűzhalált, gyermekirtást, [s minden oly volt történést, melyek ismerése] szárnyát szegheti a múltba vágyakozásnak. És[1238] a jövő-elképzeltetés sem tesz másként, mikor csillaghullást, [bolygónk lehűlését] jósolja, embert[1239] fűszálnál többet, az út végére apokalipszist, addig pedig a már eddig is untig megért háborúskodást. Különös készsége a léleknek, hogy elfogadja a szellemnek ezeket az időt gyilkolón, embert jelenben tartó [önvédelmi építményeit. Hiszen] ha[1240] megpróbálunk kitekinteni a saját időnkből, minden irányból hallani véljük a lét jégpáncél-rianásait. (68.)

152. De ha ily sikeresen bedugtad a füledet, és eltakartad a szemed, hogy más időkre ne figyelhess, akkor már itt akarod tudni veleddel együtt szüleidet,[1241] gyermekeidet és mindazokat, akik körülvesznek. (69.)

153. Ha valaki itthagy,[1242] becsapottnak, rászedettnek érzed magad, [hiszen te elhitted, hogy most és így és itt van értelme létezésnek.] Mikor[1243] itthagy[1244] valaki, gyanú ébred benned: akik elmentek, tudtak más, üdvösebb idők létezéséről, csak titkolták előled, hogy téged abból kirekesszenek. (69.)

154. És azt is tudod, hogy közben rászedted saját magadat, hiszen a jelenben élésre rávenni téged az időnek segítettél magad is. És ó, e végső rászedetést[1245] hány ízben megelőzöd,

---

[1231] [2002[5]] jajdoni? Úgy érezte, ha (56.)
[1232] [2002[5]] vágy. Ugyancsak (56.)
[1233] [2002[5]] Lehet ők is a jusson (57.)
[1234] [2002[5]] elkövetkezőt. Ám ezekből (57.)
[1235] [2002[5]] Talán ezért (57.)
[1236] [2002[5]] jelen pillanatot. (57.)
[1237] [2002[5]] ideje. (új bekezdés) De (57.)
[1238] [2002[5]] gyermekirtást, – hátha ezektől a múltba vágyakozásnak szárnya szegül. És (57.)
[1239] [2002[5]] csillaghullást jósol, embert (57.)
[1240] [2002[5]] tartó ügyködéseit. Így aztán, ha (57.)
[1241] [2002[5]] tudni magad mellett szüleidet (58.)
[1242] [1980]=[1987[3]] itt hagy (93,69.)
[1243] [2002[5]] magad. Mikor (58.)
[1244] [1980]=[1987[3]] itt hagy (93, 69.)
[1245] [1980] rászedést (94.)

sóhajos küzdelemben önmagaddal szemben hányszor alul maradsz. [Alul maradsz, valahányszor egy-egy lélek-énednek mégis sikerül – ha csak pillanatokra is, ha csak képzeletfutamodásnyira bár – letűnt vagy lesz-időbe szöknie.] A kételyek [pedig] visszafele és előre az időben egyaránt kikövezik a képzeletnek az utat: Hátha[1246] mégsem égtek örökké falumáglyák; mert közben szántottak, táncoltak, búzát őröltek, öleltek például[1247] a fejedelem népének apái, szépapái is. (69-70.)

155. A munka még nem szülte meg – mivelhogy nem válott el önnön lényegétől a cselekedet – a munka gondolatát. Dolgozni nagyjából annyit jelentett, mint lenni.[1248] A rend pedig nem került fölébe, sem közé nem ékelődött a dolgozni-lenni egységnek: benne foglaltatott. (70.)

156. Bizonyára magunk is ily kóborló emlékezet vagyunk ehelyt. De amikor a Szendy kisasszony korának Jajdonát kezdtük bolygatni, még nem tudtuk, hogy [oly kérdéseken] fogunk fönnakadni, [mint például az, hogy] a jajdoni[1249] ember megérdemelte-e [vajon] azt[1250] a vidéket, melyet erdővel, kukoricás dűlőkkel, szőlős dombkaréjjal köréje rendelt valamely rend előtti elhelyeztetés. [Később kezdtünk el azon is töprengeni, hogy vajon] a jajdoni[1251] ember megérdemelte-e javakat teremtő képességeit, szorgalmát, ha azt nem tudta önmagához és éppen tehetségéhez, képességeihez méltón hasznosítani. (70-71.)

157. Na de nem gyötörhette magát Szendy Ilka még efféle jajdoni rendet vallató visszakérdezésekkel [is] azon[1252] a Gönczi Dénest idéző, anyja halálát újralátó éjszakán. Hogyan is ostromolhatta volna éppen ő Jajdon rendjét? (71.)

158. Ha pedig ekképpen merészeljük képzelettel az időt [magunk is] kísérteni, [ítéljük úgy], hogy[1253] Szendy Ilka az egrestelki szőlőkapást odaszegődtette a fejedelemhez, legyen neki egy megbízható embere. Mondván: ilyenben a nagyságos amúgy sem bővelkedik. […] Hűséges ember – ha nehéz szívvel is –, megteszi. [És küldhet üzenetet tőle cifra katonáinak. Sujtásos mente feszülhet rajta. Vajon hogyan hordaná a fegyverét? Úgy fogná, jóllehet, mint a kapa nyelét. Na de a nagyságosnak a cifrák mellett vannak Gönczi Dénesnél rongyosabb vitézei is.]

Megtalálta[1254] vajon a nagyúr táborát?

Vagy éppenséggel előle bujdokol? Bujdosik, menekül egy majdan bujdosó[1255] fejedelem elől?

Elárulta volna Szendy Ilkát? Vagy csupán örvend, hogy tőle szabadulhatott?

De azóta nem jön a fejedelem. […]

Vagy talán ő, a fejedelem nem szenvedhette pári jelenvalóságát Gönczi Dénesnek a lány körül? [Mert a jobbágyivadék hogyan is merhetett volna elképzelni bármely párharcot önmaga és egy fejedelem között? Hiszen hajdanában még bár azt sem remélhette, hogy ebben a jajdoni házban átlépheti az első szoba küszöbét.]

[1246] [2002^5] maradsz. Ám a kételyek visszafele és előre az időben egyaránt kikövezik a képzeletnek az útját. Hátha (58.)
[1247] [2002^5] öleltek – például (58.)
[1248] [2002^5] létezni. (59.)
[1249] [2002^5] hogy olyasmiken fogunk eltöprengeni: vajon a jajdoni (59.)
[1250] [2002^5] megérdemelte-e azt (59.)
[1251] [2002^5] elhelyeztetés. Vagy, hogy a jajdoni (59.)
[1252] [2002^5] Na de Szendy Ilka efféle jajdoni rendet vallató visszakérdezésekkel még nem gyötörhette magát azon (59.)
[1253] [2002^5] az időt kísérteni, miért ne hihetnénk, hogy (60.)
[1254] [2002^5] megteszi. Megtalálta (60.)
[1255] [2002^5] majdan – avagy már rég ideje – bujdosó (60.)

Vagy [talán] Szendy Ilka[1256] hitte volna azt, hogy a fejedelem, kit Gönczi Dénes késő őszi s téli éjszakákon lova kantárszáránál vezetve elhozott, most már egymaga is idetalál? (71-72.)

159. Úgy érezte volna, hogy Szendy Ilka vágya, vergődő ölelése nem szólhat neki, csupán neki, nem lesheti csak őt a deres tekintetű, [örökös] lányvárakozás?[1257] Lehet, maga sem értette – hiába próbált kitalálni, elhinni és elhitetni is magyarázatokat –, miért akar menni, mégis elszánta magát a menekülésre, és arra, hogy elhagyjon családot, telket, s odahagyja a világnak azt a felét, ahol Jajdon van, ahonnan Jajdon órák alatt elérhető.

[A térben akart elmenekülni], mintha[1258] érezte volna, hogy a jajdoni lány szerelme őt az időbe fogja taszítani.

Elkésett. Az idő vonzását a térbeni menekülésvágy nem előzhette meg. [Az idő győzött a tér fölött.] Felületes[1259] szemlélőként arra is gondolhatnának, ha Gönczi Dénes akkor nem kísérli meg [a térben való] menekülést,[1260] és így nem hívja ki az időt, az idő talán [nem érvényesíti a maga hatalmát a lány gyilkos mozdulatával]. Ezen[1261] az éjszakán ezt még Szendy Ilka is ilyenformán érezhette: ha Dénes marad, minden marad. (72.)

160. De ki tudja, ha Gönczi Dénes marad, [talán másképpen, de mégis érvényesíti sorsán az idő a maga hatalmát:] lehet,[1262] a paraszti rend, lehet, a jajdoni súlyt le rá. Vagy az is lehet, előbb-utóbb a kétféle kötődés tépte volna szét [énjét] azzal,[1263] hogy netán felborul a vonzás-taszítás ritmusa, mégpedig úgy, hogy a kétféle vonzás vagy a kétféle taszítás [egy adott pillanatban] nem[1264] egymást váltogatva, hanem egyszerre hat.

De mert a lány nem lehetett[1265] az időnek gazdája, csak eszköze, így hát abban a pillanatban, mikor [– a térben] menekülni[1266] készülővel szemben – az idő kezében eszközként megvillant: ensorsa is megpecsételtetett. Az emberi sorsok logikája szerint mi sem természetesebb. És azt most már ő is tudta – igaz, csak ennyit, [ezt is-megfogalmazatlanul] –: az idő[1267] őt is el fogja sodorni más tájaira.

Az elkövetkező hetekben, hónapokban aztán [az egyensúlyvesztésnek megfelelően] hangulatok[1268] kiszolgáltatottjaként vagy szembeszegült a sodrással, mely őt elragadni készült, vagy kihívta maga ellen azt. Néha tárgyak, dolgok sugallta jelzéseket növesztett rögeszmévé, máskor pedig szavakba kapaszkodva hadakozott [úgy a környezetével, mintha léte számára továbbra is teret próbálna biztosítani.

Igaz, a más időtáj vonzásának pillanatai talán már akkor elkezdődtek – mindkettőjük számára -,] mikor[1269] Szendy Ilka először parancsolta ki Gönczi Dénest megszokott napszámos életéből azzal, hogy magához vonta kint a szőlőhegyen. (73.)

161. Mert ezzel – ettől a perzselő nyári naptól kezdve – [mindkettőjük sorsa] olyképpen[1270] került örvénybe, hogy a forgószél, mely emelni kezdte őket egymás, majd önmaguk fölé,

---

[1256] [2002[5]] körül? Vagy Szendy Ilka (60.)
[1257] [2002[5]] párás tekintetű lányvárakozás? (60.)
[1258] [2002[5]] elérhető. Az elérhetetlen messzeséget kutatta, mintha (61.)
[1259] [2002[5]] Elkésett. Az idő hatalmát a térbeli menekülésvágy nem bírhatta le. (új bekezdés) Felületes (61.)
[1260] [2002[5]] kísérli meg a menekülést, (61.)
[1261] [2002[5]] talán kegyelmez neki. Ezen (61.)
[1262] [2002[5]] marad, lehet, (61.)
[1263] [2002[5]] szét azzal, (61.)
[1264] [2002[5]] taszítás egyszer csak nem (61.)
[1265] [2002[5]] volt (61.)
[1266] [2002[5]] pillanatban, amikor - a menekülni (61.)
[1267] [2002[5]] ennyit: az idő (61.)
[1268] [2002[5]] aztán csapongó hangulatok (61.)
[1269] [2002[5]] hadakozott oly elszántan, mintha ezzel alkura bírhatná az időt. (új bekezdés) De lehet, a keresztút mindkettőjük számára már akkor elkezdődött, mikor (61.)

szaggatni is elkezdte rendjükbe kapaszkodó gyökereiket. Igaz, e nyári „véletlenek” idején Szendy Ilka [még nem kezdte firtatni a „más idő” fészkeit.] A fejedelem képe [is] közömbösen hagyta.[1271] A Szendy és Simonffy elődök tűnt élete sem zaklatta [még]. És[1272] nyilván ekkor még Gönczi Dénes sem latolgatta az Amerikába menekülés [lehetőségeit.[1273]]

Az emberi sorsok [mozgáslehetőségeinek] talán csupán [valami különös, törvénytelen és] egyszeri járatát kellene lássuk e két[1274] ember egymáshoz kapcsolódásában. Ezt sugallná a történet pusztán rendhagyó volta is, az, hogy nem egy bőrsurcos vagy vászonsurcos jajdoni férfit emelt Szendy Ilkához valamely dohányvirágillatú, bágyadt vasárnap délután, hanem egy immár asszonyhoz, gyermekekhez, más rendhez gúzsolt szőlőkapást. […] És ezen az sem változtat, hogy akkortájt, [lehet,] kevés[1275] jajdoni házasulandónak volt akkora szőlője, vagyona, mely az övével vetekedik. De már egy emberöltő is [szinte] elég arra,[1276] hogy nagy szorgalommal s valamennyi szerencsével ugyanazon a renden belül az ilyen különbözőségek letörhetők legyenek.

Ilka viszont valahányszor mint lehetséges jövendőbeliekre gondolt rájuk, gyűlölködve gúnyolta [– csupán mert eszébe jutottak – még saját magát is]: *túl*[1277] *karcsú néktek a derekam. Ha köszöntök, miért sunyjátok le a fejeteket?[...] Hetente egyszer borotválkoztok, akkor be is pomádézzátok [jól] magatokat.*[1278]*[...] Ha öregsegédek lesztek, középen választjátok a hajatokat, [ti is], reméljük,*[1279] *valamennyi csak marad a fejetek búbján. [...] A kiházasításotok gondját különben*[1280] *a fél utca ténsasszonya lelkén viseli. Nyugodjatok meg, az enyémet is. Izgathatja őket, [hogy] mennyi*[1281] *lehet a pénzem a takarékban, s hogy mit kezdek vele. [És az, hogy] vénkisasszony maradok. Vénkisasszony? – ha immár*[1282] *aggszűz nem is.* (73-74.)

162. *Majd [meg] borosan*[1283] *horkoltok mellette. Vasárnap pedig nagyasszonyt játszattok vele templomba menet.* […] *Házat, szőlőt hoz, s megvarrja az ingeteket [is]. Meg*[1284] *szül még vagy hat gyermeket.* […]

Azt, hogy Szendy Ilka az alatta és fölötte állók iránt fenntartással viseltetett, természetesnek[1285] tekinthetnénk, az viszont, hogy a saját rendbeliekről ilyenformán[1286] gondolkodott, egyelőre nehezen érthető. (75.)

163. Ha elfogadnánk oly hatalmak létezését, kik elrendelhetik, hogy érkezendő életek milyen körülmények közé és mely korba szülessenek, azt kellene [hogy] higgyük, ezek[1287] a hatalmak valamikor kihullatták rendező kezükből ezt a világra, életbe indított lelket, s ez így

---

[1270] [2002[5]] kezdve – sorsuk olyképpen (61.)
[1271] [2002[5]] idején Szendy Ilkát a fejedelem képe még közömbösen hagyta. (61.)
[1272] [2002[5]] zaklatta úgy, mint később. És (61.)
[1273] [1980] A Szendy és Simonffy elődök tűnt még Gönczi Dénes sem latolgatta az Amerikába menekülés lehetőségeit. (100.) – feltehetően nyomtatási hiba
[1274] [2002[5]] Amerikába menekülést. (új bekezdés) Lehet, az emberi sorsok téveteg, talán csupán egyszeri járatát kellene látnunk e két (61.)
[1275] [2002[5]] akkortájt kevés (62.)
[1276] [2002[5]] szőlőkapást […] Ám olykor már egy emberöltő is elég lehet arra, (62.)
[1277] [2002[5]] utálkozva gúnyolta őket: *túl* (62.)
[1278] [2002[5]] *pomádézzátok magatokat*. (62.)
[1279] [2002[5]] hajatokat, reméljük (62.)
[1280] [2002[5]] már (62.)
[1281] [2002[5]] is. Izgatja őket, mennyi (62.)
[1282] [2002[5]] vele. Vagy vénkisasszony maradok? Vénkisasszony – ha immár (62.)
[1283] [2002[5]] Majd borosan (62.)
[1284] [2002[5]] ingeteket. Meg (63.)
[1285] [2002[5]] fölötte állóktól idegenkedett, természetesnek (63.)
[1286] [1980] ilyen formán (102.)
[1287] [2002[5]] kellene hinnünk, ezek (63.)

olyan jelenbe érkezett, [melyet nem számára rendeztek be.] Ki[1288] tudhatná, mely erők, mely elemek bosszúja az nemzetségen, tájon, ha az idők urai a küldött élet világra indítását elvétik, és az egy éppen más lélekfajtáknak [rendbe rögzített] jelenbe érkezik.[1289] Célt tévesztenek ezekkel az életekkel ilyenkor az idők urai? Avagy éppen ellenkezőleg, éppen hogy különös céljai lennének ezekkel az idők urainak? [Céljaikhoz pedig] áldozatra[1290] szánt eszközök ezek az életek?

[Ki tudhatná mindezt megmondani?]

A rend az időt szolgálja, [valamely darabját], a mindenkori [jelent]. Szendy Ilka[1291] a rendben nem találta a helyét, mint akivel valóban eltévesztettek egy bizonyos jelent. [Ő-volt az,] ki magával ragadta a szőlőkapás embert;[1292] hiszen Gönczi Dénes bizonyára úgy éli idejét, ha nincs a jajdoni lány, mint egyéb paraszti milliók. [De ha valóban] lett volna valami[1293] céljuk Szendy Ilka életével az idők urainak, kétséges, hogy el is érték vele. [Hiszen] apák,[1294] nagyapák maguk gyötrő, embert tipró hajszájával összehordott birtoka hullott szét utána, két[1295] régi család készült kiveszni vele. [Mely sorsokat elrendelő, sorsokat kimérő, jelenekre szabdaló időnek lehet célja ez? És] ha[1296] mindaz, mi Szendy Ilkával történt, a táj bűnhődése lenne is valamiért; ha késői vesztükre valamikorról rászolgáltak volna is a Szendy elődök – bár lakoltak valahányan gyarlóságaikért már a maguk idején –, mi célja lehetett az időknek az egrestelki[1297] parasztember vesztivel?

Még bár példaként, elrettentő, meggondolkoztató példaként sem szolgálhatott a maguk korában történetük. A rend, a korabeli jajdoni ugyanis,[1298] magabiztos és önhitt volt, nem[1299] mélázott azok sorsán, akik átlibbennek a törvények hídkorlátai fölött. A rendnek akkor, ott, mivel még szilárd volt a foglalata, csak arra volt gondja, hogy ki túl kerül a törvények korlátain, az zuhanjon is. [Igaz, e rendből későbbi korokra alig maradt föllelhető töredék, de ez is érthető, hiszen felbomlott az életforma – a posztóványoló, bőrcserző, szőlőhegyek préskosarában sajtoló -, az a bizonyos foglalat, melyet szinte maradék nélkül elrámoltak útjukból a későbbi évtizedek. Új jelenek, más rendet kicsikaró más idők. De ezekre a későbbi emberöltőkre sem válhatott] Szendy Ilka és Gönczi Dénes története [tanulsághordozó példává, és ez is nyilvánvaló, hiszen jelenük rendje], mivel[1300] nem tudódott ki a lány cselekedete, [nem akadhatott fönn rajta, még bár értetlenkedőn sem, és így nem is rögzítette legalább mint kósza esetet.] Bár[1301] a törvények szerint való élés vagy annak elvetése „emberi gondja" más rendeknek, sőt a mindenkorinak is, Szendy Ilka történetén ezért mi [még]is eltöprenghetünk[1302]. (75-77.)

[1288] [2002[5]] érkezett, mely számára idegen s mindenkorra az is marad. Ki (63.)

[1289] [1980] lélekfajtáknak rendbe rögzített jelenébe érkezik. (103.)
[2002[5]] lélekfajtáknak berendezett jelenbe érkezik. (63.)

[1290] [2002[5]] urainak? S így áldozatra (63.)

[1291] [2002[5]] az életek? A rend a jelent szolgálja,a mindenkorit. Szendy Ilka (63.)

[1292] [2002[5]] jelent. Csakhogy ő magával sodort egy másikat is, egy szőlőkapás embert; (63.)

[1293] [2002[5]] milliók. Így ha lett volna is valami (63.)

[1294] [2002[5]] vele. És nemcsak azért nem, mert apák, (63.)

[1295] [2002[5]] utána, s két (63.)

[1296] [2002[5]] vele. Hanem, ha (63.)

[1297] [2002[5]] lehetett az idők urainak az egrestelki (63.)

[1298] [2002[5]] bár (64.)

[1299] [2002[5]] volt, s nem (64.)

[1300] [2002[5]] fölött; mi több, annak a rendnek akkor, ott, még oly szilárd volt a foglalata, hogy szeme se rebbent, amikor ítélkezett; s így „volt gondja rá": ha valaki túl kerül a törvények korlátain, az zuhanjon is – ám mindez hiába , ugyanis Szendy Ilka és Gönczi Dénes története emberöltőkre ismeretlen maradt, mivel (64.)

[1301] [2002[5]] cselekedete. (új bekezdés) Bár (64.)

[1302] [2002[5]] Ilka sorsán azért mi is eltöprenghetünk. (64.)

164. Annál is inkább, mert az általunk ismert rendek közül ama korabeli jajdoni törvény hálója tűnik legfeszesebbnek,[1303] legsűrűbb szövésűnek.

Ha pedig valóban léteznének olyan hatalmak, melyeknek az lenne a dolguk, hogy elrendeljenek induló lelkeknek valamely jelent, ezek a hatalmak az időelvétéssel[1304] néha talán mégis elérik céljaikat. Olyankor például, amikor: új igék hirdet[ésére képes] tudós[1305] lázadó érkezik felbomló rend közepébe. Vagy: közönséges bűnöző érkezik akár megállapodott rendbe. (77.)

165. Az új tanokkal lázadó s lázító lelkek – ők rendszerint az egy-két emberöltővel korábban érkezők – az adott[1306] rend hálójának nem fürkészik csomóit, szemeit: [teljes rendszerek] fölcserélését[1307] látják célként maguk előtt. Új rend megálmodói, hírnökeiként tiszteljük őket – rendszerint visszamenőlegesen -, [ha majd elérkezett az idő, melybe lelkünk beletalált volna, hogy ha nem vétik el velük – ezek szerint mégis szándékosan? - az idők urai azt a bizonyos jelent. Később eszmélkedő harsonásaik csodákat tulajdonítanak nekik. A legjobbak ez újhitesek közül a sokak érdekében ítélték elvetendőnek a rendet. A sokak vágyait hordozták lelkükben, s az időelvetés éppen fogékonyságukban mutatkozott meg a jövő iránt. Jövős szándékaiknak tűzzel és vérrel is készek érvényt szerezni, új teret, új rendet teremteni. Oly rendre vágyók voltak ők – s ezt mi is megpróbáljuk elhitetni magunkkal -, melynek hálóján ne kelljen Szendy Ilkáknak, Gönczi Déneseknek vergődniük.

Felismeréseikbe viszont bele kellett tartozzék minden hálót tépő szenvedély, indulat, sőt tudás; a bűn látásán érzett kín s végül közöny. Ó, nagyon ismerhették a próféták a bűnöket. Mily tömkelegét élhették át gonosz cselekedeteknek, ha csak elgondolkozva is ezeken. Nem tehettek másként, meg kellett ismerjenek minden gyarlóságot, hogy az általuk elképzelt rend jelenébe érkezendők számára – hiszen önmagukkal szemben erre szerződtek, legalábbis nekünk így tűnik - a bűn elkerülhető legyen.] Ha azonban a régi[1308] rend bomlása és egyéb korparancs lehetővé tette, hogy ezek az újhitesek meg is teremtsék az általuk képzelt „más" rendet – mely ekképpen természetesen náluk rendelte meg törvénye hálóit is[1309] -, megvolt az a rossz szokásuk, hogy erről az új rendről azt higgyék, végleges, tökéletes. Bár lehet, az efféle elfogultságot tévesen tulajdonítjuk nekik, mert ebben elsősorban harsonásaik lehettek hibások.[1310] Annyi bizonyos, az őket követők nagyon rossz néven vették, ha az új hálón megint csak akadt, ki fennakadt. Azelőtt alig esett szó róla, most pedig már egyebet sem hajtogattak: „az emberben van a hiba, az ember nem tökéletes". A háló az igen. [Ezt különben mindegyik rend így látta végül, és talán menti is egyiket-másikat az új háló megszerkesztése követelte iszonyú áldozat.

De az idő urai ezután is kihullattak rendező kezükből egy-egy életet, melyek újra csak lelküktől idegen jelenbe érkeztek el. Ezt pedig mindenkor rossznéven[1311] vették a rend hatalmasságai.

No de – mint mondtuk – Jajdonban, Szendy Ilka idején - bár már csak évtizedei voltak hátra – a kisiparos meg szatócs rend oly bonthatatlannak tudta még palánkjait, mintha évezredekre rendezkedett volna be a hegyalji katlanba. És olyanféle ember sem élt akkor azon a tájon, akinek elméjében elkövetkező idők ismerhették volna fel romboló vagy újat[1312] építő önmagukat.]

[1303] [2002^5] jajdoni törvényhálója tűnik mindmáig a legfeszesebbnek (64.)
[1304] [2002^5] „időelvétéssel" (idézőjelbe téve) (64.)
[1305] [2002^5] új igéket hirdető tudós (64.)
[1306] [2002^5] a meglévő (64.)
[1307] [2002^5] szemeit: „az egész" fölcserélését (64.)
[1308] [2002^5] visszamenőlegesen. Ha viszont a régi (64.)
[1309] [2002^5] törvény-hálóit is, (64.)
[1310] [2002^5] ludasok. (65.)
[1311] [2002^5] rossz néven (65.)
[1312] [1980] romboló újat (107.)

Azon[1313] a márciusi hosszú éjszakán, melyet a tölgyfa küllyű döngése kísért késlekedő virradat felé, Szendy Ilka hiába kutatta Gönczi Dénes számára az idő[1314] fészkeit: az útra kelt lélek úgy tűnt, nem honosodik [a neki szánt idő vidékein]. Nem[1315] szegődött a fejedelemhez, cifra generálisok és gyülevész hadak urához, ehelyett egyszer csak beténfergett a zajos tímárportára, arra a régire, és megállt apró legényként – ahogy őt Ilka tán először látta – az egyik műhely előtt, és elkezdte bámulni Szendy Endre izzadt embereit, amint azok [a küllyű körül] csertörő[1316] kalapácsaikat[1317] emelgetik. […] Majd újra ott lábatlankodik a küllyűnél, képtelenek elzavarni Szendy Endre legényei. A fényes izmú embereket [csodálja,] irigyli[1318] a kalapkás parasztfiú.

Mit akar? Azt reméli, Szendy Endrének [netán] megakad[1319] rajta a szeme, és tímárinasnak szegődteti? Seperné a tímárportát négy esztendeig? […] A műhelyek körül hiába sündörög, hiába lepi a por az ünneplő ködmönkét, észre sem veszik. (77-79.)

167. [De] Szendy Ilka[1320] végig ott látja a repedezett küllyű mellett [– talán húsz év múlt el azóta -] azon[1321] a márciusi éjszakán. Az a kicsi parasztfiú vajon hallja-e a ritmustalan tölgyfa-jajgatást? Miért tolakszik oda, miért botorkált be arra a Hidas utcai tímárportára? Ilka éppen onnan szerette volna távol tartani azon az éjszakán. [Ha már útra kelt, az időnek más táját remélte Gönczi Dénes számára,] hogy[1322] bár e műhelyes, nagy verandás iparos múltat fürkészhesse egymaga. [De hogyan figyelhesse így a korhadt tölgyfaalkalmatosság zengést esdő süket dobogását, ha az a parasztfiú nem tágít mellőle? Miért akar tanúja lenni mindannak, amit Szendy Ilka zilált képzelete egymásba épít ezen az éjszakán? Hát minden áron bele akar épülni ebbe a jégre épülő gátba maga is?] […]

Az a tábor jajdoni mesterlegényeknek idegen. Közülük[1323] hiába küldenének valakit oda. Azt ugyan leshetné a nagyságos, hogy elébe járuljanak. Ha szüksége van rájuk, ám keresse fel őket maga. Rendelhet náluk fringiát, csizmát, nyerget, süveget katonáinak, és[1324] el is készül minden idejére, ha becsülettel megfizet. Ám kérjen kölcsön más fejedelmektől, ha nincs pénze, vagy veressen, de lehetőleg ne réztallérokat, mert a portéka kelendő, s netán a másik fél arannyal fizet.

„Ne háborúzzék, akinek nincsen aranya” – izenhették ezt is neki a jajdoniak.

És e[1325] megátalkodottságra a válasz? – porig égették Jajdont, [jóllehet.]

Mert[1326] ha arany nem is, kova meg tapló csak akadt.

De ha mindez így is történt volna, megbocsátották neki azóta, és[1327] el is felejtették kétszáz év alatt. […] Ó, igen, a szép ruhák; mennyi sujtás, bőrmunka, ötvösremek. [Igényes kuncsaftra sokáig emlékeznek. És azokra a mesterelődökre is, kiknek szerencséjük volt „jobb házaknak” szállítani.] A fejedelem[1328] ruhája híres mestereket dicsér.

[1313] [2002^5] tökéletes.” A törvény-háló az igen. (új bekezdés) Azon (65.)
[1314] [2002^5] számára a más idő (65.)
[1315] [2002^5] tűnt, ott nem honosodik. Nem (65.)
[1316] [2002^5] azok csertörő (65.)
[1317] [2002^5] szerszámaikat (65.)
[1318] [2002^5] embereket, irigyli (65.)
[1319] [2002^5] Endrének megakad (65.)
[1320] [2002^5] veszik. Szendy Ilka (65.)
[1321] [2002^5] mellett azon (65.)
[1322] [2002^5] éjszakán. Hogy (65.)
[1323] [2002^5] egymaga. Azt a tábort jajdoni mesterlegények messze elkerülik. Közülük (65-66.)
[1324] [2002^5] nyerget, katonáinak süveget, és (66.)
[1325] [1980] a (109.)
[1326] [2002^5] Jajdont, mint olvasni lehet. (új bekezdés) Mert (66.)
[1327] [2002^5] így történt is, azóta megbocsátották neki, és (66.)
[1328] [2002^5] ötvösremek. A fejedelem (66.)

Mit ólálkodik hát Gönczi Dénes ott a műhelyudvaron: bocskornak való talpat akar, avagy drága kordovánt? Eljött szétnézni, mit rabolhatnának majd innen a fejedelem emberei? Vagy az ereszaljat[1329] nézi, ahova majd szélirányból az égő taplót teszi?

És[1330] az egrestelki szőlőkapás csak gubancolta az időt tovább, nem akart tágítani azon a márciusi éjszakán. [Az a tábor kétszáz esztendővel odébb volt, miért tolakodott hát az időben előre, méghozzá alig-inaskorú gyermekként, és éppen mire a küllyű döngése anyja testét himbálta elő s rakta le Ilka elé? Pedig most úgy láthatná itt maga mellett a képzeltet, mint azon az őszi hajnalon a holt valóságosat, ha az emlékezésnek e paraszti árnyék szabadon hagyná ezeket a pillanatait.

De tűnjön már végre, míg] Ilka reá nem szabadítja felnőttekké támasztott testvéreit. [Ha megidézi őket, bizonnyal, mint mesebeli óriások teremnek itt], magasak, mint a Simonffyak, [anyja testvérei, és] vállasok,[1331] mint a Szendyek. Hajlongnak, mint megkergült jegenyék, vércsék fészkelnek üstökükön. [Igen, most már] kitartanának vele. Hajnalig? Halálig? [– ők majd vigyáznak reá]. Hajdan-volt[1332] kistestvéreit, míg anyja élt, sohasem képzelhette felnövekedett, meglett embereknek. (79-81.)

168. Egyszer úgy rémlett, mintha a lelküket[1333] látná a Verőfényről hazafele jövet. Május volt, az Éhmezőben, a hegy gyepűjén kívül a kukorica bokáig ért. […] A temető felső szélénél átbújt a gyepűn, apja sírjától aztán lenézett a horpadásba, a szilvafák [bozótja] közé.[1334] A törzsek barnás mohagyapja[1335] s az ágak fekete erezete félszegen hátrább húzódott, homállyá sápadt a dombhoz tapadt szilvavirág-felhőben. Minden várakozott: az ég igyekezett kék fényét tartani, a harang nem lendült odalent, hogy utánakongasson a múló délutánnak, vagy tán a napot nem akarta elriasztani. Mert a nap pár pillanatra megvackolt a fehér szilvavirág felhő[1336] mögött, és késznek mutatkozott a lány madártetem-látomásához kölcsönözni a káprázatot: a fény [viasz]ragacsából[1337] nyers vérragyogással meg fehér mészvilágítással[1338] üvegpipacsszirmok és húsos fehér liliom-tollak szabadultak el, s kerengtek kioldódott gyermekláncfű bordák körül; a pattogó szilvafa-rügyek: szétszóródott, parányi csigolyák. E [magát tépő], rubint- meg alabástrom-verdesés[1339] hosszú pillanatokig tartott, de aztán a fák fekete szepréi közt hiába próbáltak megkapaszkodni, megülni e lehelet-lelkek, a nap menni készült, opálos pára kavart örvényt, [a parányi csigolyákra dermedt tüskés vérjegecek szerteszikráztak,] a liliom- meg pipacsszirom-tollak[1340] lilán zsugorodtak, s kezdett elperegni látomás-létük, majd hulltukban[1341] szürkén zörgették meg alant a gazt.

[A nap végül menni készült -] egy szemhunyorítás [is] elég,[1342] hogy megsemmisítse valótlan valójukat. (81-82.)

169. Ilkának, amint anyja nehézkes mozgását, testes tehetetlenségét élete utolsó nyarán elnézegette, már-már természetesnek tűnt a hihetetlen, hogy földből gyúrták az emberi létezőt. A szürkéssárga öregasszonyarc: felázott temető földje; mintha [már] anyja[1343] ködös-

[1329] [1987^3] az ereszalját (80.)
[1330] [2002^5] teszi, ha majd egyszer mégis közéjük áll? És (66.)
[1331] [2002^5] éjszakán. Aztán mégis. Merthogy Ilka egyszer csak felnőttekké támasztotta rég holt testvéreit. Magasak, mint a Simonffyak, vállasok, (66.)
[1332] [2002^5] üstökükön. Ígérik, kitartanának vele. Hajnalig? Halálig? (új bekezdés) Hajdan-volt (66.)
[1333] [2002^5] a „lelküket" (idézőjelbe téve) (66.)
[1334] [2002^5] a szilvafák közé. (67.)
[1335] [2002^5] zuzmógyapja (67.)
[1336] [1980=2002^5] szilvavirág-felhő (82.)
[1337] [2002^5] a fény ragacsából (67.)
[1338] [2002^5] mészviláglással (67.)
[1339] [2002^5] E rubint-meg alabástrom-verdesés (67.)
[1340] [2002^5] örvényt, a liliom-meg pipacsszirom-tollak (67.)
[1341] [1987^3] hulltukba (82.)
[1342] [2002^5] a gazt. Egy szemhunyorítás elég, (67.)
[1343] [2002^5] mintha anyja (67.)

esős szemén át is[1344] oda lehetett volna látni a szilvafák alá. […] Kezdett szétfoszlani a komor csoda, hogy azok a rögdarabkák valamikor anyja élő testéből szakadtak ki és már-már az tűnt hihetetlennek, hogy ő, Ilka, Szendy Krisztinának ugyanúgy gyermeke, mint azok voltak, kiket vakondtúrássá változtatott valamikor a láz. [Közte és földtestvérkéi közt – akkor még élőként – anyja már közvetített.]

Amint aztán ott ült a hátsó szobában tompán maga elé bámulva, azon a novemberi hajnalon, miközben a gondolattalan múló negyedórák rendezgetni kezdték körülötte egyedülmaradása[1345] tényeit, talán valami súlyos felszabadulásfélét kellett volna hogy érezzen halott anyja láttán, hiszen a szörnyű, bomlott sorrend íme helyreállt: özvegy Szendy Krisztina többé már nem kötött össze vele avarba mállott rég voltakat. […]

A didergő, halálban elöregedett rög-kisdedeket végre karjába vehette [az élőként] barázdává[1346] öregedett asszony,[1347] penészedő kalácsmellére vonhatta őket s ringathatja [valamennyiüket] örök[1348] mozdulatlanságán.

Ha pedig valaha irigyelték volna kishúgukat – mert netán úgy hitték, szülői szeretetből, gondoskodásból neki több juthatott –, megbékélhetnek vele is. De íme, amint erre a márciusi éjszakára végképp egyedül maradt, mintha mi sem kötelezné többé röglétre e lázas porontyokat – akárha anyja fölnevelhette volna őket azóta odalent, Ilka most már úgy idézheti meg valamennyiüket, mint felnőtt [életlehetőségeket:] kishúguk[1349] hívására készek legyalogolni a Kápolna utcán, hogy Jajdonban szétnézzenek. Képzelete sorsot szabhat nekik. De tudna-e más életet, más utat számukra, mint ezt a jajdonit? Szőlőt, földet Jajdon határából hasítna; s[1350] valami jajdoni hasznos foglalkozást űzetne velük. Ugyanabba a padsorba ültetné őket a templomban [is], amelyikben[1351] Szendy Endre ült.

[Képzelete sem bírná hát fölébe emelni a jajdoni rendnek testvéreit? Nem, még bár arra sem hinné képesnek őket, amit ő maga megélt.

Nem, feléjük nem indult volna el a fejedelem. És] ők bizonyára haldokló anyjuk mellett is ott [ültek] volna azon az éjszakán. [De létük, ha lehetőség-rügyként nem perzselődik el s kiteljesedhet, lehet, csak arra lett volna jó, hogy őt még erősebben Jajdon örökkévalóságába fűzze, szorítsa: a műhelyek, a konyhák s a vásáros szekérzörgés törpe bábelébe, szüreti bál meg szőlőkapáltatás-gondokba, jégeső félelmekbe.

Az,] hogy[1352] ők nem lettek mesterek, ténsasszonyok, esküdtek, hegybírák, presbiterek, járványt hordozó golyvás ködökön múlott, későn érkező orvoson, korán elapadt anyatejen. De életük, lehet, kizárta volna az övét. Hiszen ha [ők] felnövekednek,[1353] Ilka, Szendy Endre és Szendy Krisztina örömére, bánatára, közönyére, vénségére bizonyára meg sem születik. Ahhoz tehát, hogy az ő élete egy szőlővirágillatú hajnalon e völgyvilágban fölbukkanhasson, amazokénak kellett alámerülni.[1354]

De most, hogy képzelet támasztotta lényekként itt téblábolnak körülötte és [mint ilyenek sem lehetnek mások, mint vigyázói a jajdoni rendnek – és] ugyanakkor,[1355] mert nem létezők, rejteni sem lehet előlük, ami a való – vajon nem esnek kétségbe, amint rálátnak az ő életére, hogy aztán békességüktől, nyugalmuktól fosztottan meneküljenek vissza a Kápolna utca felé?

[1344] [2002[5]] már (67.)
[1345] [2002[5]] egyedül maradása (68.)
[1346] [2002[5]] vehette barázdává (68.)
[1347] [2002[5]] anyjuk, (68.)
[1348] [2002[5]] vonhatta és ringathatta őket örök (68.)
[1349] [2002[5]] felnőtt testvéreket, kik lám, kishúguk (68.)
[1350] [2002[5]] hasítna ki nekik, s (68.)
[1351] [2002[5]] a templomban, amelyikben (68.)
[1352] [2002[5]] ült. Ők haldokló anyjuk mellett bizonyára ott virrasztottak volna azon az éjszakán. Hogy (68.)
[1353] [2002[5]] ha felnövekednek, (68.)
[1354] [2002[5]] alámerülnie (68.)
[1355] [2002[5]] és ugyanakkor (68.)

Akkor hát minek zaklatni lázas[1356] kisgyermek álmukat, miért felnőtt korba rángatni őket hancsuk sírjaikból - hogy[1357] szörnyülködjenek? – hogy ítélkezzenek? – avagy hogy könyörüljenek? Nem, maradjanak csak [e csertörő-küllyű-völgy dohogásán kívül, maradjanak csak] ott fönn a dombtaraj [egyik] bozótos[1358] hajlatában: fűszálnak, sündisznónak, szarvasbogárnak, szilvavirágnak. (82-84.)

170. Az ember nagy késlekedve [valamit] moccantott[1359] a fején, a lány kérdése különben sem úgy hangzott, hogy arra felelni kelljen, na meg erre most nem is egykönnyen lehetett. Furcsa, alázatos otthonossággal toporgott, aztán kifele indult a lovaihoz. Apró szemű eső vágott az arcába, míg végigment az udvaron, kireteszelte az istállóajtót, a két zömök ló, [mert] közeledtére[1360] fölkapta a fejét, [most félpofával feléje fordulva várakozott.]

Na.[1361] Mi az. Táltosok. Tört vón el a lábatok, mikor idejöttetek. Hogy szakadna rátok a szénapadlás.

A lovak csak bámultak, s orrukat féloldalt [még] fennebb[1362] billentették. Dénes leakasztotta a zabostarisznyát, s ráigazgatta a fejükre.

Egyetek, na. – A lovak foga között egyszerre kezdett ropogni az abrak, mint szekérkerék alatt a fagyos kavics. Gönczi Dénes még mondott volna nekik [egyet-mást], de[1363] arra gondolt, abbahagynák a rágást, hogy ráfigyeljenek. Hát inkább egyenek.

Lehet, valóban ott azon az őszi hajnalon jutott eszébe először, hogy [netán] erről[1364] a tájról egyszer még el kell mennie. […] Közben azt is érezte,[1365] miután majd kivilágosodik, többé maga sem gondol[1366] arra, hogy megszökik – talán el sem hiszi, hogy ilyesmin törte a fejét virradat előtt.

[…] Bár történne vele valami boszorkányság, gondolta, hogy egyszerre csak elváltozzék körülötte minden, s ő a világ másik végén támassza ebben az istállóban a szénaleeresztőt. Aztán arra[1367] gondolt, mi lenne, ha ott valaki elmesélné neki a Gönczi Dénes életét, hogy ő azt az embert[1368] megsajnálhassa, vagy hogy megbotránkozzék[1369] viselt dolgain. Igen, csak nézné, ahogy abrakolnak a lovak, mint most teszi, de közelben nem volna sem Jajdon, sem Egrestelke. És ha netán a párák sem volnának az övéi, elkötné őket, mint a régi világban valami szegénylegény, [azzal sem törődne, hogy mindjárt megvirrad]. (84-85.)

171. De[1370] ha megesne vele ez a varázslat, miért éppen annak az egrestelki Gönczi Dénesnek kéne ő meghallgassa [ott is] a történetét?[1371] Hiszen azt amúgy is ismeri. Igen,[1372] annak az embernek ő megértené az életét, még ha csak történet lenne is.

[1356] [2002^5] felé? Minek zaklatni akkor hát lázas (68.)
[1357] [2002^5] sírjaikból: hogy (68.)
[1358] [2002^5] csak ott fönn a dombtaraj bozótos (69.)
[1359] [2002^5] késlekedve moccantott (69.)
[1360] [2002^5] ló közeledtére (69.)
[1361] [2002^5] fejét. (új bekezdés) Na. (69.)
[1362] [2002^5] féloldalt fennebb (69.)
[1363] [2002^5] nekik, de (69.)
[1364] [2002^5] hogy erről (69.)
[1365] [2002^5] sejtette, (69.)
[1366] [2002^5] többé már nem gondol (69.)
[1367] [2002^5] Aztán meg arra. (70.)
[1368] [2002^5] az egrestelki embert. (70.)
[1369] [2002^5] megsajnálhassa, netán megbotránkozzék (70.)
[1370] [2002^5] szegénylegény. (új bekezdés) De. (70.)
[1371] [2002^5] meghallgassa a történetét? (70.)

[De ugyanakkor azt is tudja], másvalakiről[1373] hiába mesélnének bármi érdekeset, lehetne az király vagy favágó, püspök vagy koldus, bárkicsoda, nem nagyon törődne vele. Nem tudná elképzelni, a király hogyan szeli meg a kenyeret, [vagy azt, hogy], a koldus[1374] hogyan bújik össze a feleségével.

Aztán ha ott, a világ végén[1375] mégis elszánná magát, hogy elköti a két lovat, ugyan hová hajtana velük? […] És mit még: a Szendy[1376] kisasszonyt? […] Alig várná, hogy annak a Gönczi Dénesnek utána lopakodhassék a Verőfény felé. Hátrarúgta[1377] az istállóajtót. (85-86.)

172. A konyhában Ilka takarította a kormos lámpaüveget. Mindegyre belelehelt, majd puha ronggyal tömködte, fakanálnyélen forgatta, aztán a fényhez emelte, szemét keskenyre húzta, ajkai közé csíptette nyelve hegyét, mintha olvasni próbálna benne. Akárha most minden az üveg ragyogásától függne – elégedetlenkedett vele.[1378]Amint újrakezdte, roppant az üveg, úgy tűnt, rákészült, és talán erre várt a feléje pislogó Gönczi Dénes is, aki szinte megkönnyebbülten lélegzett fel, hogy lám, efféle tökéletlenség a kisasszonnyal is megeshetik. Vagy csupán azt remélte, most majd reánéz, s tán szól is, miután a hamutartóba[1379] kotorta az üvegszilánkokat. (86.)

173. Ilka a dunyhákat meg a párnákat csápolta odabent: mintha döglött galambok hullnának, s [azok] vernék[1380] a templom bádogtetejét. (86.)

174. Előbb akkor az új hordót viszem ki a hegyre, ugye? – Az ember kapkodva falt.

Igen, Dénes, itthonról a többit majd azután.[1381] Csak közben szóljon nekik. Tudja, hol laknak. (87.)

175. Akkorra kint lesz Péter is, [csak] elboldogulnak[1382] valahogy. Ahhoz a hordóhoz két ember se ember. [Na de] ott[1383] a kerülő, meg oszt más is most szűri a borát. Csak találunk odakint még valakit. (88.)

176. Igen, a lány gyűlölködése szabadság lenne. A féltése béklyó. Pedig erre vágyott, mióta csak ölelheti. És az is lehet, a szorongató, féltés ellen tiltakozó érzés éppen azért marja, mert még most sem hiheti, hogy megérte, a Szendy kisasszony miatta aggodalmaskodik. A lovak[1384] aligha értették, miért bántják őket ilyen jókor reggel, hiszen az ostorról gazdájuk máskor napokig megfeledkezik. (88-89.)

[1372] [2002^5] Igaz, (70.)
[1373] [2002^5] is. Míg másvalakiről (70.)
[1374] [2002^5] a kenyeret, a koldus (70.)
[1375] [2002^5] a világ másik végén (70.)
[1376] [2002^5] És még mit: a Szendy (70.)
[1377] [2002^5] lopakodhassék, mikor az a Verőfény fele megy. (új bekezdés) Hátrarúgta (70.)
[1378] [2002^5] függne - elégedetlen volt vele. (70.)
[1379] [2002^5] hamuládába (71.)
[1380] [2002^5] hullnának, s vernék (71.)
[1381] [2002^5] később. (71.)
[1382] [2002^5] is, elboldogulnak (72.)
[1383] [2002^5] ember. Ott lesz a kerülő (72.)
[1384] [2002^5] kisasszony őhozzá ragaszkodik. (új bekezdés) A lovak (73.)

177. Emlékszik, a nyár végén [is] egyszer[1385] hogy reápirított. Miután a piacon kipakoltak, [ő] feljött[1386] a szekérrel, a kisasszony kaput nyitott, aztán mint[1387] ahogy már annyiszor, kijött hozzá az istállóba. […] De azon a nyárvégi[1388] reggelen egykedvűen abrakoltak, már feléjük sem néztek a lovak. (89.)

178. A kisasszony pedig mulatott [az ő] növekvő[1389] zavarán. (90.)

179. A kicsi pedig már azt is tudja mondani, hogy ides. [Miközben] a Gyala[1390] útjáról befordul a sikátoron a Hidas utca fele, [arra ugyan már nem emlékszik, hogy ért véget az a faggatózás, de úgy érzi mégis,] az[1391] volt a valódi Szendy kisasszony, aki ott képes volt kínozni őt, az öreg ténsasszony előtt. [Igaz], attól[1392] a lánytól ő nem nagyon mert volna remélni kedves szót. […] [Igen,] a kisasszony,[1393] mikor látta, hogy ő milyen ázottan, sárosan érkezett, tiszta ágyneműt húzott, s csak azután hívta be a szobába. Hát ez mi, ha nem csúfságolás. És az effélékben mindég kedvét leli. Nem, dehogyis lesz más ma reggeltől a Szendy kisasszony. Szegény ténsasszony ott haldokolt, s közben neki azon járt az esze, hogyan űzhessen gúnyt ővele.[1394] […]

És a szegény párák még csodálkoztak, hogy a Hidas utcában, miután jobban nekieredtek, a zabla tépi a szájukat.

Ilka a tornác végéből nézte a távolodó szekeret. Azon töprengett, miért is kell ő[1395] ezt a Gönczi Dénest mindegyre megbántsa.[1396] És bizonyára az is természetes, hogy ez éppen most ötlött fel benne, most, amikor volt az emberhez néhány jó szava. Miért szomorítja hát örökké [hiszen láthatja, Dénes még csak bánkódni sem mer őelőtte, azt is titkolja szegény. Pedig igazi egy darabból való ember. És ragaszkodik őhozzá. Ő pedig,] mert érzi, hogy hatalma van fölötte, [azért szökteti? Vagy mert az csak egy egyszerű parasztember, akinek a napszámot ő fizeti?]

Aztán[1397] megpróbált hadakozni az önvád ellen. Vajon a Dénes hozzá való ragaszkodásában mennyi része van annak, hogy ő egy gazdag jajdoni lány, aki szép ruhákban jár, másként él és gondolkozik, mint azok a nők, akikhez Gönczi Dénesnek életében köze lehetett? Szúrós, daróc szomorúság[1398] ereszkedett reá. (90-91.)

180. Később arra gondolt, talán ha küzdenie kellene Dénesért, vagy ha netán Dénest bántanák őmiatta, akkor bizonyára tudna kíméletes lenni hozzá, lehet, éppen maga kapaszkodna belé. [Ha pedig őt gyaláznák a szőlőkapás miatt, ha leköpnék és bevernék az ablakait miatta, bizonyára akkor sem Dénest bántaná. De lám, hogy az emberektől nyugtuk lehet,] egyebet[1399] sem tesz: elmaradó mozdulatokkal, szóval s szótlansággal is egyre csak gyötöri. Hogy végül mindez, íme, neki fájjon.

[…] Lenne valami szenvedésszükséglet, amit ha másként nem – mert a pillanat mondjuk éppen nem gondoskodott róla –, úgy szerez be az ember, hogy a másikkal igazságtalan? Úgy,

---

[1385] [2002[5]] végén egyszer (73.)
[1386] [2002[5]] kipakoltak, feljött (73.)
[1387] [2002[5]] aztán, mint (73.)
[1388] [2002[5]] nyár végi (73.)
[1389] [2002[5]] mulatott növekvő (74.)
[1390] [2002[5]] ides. (új bekezdés) A Gyala útjáról (74.)
[1391] [2002[5]] fele. Az (74.)
[1392] [2002[5]] előtt. Attól (74.)
[1393] [2002[5]] szót. A kisasszony (74.)
[1394] [2002[5]] őbelőle…(74.)
[1395] [2002[5]] neki (74.)
[1396] [2002[5]] megbántania. (74.)
[1397] [2002[5]] örökké: mert érzi, hogy hatalma van fölötte? (új bekezdés) Aztán (74.)
[1398] [2002[5]] darócszomorúság (74.)
[1399] [2002[5]] belé. Így viszont egyebet (75.)

hogy tudja is, hogy igazságtalan? Aztán mivel az így születő nyugtalanságnak [végül úgyis] a másik[1400] a tárgya meg az oka is, azért előbb-utóbb mindenképpen[1401] meggyűlöli? (91.)

181. Miközben visszafele szédelgett a tornácon, arra gondolt, milyen megátalkodottnak tűnhetne ő, ha ugyan most beleláthatna[1402] valaki: anyja a hátsó szobában kiterítve; holnapután[1403] kikísérik a Kápolna utcán, ő pedig nem reá gondol, nem miatta szomorú ezen a reggelen, hanem Gönczi Dénessel keseríti magát. [Ha eddig nem volt rá gondja, hogy az egrestelki emberrel hogyan bánik, miért éppen most emészti miatta magát? Hiszen, úgy gondolta, ezután se fog amiatt gyötrődni, hogy igazságos-e vagy sem Gönczi Dénessel – most hát miért?

Később aztán mégis keserves örömmel fogadta a szomorúságot; mintegy, mi okozta, jobbkor sohasem jöhetett. Csak tartana ki az elkövetkező napokon.] Hiszen[1404] nemsokára itt lehet a koporsós, és érkezhetnek a gyászoló rokonok is. Aztán majd elkezdődik a tolongás anyja ravatala körül, neki pedig fekete karikásra sírt szemekkel kell fogadni a végtisztességtevők részvétnyilvánításait. [Ó, csak e korai szomorúság-jégtüskék túl hamar el ne olvadjanak].

Mintha[1405] lelkét próbálná tovább dermeszteni,[1406] anyja ágyához igyekezett. Leoldotta álláról a kendőt, megérintette anyja hideg homlokát, sima volt már, majdnem feszes. De az érzékeiben riadóztatásra várakozó viszolygás vagy éppen iszonyodás csak akkor kezdte borzongatni, mikor[1407] anyja arca körül megpróbálta eligazítani az ősz tincseket. […] Nem szaladt ki, tudta, itt kell önuralmát visszanyernie, különben nehéz lenne ebbe a szobába újra benyitni[1408] az elkövetkező órákban. (91-92.)

182. Talán utálkozni kéne, megborzongani, szinte várta, milyen[1409] ízűnek találja a kenyeret, de hiába lesett valamiféle riadalmat, a kenyér olyan ízű volt, mint máskor. (92-93.)

183. Úgy fürkészte a képet, mintha azt akarná leolvasni róla, a nagy barna ember vajon most hogy érzi magát, miután a búcsúzkodó környezetbe visszatalált. Nem maradt-e valami nyoma rajta az elmúlt éjszaka megpróbáltatásainak? De úgy látszik, a képen a többiek, az apródok, az asszony s a kutya annyira el voltak foglalva magukkal, vagy talán – kétszáz esztendő nagy idő – a hosszú ácsorgásba sasultak bele [annyira,] hogy[1410] észre sem vették a fejedelem hiányát az alatt a néhány hirtelen pillanat alatt. [De ha netán megneszeltek valamit, legközelebb még erősebben akaszkodnak majd reá, hogy ne tudjon szabadulni közülük]. Aztán[1411] amint tovább nézte, fáradt ingerültséget vélt fölfedezni rajta, mintha a nagyember messzi bámuló komorsága tiltakoznék e képre s keretbe ítéltség ellen:

Hagyják egyszer már békén őt. Ne sápítozzon itt neki [míg a világ] a fejedelmi[1412] hölgy. Sebesült karjába miért kapaszkodik?[1413] És [mit mind] dörgölődzik[1414] hozzá az agár? Nemhogy hajkurászná a nyulakat. Menjenek végre az apródok is, ne várjanak többé reá.

[1400] [2002^5] nyugtalanságnak a másik (75.)
[1401] [2002^5] mégis (75.)
[1402] [2002^5] most elméjébe beleláthatna (75.)
[1403] [2002^5] kiterítve, holnapután (75.)
[1404] [2002^5] magát. Hiszen (75.)
[1405] [2002^5] részvétnyilvánításait. Mintha (75.)
[1406] [2002^5] továbbdermeszteni, (75.)
[1407] [2002^5] amikor (75.)
[1408] [2002^5] belépni (75.)
[1409] [1980] ismeretlen (126.)
[1410] [2002^5] bele, hogy (76.)
[1411] [2002^5] alatt. Aztán (76.)
[1412] [2002^5] neki a fejedelmi (76.)
[1413] [1980] kapaszkodik. (127.)
[1414] [2002^5] És miért dörgölődzik (76.)

Hátrasétálna a kertbe a fák közé. [Hagyják őt magára. Mit várnak tőle,] mit[1415] akarnak vele? Nem zaklatták eleget kétszáz esztendővel ezelőtt? (93.)

184. Honnan is tudhatta volna e késői korban egy jajdoni polgárleány, hogy egy fejedelemnek[1416] mi mindenre kellett gondja[1417] legyen. Hogy tőle követelték zsoldjukat a katonák. És fegyvert jó acélból, mert hitvány kovácsoltvas a dragonyos vértet[1418] nem üti át. Öntessen ágyút, őröltessen puskaport. És fizessen. Mindegyre fizessen. Szervezzen új hadakat, mert[1419] részeg serege várat adott fel és szertehagyta, az ellenség prédájára a drága ágyúkat. Meddig futja a kincseiből? Lehet ő bár a földrész leggazdagabb ura. No meg osztogasson nemeslevelet s címeket. [De] adjon [hozzá] birtokot [is, ha lehet.] Tőle[1420] várják jogaikat a városok. Csapassa le az árulók fejét. Kártalanítsa a kárvallottakat.

Hagyják végre megpihenni őt, mióta már, hogy vadászni se járt.[1421] Ledobná magáról a nehéz, díszes kardot, az öv szakítja ketté a derekát. Megoldaná magán a sok kapcsot, vitézkötést, [ledobná] mentéjét a pázsitra, a bokrok közé,[1422] feje alá a föveget, s elheveredne a zsenge füvön.

[…] Egyszer már aludni szeretne a friss gyepen. Pedig sejti, hiába feküdne le az aranyos mentére, nyugta úgysem lenne, most már a föld messze visszhangozza a [menekülő] lódobogást.[1423]

Miért hozták haza fejedelemnek, ha egyszer hadba nem valók? Ha van bor, ölnek, sírnak, és futnak máskor; kérlelte őket, hiábavaló. [És azt is tudta közéjül eljövén, a nehéz kardcipelést abbahagyni többé nem lehet.] Könnyebb[1424] sorsa volt, mikor idegen országok határain üldözték, mikor ismeretlen tartományokban kóborolt. (94.)

185. Kastélyától, váraitól folyók választották el, és égbe nyúló hegyek. [A távolság, mely e képre rögzített kastélyos, gondterhes fejedelmi beállástól elválasztotta, több volt, mint az időé, mely a kisvárosi gerendamennyezetes szoba késői jelenétől választja el.] Talán[1425] ott, annak idején, a bujdosás kilátástalanságában kellett volna reávirulnia e leánytekintetnek, oszlatva, hasogatva körülötte az idegenség gomolygó köd-idejét.[…]. De hogyha ifjúkorától erre készült volna is, arra nem gondolhatott, hogy hét emberöltő múlva a képet nyomdai masinák másolják, sokszorosítják [majd,] hogy[1426] az könyvkereskedőknél kapható legyen. Meg, hogy kopott német ruhás zsibárusok árulják vásáros ponyván; csizmadiáknak,[1427] falusi nagygazdáknak, félpénzért kínálgatván, valahogy így: „Itt látható á nágy fejedelem. Á dicsőséges, á nogy előd. Tessék, tessék, olcsón kápható. Mást páráncsol? Kell á honálápító? Ha ez nem smákkol, szolgálhatunk híres hádvezérekkel. Igen, kérem, ez már nem fontá várkocsbá á hájá.[1428] Ezek meg későbbről. Mind rövidebb á háj. Igén, igén, itt már a körszákáll á divát. Vagy óhájtjuk inkább á császárt, á mostánit? Nem? Márád á fejedelem? Emlík éz, kérem, tártós vásárfia.” Úristen, hányszor adnak el, fejedelmek, benneteket. [Mégis megközelíthetetlenek vagytok. És hányszor kínozhat önnön elérhetetlenségetek.] Hogy[1429]

[1415] [2002[5]] közé. Mit (76.)
[1416] [2002[5]] polgárleány: egy fejedelemnek (76.)
[1417] [2002[5]] kellett hogy gondja (76.)
[1418] [2002[5]] vértjét (76.)
[1419] [2002[5]] fizessen. Állítson új hadat, mert (76.)
[1420] [2002[5]] címeket. És adjon vele birtokot. Tőle (77.)
[1421] [2002[5]] jár. (77.)
[1422] [2002[5]] vitézkötést, mentéjét a pázsitra terítené, a bokrok közé (77.)
[1423] [2002[5]] visszhangozza a lódobogást. (77.)
[1424] [2002[5]] hiábavaló. (új bekezdés) Könnyebb (77.)
[1425] [2002[5]] hegyek. (új bekezdés) Talán (77.)
[1426] [2002[5]] sokszorosítják, hogy (77.)
[1427] [2002[5]] ponyván csizmadiáknak, (77.)
[1428] [2002[5]] háját.(77.)
[1429] [2002[5]] benneteket. Hogy (78.)

életetek rabság, nem titok azok előtt, akik éppen rabjaitok. Mert uraljatok bár egész földrészt, országlásotok lelketeken nem hatalom. [Saját országlásotok tart fogva, hatalmatok rendelkezik veletek. Ám] mondd [te is, te, aki még bár nem is voltál a legnagyobbak közül való]: „Magam[1430] akarok maradni, hagyjatok!" Hiszen itt e kései kor háza falán sem hallgatnának rád azok, akiket veled egy vászonra festett a képíró valamikor. [Igen, éppen ők vennék semmibe a szavadat.] Hiába[1431] parancsolnál rájuk: „Menjetek el!" Nem mozdulnak a színehagyott képen, [mind acsarkodhatol.] Talán[1432] ama hajdani valóságban engedelmeskednének.[1433] Talán. De ha eleget is tennének óhajodnak,[1434] megkérdeznék: „Miért parancsolod el magad mellől a tieidet, uram?" Megmondhatnád-e nekik? Félős, ha megmondanád, nem lennél többé fejedelem.

„Mit? Hogy nehéz a kard? Elfáradt a dereka? Lefeküdnék a gyepre eget bámulni, madarakat? Megbolondult a mi jó urunk. Tán beléndeket evett. És[1435] hová készülődsz, jó uram? Kiért nyújtod ki nagyságos karjaidat? Miféle lányért, cafkáért, asszonyért?"

Halálra rúgna saját paripád, beléd marna a saját ebed. És mind teellened fordulnának, kik amúgy nevedet kiáltva tiportatják magukat.

[Rettenve] kondul[1436] két fallal odébb a nagy óra [ingája], megpróbál[1437] előzengetni valamiféle jelen időt. Ilka hátrább lép, a kongás hideg csendpernyébe hull.

[Néhány pillanatig hihetetlennek tűnt, hogy e színehagyott kép-ember megelevenedett az elmúlt éjszakán, és bár tehetetlenül s nehézkesen, de megindult a kései hívásra. Kicsit később pedig – felejtve egyből az iménti kételyeket – úgy érezte, a kép főalakjának elrévedő tekintete talán már akkor megelevenedni készült, mikor a Verőfényen először szólította magához Gönczi Dénest. Igen, ez a tekintet már akkor átsajgott valahonnan a szőlőkapás hitetlenkedő Ázsia-nézésén, és azóta egyre közeledett az elmúlt éjszaka felé. Hogy aztán a képből ezen az éjszakán a fejedelem teljes valaha-lehetett valója kibontakozzék és átsüssön a szegény egrestelki esetlen, görcsös ölelésén.

Ó, nagyon gyakran állt meg így Szendy Ilka az elkövetkező hónapokban a fejedelem képe alatt.]

Gönczi Dénes[1438] a Hidas utcában a kanyar után csendesítette a lovakat, majd megállt a Szendy-kupák háza előtt. (94-96.)

186. Boriska magas, ösztövér teremtés volt, állítólag gyertyát önteni is tudott, hajnalban ő cipelte a piacra a kosarakat; majd ellátta a teheneket, és elházalta kontóba a tejet. Vagyis[1439] ő végezte a könnyebb munkát – elvégre ő gyertyát tudott önteni. Berta zömökebb volt, testes, hármójuk közül a legerősebb s a legöregebb. [Ő] hajkurászta[1440] valamennyiüket. (97.)

187. Dénes figyelte a barna zsalugátert az ablakokon, a lécek megvetemedtek, a festék bibircsókosra száradt rajtuk - hiába[1441] várja, hogy ezeket megnyissa valaki. (98.)

188. Há – hagyta rá Albi, s az almozó villa[1442] nyelére támaszkodott. (99.)

[1430] [2002[5]] országlásotok saját lelketeken nem hatalom. Hiába mondanád: „Magam (78.)
[1431] [2002[5]] valamikor. Hiába (78.)
[1432] [2002[5]] képen. Talán (78.)
[1433] [2002[5]] engedelmeskednének? (78.)
[1434] [2002[5]] ha eleget tennének is óhajodnak, (78.)
[1435] [2002[5]] beléndeket etettek vele. És (78.)
[1436] [2002[5]] magukat. Kondul (78.)
[1437] [2002[5]] óra, megpróbál (78.)
[1438] [2002[5]] hull. (új bekezdés) Gönczi Dénes (78.)
[1439] [2002[5]] a tejet: vagyis (79.)
[1440] [2002[5]] legöregebb: hajkurászta (79.)
[1441] [2002[5]] rajtuk: hiába (79.)
[1442] [2002[5]] almozóvilla (80.)

189. A tornác fáján alma aszalódott; az udvaron[1443] csusznya, elpattant hordóabroncs, sár. (99.)

190. A Ravaszmálon a présházban rendezkedtek be nagy titokban. Ócska[1444] szekérkast béleltek ki a kicsinek, ott etették, fürdették, dédelgették egymást váltogatva: vigyáztak rá, mint a szemük fényére. […] Séhajt végül mégis a gyermeksírás vezette nyomra, de nem rontott rájuk, leste őket [újabb hetekig.] Egyik[1445] hajnalban aztán, amíg Berta – mert éppen ő volt a soros – egy edény vízért az aljig lopakodott, Séhaj, aki különben minden pincének tudta, a kulcsa[1446] hol áll, kihozta a porontyot, hátikasba rakta, betakargatta nadálylapuval, hogy ne rontsa a kinti fény a szemét, s egyenest a Megyeházára nyargalt vele.

Azt viszont az istennek sem akarta megmondani, hol találta a gyermeket […] Akkor meg már a csendőrök sem bánták volna, ha Séhaj valami elfogadhatót hazudik vagy elszántabban tagad. [Na de miért érdeklődtek ők is olyan nyomatékosan.] Jajdon-szerte[1447] egyébről sem beszéltek, volt nagy megrökönyödés. (100-101.)

191. Behunyta a szemét, úgy ment néhány lépést a szekér előtt. [Mintha most olyasmi mellett kellene elhaladnia, amire makacsul nem mer gondolni sem. A kisasszony sárga fényű szobája, levendulaillatú párnái – egyetlen átléphetetlennek tűnő pillanatba[1448] zsugorítva rohanta meg mindaz, amit számára a lány jelent. Aztán e fölött a pillanat fölött is áttaszigálták bársonyos fekete orrukkal a lovak.

Mert ahhoz, hogy e pillanatból emlékezéssel bejárható, bepásztázható idő bomoljék ki – mondjuk az elmúlt éjszaka, annak valamennyi gyötrelme s öröme -, ahhoz Gönczi Dénesnek a Gerebse tövében, Egrestelkén kellett volna megvirradnia. Itt viszont Jajdonban, a Szendyek meg a Simonffyak utcájában, ahol gyermekéveit töltötte a kisasszony is, azzal, hogy az jut az eszébe, hogy neki is elrabolhatnák az egyik kisfiát, egyből élete másik szála után kapkod a képzelete. És ebben a fájó szorongásban, igen, most még ebben a rémeket látó elképzelésben is örömét leli, csak mert a Hidas utcából gondolata – ha ilyen áron is – hazaszabadulhat.]

Karja[1449] és válla önkéntelenül rándul, minden izma megfeszül, ahogy elképzeli, mint gyilkolna a gyermekért. (101-102.)

192. Hirtelen az villant belé: hátha őt lopták volna el a Szendy-kupák? [De mintha már az imént is ezt a gondolatot próbálta volna magától elhárítani. És igen, talán éppen ezért érezte szükségét annak, hogy gyalázkodva morfondírozzon róluk végig a fél Kalandoson.] Az [pedig már] meg[1450] sem fordult a fejében, esetleg miatta is képes lett volna ölni az apja: egyből azt latolgatta, ő[1451] bezzeg tudta volna, a hatalmas vagyonnal mit kell kezdeni. Máris megbocsájtott[1452] mindent a kupáknak, még azt is elnézte nekik, hogy gazdagok. Inkább sajnálta őket, amiért rossz helyről rosszkor és ügyetlenül loptak gyermeket. Hiszen csak került volna ő ide: hatalmas istállókat építtet, béreseket tart, [fót]ökröt[1453] hizlal, csikókat nevel. (102-103.)

[1443] [2002^5] aszalódott, az udvaron (81.)
[1444] [2002^5] titokban, ócska (82.)
[1445] [2002^5] őket napokig. Egyik (82.)
[1446] [2002^5] tudta a kulcsa (82.)
[1447] [2002^5] tagad. (új bekezdés) Jajdon-szerte (82.)
[1448] [1980] pillanatra (138.)
[1449] [2002^5] előtt. (új bekezdés) Karja (83.)
[1450] [2002^5] a Szendy-kupák? Az meg (83.)
[1451] [2002^5] latolgatta: ő (83.)
[1452] [2002^5] megbocsátott (83.)
[1453] [2002^5] tart, ökröt (83.)

193. Egyetlen mozdulatba akkora erőt adtak bele, hogy a mázsánál[1454] súlyosabb bőr röpülve vágódott ki a partra a gát fölé. (103.)

194. Ha ő a Hidas utcában nőtt volna föl, akkor talán ezen az udvaron ravataloznák holnapután az öreg ténsasszonyt, és[1455] az is lehet, akkor Gönczi Dénes ott haladna közvetlenül a koporsó mögött.

A régi tímár rezidencián túl a Hidas utca bal oldala partosan magasodott, szinte valamennyi ház egy-egy kicsi magaslaton épült, úgy könyökölt ki a völgy fölé.[1456] (103-104.)

195. De átalnézett ő most az egész Jajdon fölött, mintha már csak arra a három terebélyes cserefára[1457] volna gondja az Éhmező horizontján. (105.)

196. Ugyanakkor mégis úgy nézett végig a Hidas utcán, mintha várná a hírhozót.[1458] (106.)

197. Azt viszont ő is sokallta[1459] Béla úr részéről, hogy nem ment el az Endre ténsúr temetésére. (107.)

198. Ritka évben lett tizenöt veder bora, de legalább vigasztalódhatott, hogy az a kevés, amit ő szűrt, különb, mint a másoké. [Ha Dénes a kis földjére, háztájára gondolt, akkor Béla úrnál nincs miért szegényebbnek tartsa magát. Ő mégis Béla urat tartja sokra, nem a Szendyeket. A Béla úr féle ember ritka, mint a fehér holló. Igaz, tán mindössze kétszer vagy háromszor állhatott szóba vele.]

Olyan a Dénes[1460] szemében, mint a jegenye. (107.)

199. A környező világ [megéli,] megszenvedi[1461] az embert – néha talán ünnepli is. A környező világnak élménye az ember, a legtöbb ember. [Béla úr viszont mintha oly tulajdonságokkal rendelkeznék, melyekkel akárha képes lenne a környező világot a rá való gondoskodástól mentesíteni. Mert vele mint emberlehetőséggel talán sohasem számolhatott a világ igazán. Ha mégis van, mozdul és tesz – nem azért, mert kell, muszáj vagy mert tartozik vele, hanem már-már mindezek ellenére -, minden elkötelezettségtől szabadon. Úgy tűnik, számára a létezés sem kötelesség. Mintha puszta létezésével ajándékozna, gyakorolna kegyet. Valójában ő kellene a világnak élménye legyen. És éppen ő nem az. Nem az, mert] a világnak[1462] azáltal élménye az ember, hogy küzdhet az emberért. Béla úrért a világnak nem kell küzdenie. Béla úrért a világ nem tud küzdeni. Mert Béla urat – ő [vagy] van,[1463] vagy nincs – nem kérheti önmagától számon a világ. […]

Hány élet vacog törékenysége miatt, mégis tovább vergődik egyre[1464] a világ gondjaiban. De teheti bízvást, mert a védtelenség nem késztet ostromra, támadásra csak ritka mód aljas lelkeket. […] Mert másegyébbel[1465] mivel segíthetnének rajta? (108.)

[1454] [2002^5] mázsásnál (84.)
[1455] [2002^5] ténsasszonyt; és (84.)
[1456] [1980] felé (141.)
[1457] [1980] cserfára (143.)
[1458] [2002^5] a hírt hozót. (86.)
[1459] [2002^5] nehezményezte (87.)
[1460] [2002^5] másoké. Béla úr olyan a Dénes (87.)
[1461] [2002^5] világ megszenvedi (88.)
[1462] [2002^5] ember. De a világnak (88.)
[1463] [2002^5] ő van, (88.)
[1464] [2002^5] valahogy (88.)
[1465] [2002^5] más egyébbel (88.)

200. És kinek az élete juttatná eszébe Gönczi Dénesnek ezen a reggelen, hogy az ő élete bezzeg végeérhetetlen viaskodás, küszködés?[1466] (109.)

201. Ó, akkor ő még nem töprengett ezeken – hogy belebonyolódhatnék, annyira sem. [De szavaktól, fogalmaktól körvonalazatlanul talán oly sejtés is feléje suhinthatott, hogy az emberi létezés – bár tűnjék néha elviselhetetlennek – megbonthatatlan: akkor is, ha amúgy nem lenne kerek egész.]

Hajnaltól[1467] napestig vallatták vállalásai, lelkét és vállát törte megannyi teher, de ezeket, érezte,[1468] nem rakhatja le, ahol akarja, mint ahogy válláról a zsák búzát sem teheti le malomba menet, mikor az út pocsolyás. Béla úr pedig volt annyira titok számára, hogy életét terhek vonszolásától szabadnak képzelhesse el. [Gönczi Dénes azt az esős novemberi napot lényébe sulykoltnak érezte, akárha a gomolygó felhőket is neki kéne cipelnie. Ezért aztán, ha nehéz szívvel, de jó volt hinni azt, legalább Jajdonban él egy olyan valaki is, akit nem érnek fel a mindennapok gondjai]. Amikor[1469] a tornácon álldogáló Simonffy Béla úrnak azt mondta: „bejöttem, hogy szűrjük el, ami kis szőlő maradt", nem akart ő sem kisebbíteni, sem letagadni semmit a kisasszony terméséből, csak hát néha akaratunk ellenére így hajlik a beszéd. Bár[1470] jó hete már, hogy sajtolnak a sógorával, és míg a végére érnek, pár napba beletelik, de mi az a bor ahhoz képest – lehetne akár tengernyi is -, hogy erről ő Béla úrral ma reggel beszélgethetett. (109-110.)

202. Valahányszor fordultak, kacrukkal rovást metszettek a méteres fűzfapálcára, volt nap, hogy Dénes estig száz jelet [is] odarótt.[1471] […]

A szüret első napján [egyszer még] beszekerezett[1472] az öreg ténsasszony után. (110.)

203. Lehet, tolakodásnak veszi az ő aggodalmát, az[1473] pedig fáj,[1474] ha vállrándítás a válasza.[1475] (112.)

204. De miután a lány kézen fogta a kicsi legényt, hogy aztán délig együtt szedje a szőlőt vele, Mari megnyugodott, sőt, immár a büszkeségtől, foga közé került a kendő másik csücske is. Dénes, mire fordult[1476] a puttonnyal, iránta is fölengedett […]

Jajdonból Dénes minden este hazaszekerezhet egy óra alatt. Ha pedig a Verőfényről a határon át jön toronyiránt, gyalogosan sem kell több idő. [Ez pedig, úgy látszik, fontos neki.] Annyiban[1477] igaza van, ha nem volna a szőlőmunka, be kéne álljon ő is valamelyik kubikosbandába, s akkor hetekig, hónapokig maradna oda töltést hordani. […] Harmados kukoricát sem fogad többet a karacsi uradalom bérlőjétől, meglesznek anélkül is [valahogy.] És[1478] nem kell aratni menjen mindenféle idegen népséggel, ki az alföld szélire. Akkor meg

[1466] [1980] küszködés. (148.)
[1467] [2002[5]] sem. Hajnaltól (89.)
[1468] [2002[5]] tudta, (89.)
[1469] [2002[5]] el. Amikor (89.)
[1470] [2002[5]] Hisz (89.)
[1471] [2002[5]] jelet odarótt […] (89.)
[1472] [2002[5]] napján beszekerezett (90.)
[1473] [2002[5]] aggodalmát; az (90.)
[1474] [2002[5]] fájt, (90.)
[1475] [2002[5]] vállrándítás volt a válasza. (90.)
[1476] [2002[5]] is. Mire Dénes fordult (91.)
[1477] [2002[5]] idő. Annyiban (92.)
[1478] [2002[5]] is. És (92.)

biztos amiatt nyugtalankodnék, hogy valami vadóc marokszedő vagy kévevágó lány vet őreá[1479] szemet. […]

[Ó, nagyon] megérti[1480] Dénes Marit. […] Mert a napszámok mellett sokat jelent a piac [is]. Hagyma,[1481] káposzta, tojás, néhány majorság mindig elkél,[1482] de ha messzi munkára szegődne, erről is le kellene mondani. (113.)

205. De előbb azért estéről estére – furcsa, gonosz játéktól indíttatva? – mímelte a csendes káromkodásos lázadást: istenkedett,[1483] csak hogy biztatgassa, nyugtatgassa Mari. Igen, valamiért mindegyre kívánta hallani az asszony feddő szavait. Felmentést, feloldást remélt ilyenkor? Annyi bizonyos, gyűlölte emiatt magát és utálkozott. Ugyanakkor valami megnyugvásfélét is érzett, bevallatlan örömet, [melyet azonban ízlelgetni sem igen mert, nemhogy átadta volna neki magát.] Mari[1484] elrakta az edényt, ő meg kiállt a ház elé. (114-115.)

206. Lábujjhegyen óvatoskodott befele, hallgatózott, a fiúk alusznak-e, aztán kifűzte a bakancsát, ledobta a felső gúnyáját, s odavackolódott[1485] a sötétben Mari mögé. (115.)

207. Ha pedig Mari nem aludt, mikor Dénes a künti[1486] ácsorgástól átfázva mellé bújt, félszegen hozzá húzódott, nehogy Dénes azt higgye, viszolyog, vagy netán sajnálja tőle teste melegét. (115.)

208. Ehelyett talán előfordultak pillanatok, hogy azt várta, sose foszlodjék[1487] szét körüle ez a sűrű búboskemence-nyugalom, ringassa magán e dédelgető, forró sötétség, hazudja mennél tovább az időtlenséget, a semmi érzetét.

Mikor aztán bágyadó öntudata már végképp egyedül vitorlázott az apró falak közé zárt [élet]éjszaka[1488] tárgyai s moccanásai fölött, a gyermekek és Mari egyenletes lélegzése a csendben úgy fölerősödött, hogy végül akárha tüdejükkel emelgették volna az alacsony, gerendás mennyezetet, hogy kint az eresz is vonaglott bele.

Valamelyik éjszakán újra maga előtt látta a kisasszonyt, amint könnyezik, s bámul a hazafelé igyekvő egrestelkiek után. Első pillanatban kegyetlen [elégedettséget] érzett, valami barbár örömet: Sírjon[1489] csak a Szendy kisasszony, egyszer legalább fájjon neki is. (116.)

209. Maga alá húzta az ujjas alját a kövön, s arra gondolt, a kisasszonyban az a csodálni való, hogy róla sosem lehessen tudni, mit érez, [mit ért meg] abból,[1490] ami körülveszi. […] Ha pedig neki rohannia nincs miért s hová, így[1491] abból sem lehet része, ami az út végén a rohanókra vár. (117.)

[1479] [2002^5] lány vetne reá (92.)
[1480] [2002^5] szemet. (új bekezdés) Megérti Dénes Marit. (92.)
[1481] [2002^5] a piac. Hagyma, (92.)
[1482] [2002^5] elkel, (92.)
[1483] [1987^3] lázadást; istenkedett (114.)
[1484] [2002^5] örömet. (új bekezdés) Mari (93.)
[1485] [1987^3] odavackalódott (115.)
[1486] [2002^5] kinti (93.)
[1487] [1980] foszlódjék (158.)
[1488] [2002^5] zárt éjszaka (94.)
[1489] [2002^5] pillanatban valami kegyetlen, valami barbár örömet érzett: Sírjon (94.)
[1490] [2002^5] érez, mire figyel abból, (95.)
[1491] [1980] miért, s hová így (160.)

210. Dénes [akkor] visszanézett,[1492] meresztette veríték égette szemét, s úgy érezte, a kisasszony várta, hogy feléje forduljon, ha másért nem, hogy elkaphassa róla a tekintetét. (117.)

211. Aztán a mélyútban sem ugrott le, hogy megkösse a szekeret.[1493] Tépte a gyeplőt, a lovak fejüket magasra rántva összekapták,[1494] ék alakban, kétoldalt félrevetették farukat, majdnem keresztülfordultak[1495] a dűlőúton a gyepűk alatt. (117-118.)

212. Amint a temetőn alul menedékesebb lett az út, Ilka visszadőlt a sarjúra, Dénes tudta, most már hiába reménykedik, a kisasszony magában hagyja: ám növekedjék közöttük a távolság, ha mára növekedni indult, majd csak elkezdik [még] valahol[1496] visszaapasztani. (118.)

213. Dénes leugrott a kapu előtt, nyújtotta a karját, de Ilka a vállára támaszkodott, s leszökött, mintha[1497] kihívón: hadd lám, merészelné-e itt, a jajdoni főutcán ez az egrestelki ember derekon ragadni őt, [és úgy segíteni le.] Ó,[1498] nagyon jól tudta Dénes, ő ezen az utcán – a kisasszony derekát? – csak az ostor nyelét tarthatja a kezében. (118.)

214. A konyhában idős ápolónő ült[1499] a kemence mellett. Dénes ellépett az ajtótól, befele bámészkodott a hátsó szoba ablakán. Az öreg Krisztina ténsasszonyt párnákkal ülő helyzetbe támasztották, előtte ott rostokolt[1500] az orvos, korosodó, szikár férfi, urasan szabott finom szürke ruha rajta, hosszú, fehér kezét kinyújtott ujjakkal a térdén nyugtatja, halkan beszél a beteghez. (119.)

215. *Ni te, hát megbolondultam?*[1501](119.)

216. Dénes érezte, a kisasszony úgy nézi, mint akkor reggel a kisfiát. És őt nincs ki elparancsolja e nézés elől. Leengedi az egyik kosarat és anélkül, hogy a lány arcáról levenné szomorú [Ázsia-] nézését,[1502] a kezét keresi, majd óva szorítja nagy kérges tenyerébe a hideg, vonagló kicsi ujjakat, aztán a szájához veszi, s csókolja esetlenül. (120.)

217. Balról a hegyvonulat, teremtéskor ottfelejtett[1503] szérű az is, lilásbarna kazlai egymásba roskadnak. (120.)

218. Fönt a nyerget, ahol a szekér majd újra lejtőre fordul, Kányabércnek hívják, ki tudja, mikortól: sem szikla,[1504] sem vadmadarak tanyája nincs a közelben, az úttól itt félrehúzódik a szőlőhegy gyepűje s a másik oldalon a ciheres is. […] Kohójukból elég félkész állapotban rángatták ki a mennybéli kovácsok, érdes az ég, azon formálják tovább, ma még úgy tűnik,

---

[1492] [2002^5] Dénes visszanézett, (95.)
[1493] [1980] a kereket. (160.)
[1494] [1987^3] öszekaptak (117.)
[1495] [2002^5] keresztbefordultak (96.)
[1496] [2002^5] elkezdik valahol (96.)
[1497] [2002^5] s úgy szökött le, mintha (96.)
[1498] [2002^5] őt. Ó, (96.)
[1499] [2002^5] állt (97.)
[1500] [2002^5] ül (97.)
[1501] [1987^3] te, megbolondultam? (119.)
[1502] [2002^5] szomorú nézését, (97.)
[1503] [1987^3] ottfelejetett (120.)
[1504] [2002^5] tudja, mikortól, sem szikla (98.)

kapa lesz belőle, holnap talán lapát, majd csak sarlóvá köszörülik egy hét alatt, a szikrák szertepreckelnek, a szekerező emberek[1505] arcába hullanak.(120.)

219. Igen,[1506] akkor még egyre váratott magára a fejedelem. Idejüket nem bontotta könyvekbe, képkeretbe zárt sajátjával, hagyta, éljék, kínlódják a magukét, hogy aztán néhány napra rá, özvegy Szendy Krisztina halála éjszakáján [valótlanul is] jelenvalóvá[1507] elevenedjék, és hozzájuk jövén, maga mögött hagyjon kétszáz esztendőt, cifra asszonyt, gyülevész hadakat.

[A fejedelem jövetele] előtt Dénes[1508] számára a kisasszonnyal való együttlét gyermekkora nyilazásaihoz volt hasonlatos. Remegő, megfeszült íjideg volt a lány, ki végül is mindannyiszor messze hajította barázdába, bozótba; amerre a könnyű nádnyilat éppen magával ragadja a nehezék. Aztán[1509] ott kallódott rettegve a következő alkalomig: megtalálják-e, fölveszik-e,[1510] hogy az íjra illesszék a játszó gyermekkezek. (121.)

220. Most a jajdoni határ még jóformán mögötte sem maradt, és máris szorongatja[1511] a kétely: a Szendy kisasszony valaha még érte hajol-e. (121.)

221. Az elkövetkező őszi és téli éjszakák mélyén aztán mindegyre fölkísértett ez a sóvár-csillagos hazaút. A szekérzörgéssel perelő paták kopogását, úgy tűnt, sohasem fogja immár egyenletes szuszogásával elnyomni a család. Igaz, annak az őszi éjszakának a kaptatóján fölsajdult benne a fájó düh, a keserű káröröm, [hogy] *szenvedjen*[1512] *csak a Szendy kisasszony is, úgysem hasogatta tarló a talpát soha, csurogjanak csak a könnyei, mossák fényes arcát, ha a szúrós, drótszőrű őszi esőtől megóvja módos élete,* [de ki tudja, Gönczi Dénes honnan cipelhette magával ezt a néhány gonosz pillanatot is; ki hagyhatta rá örökül?] Lelkében – [amolyan] gyorsan[1513] tűnő izzással – talán valami szépapjából is rég kibotozott parasztlázadás parázslott vissza. (122.)

222. A forró, mézzel édesített főtt kukorica leve szájában majd megkeseredik, amíg vásártól vásárig egy-egy hét eltelik. [Hiszen hogy megvárakoztatja még ez a holnapi virradat is.

Mert] amint[1514] ott ült dideregve a kút előtt, legszívesebben máris fogta volna be „azokat a gyehennára való lovakat.” (122-123.)

223. Mi történt véled,[1515] Dénes, mi bánt, hogy nem nyughatol?

Semmi. Kint voltam. Mit járkálsz utánam hajadonfűn,[1516] nyakócon, elment a szípeszed? (123.)

224. Mikor kimentél, azt hittem, rosszul vagy. Hirtelen faltál, gondoltam. Tán ki volt hűlve, gondoltam, s megnyomta a gyomrod a birkatokán.[1517] (123.)

[1505] [1987^3] embernek (120.)
[1506] [2002^5] Mert (98.)
[1507] [2002^5] éjszakáján jelenvalóvá (98.)
[1508] [2002^5] hadakat. Azelőtt Dénes (98.)
[1509] [1980] nehezék: Aztán (165.)
[1510] [1987^3] felveszik-e, (121.)
[1511] [2002^5] szorongat (99.)
[1512] [2002^5] káröröm: szenvedjen (100.)
[1513] [2002^5] élete. Lelkében – gyorsan (100.)
[1514] [2002^5] eltelik. Amint (100.)
[1515] [1980] veled, (168.)
[1516] [2002^5] hajdonfűn, (100.)
[1517] [1980] bírkatokán (168.)

225. Gönczi Dénes azon a golyvás-ködös novemberi reggelen [még nem gondolt végig semmiféle menekülést. Ha megvallathatja szorongásait, azt sem igen értené, mi elől kéne neki elbujdokolnia. Igaz,] amint[1518] a hátát az új hordónak vetve a városon végigszekerezett, egyszer csak arra gondolt bágyadt-játékosan, hogy most talán jobb volna belül lenni ennek a hatalmas edénynek a dongáin, abroncsain. (125.)

226. *Csak rostokolnának a kisasszony kapuja előtt, s addig [mind] dobbantanának,*[1519] *kapálnák a sódert, míg ki nem nézne az ablakon.* (125.)

227. *Az meg csak bizonykodna: úgy vizsgálgatta itt a dongákat az a Gönczi Dénes, mintha [ugyan] ő*[1520] *rendelte volna a hordót, nem is Ilka kisasszony.* (125.)

228. *Tölgyfahordó meg tölgyfakoporsó;*[1521] *jól megférünk majd egymással a tágas udvaron.* (125.)

229. *De ha már egyszer belül kerültem a dongákon, előbb-utóbb legurítanának*[1522] *a kisasszony pincéjébe.* (126.)

230. – „Kicsit vágós, igaz, de aromája, az van neki. Csak a színe, az[1523] furcsa valahogy." (126.)

231. Hallgass el, Jenő, hagyd abba ezt – mondta Béla úr csendesen [s nagyon meggyőzően mégis,] miután[1524] Dénes a konyha sarkában megállapodott. (126.)

232. Ha van letéve, akkor itt a vármányos egyedül [csak] te[1525] vagy – mondta Béla úr. (127.)

233. Látod, Jenő, megint [csak] felizgattad[1526] magad. (126.)

234. És közben úgy segítkeznének, úgy sürögnének[1527] itt, mint valami temetőbogarak. (128.)

235. De ezeken [a Simonffyakon] nagyot[1528] segítene. (129.)

236. De azt már nem feltételezték volna rólam bátyáék, hogy a Zoltánka taníttatása esetleg nekem is eszembe jut. Nem, ugye? Hogy netán kész volnék segíteni. Mert én a rosszféle,[1529]

[1518] [2002[5]] reggelen, amint (102.)
[1519] [2002[5]] *addig dobbantanának*, (102.)
[1520] [2002[5]] *mintha ő* (102.)
[1521] [2002[5]] *Tölgyfa hordó meg tölgyfa koporsó* (102.)
[1522] [2002[5]] *előbb-utóbb csak legurítanának* (102.)
[1523] [2002[5]] a színe az (103.)
[1524] [2002[5]] csendesen, miután (103.)
[1525] [2002[5]] egyedül te (103.)
[1526] [2002[5]] megint felizgattad (104.)
[1527] [1980] sörögnének (174.)
[1528] [2002[5]] ezeken nagyot (105.)
[1529] [2002[5]] a rosszféle, ugye, a kupori (106.)

kupori Szendy-fajtából való vagyok, [A kupáknak] csak[úgy] unokahúga, [mint bátyáéknak. De] bátyáéknak is. A bogaras,[1530] kártyás, habókás, szép Simonffyaknak. Tulajdonképpen milyen fajták vagyunk mi, bátya? Nekem erről soha [senki] sem beszélt. [1531] (129.)

237. Nem mondtak el soha semmit nekem. Mostanában mind ezen rágódom. Önmagukból csak az életemet szakították ki, csak azt adták nekem. Illetve a világnak, mit[1532] nekem. (130.)

238. Ez is egyfajta szemérmes szülői gondoskodás? [De ha akarom, hamisítás, csalás.] Inkább[1533] ne őrizzek róluk emlékeket, ugye, semhogy számon tarthassam valami botorságukat. (131.)

239. De bátya, hiába foglaltatnak ők énbennem, az embert nem lehet csak úgy odadobni önmagának, hogy tetvészd ám a lelkedet, ha[1534] érdekel, hogy ki vagy. (131.)

240. Gyanakodva figyelte magát, és szinte csodálkozott, hogy e jajdoni család patvarkodása hallatán nem érzett kárörömöt: [valami furcsa lemondás, kiábrándulás volt ez is.] Nem[1535] sokat töprengett ő a jajdoniak bensőségesebb dolgain, de úgy képzelte, valahogy csak különbek, mint ők, ott szerte a dombvidék falvaiban. Igen, anélkül, hogy túl nagy véleménye lett volna ezekről a jajdoni családokról – annál azért jobban ismerte őket, és azt is tudta, az élet sehol, itt sem mennyország, még ha nem is szűkölködnek úgy, mint némely falu parasztjai –, Dénesnek talán az fájt, hogy nincs kire fölnézni, nincs olyan rendű-rangú népség az egész hegyalji tájon, amelyiknek az életét [bár] valamennyire[1536] irigyelni lehet. Mert mi különbség van a között, hogy egy barázdányi elszántott földért szomszéd a szomszédot agyonüti és a között, ahogyan egymásra[1537] néznek e régi jó családból való jajdoniak. (132-133.)

241. Dénes [attól nehezen bírt szabadulni], hogy az a nagy,[1538] ősz hajú ember csak állt a lány előtt tehetetlenül. (133.)

242. És azóta is valahányszor kinn a hegyen, vagy vásáros[1539] alkalmakkor: nem azért húzódik hozzá, mert nem tehet másként, hanem mert ezt akarja. (134.)

243. Vajon amit ő Jajdonban átél és egyáltalán az, ami itt megtörténik vele, vajon mindaz úgy igaz, úgy valóság, ahogy ő felfogja, és ilyenkor magában újra rendezgeti?[1540] (134.)

244. Amikor a kisasszony őt magához engedi, a Béla urak világát [ezzel megalázhatja] – ettől[1541] nem tudott szabadulni jó ideig. No, és [ez a világ bizonyára nem ilyesmibe rokkan majd bele. Ha igen, úgy máris túl sokáig fönnállt, agyonélte önmagát.

De azon a reggelen egyelőre az is nagyobb gondja volt,] hogyan[1542] köszönhet Béla úrnak azok után, hogy végig kellett hallgassa az osztozkodásukat. [Arra gondolt, Béla urat] a

---

[1530] [2002[5]] vagyok, csakhogy én bátyáéknak is unokahúga vagyok. A bogaras, (106.)
[1531] [2002[5]] soha nem beszélt. (106.)
[1532] [2002[5]] nem (106.)
[1533] [2002[5]] gondoskodás? Inkább (107.)
[1534] [2002[5]] önmagának: ám tetvészd a lelkedet, (107.)
[1535] [2002[5]] kárörömöt. Nem (108.)
[1536] [2002[5]] életét valamennyire (109.)
[1537] [2002[5]] ahogyan ma itt egymásra (109.)
[1538] [2002[5]] Dénes később is maga előtt látta, ahogy az a nagy, (109.)
[1539] [2002[5]] hegyen vagy vásáros (110.)
[1540] [2002[5]] újrarendezgeti? (110.)
[1541] [2002[5]] világát tagadja meg – ettől (110.)

temetésen[1543] látja majd legközelebb. A temetésre neki is be kell jönnie. […] A rokonokon kívül [biztosan] ott[1544] lesznek majd Krisztina ténsasszony régi barátnéi, és eljönnek Endre úr hajdani inasai, segédei, céhtársai. Reggelig sorolgatják [a] szegény[1545] Krisztina ténsasszony jótéteményeit. (134-135.)

245. Miért kell a kisasszonytól mindent eltűrni?[1546] (135.)

246. De hát minden tettünk adósságtörlesztés s egyben új hitelnyitás? Minden cselekedetünk jóvátétel és ugyanakkor magunkmegtagadás? [És ide sorolódhatnék egy leány ölelése is?] Előresietett[1547] a Verőfény gyepűjéig, kinyitotta a szőlőhegy kapuját, hogy a lovaknak ne kelljen megállniuk. […] Amint a szekér belül kerül a gyepűn, helyreigazítja a kapuszárnyakat. Fölöttük tolonganak Béla úrék [valamennyien]. A kisasszony[1548] mellére vonja az ő fejét, és kacag. (135.)

247. Dénes egyszerre csak az arcát, kalapos fejét látta megvillanni a baltaél ragyogásában.[1549] (136.)

248. Ez Szendyéknek nemcsak a szőlőjét műveli. Miután[1550] a hordót végiggurították a présházon, be a palába vágott mély pincerészbe, és az ászokra [is] fölrakták,[1551] Dénes elővette a tarisznyát. Az asztalkendőre kirakta az elemózsiát, aztán körbekínálta a kerülőnek, a sógorának[1552] meg az unokaöccsének a pálinkásüveget. (136.)

249. Igaz, fizetni [ő is] fizetett[1553] rendesen. (137.)

250. Sokra [is] ment[1554] a nagy hajcsároskodással meg a telepítésivel[1555] – mondta Demján Péter. (138.)

251. Mit vitt magával? Semmit – kezdett bele újra a kerülő. – De hagyott. És Szendy Endre után olyasmi [is] maradt,[1556] ami nem volt azelőtt: éppen ez a telepítés. (138.)

252. Nem, de lehet, csak Krisztina ténsasszony miatt. Mert ő, ha Endre úr csak kiabált [is, mindjárt] sírni[1557] kezdett. (139.)

253. Láttam én azt a ténsasszonyékat párszor, fát fűrészelt meg vizet hordott nekik. [Az, az], attól[1558] hallhatnál Endre úrról, de még az apjáról is olyat, hogy a füled kétfelé áll. (139.)

[1542] [2002^5] és hogyan (110.)
[1543] [2002^5] osztozkodásukat. Biztos a temetésen (110.)
[1544] [2002^5] kívül ott (110.)
[1545] [2002^5] sorolgatják szegény (110.)
[1546] [2002^5] eltűrniük? (110.)
[1547] [2002^5] magunkmegtagadás? Az is, amikor ölelünk? Előresietett, (111.)
[1548] [2002^5] úrék. A kisasszony (111.)
[1549] [2002^5] tükrében. (111.)
[1550] [2002^5] műveli, szedi. (új bekezdés) Miután (112.)
[1551] [2002^5] ászokra fölrakták, (112.)
[1552] [1987^3] a sógornak (136.)
[1553] [2002^5] fizetni fizetett (112.)
[1554] [2002^5] Sokra ment (113.)
[1555] [1987^3] telepítéseivel (138.)
[1556] [2002^5] olyasmi maradt, (113.)
[1557] [2002^5] kiabált, már azért sírni (113.)

254. Demján Péter megbontotta a nagyobbik sajtó préskosarát; baltával kétfele[1559] csapták a montot, s kihordták egy régi kádba a pince mögé. (140.)

255. – Hogy így hangot váltott, Dénes arra gondolt, nem [is] kéne[1560] feleljen neki. (140.)

256. Közben ezt a kis pálinkát elnyaljuk innen, addig [meg] pihentek[1561] tik is. (141.)

257. Csak rángassátok – röhögött a kerülő. – Attúl nő meg a bíkátok.[1562] (142.)

258. Dehogynem. Váltig [mind] kérdezte.[1563] (142.)

259. Na, jól van na, nem apád volt, mán[1564] viccelni se szabad[1565] – a kerülő hangja hirtelen eléggé megvísolódott: – Ki a franc emlékszik már rá, tán egrestelki se vót. (142.)

260. Az imént még azt akarta, hogy üljünk le köréje, s úgy hallgassuk a gyalázkodását,[1566] most meg mán nyulángózunk neki – mondta Demján Péter. (143.)

261. Ezt már kintről hallották, mintha a verandán nyüslető kutyájával tárgyalná tovább.[1567] (144.)

262. Hátha ennek a hodálynak a levegője [is] őrzi[1568] a kisasszony alakját s az övét, valamely mozdulatukat, mely láthatatlanul itt lebeg. Amikor például Dénes legelőször nyit be [az ajtón, s] a kisasszonyt [keresi]. A két[1569] sajtó leszerelve a sarokban áll. (144.)

263. Péter is hallotta. [„Ilka kisasszony!”] Indulna[1570] visszafele. […] Aztán mégis benyitja a présház ajtaját, s úgy áll a küszöbön jó ideig. [„Hívtam, Dénes.”] A kisasszony[1571] a fal mellett fekszik, keze a kontyos tarkója alatt, nem is néz feléje „Jöjjön hát, Dénes.” [Ezt halkabban mondja, türelmetlenebb.] Nem[1572] emlékszik már, mit gondolt akkor, talán azt, hogy a kisasszony rosszul érzi magát. (145.)

264. Azóta, ha erre az első alkalomra gondol, [úgy érzi,] derekán[1573] a veríték megjegesedik. (145-146.)

265. Dénes felugrik a lócáról, kapja a kátyusokat, meri a mustot, szinte futva térül, hordja a pincébe, s töltögeti a hordóba, míg már a dézsa fenekén korcog a faedény. Aztán[1574]

[1558] [2002^5] nekik. Na, attól (113.)
[1559] [2002^5] kétfelé (115.)
[1560] [2002^5] nem kéne (115.)
[1561] [2002^5] addig pihentek (116.)
[1562] [1980] bikátok. (193-194.)
[1563] [2002^5] Váltig kérdezte. (117.)
[1564] [2002^5] volt; mán (117.)
[1565] [2002^5] szabad? (117.)
[1566] [1987^3] gyalázkodást, (143.)
[1567] [2002^5] nyüslető kutyájának mondaná tovább. (118.)
[1568] [2002^5] a levegője őrzi (119.)
[1569] [2002^5] Dénes a kisasszony hívására legelőször a présházba benyit. A két (119.)
[1570] [2002^5] hallotta. Indulna (120.)
[1571] [2002^5] ideig. A kisasszony (120.)
[1572] [2002^5] Dénes.” Nem (120.)
[1573] [2002^5] gondol, derekán (120.)
[1574] [1980] faedény. aztán – feltehetően nyomtatási hiba. (199.)

megbontja a préseket, a másik kettő is föláll, segítenek, viszik a montot, hozzák kiscseberben a moncsolt szőlőt, a zúzott gerezdeket, s rúdjaikkal újra kerengenek, mint régi malomban a lovak. (146.)

266. Lassan eláll a must csoronkálása, Dénes is letelepszik a lócára, [hogy többé az ő buzgólkodása miatt se érezzék lázadóknak magukat.]

Ugye,[1575] bátya, mi azért nem vagyunk szegények? – szólal meg nagy sokára a fiú.

Dénes öklével támasztja az állát, nézését a legény kérdő tekintetébe mereszti. Mit mondhatna neki? [De mit is tud ő erről a rokon fiúról? Mi az, ami egy falusi fiúról tudható? Megkonfirmált, s az idén már napszámba is kapált. A jövő tavaszon talán már kaszálni is magukkal hozhatják. Aztán mi következik? Megtanul kazlat rakni. Közben a kocsmába is bemerészkedik. Majd elviszik katonának, leszerel.]

Nem[1576] tudom, fiam. (146.)

267. Hát hogy születtünk volna egyébnek?[1577] (147.)

268. Az ég felhős, nemrég állt el az eső, szél[1578] fúj, zörög milliárd szőlőlevél, halkan zúg a hegy. (147.)

269. Talán életében egyszer sem tette úgy meg ezt az utat, hogy ne a robot vagy a vásáros érdek[1579] hajtotta volna a város felé. Végignézi majd, hogyan temetik özvegy Szendynét. Ez az ő gondjuk,[1580] a jajdoniaké. (147-148.)

270. Előbb csak dúdolgatta, aztán a hangját is kieresztette – néptelen[1581] volt az út. (148.)

271. Ahhoz ennek a cifra lelkű leánynak az egész Jajdont el kéne temetnie. Hogy egyedül maradjon. Vajon [mennyi helyet tölt be a lelkében a jajdoniak létezése? – tovább is valami ilyesféléken morfondírozott. És] mi[1582] lenne, ha csak ő, Dénes létezne a kisasszony számára? Ha nem is ismerne más emberfiát? (148.)

272. Körözött egy darabig az udvaron, aztán fölhúzódott[1583] a tornácra, s előrement egészen a kapu mögé, ahonnan láthatta az utcát meg bent a gyülekezetet is anélkül, hogy útjában volna valakinek. (149.)

273. Üveges hintója a legparádésabb utazó alkalmatosság, [amely ebben a vármegyében elképzelhető.] A koporsós[1584] fölnéz a gyászkocsi tetejére, és kétségbe esik.[1585] (150.)

[1575] [2002^5] lócára. (új bekezdés) Ugye, (120.)
[1576] [2002^5] neki? Nem (120.)
[1577] [1980] egyébnek. (200.)
[1578] [2002^5] eső; szél (121.)
[1579] [2002^5] gond (121.)
[1580] [2002^5] dolguk, (121.)
[1581] [2002^5] aztán kieresztette a hangját – néptelen (122.)
[1582] [2002^5] maradjon. Vajon mi (122.)
[1583] [1980] fölhúzott (204.)
[1584] [2002^5] alkalmatosság ebben a városban. A koporsós (124.)
[1585] [2002^5] kétségbeesik. (124.)

274. Ahogy ott szorongnak az udvaron, a sötét dísztelen [egy]séget szinte[1586] hasogatják a villámló fehér inggallérok. [Mily szakértelemmel jelenítik meg a gyászt;] Gönczi Dénest [mégsem] gyötri[1587] a közéjük vágyakozás. Azt azért szeretné, ha sírnának. (151.)

275. Termetre akkorák, mint a többi, ilyet is nehéz lehetett[1588] találni, mert a koporsós lovai olyanok, mintha mind a négyet parázson tartaná. (151.)

276. Mintha érezné, hogy az ő temetésén úgysem lesz ott senki. [És mintha ezért könyörögne mégis, mikor megkönnyezi a város összes halottait.] Dénes[1589] figyeli, amint besurran az egyik kapuszárny mögött. (152.)

277. Hogy a ló egyre tiltakozik, a bolond asszony a gyűrött szirmú, nagy darab virágfőt a gyászhuszár képibe röpíti, aki a bakról éppen a gyülekező esőfellegeket kémleli. [A váratlan merénylettől ocsúdva aztán] az ember [hiába] kapkod[1590] ostora után, Bolond Bözsi kurtákat visongva araszos szökkenéseivel iszkol a város felé. Dénes megborzong a bolond asszony hangjaira, nézi, míg furcsa alakját eltakarja az utcakanyar. [Egyszer csak] fölbukkan[1591] a koporsós fia [is], lélekszakadva[1592] cipeli a református egyház buzogányforma felségjelét. (152-153.)

278. Zsebre dugott kézzel áll az utca végi kódis [egy ideig], majd bejön az udvarra, [hiszen itt neki amúgy sem jutott helye a szertartás alatt.] Körbejárja[1593] az elárvult ravatalt, elhalad Dénes előtt, de mintha észre sem venné, aztán a kitárt kapuban újra megáll, lefele néz a temetési menet után, köp egyet, s elindul az utcavég felé. (153.)

279. Dénes csak áll az udvar közepén, [valami] régi babonát [próbál felidézni, ha jól emlékszik], azt[1594] tartják, a halott mögött[1595] gyorsan be kell csukni ajtót, kaput, nehogy utána kelljen vinni még valakit.

[…] Körben a kerítés, az eresz alja, a letaposott virágágyások, a szomszéd tűzfal, hátul a [néhány gazdasági épület] – minden[1596] egykedvűen strázsál, nem vesz tudomást róla, hogy örökre elment özvegy Szendyné. […] Az épületek, a tárgyak dolog mivoltukban jobban megszenvedik, ha egy cserép elreped, ha egy darab vakolat lehull, ha a szú hajszálnyit tovább halad a gerenda rostjaiban, igen, mindez létükben[1597] több, nagyobb változás, mint annak az eltűnte, akinek hasznára rendeltettek. (154.)

280. Az ágyakat az utca felőli szobából [is] kihordták:[1598] középen egymáshoz tolt, megterített asztalok. A tányérokat, boroskancsókat gondosan letakarták damaszt szalvétával.[1599] Itt lesz hát a tor. (154.)

[1586] [2002^5] a sötét dísztelenséget szinte (124.)
[1587] [2002^5] inggallérok. Gönczi Dénest most nem gyötri (124.)
[1588] [1980] lehet (207.)
[1589] [2002^5] senki. Dénes (125.)
[1590] [2002^5] kémleli. Az ember kapkod (126.)
[1591] [2002^5] utcakanyar. Aztán fölbukkan (126.)
[1592] [2002^5] fia, lélekszakadva (126.)
[1593] [2002^5] áll; utca végi kódis; majd bejön az udvarra. Körbejárja (126.)
[1594] [2002^5] közepén, régi babona jut eszébe, azt (127.)
[1595] [2002^5] után (127.)
[1596] [2002^5] hátul a szín, az ól – minden (127.)
[1597] [2002^5] számunkra (127.)
[1598] [2002^5] szobából kihordták (127.)

281. *Na, akkor még sincs magára a ház. Igaz,*[1600] *az úr most éppen indul valahová.* (155.)

282. *De a kutyája, az minden pénzt megér. Na meg a cifra felesége. Az is kikísérte a ház elé. [De a fránya asszony] mintha*[1601] *vigasztalná valamiért.* (155.)

283. Na, egészségedre, öregapánk – fenékig kiissza [belőle] a bort,[1602] olyan jólesik, hogy szinte restelli magát miatta.

Ketten[1603] *kéne mi a torba eljöjjünk, hogy teljes legyen a meglepetés. Igaz, hozzám is csak Béla úrnak volna szava. Na meg bort a kisasszony töltene nekem is.* Csendben[1604] behúzza a szobaajtót, lábujjhegyen megy kifele, mintha megzavarhatna valakit. (155.)

284. A lovak nem állnak meg, nekihúzatnak a kaptatónak, két gyászvitéz ül a bakon, [kezelik a gyeplőt, az ostort;] a másik[1605] négy zsinóros, csákós ember a hintó sarkainál. (156.)

285. Ki valamilyen tetőre, magaslatra, [bár] föl[1606] a dombvállra, a fiatal fenyveserdő fölé? Attól félnek hát az ükapák, hogy ezek a vánszorgók onnan fentről szétnéznek[1607] majd e körben hánykolódó dombvilágon, hogy más hazát szemeljenek ki maguknak, elvonuljanak innen a töredezett hegylánc meg szőlőkaréj alól? (157.)

286. A holtak nem bíznak az élő maradékban.[1608] (157.)

287. Zsebkendőt emel néha az arcához, Dénes[1609] kicsit távolabb egy sírdombon áll, várja, lesi, hátha a kisasszony mégis fölzokog. (158.)

288. No meg itt most már senki sem kéri számon, hogy zokogjon a kisasszony, hiszen aki ennek valami fontosságot tulajdonítana, azt[1610] is elhitethetné magával: „Szegény Szendy lyány az elmúlt napokban annyit emésztette magát, mire anyját a sírba eresztették, könnye sem maradt, lám, a nagy bánattól milyen karikás a szeme.” A tiszteletes úr mögött a hajlásból fölágaskodnak az elvadult, bozontos szilvafák, Szendy Ilka azokat nézi, [azt pedig Dénes sem tudhatja, hogy a kisasszony] nem[1611] az imára figyel. Most már szólhat az ének is. […] Aztán két ács ereszkedik alá, hogy odalent kurta tölgyfagerendákból[1612] összerakják a padmalyt Szendy Krisztina koporsója fölött. (158.)

[1599] [2002^5] damasztszalvétával. (127.)
[1600] [2002^5] a ház: Igaz, (127.)
[1601] [2002^5] elé. Mintha (127.)
[1602] [2002^5] kiissza a bort, (128.)
[1603] [2002^5] miatta magát. (új bekezdés) Ketten (128.)
[1604] [2002^5] kisasszony nekem is töltene. (új bekezdés) Csendben (128.)
[1605] [2002^5] a bakon, a másik (128.)
[1606] [2002^5] magaslatra; föl (129.)
[1607] [2002^5] szemeznek (129.)
[1608] [2002^5] maradékban? (129.)
[1609] [1987^3] arcához. Dénes (158.)
[1610] [1987^3] az (158.)
[1611] [2002^5] nézi, nem (130.)
[1612] [2002^5] tölgyfa gerendákból (130.)

289. Nézhette bátran, hiszen most ezt tette mindenki. Figyelték, mint hajol le egy göröngyért, most dobta a sírba, igen, [ez] így[1613] szokás. (158.)

290. És rendre előtünedezik valahány együttlétük, mintha most búcsúzni kellene emléküktől is.[1614] [Majd meg mintha ugyan sajnálhatná magát a lány miatt. Ettől végül valami olyan magautálat fogta el – szerencsére teremtett lélek nem járt arrafele].

A fenyves zöldje [most még erősebben] elüt[1615] a határ színeitől. (159.)

291. Karcsú, hegyes fenyőcsúcsok nem emelkednek ki belőle; hiába, [ezen a vidéken] a fáknak,[1616] míg élnek, addig is hasznot kell hajtani. [Sanyarú itt] a fenyő [sorsa is:] ha gyümölcsöt nem terem, [ám] adjon[1617] gallyat koszorúhoz. (159-160.)

292. Aztán odahaza [majd] kitakarítják[1618] a bokszcsizmát, kikefélik a fekete ruhát, majd nagy gonddal elrakosgatják, s a halálról valamely hasonló alkalomig több szó nem esik. (160.)

293. A szőlőhegy gerincén megy végig, *bár*[1619] *jöttem volna szekérrel. Nem lennék egyedül, nógathatnám a táltosokat.* (160.)

294. *Valaki még ebben a faluban látta, mások a hetedik határban, a lovaknak szárnyuk volt, mesélnék,*[1620] *a szél vitte őket, nem egyéb.* (160.)

IV. fejezet

295. És anyja sem jutott eszébe, míg a csertörő küllyű képzelt hangjai fel nem idézték azon[1621] a márciusi éjszakán. Mily tágasok[1622] lehetnek egyetlen éjszaka térségei. (161.)

296. Pedig valahol arra sejtette, elérhetetlenségbe, időtlenségbe bástyázva a barna süveges, kardos embert.

[Nyomorúságunkban miért fordulunk szívesebben a velünk egyrendbeliekhez? Vajon mert tőlük könnyebben elfogadjuk, hogy nem tudnak rajtunk segíteni?] Ha Szendy Ilka megkövetné [azt a mentés, szomorú, nagy embert], hogy[1623] onnan, a beláthatatlan messzeségből érte nyúljon, és magához ragadja, meghallgatná az őt egyáltalán?[1624] (161.)

297. Akkor már tudta, hogy el fog menni. Azért mert előhozakodni [ezzel is]. Én[1625] meg csak kacagtam, lepleztem, hogy a bátorsága mennyire meglepett.

[1613] [2002^5] igen, így (130.)
[1614] [2002^5] kellene azok emlékétől is. (131.)
[1615] [2002^5] kellene azok emlékétől is. A fenyves zöldje elüt (131.)
[1616] [2002^5] hiába, a fáknak (131.)
[1617] [2002^5] hajtani. A fenyő, ha gyümölcsöt nem terem, adjon (131.)
[1618] [2002^5] odahaza kitakarítják (132.)
[1619] [2002^5] végig – bár (132.)
[1620] [2002^5] mesélték (132.)
[1621] [1980] idézték, azon (220.)
[1622] [1987^3]=[2002^5] tágasak, (161, 133.)
[1623] [2002^5] embert. Ha Szendy Ilka megkövetné hogy (132.)
[1624] [2002^5] vajon? (132.)
[1625] [2002^5] előhozakodni vele. Én (134.)

De hát beszélhettem volna én arról ővele,[1626] *hogy mi hogyan*[1627] *történt velem?*[1628] (162.)

298. *Nem, akkor [ő] nem*[1629] *arra figyelt.* (162.)

299. *Örökké, mint ki rosszat sejt. [Tán attól félt, egyszer megbotlik a fejedelem lova? Azért még nem húzták volna karóba. Vagy attól félt, hogy a fejedelemasszony megtudja, merre hurcolja el tőle emberét, s patáliát csap? A fejedelem meg nagy bűnbánatában Dénest korbácsoltatja meg vagy apríttatja szét a testőreivel?*

Ezért akart hát elbujdosni, Dénes? Előle menekült? Pedig azóta is magát keresi.

Mert azóta elveszett minden veszteni való csata. Feladták a várakat. S ő megint bujdosik.]

Újra[1630] a padló fele fordult: Azóta kipihenhette magát. […] Miért rabolja el tőlem magát? [Csak kergetőznek a vak világban. Miért duzzog? Jobb napszámot nálam senki nem fizet. Kérlelteti magát?] Kövessem[1631] meg, instáljam? (162-163.)

300. Ekkor, mintha az öntudatlan[1632] mozdulatban föllelne valami célszerűt, teljes erejéből feküdt neki, s hogy a deszkaalkotmány nem moccant, visszaszaladt a színig, a sötétben hosszú rudat kajtatott elő, hozta s feszítette a hídlások alá, mire az ól lassan megindult. (163.)

301. Mari meszelője sötétedésig slattyogott. Ilka[1633] árpaszalmát forrázott a súrlóvízbe, hogy a padló deszkája szép sárga legyen. (165.)

302. Aztán akárha[1634] Dénes most megint a bútorokat tologatná és lassan elmozdítaná a falakat, s a házat is vele. Friss mészillat, tűzropogás, csípős must, sárgán párálló padlódeszkák; alaktalanná[1635] lágyuló formák, életes illatok, csendes beszéd: [e fölidéződött képzeletek furcsa halmaza] tolongott,[1636] forgott körülötte, míg csak az eső dobolása álmot nem sulykolt lázas szemhéjaira. (165.)

303. Tartását [jó] egyenesre[1637] húzta, és azt is észrevette magán, mennyire pontosan vigyázza minden lépését; nem szalaszt el egyetlen fejbiccentést, visszaköszönést. Milyen nap van ma – hiába[1638] gondolkozott rajta. (165.)

304. Hiába ismerősek[1639] a házak, a fák, az emberek, az árnyékuk is, most furcsa idegenség veszi körül, mely nem jó és nem rossz: állapot; más, új, szokatlan, bágyasztóan szabad. (165.)

[1626] [2002^5] neki, (134.)
[1627] [2002^5] mi, hogyan (134.)
[1628] [2002^5] velem! (134.)
[1629] [2002^5] akkor nem (134.)
[1630] [2002^5] sejt. Újra (134.)
[1631] [2002^5] magát? Kövessem (134.)
[1632] [2002^5] önkéntelen (135.)
[1633] [1980] slattyogott; Ilka (225.)
[1634] [2002^5] mintha (135.)
[1635] [2002^5] padlódeszkák, alaktalanná (136.)
[1636] [2002^5] beszéd; tolongott (136.)
[1637] [2002^5] Tartását egyenesre (137.)
[1638] [1987^3] van – hiába (165.)
[1639] [1987^3] ismerősök (166.)

305. És Mari a Verőfényen[1640] nem kapna többé napszámot. Meszelni se kéne jöjjön.[1641] […] Ha ezt tenné: ezáltal döntene. [De] Szendy Ilka,[1642] ha bármit fölfedne [is] abból,[1643] ami közte és Gönczi Dénes közt történt, döntést hozna maga fölött. (166.)

306. De egy ilyen próbálkozást nem befolyásolna-e [szükségszerűen] a törvénytől,[1644] közítélettől való félelem? [Mi hát a döntés, ha nem olyan akaratmegnyilvánulás, mely visszahozhatatlanul és végérvényesen változtat emberi viszonyokon? Ehhez pedig minden esetben föl kell adnia ember mivoltát annak, ki reá vállalkozik. De ha föladta ember mivoltát valaki, lehet-e még szó emberi akaratnyilvánításról, vagy változtatásáról emberi viszonyoknak? Eszerint viszont az ember emberként léte peremeit soha meg nem közelítheti?] Csak[1645] nyűje évszámra, kéveszámra élete kellékeit: szerszámot, ételt, zsoltároskönyvet, italt, fejkendőt, szavakat – míg majd ezek hoznak döntést fölötte? Hát csak nyűje idejét, míg koptatható tárggyá nem válik [emberi] teste[1646] és gondolata is. […] Talán szerencsés, kit – ha már mindenképpen körülvesznek – fogva [is] tartanak és[1647] béklyóznak is élete kellékei, [hogy ne érzékelje énjét, ne láthassa önmagát. Mert mi vár arra, ki fölismeri, hogy az élete körül csendben örvénylő tárgyak és mozdulatok rabja, kiszolgáltatottja? Elfogadja, beletörődik? - vagy mégis megpróbál kitörni? Hiszen ez újra csak ember mivoltának feladását követelő döntések árán elképzelhető.] A főtéri[1648] rőfösüzletben annyi gyolcsot méretett ki, amennyit Gönczi Dénes magával rántott a kútba tegnapelőtt éjszaka. (167.)

307. Nem, hazaviszem.[1649] (168.)

308. Akkor fölötte a magas ablakból zongorafutam hangjai kezdenek zuhogni alá. Annak idején sokszor megkeserítette ez a klimpírozás. [Mert ezen a házsoron örökké zongorahangok felelgetnek egymásnak az ablakokból, át a kövezett főutca felett. Hajdani fruska-magát, aki irigyelte a hivatalnokok zongorázó leányait, már régóta kinevethetné, de mert valamikor átélt e futamok hallatán keserű pillanatokat, máig gyűlöli a főutca stoppolt függönyű, nagy ablakait.] Hátramegy[1650] a Tarczaly ház udvarán, a konyhaajtón kopog. (168.)

309. Ilka lassan egyik székre ereszti le a csomagot, s egy halk kezitcsókolommal elhátrál a konyha felé, behúzza[1651] az ajtót maga mögött. Kint a hatalmas kemence fölött nagy fülű, domború fenekű sárgaréz edények vihognak, a szakácsné kacsint, s nagy zajjal [egy] lábosba[1652] söpri a szemesbabot. (169.)

310. Most pedig, hogy visszamondta az utolsó megrendelést, [már] derülni[1653] [is] tud[1654] rajtuk. (170.)

[1640] [1987^3] Verőfényben (166.)
[1641] [2002^5] kéne hogy jöjjön. (137.)
[1642] [2002^5] döntene. Szendy Ilka (137.)
[1643] [2002^5] fölfedne abból, (137.)
[1644] [2002^5] befolyásolna-e a törvénytől, (138.)
[1645] [2002^5] félelem? Csak (138.)
[1646] [2002^5] válik teste (138.)
[1647] [2002^5] fogvatartanak és (138.)
[1648] [2002^5] kellékei. (új bekezdés) A főtéri (138.)
[1649] [1987^3] Nem hazaviszem. (138.)
[1650] [2002^5] klimpírozás. Hátramegy (138.)
[1651] [2002^5] a konyha felé; behúzza (140.)
[1652] [2002^5] zajjal lábosba (140.)
[1653] [2002^5] megrendelést, derülni (140.)
[1654] [2002^5] derülni tud (140.)

311. De a hetivásárok hajnalain özvegy Szendyné halála után nem fenyegette őket semmi zaklatás. Nagyon véges és mégis talán életük legvalóságosabb együtt töltött órái voltak ezek. Ilka ekkorra már saját magától is rég elfogadta, hogy őt egy egrestelki ember öleli.

[A képen, hátul a kastélykert bokrai közt, mintha álmukból riadoznának a fejedelem lovai, nagy ritkán horkantottak, a kutya bóbiskolt, a cifra asszony pedig lemondáson túli nyugalomban, magányosan állingált[1655] a márvány grádics előtt. Süveges, kardos embere, sejtette, valahol messze jár, tán kolostorban imádkozik, francia hercegekkel kártyázik vagy tán lengyel grófnékkal enyeleg. Egy fejedelemasszony sohasem tudhatja, urától mennyi időre válik meg s mivégre búcsúzkodik]. Miután[1656] kivirradt és Dénes visszaoldalgott a piacra, Ilka rendszerint elaludt. […] Fáradt türelem konyította bajszát, tekintete megvilágosodott, komorságában nem volt rosszallás, [sem magaemésztő szomorúság.
Ilyenkor] már[1657] oly távolinak tűnt a hajnali szekérzörgés, Dénes érkezése, a várakozás, mintha Ilkának mindaz, mi pár órával azelőtt történt, valami furcsa, másik életében zajlott volna le. (170-171.)

312. Miután Dénes megállt az ablak alatt, Ilka magára kapta[1658] a nagykendőt, szaladt, kaput nyitott. (171.)

313. Így hát Gönczi Dénes az előkelő stafírungokon hentergésben megelőzte a sétapálcás vőlegénykéket.[1659] (171.)

314. Persze[1660] bizonyára Tarczaly méltóságos asszony is irigyel valakit. […] A gyűlölködés vajon viszi-e tovább a gyűlölködőket vagy csak roncsolja [a] lelküket?[1661] Vagy ez a kettősség egymásnak nem mond ellent? Gyűlölettel, roncsolt lélekkel is elképzelhető a továbbjutás? (172.)

315. Dénesnek őt örökké el kellett fogadnia, sőt lesnie a hajlandóságát anélkül, hogy rendelkezhessék vele. Dénes,[1662] akárhányszor csak megállt előtte féloldalt billenő fejjel: seregélyszínű nézése szerelmet rimánkodott. (172.)

316. Egy pillanatra mégis fönnakad azon, vajon nem hívta, követelte-é az embert úgy is a szobájába, hogy az a seregélynézésével[1663] ne rimánkodta volna őt. Ezt immár sohasem lesz mód eldönteni. [*Vajon az nem járult hozzá az istenadta meneküléséhez, hogy netán megjárta az eszit: neki míg a világ kötelessége lesz kérlelni engemet, tán még akkor is, mikor majd öregemberként a küszöbömre rogyik?*]

Talán[1664] ekkor, Tarczaly méltóságos asszonytól hazafelé menet kísértette életében először valami számvetésféle, vagy[1665] egyelőre csak készenlétbe helyezkedés, készülődés elkövetkező számvetésekre, melyek [– lehet, megsejtette -] elkezdik[1666] majd vallatni az elkövetkező hetek s hónapok alatt.

[1655] [1987³] állingát (170.)
[1656] [2002⁵] öleli. Ilyenkor, miután (140.)
[1657] [2002⁵] rosszallás. Ekkora már (141.)
[1658] [1980] magárakapta (234.)
[1659] [1987³] vőlegényeket. (171.)
[1660] [2002⁵] De (141.)
[1661] [2002⁵] A gyűlölködés viszi-e vajon előbb a gyűlölködőket vagy csak roncsolja lelküket? (142.)
[1662] [2002⁵] rendelkezhetnék övele. Dénes (142.)
[1663] [2002⁵] hogy az seregélynézésével (142.)
[1664] [2002⁵] eldönteni. Talán (142.)
[1665] [2002⁵] számvetésféle; vagy (142.)
[1666] [2002⁵] melyek elkezdik (142.)

[A Szendy-portán, mióta felnőtt, nem kellett számot adnia egyetlen pillanatáról sem senkinek. Igaz, anélkül hogy unszolná avagy felelősségre vonhatná valaki – ahogyan a lélegzetvételt sem hagyjuk ki egy pillanatra sem -, úgy dolgozott reggeltől estig, mint ki a magáéban, maga kedvére. Varrt, főzött, szőlőt oltott, munkába állította a napszámosokat, anyját vasárnap templomba kísérte. És ez az elrendezettség a maga-ura-ember számára valamiféle biztonságérzetet sugall, amelynek meglétét azonban nem érzékeli, míg ezt az állapotot nem fenyegeti vallatással valamiféle változás. Lehetséges, Szendy Ilkát éppen ez az átérzetlen – s mert adott: mérlegeletlen állandóság tette vágyakozóvá. Bár ki tudja, hogy zaklathat-e változásra vágyás, ha nem ismerünk olyan élni-lehetséges életváltozatot, mellyel a sajátunk felcserélhető lehet. Hacsak nem képzeletbelit.]

Az iparosok[1667] és kereskedők rendjéből való maga korabeliekkel nem nyájaskodott, alig is érintkezett. […] Ilka viszont ezekről már gyermekként sem hallott egyebet apjától meg a vele egyívásúaktól, hogy mind[1668] instáltathatják magukat, ha az ember hivatalos ügyeivel hozzájuk fordul, [de hiába rázzák a rongyot,] attól[1669] ők még tintanyalók maradnak, kupciherek. [Fruskáik zongorázása – ha bosszantotta is Ilkát valamikor – a főutca porával elvegyült s azt újra csak az este hazatérő csorda verte fel, melynek kolomp-kórusa aztán elsodorta a széttaposott zongorahangokat.] A férfiak[1670] kamáslis, kimért lépte meg pörgő sétapálcája viszont örökké nevetésre ingerelte, már kislány korában is. (172-173.)

317. Szendy Ilka [e rettentő rendben nemhogy a társadalom lehetséges vagy készülődő biológiai egyensúlybomlásait nem érzékelte, de erről a még meglévő egyensúlyállapotról sem tudott. Örökérvényűnek mutatta magát a rend, és eleve elrendeltnek mindaz, mi a dolgok körforgásában mégis változó. De a rend nem vonódott köré család-gyűrűként;] miután[1671] özvegy Szendy Krisztina is meghalt, úgy tűnt, mozoghat szabadon. És talán éppen azért érezte magát tehetetlennek, amiért a *c*élt[1672] szabadsággal nem tud mit kezdeni. Gazdag volt, többje volt, mint amennyi javakból egy embernek hasznára lehet. Telt az idő, a húszas éveibe egyre bennebb haladt, és bizonyára kezdte rémisztgetni a sejtés, hogy képtelen lesz bejárni, befogni s belátni is élete lehetséges tereit. [Talán mert nem ismerte a távolságokat e térségek határaiig. Vagy talán igen is[1673] jól ismerte, és kevésnek vélte ahhoz, hogy nekivágni lenne érdemes? Vagy csupán elvetélt sejtések, netán képzelet-torzszülöttek fogták kézen és járatták vele e tereket?] Jajdoni[1674] asszonysorsra, annyi bizonyos, nem vállalkozott. (174.)

318. Talán túl korán jött és oly pillanat alatt tűnt el – ha rövid jelenlétét egy élet egészével mérnénk[1675] –, hogy a kevés együtt töltött idő Ilka számára végül megfejtetlen maradt. A nyomorúság pedig, melyet szinte kislányként élt át az ismeretség után, [mintha önmagáért való lett volna], akárha[1676] már-már oktalan. (174.)

319. Egy ilyen kisváros amúgy is hamar megtalálja a magyarázatot, és egykettő[1677] meg is nyugtatja magát: „Ilyen bolond fajták ezek. És maguknak valók. Lám a Szendy-kupák." Vagy: „Élhetetlenek és mégis gőgösek, lám[1678] a Simonffyak." (175.)

[1667] [2002^5] alatt. Az iparosok (142.)
[1668] [2002^5] hogy hiába mind (142.)
[1669] [2002^5] fordul, attól (142.)
[1670] [2002^5] kupciherek. A férfiak (142.)
[1671] [2002^5] Szendy Ilka miután (143.)
[1672] [1980]=[1987^3]=[2002^5] vélt, elütött kezdőbetű, sajtóhiba (238, 174, 143.)
[1673] [1980] igenis (239.)
[1674] [2002^5] tereit. Jajdoni (143.)
[1675] [1987^3] mernénk (174.)
[1676] [2002^5] után – akárha (143.)
[1677] [2002^5] egy-kettő (144.)
[1678] [2002^5] gőgösek; lám (144.)

320. Bár a szavak értelmét a magamajszoló[1679] öregasszonyarc nem élte, nem rezdülte, föl sem fogta talán, [mégis] Ilka[1680] számára e sóhajtás számonkérésként[1681] hatott. […] Hiszen rajta a sor, tegyen[1682] vagy mondjon [bár] valami[1683] biztatót arról, hogyan lesz tovább. (176.)

321. „Ugyan, mi lenne? Semmi [rendkívüli.] Most[1684] kapálják a szőlőt. Mi lenne. Majd lesz szüret [is]. Aztán[1685] karácsony, tél, disznóvágás." (176.)

322. Mintha ugyan a pusztulás hajlandó volna bevárni mindig a halált.[1686] (177.)

323. Pedig az orvos sárga kóchaját is föl tudja idézni, sőt[1687] újra hallja néhány idegen hangsúllyal ejtett szavát: (178.)

324. Alig nyúlták neki hozzá – mondta, miközben szerszámaival didergő ölét feszegette –, jó fajtá[1688] asszony, csak ránéznek neki. (178.)

325. Lehet, azokban a napokban elkeseredettebben hajkurászta az inasokat, mint máskor, és többet dörgött a segédekre [is], de[1689] különben ha ebéd közben szavát hallatta, ugyanúgy csak a napszám árát sokallta s a talp árát kevesellte, mint azelőtt.

326. Az őszi golyvás felhők s a tél köde harmat[1690] csupán, hogy megáztassa a kosaras lány szandálját, megnyirkítsa szoknyája szegélyét, lába elől port verjen el. Mit akar hát ez a vidék? Magára vessen, ha elkótyavetyéli [majd] magát[1691] – bármely panasz csak bosszanthatna most felületes isteneket. (180.)

327. Aztán szökellve a szódokos sűrűbe csörtetett, s leült a szálas hárscserjék[1692] alá. (181.)

328. Később léptek közeledtét hallotta, a hársak résein át nemsokára láthatóvá vált három[1693] kaszás férfialak. (181.)

329. De mikor a nyúlfíszekhez odajárt a kasza, elmegy a kedvem a früstöktül [is]– kezdi[1694] újra az öreg. (182.)

330. Közben cihelődtek, vállukra vették kaszájukat; az ösvény alig kétlépésnyire haladt el a hárscserjék[1695] mellett, Ilka hallotta a lélegzetüket, és követte akaratlanul – míg a három pár

---

[1679] [2002[5]] magaemésztő (144.)
[1680] [2002[5]] talán, Ilka (144.)
[1681] [2002[5]] sóhajtás mégis számonkérésként (144.)
[1682] [2002[5]] sor: tegyen (145.)
[1683] [2002[5]] mondjon valami (145.)
[1684] [2002[5]] Semmi. Most (145.)
[1685] [2002[5]] szüret. Aztán (145.)
[1686] [2002[5]] ugyan biza a pusztulás hajlandó volna mindig bevárni a halált. (146.)
[1687] [2002[5]] idézni; sőt (147.)
[1688] [2002[5]] fajta (147.)
[1689] [2002[5]] segédekre, de (147.)
[1690] [2002[5]] köde most harmat (148.)
[1691] [2002[5]] elkótyavetyéli magát (148.)
[1692] [2002[5]] hársak (149.)
[1693] [2002[5]] hallotta, az ösvényen nemsokára feltűnt három (149.)
[1694] [2002[5]] früstöktül – kezdi (150.)
[1695] [2002[5]] hárserdőcske (150.)

bakancs meg nyűtt nadrágszár nyomán elült – a füvön a zizge hullámverést.[…] Mikor pedig a fiatal fiútól lehevert füvön átlépdelt, úgy érezte, furcsa önkéntelenség vonzásába került, [mely azzal fenyegette, hogy valami tehetetlenségnek szolgáltatja ki.] Ideje[1696] lekaszálni a szénát az aljon is – mondta hangosan, s ezzel valahogy elbizonytalanodása fölé kerekedett. (183.)

331. Az élő táj most hát nem vállalt közösséget az ő[1697] nyugtalanságával, nem volt hajlandó viharokat előrejelezni, [bár az sem valószínű, hogy a műszer szerepével éppen Ilkát ruházta volna fel.] Igaz,[1698] a viharok, a valódiak, akkor még szinte emberöltőnyit várattak magukra. (184.)

332. Mari [is], a Gönczi Dénes[1699] asszonya, akkoriban még bizonyára a napszámból és a piaci jövedelem krajcárjaiból képzelt pár lánc földet Egrestelke határába. (184.)

333. A grádicsos mezsgyén Ilka felért a pince[1700] alá. (185.)

334. A piros futórózsa sűrű-fürtösen[1701] bimbózik. (186.)

335. Fölállt, újra a két kapást figyelte, a megzokult földdel viaskodókat: *úgy látszik a keresztbarázdáig*[1702] *akarnak feljutni,* [*s*] *akkor*[1703] *majd elhúzódnak valahová, hogy megegyék az ebédjüket.* (187.)

336. De a hidegség keltette iszonyodás pillanatai későn jöttek, nem taszították[1704] a fölocsúdásig. (188.)

337. Az aljon le[1705] kellene kaszálni a szénát – mondta Ilka nagy sokára, nagyon halovány s valahogy mégis érdes hangon.
Igen, igen – mondta bizonytalanul az ember, mint aki most már végképp nem érti, hogy került [ezért] ide.[1706] (189.)

338. És ebben a nézésben most a kilombosodott tőkék, az egész Verőfény-oldal: katonák oszlopai; ez a hadsereg pedig szőlőkarókkal szegez szuronyt, s[1707] rohan alá a völgybe és azon is túl egy falura. (190.)

339. Kapkodva igyekszik vele, akaratlanul durva [a] szorítása,[1708] a darócnadrág belehorzsol a lány lábhajlatába. […] Aztán: a csend behunyt szemmel is látható. Megtalálja maga mellett az ember kezét. Tenyere meleg – nem [üvegszilánkként] karmoló,[1709] repedezett cserépmáz – kenyérbél. (190.)

[1696] [2002^5] került. Ideje (150.)
[1697] [2002^5] Ilka (151.)
[1698] [2002^5] előrejelezni. Igaz, (151.)
[1699] [2002^5] Mari, a Gönczi Dénes (152.)
[1700] [2002^5] a présház (152.)
[1701] [2002^5] sűrűfürtösen (153.)
[1702] [2002^5] *úgy látszik, a keresztbarázdáig* (154.)
[1703] [2002^5] *feljutni, akkor* (154.)
[1704] [2002^5] rángatták (155.)
[1705] [1980] el (259.)
[1706] [2002^5] került ide (156.)
[1707] [2002^5] szuronyt. S (156.)
[1708] [2002^5] durva szorítása, (156-157.)
[1709] [2002^5] nem az a karmoló, (157.)

340. Bementek a pincébe, Ilka[1710] a nagy kulccsal megkongatta a hordókat, az egyikből kiverte a dugót, s a lopóval gyorsan húzott belőle. (190.)

341. Abban az évben fejezte be a leánypolgárit – Jajdonban lányok részére máig a legmagasabb[1711] stúdium. (192.)

342. Szép, nyúlánk arca volt, haja mint a télire kihókult cserelevél,[1712] válla egyenes, széles, és valószínűtlenül vékony a dereka. (192.)

343. Szendy Krisztina a belső szobába tessékelte őket, és Ilka csodálkozott, a vendég milyen pontosan tudja, hogy anyja nem nyit rájuk többet, s hogy ebben nálánál is biztosabb; magához vonta, hosszan csókolta, aztán beszürkülödött,[1713] aztán húsvét és pünkösd között írt levelet [is]. Lezajlott[1714] a kicsengetés, majd a leánypolgáristák kisérettségije, és rögtön utána a konfirmáció – pünkösd abban az évben későre esett. (193.)

344. Nézték a lányukat a sudár, idegen kispap oldalán, hogy halad végig a sepert udvaron a portulák között, és[1715] talán nyomukba is szegődtettek tíz tétel kikészített bokszbőrt és szőlőtőkékből kezdetnek legalább kétezret. (193-194.)

345. „Lám, észre sem vettük, hogy nőtt fel ez a kislány, öregségünkre ez a csepp maradék. És lám, mire reáfigyelünk, már kísérik [is]. Csak[1716] jó az Isten, van gondviselés.” (194.)

346. Igen, a hideg keze az egyetlen, ami elevenen kísért, amint kibontotta blúzából sóvári alma formájú melleit[1717] – kormos almánál ma se igen nagyobb. (194.)

347. Akkor kint az Őry-pincénél cigánybanda húzta, a lányok főleg egymással foglalkoztak, a fiúk, mint kik először szabadulnak valamiféle édenbe a boros demizsonokkal.[1718] (194.)

348. Mikor a fenyves szélében üldögélt, akkor, a nyáreleji[1719] kora délutánban, még nem tudta, arra az éjféli vonatsípolásra később egyszer még nagyon odafigyel. (195.)

349. És mire megtudtuk, sokszor már nem érdekes. Tehát többé nem[1720] jött legációba a magas, szőke fiú. (195.)

350. Mert arra, hogy egy család nevéhez milyen minősítések[1721] ragadjanak, és kit hogyan őrizzen meg egy-két emberöltő emlékezete, arra a jajdoni halandók jobban ügyelnek, mint történelmük tisztességére a világ nagyhatalmai.[1722] (196.)

[1710] [2002^5] a pincébe. Ilka (157.)
[1711] [2002^5] máig ez a legmagasabb (158.)
[1712] [1980] cserlevél, (264.)
[1713] [1980] beszürkülődött, (265.)
[1714] [2002^5] levelet. Lezajlott (158.)
[1715] [2002^5] között; és (160.)
[1716] [2002^5] már kísérgetik. Csak (160.)
[1717] [2002^5] mellét (160.)
[1718] [2002^5] borosdemizsonokkal. (160.)
[1719] [2002^5] a nyár eleji (161.)
[1720] [2002^5] érdekes. (új bekezdés) Többé hát nem (161.)
[1721] [2002^5] jelzők (162.)
[1722] [2002^5] nagyurai (162.)

351. És úgy látszik, ahhoz, hogy valaki számára egy életforma értelme kétségessé váljék, néha annyi is elegendő, hogy megismerjen egy olyan embert, akinek[1723] ez az életforma, ez a jóravalóság semmit sem jelent. (197.)

352. Tehát ha ez életkeret[1724] a kívülről jövővel képtelen volt észrevétetni magát, akkor a benne való vergődés is hiábavalónak tűnhet? Avagy mégis csupán arról lenne szó, hogy egy életforma rosszkedvében, szomorú pillanataiban, egyetlen lélekben éli fáradtságát, utálja, elégeli meg magát? [És] jött [tehát] Gönczi Dénes,[1725] az egrestelki parasztember. (197.)

353. *Hamarabb is eszembe juthatott volna* – gondolta egyik keserűn évődő pillanatában, [bár] akkor[1726] délután a felcseperedett lucfenyők alatt még úgy érezte, amióta a polgárit kijárta – és eltelt az az esztendő, melynek eseményein ott oly sokat töprengett –, azóta élete semmit sem változott.[1727] (197.)

354. De ha ezen tovább gondolkozik, talán arra is ráébred, hogy éppen e Jajdont körülvevő emberi, társadalmi gyűrű irigy vágyakozása mutatja annak, tartja olyannak a jajdoni életformát,[1728] amilyennek az szereti tudni önmagát. Ebben a sóvár vágyakozásban igazul meg Jajdon, mert rendje minden nyavalyájával együtt [is –] a keserves[1729] földmívessorsból fölnézve rá – elérhetetlenül tökéletesnek látszik. (198.)

355. Hiszen ha a legátus közönye a hiábavalóság kérdőjeleit aggatta erre a kisvárosi létezésre, a Gönczi Dénesek Jajdont figyelő, utánozni igyekvő törekedésének Szendy Ilkát a maga rendjéhez vissza kellett volna térnie. Ám [hogy ez nem következett be, annak tulajdonítható, hogy a két különböző szint felől közelítő Jajdon-szemlélést nagyon is különbözőként értékelte, ha nem is töprengett fölötte sokat. Mert] ezt az életformát hiába[1730] vágyták s igenelték volna ezerek amonnan, [ha a magukénak tudhatják] – az elérhetetlen,[1731] az idegen részéről egy fintornak nagyobb hitele lett. Mert[1732] ugye, ha egy rendet, módot szőlőkapások meg részesaratók vágynak, az olyan is.

[…] Talán ha végignézhette volna, hogyan szalonnáznak később a pince[1733] verandáján, s hallja, hogyan dicsérik a borát. Meg a bor miján[1734] a kisasszonynak azt a drága jó szivit. (198.)

356. Mari [végzett], előkiabálta[1735] a fiúkat, megetette őket, mehettek feküdni, besötétedett. (199.)

357. A kardos, süveges barna embert pedig túszként[1736] tartotta fogva valahol messze a maga ideje, [akkor még] azt[1737] sem merhette remélni, hogy bár egy parasztembert érte küldenek. (199.)

[1723] [1987³] aiknek – nyomtatási hiba (197.)
[1724] [2002⁵] ez az életkeret (163.)
[1725] [2002⁵] magát? (új bekezdés) Jött hát Gönczi Dénes (162.)
[1726] [2002⁵] pillanatában. Igaz, akkor (163.)
[1727] [2002⁵] élete nem sokat változott. (163.)
[1728] [2002⁵] életet, (163.)
[1729] [2002⁵] együtt – a keserves (163.)
[1730] [2002⁵] térnie. Ám ezt az életmódot hiába (163.)
[1731] [2002⁵] volna amonnan ezerek – az elérhetetlen, (163.)
[1732] [2002⁵] Meg (164.)
[1733] [2002⁵] a présház (164.)
[1734] [2002⁵] mián (164.)
[1735] [2002⁵] Mari előkiabálta (164.)
[1736] [2002⁵] embert akkor még túszként (165.)
[1737] [2002⁵] ideje, azt (165.)

358. Azon a koranyári,[1738] felleges estén Szendy Ilka jó ideig követte az óraketyegést, s figyelte anyja akadozó szuszogását. (200.)

359. A fiúk mocorogtak, Mari belékapaszkodott.[1739] […] A fiúkat nyugtatgatta s a felriadt Marit. Félt kimenni, hogy szétnézzen,[1740] félt, hogy az istállót lángokban látja, vagy tán valamelyik szomszéd háza, csűrje ég. (200.)

360. Az alsó nagy ágat mintha a kasza vágta volna el.[1741] (200.)

361. De jóformán magába sem oldotta remegését a körülötte lüktető sötét csendesség, azon[1742] kapta magát, hogy újra ölelhetné Marit. (166.)

362. Ha az új szerszámon igazítani kell, valamelyik jajdoni kovácsnál pár garasért megigazítja egy inas [is]. Menet[1743] beszólna Szendy ténsasszonyékhoz, délfele érne a Verőfényre, igaz, de addig úgyis nagy a csatak. (201.)

363. Csapódik utána a kapu és jó óra múlva már a Szendy ház[1744] grádicsain lépked felfele. (201.)

364. Igen, hálá[1745] isten, egészségesek. (202.)

365. A két megöregedett Simonffy testvér ilyenkor vagy nagyon halkan szólt egymással, vagy szótlanul bámulhatott[1746] maga elé; Ilka sohasem hallotta a rozoga ajtón át a hangjukat. (203.)

366. Amikor viszont Faggyas Józsit, az öreg kirpácsot favágni hívták – máskor kerítést javíttattak vele –, Ilkával frustokot[1747] adatott neki, és ebédre sem teríthetett külön a favágónak, hogy anyja kedvére hallgathassa a történeteit. Faggyas olykor[1748] legalább beszédes [ember], nem[1749] mint Béla úr. (204.)

367. Dénes ilyenkor az ostornyéllel bakancsa orrát böködte, mint tétova zavarában rendesen, indult volna Mariért meg a többi vásáros asszonyért, sorolta mégis hűségesen, melyik portéka hogy járt; nyúlt a kis pohár törkölyért, köszönte, topogott, hálálkodott:[1750] türelmetlenségét az öreg ténsasszony nem volt szabad észrevegye. (205.)

[1738] [2002^5] kora nyári, (165.)
[1739] [2002^5] belekapaszkodott. (165.)
[1740] [2002^5] szemezzen, (165.)
[1741] [1987^3]= [2002^5] le (200,165.)
[1742] [2002^5] csendesség, Dénes azon (166.)
[1743] [2002^5] megigazítja az inas. Menet (166.)
[1744] [2002^5] Szendy-ház (166.)
[1745] [2002^5] hála (167.)
[1746] [1987^3] bámulgatott (203.)
[1747] [2002^5] früstököt (168.)
[1748] [2002^5] olyankor (168.)
[1749] [2002^5] beszédes, nem (170.)
[1750] [1987^3] halálkodott: - feltehetően nyomtatási hiba (205.)

368. Esténként még el-elüldögélt vele, de napközben gyakran magára kellett hagyja[1751] – nagy termés lett, s gond a szüret. (205.)

369. Van, hogy a csendre is rákészül, amint a hátsó szobába benyit: egyszer csak hiába lesi a félhomályból anyja sípoló lélegzetét. [Mert azért nem szerette volna együtt élni vele utolsó pillanatait.]
Legjobban Dénesen[1752] csodálkozott. (206.)

370. Fecskék hulltak cséplőgépdobba,[1753] fekete meg piros lovak gyászhintó előtt, agyag emésztett temetési menetet, jöhettek bizton: nem fogadnak itt senkit fegyverek. (207.)

371. Ilka nem akarta észrevenni, hogy Dénes fél azokon a kevés éjszakákon Szendy Krisztina halála után. [Talán valójában] reá[1754] sem figyelt. (207.)

372. Aztán a göröngyös váll mögött fölkopárlott az ember háta, csordataposta[1755] domb, mely felett megnyílt a szoba sárga-barna gerendabordás ege: látni, várni lehetett. (207.)

373. Aztán meleg folyó árama [kezdte ki, s] kapta[1756] karjaiba a szobát, sodort, forgatott régi szekrényt, derekaljat, ablakkeretet, falakat. (208.)

374. Ezen a kevés őszutós, téli meg hóolvadásos éjszakán jó szerető volt Gönczi Dénes, mindenkor az volt, de[1757] ezeken az éjszakákon lehetett volna bármilyen, csak jöjjön, legyen. […] Csak támassza hátát a sárga lámpafénynek: hídnak, talapzatnak, az[1758] elszabadult, húsvér lénynél valósabban vágyott, messziről[1759] megidézett úralak csizmái alá. (208.)

375. Mennyire a magáénak tudta Gönczi Dénes[1760] valahány együttvirradásukat. (209.)

376. Teljes valónk ott sűrűsödik[1761] egyetlen mozdulatunkban, arcrándulásunkban, lépésünkben? – de olvasni ebből is ki tud. Hiszen tudatunk[1762] képtelen követni énünk és így önmaga valamennyi rezdülését. Az emlékezet, hacsak leltárkészítésbe nem kezd, [önmagának] nem[1763] határozhatja meg, tűnt,[1764] megélt pillanatokból mit éljen újra, mikor mit kapjon ölbe emlékekből [a rágondolás]. Az elkövetkező:[1765] talán ismételni vágyás, néha minden, csak nem az – van, hogy szabadulni akarás. […] Mint marék hó, mely meredek hegyoldalon megszalad – elhordja mindazt, mi havak sorsában [lehetőség,] fenyegetés.[1766] De ki, mi dönti el, mely elrendelés, hogy az a marék hó éppen melyik legyen? Hegyek fölött

[1751] [2002^5] hagynia (170.)
[1752] [2002^5] lélegzetét. Leginkább Dénesen (171.)
[1753] [1980] cséplőgép-dobba (284.)
[1754] [2002^5] után. Legtöbbször reá (171.)
[1755] [2002^5] csorda taposta (170-171.)
[1756] [2002^5] árama kapta (172.)
[1757] [2002^5] volt – de (172.)
[1758] [2002^5] talapzatnak – az (172.)
[1759] [2002^5] vágyott – messziről (172.)
[1760] [2002^5] tudta akkor Gönczi Dénes (173.)
[1761] [2002^5] lappanghat (173.)
[1762] [2002^5] elménk (173.)
[1763] [2002^5] kezd, nem (173.)
[1764] [2002^5] nem szabhatja meg, tűnt (173.)
[1765] [2002^5] emlékekből. Az elkövetkező (173.)
[1766] [2002^5] sorsában fenyegetés. (173.)

hullassák le a fellegek?[1767] [Ne hordják a síkra, a völgybe indulása előtt a szelek? – Igen, ezek feltételek.] Mily[1768] kevés mégis magaslatok rengeteg havának a reménye – reménye? fenyegetettsége talán –, hogy azzá az egyetlen marékká gyúrja őket sorsuk keze. (209-210.)

V. fejezet

377. Hiába fáradozott órákon át, erőfeszítésének semmi látszata.[1769] (211.)

378. Úgy állt didergős ingerülten, mint aki a háztájat gyámolítani, hajdani önmagát folytatni képtelen, [hiszen most saját jelenlétét sem érzékeli.]
Pedig[1770] amióta a városból hazajött, eltelt a fél délután. (212.)

379. Tolvaj egy népség. Ezekhez bezzeg volt bizalmuk az öreg Szendy ténsúréknak [is]. Jódolgúak[1771] voltak, szerette őket apám – mondta Ilka tettetett meggyőződéssel. (214.)

380. Én fiatalon sem[1772] tudnék elmenni. (215.)

381. A nap közben lement, nem látszott már az ajtónyílásban sem az asztal sarka, sem a kicsi lóca; az öreg a kutya hátán mindegyre összefente a talpait,[1773] s ez olyan hangot adott, mint mikor az utca kövén száraz leveleket sodor a szél. (215.)

382. Meglátjuk, kisasszony. – Ilka végképp nem érti. – Ha jó idő lesz. S ha egy kis jó kosztot [is] ád.[1774] (216.)

383. Ő eddig nem tudta, hogy ezek a nincstelen utcavégiek ennyire elhatárolják[1775] a földművesektől magukat. (217.)

384. Amikor az ember tudomásul veszi létét, vagy[1776] akár csupán annyit, hogy született, akkor már rég a halálról is fogalma[1777] van. (218.)

385. *Elkél*[1778] *a lábán, a javát majd úgyis kiválogatják a nagykereskedők. Aki pedig elhajtja, s vagonba tereli nekik, holnap este a Szendy kisasszony borát issza. Csak jöjjenek, bor az van elég,*[1779] *vihetik.* (218.)

386. Eddig nem ismerte ezt a fajta fáradtságot. Vagy inkább [tehetetlen] tétlenségvágyat.[1780] (218.)

[1767] [1980] hullassák a fellegek? (288.)
[1768] [2002^5] fellegek? Mily (173.)
[1769] [1987^3] látatja. (211.)
[1770] [2002^5] képtelen. (új bekezdés) Pedig (175.)
[1771] [2002^5] ténsúréknak. (új bekezdés) Jódolgúak (176.)
[1772] [2002^5] Én ha fiatal volnék sem (177.)
[1773] [2002^5] összefente talpait, (295.)
[1774] [2002^5] kosztot ád. (178.)
[1775] [2002^5] megkülönböztetik (179.)
[1776] [2002^5] veszi, hogy él, vagy (180.)
[1777] [2002^5] tudása (180.)
[1778] [2002^5] Elkel (180.)
[1779] [2002^5] jöjjenek, van bor elég, (180.)

387. Azon gondolkozik, mennyi ideig ülhetett a konyhaasztalnál mozdulatlanul: egy órányit,[1781] egy egész napot? (218-219.)

388. Az út [egészen] fölszáradt,[1782] a gyalogjáró szélében látja a szekérkerekektől félrerúgott köveket, hiába sötétedik. (219.)

389. Mielőtt ismét kilépne, a kapu mögül léptek közeledtét hallja az úton. Lélegzet-visszafojtva vár: sohasem ér már el az emberpár a kapu elé, s halad tovább:

[Látod, ha szólunk nekik, azzal fenyegetőznek, hogy faképnél hagynak: - panaszos asszonyhang.

Menjenek a szemük világába. Csak a szájuk jár. Meglátnám én majd akkor: - önmagát majszoló, öreg férfihang.

Nem kellünk nekik.

Lássák.

Mink mán nem vagyunk jók semmire. De az Isten nem vér bottal.

Nem, nem, csak ne mind sipárogj, egyed te is az íletem.

Akkor lássam, mire mennek, mikor mi mán nem vagyunk.

Hogy akarod meglátni, ha már nem vagyunk?]

Hangjukat[1783] végre sóhajtássá töpörítette a növekvő távolság. (219.)

390. Lassan nekilendül, indul s vonul a kislányként képzelt – roskadozó, fel-felreccsenő[1784] fáradt papi hanggal terelt – bibliai táj. (221.)

391. Az emberek a hógatásban,[1785] cságatásban, mire Jajdonig értek, rekedtre ordibálták magukat – ma már sokan a húsvéti bárányt is megveszik. (221.)

392. Ha most rátörne egy rakás bocskoros, csizmás, darócos marhahajcsár, és kirángatnák az útra, és hajtanák egyéb barmaikkal a Gyala útján lefele, akkor meg kéne próbáljon szabadulni, akkor vigyáznia[1786] kellene, nehogy letapossák; takarná magát az ostor elől. (221.)

393. És nem fog napsütésre [sem] vágyni,[1787] nem aggódik száraz szelek, jeget hozó felhők érkeztén? Létezik, hogy mindenkorra megszabadult volna az örökérvényűnek hitt, rekedt sóhajtástól, hogy mi lesz velünk? Hát megszabadult. És most már hiába akár a

tudása is annak [– vagy valamiféle késő elhatározás-,] hogy[1788] csak szabadulni vágyjék az ember, ne megszabadulni. (222.)

[1780] [2002^5] inkább tétlenségvágyat. (180.)
[1781] [2002^5] egyórányit, (180.)
[1782] [2002^5] Az út fölszáradt, (181.)
[1783] [2002^5] tovább. Hangjukat (181.)
[1784] [1987^3] fel-felfreccsenő (220.)
[1785] [2002^5] nógatásban, (182.)
[1786] [1980] vigyázni (303.)
[1787] [2002^5] napsütésre vágyni, (183.)
[1788] [2002^5] annak, hogy (183.)

394. Tehát [mégis] mindenáron[1789] belül kell maradni azokon az [élet]sövényeken,[1790] ahol össze vagyunk rekesztve mindazzal a nyomorúsággal, ami ellen lázadni lehet? Mert ezeken [a palánkokon] kívül[1791] nincs lázadás.[1792] A lázadó pedig megfullad, ha többé[1793] nincs, mi vele szemben áll.[1794] Aki viszont kívül rekedt, mert állítólag sikerült kitörnie ama megszokás-bástyák mögül, később már nem vágyakozhat vissza; hisz[1795] önmagát amúgy sem gúzsolhatná oda, ahol azelőtt állott, [a korhadó fákhoz, a kiszáradt vályúk elé. Hiszen] a pányvát,[1796] mely ott fogva tartotta, évszázadok dobták utána. Évszázadok megszokása, [életvitele], nyomora,[1797] jégesői, harangzúgása sodorta a pányva rostjait.[1798] És évszázadok kötözték oda születése pillanatában, majd tartották kemény kézzel vagy reszketeg öreg kézzel, hogy vágyjék örökké szabadulást.[1799]

Ha pedig a[1800] vágy beteljesül, ilyen bágyadt semmiérzet lenne a beteljesülés?

Vagy a Jajdonhoz béklyózó kötelék lett volna ennyire gyenge? [Talán] mert[1801] a pányva rostjait örökké könnyek rothasztották, s Szendy Ilka idejére elvásott, elrevesedett.[1802] No és emberöltők során át rángtak rajta Szendyek, Simonffyak; most [úgy látszik], elszakíthatta[1803] egyetlen szerencsétlen mozdulat.[1804]

A sebzett gőg, a megsértett[1805] hiúság, a becsapottság [érzete] mozdult[1806] ekképpen pillanattöredék alatt? […] Aki szabadulni készül, annak hogyan lehet gondja a pányva tartósságára, miközben éppen letépni[1807] igyekezik magáról?[1808] (222.)

395. De[1809] amikor ez a napszámosember a lány karjait lefejteni készült magáról, amikor más tájra próbálta menekíteni öleléseit, Szendy Ilka sértettségében nem volt többé képes arra figyelni, mennyire váslott a saját pányva, mennyit bírnak meg [a] rostjai.[1810] (223.)

396. Utána vetik magukat rég elmázolódott képek, [a rég-volt, a tegnapelőtt-volt élet-palánkokon túlról?] Elnézi[1811] a templomba igyekvőket, esetleg maga is velük megyen? Siet a hegyre, mint azelőtt? A kútról vizet hord, a péknél[1812] kenyeret süttet, a mészárostól húst hoz – teszi mindazt, amit azelőtt? Anélkül, hogy kívánná, vágyná, akarná a cselekvést, mint azelőtt – csak mert hajdani önmagukra, mindenkori önmagukra emlékeznek mozdulatai?

[1789] [2002^5] Tehát mindenáron (183.)
[1790] [2002^5] a sövényeken, (183.)
[1791] [2002^5] ezeken kívül (183.)
[1792] [2002^5] lázadás? (181.)
[1793] [1987^3] több (222.)
[1794] [2002^5] áll? (183.)
[1795] [2002^5] mert (183.)
[1796] [2002^5] állott? Akkor sem, ha a pányvát (183.)
[1797] [2002^5] utána; és évszázadok megszokása, nyomora, (183.)
[1798] [2002^5] rostjait? (183.)
[1799] [2002^5] szabadulást? (183.)
[1800] [2002^5] e (183.)
[1801] [2002^5] gyenge? Mert (183.)
[1802] [2002^5] elrevesedett? (183.)
[1803] [2002^5] Simonffyak, most elszakíthatta (183.)
[1804] [2002^5] mozdulat? (183.)
[1805] [2002^5] sértett (183.)
[1806] [2002^5] a becsapottság mozdult (183.)
[1807] [2002^5] eltépni (183-184.)
[1808] [2002^5] azt? (184.)
[1809] [2002^5] Ám (184.)
[1810] [1987^3] meg rostjai. (223.)
[1811] [2002^5] képek. Elnézi (184.)
[1812] [2002^5] a pékkel (184.)

Vagy mégis kísérelje meg kitárni az ablakot a csorda s a hajcsárok felé? [Ha szól, mozdul majd feléje valaki, próbáljon kapaszkodni a feléje nyújtott kézbe, kapja fejét a hang után, hogy aztán megint csak visszaijedjen az ablak mögé?] Odakint[1813] közben elapad a jószág Jajdonba özönlése, aztán lassan megfordul a menet. (223.)

397. Gond? Kényszer [talán]. Ha[1814] az udvarra kilép, ha a kútra gondol, rohanna követ[1815] szedni, s hordaná be az ól alá. És mindez a [cselekvés]kényszer úgy[1816] él benne, hogy ő nem éli, reá sem figyel. (223.)

398. Mikorra[1817] jöjjön Mari? […] Nem szeretnék a nagyhétre maradni. Hogy[1818] vannak? (224.)

399. Komolyan – mondja Ilka, s a nagyobb nyomaték kedvéért nyitja[1819] a kaput. (225.)

400. Beszéltük is egyszer Dénessel, hogyhogy nem nyitnak kocsmát a kisasszonyék.[1820] (226.)

401. Azért ilyenkor, ha bent járnak, csak szóljanak be máskor [is.] Mari,[1821] vagy maga, vagy akár a felesége, mindegy. (226.)

402. Újesztendő napján náluk vagyok[1822] köszönteni. (226.)

403. Valahogy már[1823] akkor nem szerettem az ábrázatát. (227.)

404. Tavalytul tisztára a kisasszony birtokában gondolkoztak: mint valami ispány, úgy kezdett törődni a Verőfénnyel [is]. A baj[1824] csak az, hogy abbahagyta a törődést – mondta Ilka csendesen. (227.)

405. Eddig is magukat hozta Dénes elsőknek,[1825] most majd jönnek nélküle. (227.)

406. Még[1826] csak ti hiányoztatok. (228.)

[1813] [2002^5] felé? (új bekezdés) Odakint (184.)
[1814] [2002^5] Kényszer. Ha (184.)
[1815] [2002^5] rohanna máris követ (184.)
[1816] [2002^5] És közben e kényszerűség úgy (184.)
[1817] [1987^3] Mikor (224.)
[1818] [2002^5] Nem szeretném a nagyhétre hagyni. Hogy (185.)
[1819] [1987^3] kinyitja (225.)
[1820] [1987^3] a kisasszonyék? (226.)
[1821] [2002^5] máskor. Mari (187.)
[1822] [1987^3] vagyunk (226.)
[1823] [1980] mán (311.)
[1824] [2002^5] Verőfénnyel. A baj (187.)
[1825] [2002^5] elsőként, (188.)
[1826] [2002^5] Már (187.)

407. Megint elmondja: „tolvaj népek azok”. A vén tatar. Csak azt próbálja meg még egyszer, hogy Dénest mocskolja. Na[1827] de itt lesz majd Mari. (228.)

408. A kukoricacsuszát sehogy sem sikerült visszadugni az üvegek szájába, a fásládába dobta, az asztal fiából parafadugót[1828] keresett elő. (229.)

409. Na de menjek én. – Kiszámolta a pénzt [Ilkának], indult.[1829] (230.)

410. Japán igen, de[1830] nem az orosz. (230.)

411. Ő pedig, mert éppen akkor nem volt idehaza, kell majd hallgassa,[1831] hiszen neki akarja mindenki elmesélni a nagy eseményt. (231.)

412. Aztán sietősen elvonulnak, Ilka utánuk lép a tornácra, közben azon tűnődik, milyen jó volna itthon lenni, mikor az a háború ideér, majd furcsa, magát sajnáló szorongással arra gondol, hátha ő azt valamiért[1832] mégsem nézheti meg. (231.)

413. Nem [olyan] nagyon[1833] rég. (232.)

414. Azért is jövünk szívesen – kottyintja[1834] el magát a vékonykább. (232.)

415. El [is] indul[1835] újra, csak az utcaajtót zárja be. (233.)

416. Elmotyorognak az úton fölfele,[1836] utánuk újra csend. (233.)

417. *Nincs még késő, lehet a kútra menni. Ó,*[1837] *akinek víz kell, éjszaka is elszalad.*[1838] (234.)

418. A sötét udvaron abba az irányba fordult,[1839] amerre a hegyeket tudta a város fölött. Az erdő nem az övé, nincs mit keressen[1840] a Hegyesen. […] Néhol palás omladék, máshol vöröses, homokos[1841] föld. (234.)

419. Másnap képtelen volt visszaidézni,[1842] hogyan ért véget az előző esti viaskodás. (234.)

[1827] [2002^5] tatár. Még ő merészeli Dénest mocskolni. Na (189.)
[1828] [2002^5] parafa dugót (190.)
[1829] [2002^5] a pénzt, indult. (190.)
[1830] [2002^5] igen; de (191.)
[1831] [2002^5] majd hogy hallgassa, (191.)
[1832] [2002^5] gondol, ő azt hátha valamiért (316.)
[1833] [2002^5] Nem nagyon (192.)
[1834] [2002^5] kottyantja (192.)
[1835] [2002^5] Elindul (191.)
[1836] [1980] felfele, (320.)
[1837] [2002^5] Ő, (193.)
[1838] [2002^5] leszalad. (191.)
[1839] [1987^3] fordul, (234.)
[1840] [1987^3]= [2002^5] keresnie (234, 194.)
[1841] [2002^5] vöröses homokos (194.)

420. Rég megvirradhatott, tomboló napsütés, az ablakszemek[1843] választólécei feketén hasították a fehér fényhasábokat. (234.)

421. Felöltözött, kinyitotta az ablakot. [Karja], válla,[1844] dereka: mintha megtaposták volna, s égett a tenyere. (235.)

422. Bizonytalanul indul hátra az udvaron, közben görcsös, gyötrelmes érzés – ilyet nem élt [meg] ez ideig[1845] –: tudja, szólni kell, mondani valami semmiséget, mikor majd odaér, ezen ilyenkor senki sem gondolkozik, ő pedig rettegi a pillanatot, már belül jár a kertkapun, úgy érzi, nem bír kinyögni annyit sem, hogy: jó napot. (235.)

423. A kisasszonytul el lehet[ne] lopni a házat [is]. – Az öreg[1846] hangjától erőre kap. […] – Úgy[1847] mondja, mintha káromkodna. (235.)

424. És ugyanekkor, és ettől a pillanattól kezdődően később is, számtalanszor mintha[1848] kívülről figyelhetné azt a lányt, mint egy másik Szendy Ilkát, aki csetlik-botlik, s alig képes néha uralni hangját, mozdulatait. (235.)

425. Na jó, [na], de[1849] ebéd előtt ne gyújtsa meg többet azt a pipát. (236.)

426. Régen[1850] el is felejtették. (237.)

427. Később már azt sem tudta [pontosan megítélni], mikor[1851] járt lent a városban, a mészáros meg a fűszeres boltjában. (238.)

428. Gondját viselik, elirányítják,[1852] ily módon uralhatják gazdátlanná vált pillanatok megszokott cselekvésjáratait? (238.)

429. Miután az utolsó szelet húsokat[1853] is a serpenyőbe tette, beiramodott a szobába, damasztabroszt hozott; rég vették elő, a hajtogatás mentén [egy] kicsit[1854] megsárgult, úgy fordította, hogy ne lássék a csík, porcelán levesestálat vett elő, két tányért, majd rendre mindent felrakott, amire az ebédnél szükség lehet. (238.)

430. A kisasszonynak minek kellett ezt a komédiát csinálja[1855] velem? (240.)

[1842] [2002^5] visszaemlékezni, (194.)
[1843] [2002^5] napsütés; az ablakszemek (194.)
[1844] [2002^5] ablakot, válla, dereka (194.)
[1845] [2002^5] élt ez ideig (194.)
[1846] [2002^5] el lehet lopni a házat. - Az öreg (195.)
[1847] [1987^3] Ugy (235.)
[1848] [2002^5] később is számtalanszor, mintha (195.)
[1849] [1987^3] jó, de (236.)
[1850] [1987^3] Régóta (237.)
[1851] [2002^5] tudta, mikor (197.)
[1852] [2002^5] eligazítják, (197.)
[1853] [2002^5] húst (198.)
[1854] [2002^5] mentén kicsit (198.)
[1855] [2002^5] csinálni (199.)

431. De az öreg rücskös barna arca nem vette tudomásul a lányarc erőfeszítéseit, rágva istenkedő hatalmas szája egyre gyalázkodott, hogy szinte csattogtak nagy, nyersfaszínű[1856] fogai. (241.)

432. Az is valami. Abban pedig igaza van, hogy úgy főztem s terítettem magának, ahogy soha[1857] senkinek. (241.)

433. – Csakhogy maga [ott] téved [nagyot,] mikor azt[1858] hiszi, nem is értem, hogy merheti azt hinni, hogy ez a virágos porcelánedény és alpakka holmi meg damasztabrosz magának szól. (242.)

434. Ezek a készségek vajon nemcsak nyújtani fogják majd [annak a lánynak a] vergődését,[1859] ez pedig – mert hiábavaló – fölösleges? (243.)

435. Tehát kivel csúfolkodtam én, mikor mindezt maga elé pakoltam? […]

Faggyasnak megdöccent az álla valami magábafeledkező megrökönyödéstől, restelkedve kapta fel a fejét [tekintetében alaktalan fenyegetettség]: És[1860] éppen én kellettem ehhez, kisasszony? (243.)

436. Mind ócsárolhatta nekem Göncziéket, [de az az igazság,] a szőlő gondját[1861] rájuk lehetett bízni, míg ennek a Dénesnek az Isten el nem vette az eszét. (244.)

437. – Tekintete a semmibe bódorgott, hangja halkabb lett, rekedtes, szava[1862] tört, mint a korhadt ág. (244.)

438. Ha megbénulhatnék, ha megcsapna a fa, ha meglűnének[1863] a hajtásban, s ezt úgy beszélnék is a városban, akkor igen. (244-245.)

439. *Hogy nem áll bébillérnek?*[1864] *Dehogyisnem. Majd fog.* (246.)

440. De hiába remélte, hogy az öreg estig meggondolja magát s majd mikor elköszön, megígéri, hogy vállalja a szőlő gondját, mert Faggyas még a rákövetkező alkalommal sem hajlott, mikor megtajkolta a disznókarámot, és[1865] a kerítéseket. (246.)

441. Nem érti, ki akarom vájni a nyomorúságból. Elmondta a múltkor, hogy húzta ki tavaszig. Erre megesett magán a szívem. Az a drága jó szívem.

[Az, az.]

Mit[1866] van úgy odáig a nagy függetlenségével. (246-247.)

[1856] [2002^5] nyersfa színű (200.)
[1857] [2002^5] más (200.)
[1858] [2002^5] maga téved, amikor azt (201.)
[1859] [2002^5] majd vergődését (202.)
[1860] [2002^5] fejét: És (202.)
[1861] [2002^5] Göncziéket, de azokra a szőlő gondját (202.)
[1862] [2002^5] rekedtes szava (203.)
[1863] [2002^5] meglőnének (203.)
[1864] [2002^5] bébillérnek. (204.)
[1865] [2002^5] disznókarámot és (205.)
[1866] [1980] szívem. (új bekezdés) Mit (338.)

442. De hol hullott ki hangjából apái akarata, hová lett lényéből anyái makacssága e bágyadt tornáconácsorgás[1867] idejére, hiszen még napokkal ezelőtt is mily szorosan fogta ráörökített természetével megannyi jajdoni előd. (247.)

443. A locsoló alá rakta az edényeket, a bárgyú mosolyú angyal arcáról lemállott a festék, s amint elácsorgott[1868] Ilka fölött, kicsit előredőlt, mintha a füléhez akarna hajolni, hogy súgjon valamit. (248.)

444. De mire hátrafordult, az öntözős rémség eltűnt, bár valahol a közelben húzhatta meg magát, valamelyik kerítés vagy házsarok[1869] mögött, mert kacagását, a csúfondáros bádogcincogást tisztán hallotta kis idő után. (249.)

445. Aztán már hiába éledt újra mögötte mindegyre az érces döcögés, fölszedte az útjába kerülő köveket, s így, mire hazaért csak volt mit önteni az ól mögé. [Annak azért] örült,[1870] hogy végre az utcaajtón belül kerülhetett.. (249.)

VI. fejezet

446. Kár, hogy elapadtak a kutak ezen a részen [is].
Mit[1871] csináljunk. Van esővíz. (253.)

447. Pedig mikor menni készült, még az is eszembe jutott, na, legalább békén leszek tűle egy darabig, nem kell fúrt[1872] attól fíljek, hogy úgy maradok. (256.)

448. Én igen. A pap előtt, még amikor[1873] összeadott. (257.)

449. Azt írták, Gönczi útközben [valahol] elkódorgott tőlük,[1874] oda, ahol ők vannak, máig sem érkezett. (260.)

450. Az egyiket furt[1875] a csendőrök kísérgették, ivott, verekedett, még bicskázott is. (261.)

451. S akkor ott kéne utánanézni,[1876] mi lelte. (261.)

[1867] [1980] tornácon-ácsorgás (339.)
[1868] [1987[3]] alácsorgott (248.)
[1869] [1980] ház (342.)
[1870] [2002[5]] mögé. Örült, (207.)
[1871] [2002[5]] részen. (új bekezdés) Mit (210.)
[1872] [2002[5]] furt (214.)
[1873] [2002[5]] mikor (353.)
[1874] [2002[5]] útközben elmaradt tőlük, (218.)
[1875] [2002[5]] fúrt (218.)
[1876] [1980] utánanézetni, (359.)

452. Ezeket ű[1877] is nagyon jól tudta, és számolt az idővel, hogy mindenre sort kerítsen, akkor is, ha én nem prézsmitálok örökké neki. (262.)

453. Én oszt furt[1878] mondtam neki a házat, mintha nem látta vón ű is szegin feje. (262.)

454. Én mégis mindig[1879] békétlenkedtem. (262.)

455. Meg szívesen.[1880] (264.)

456. Aztán a tornác végéből figyelte, mint szaporázik az utcavég felé.[1881] Egrestelke felé. (264.)

457. Aznap a hurcolkodás meg a takarítás miatt a malacokról megfeledkezett, azok ordítottak,[1882] úgy követelték a moslékot, hangjuk elnyomta a kőzuhogást. *Félmétert,*[1883] *talán egyméternyit is apadt* – gondolta, miután a kőhalmot az ól mögül elnyelte a sötét üreg. (265.)

458. Ebben az egységben[1884] a cselekvés valószínűleg nem várja azt, hogy irányítsák, sőt a jóváhagyását sem valamiféle meggondolásnak. Énjéből ilyenkor nem válott ki[1885] az a másik, mely rettegje a cselekvő-viszonyulónak minden[1886] pillanatát. Amikor például a követ cipelte – később is, nyári éjszakákon át –, nem látta, nem hallotta mozdulatait, [sem mozdulata, lépte egyetlen zaját;] nem[1887] érzékelte az idő múlását, és nem érzett fáradtságot sem. A kút töltése, a malacokkal való bajmolódás olyan valóság volt – talán az egyetlen –, melyben lelke nyugton lehetett. [A cselekvés és a cselekvéssel rálátás nélkül együtt haladó tudat egységének ezek a pillanatai oly légmentesen illeszkedtek egymáshoz, hogy] még[1888] bár arra sem figyelt, jól zárja-e be a kaput, és nem ügyelt kútapasztó, malacdédelgető titka leplezésére sem. (265.)

459. Bármely más helyzetben minden megnyilatkozása rettegett[1889] élmény volt megosztódott énje számára. (266.)

460. Míg arra várt, hogy [a] templomba[1890] harangozzanak, azt is látni vélte, hogyan tartja majd a fejét a főutcán lefelé menet. […] Ruhasuhogásának, cipője koppanásának egyaránt hirdetnie[1891] kellett: Szendy Ilka ma istentiszteletre megyen. (266.)

461. Zoltánka végképp kinőtte az agyonkímélt konfirmátusi[1892] ruhát. (267.)

[1877] [2002^5] ő (219.)
[1878] [2002^5] fűrt (219.)
[1879] [1980] mindíg (360.)
[1880] [2002^5] Meg, szívesen. (221.)
[1881] [2002^5] felé, Egrestelke (221.)
[1882] [1987^3] ordították, (265.)
[1883] [2002^5] *Fél métert,* (221.)
[1884] [2002^5] az együvétartozásban (222.)
[1885] [2002^5] szakadt ki (222.)
[1886] [2002^5] rettegje a cselekvő-igyekvő minden (222.)
[1887] [2002^5] mozdulatait; nem (222.)
[1888] [2002^5] lehetett. Legtöbbször még (222.)
[1889] [2002^5] Bármely más élethelyzet rettegett (222.)
[1890] [2002^5] hogy templomba (223.)
[1891] [2002^5] hirlelnie (222.)

462. Félpercen[1893] belül ott ülnek az egyik márvánnyal borított asztalnál, Béla bácsinak hozzák az abszintjét, Ilka és Zoltánka süteményt eszik. (267.)

463. Igen, bátya. A Dombalja nekem innen valahogy kiesik. Abból a fertályból be-bejárnak,[1894] s néha megszedik. Többet kéne benne ülni, arra meg nem futja az időm. Sokat vesztettem ezzel a Gönczi Dénessel [is].
Nem[1895] alapozhat ma az ember senki hűségére – sóhajtott Béla úr. (269.)

464. Aztán megcserélte [egyik] lábát[1896] a másikon. Mért akarsz te engem bántani? Miért bánttok ti engem, Szendyek?
[Hacsak azzal nem, hogy vagyunk. Én legalábbis]. Téved,[1897] bátya, ha azt hiszi, hogy gúnyolódom. (270.)

465. Azokban a napokban, mikor nem mehetett kőért, egyelőre szívesen vette bárki jelenlétét:[1898] állandóan látni, hallani akarta magát, kívülről, messziről; vágyta a szorongást, mely végigkísérte pillanatait, miközben átlépegetett, végigegyensúlyozott a szavakkal vert pallón a közte s a többiek közt egyre mélyülő szakadék fölött. (271.)

466. Én meg csak itt beszélek, hitegetlek benneteket. Ebből még nem[1899] lesz ebédetek. (272.)

467. A malacok nem tudták mire vélni a hozzájuk való ragaszkodást, végül is nem[1900] zavartatták magukat, folytatták a mókát, és kikezdtek a kuncogó lány ruhájával [is], hozzá-hozzákaptak,[1901] rángatták, cibálták, úgy kerülgették félszeg bizalmaskodással. (274-275.)

468. Oldalra dőlt, félrekaparta a hídlásról a szalmát, a deszkák közéhez hajolt, megpróbált a sötét mélybe belátni. Megnyugodhatsz[1902] most már – súgta –, van, ki a tieid gondját viseli. (275.)

469. Fölemelte arcát a szénáról, az egyik kismalac valahogy egészen alábújt, nyirkos orrát a combján szánkóztatta, aztán meg mindhárom felriadt, elhúzódtak tőle, s az ól másik sarkából merkeltek reá.[1903] (275.)

470. Még a fűzőjét[1904] sem hasíttatták velünk. (276.)

471. Majd csak elválik holnapig.[1905] (276.)

[1892] [1987^3] konfirmatusi (267.)
[1893] [2002^5] Fél percen (223.)
[1894] [1980] kiesik. A nagyutcaiak be-bejárnak, (370.)
[1895] [2002^5] Gönczi Dénessel. (új bekezdés) Nem (225.)
[1896] [1987^3] megcserélte lábát (270.)
[1897] [2002^5] Szendyek? Téved, (226.)
[1898] [2002^5] érkezését: (227.)
[1899] [2002^5] benneteket. Így nem (227.)
[1900] [2002^5] ragaszkodást, de aztán nem (230.)
[1901] [2002^5] ruhájával, hozzá-hozzákaptak (230.)
[1902] [2002^5] mélybe lelátni: Megnyugodhatsz (230.)
[1903] [1987^3] rá. (275.)
[1904] [2002^5] Még a cipője fűzőjét (231.)
[1905] [1987^3] holnap. (276.)

472. *Azt hiszed, amióta amerikás lettél, az útleveleddel együtt megváltottad azt a jogodat is, hogy akkor jöhess, amikor neked tetszik? Úgy látszik, nem hordtam rád elég követ. Nem, ma nem volt kő.*[1906] […] *Hát lássuk, mire mész velem!*[1907](277.)

473. – Amit mondott, sóhajtásba pólyálta, gondolta, hátha [így] az[1908] ember beéri vele.[1909] (277.)

474. Hiszen ha el tudta volna képzelni azt, hogy Gönczi Dénes egyetlen moccanását is fenyegetőnek vélhetné – ez akkor annyira[1910] hihetetlennek tűnt –, [akkor] talán[1911] ugyanúgy azt sem tartja elképzelhetetlennek, [hogy] szorult[1912] helyzetében a fejedelem siet segítségére. […] „A szándék, az jámbor, csak hát ki tudhatja ezeknél[1913] a bumfordi parasztoknál,[1914]melyik miként szeret."

De Ilka nem pillantott fel a képre, [hisz jelenvalóságát sosem érezte jobban, mint éppen azon az éjszakán.] Dénes[1915] felé fordult, hozzáhúzódott, ajkát kereste, vállába kapaszkodott. (279.)

475. Igen, Szendy Ilka ezzel akkor lemondott még a fejedelem őrködéséről is. Mert nem tudta, hogy az ember úgy ölel, mint ki ölni készülődött,[1916] s mert ez ellen lelke még tiltakozott, tán szerelmével, vágyával remélt pusztítani. (279.)

476. Azt kérdezte, nekem már sohasem lesz gyermekem?
Azt, kisasszony.
Ha most sem lesz, Dénes, akkor nekem [igazán] nem lesz soha.[1917] (279.)

477. A malacok félrehúzódtak a vályútól, zörgették a szalmát valameddig, aztán megcsendesedtek. Ilka mind galagyolhatott nekik: Nincs[1918] ez így rendjén, kisöregek. (280.)

478. Nyugodt, magabiztos volt minden mozdulata, nem fáradt, és nem érzékelte, hogy múlik az idő. [Mint ilyenkor általában], önmagáért élt a cselekedet, furcsán, szabadon, s ő [mintha] csupán boldog játékszere [lett volna a cselekvő álomállapotnak.] Mikor[1919] a holmikkal elkészült, a konyhában tüzet rakott, vasalót hevített, s miután a pendelykék, alsók már ott álltak kivasalva a kanapén, csak azon bosszankodott, hogy mégis muszáj lefeküdni, mert még mindig nem világosodik. Az ébredés nem esett nehezére, [miért is, hiszen] kezdhette a

[1906] [2002^5] idő. (232.)
[1907] [1987^3] velem? (277.)
[1908] [2002^5] hátha az (232.)
[1909] [2002^5] ennyivel. (232.)
[1910] [2002^5] egyetlen moccanása számára fenyegető lehet – ez (234.)
[1911] [2002^5] tűnt, - talán (234.)
[1912] [2002^5] elképzelhetetlennek: szorult (234.)
[1913] [2002^5] ezekről (234.)
[1914] [2002^5] parasztokról, (234.)
[1915] [2002^5] képre. Dénes (234.)
[1916] [2002^5] készült, (234.)
[1917] [2002^5] akkor nem lesz nekem soha. (234.)
[1918] [2002^5] Ilka mondott tovább: (új bekezdés) Nincs (235.)
[1919] [2002^5] az idő. Önmagáért élt a cselekedet, furcsán, szabadon, s ő annak csupán boldog játékszere. (új bekezdés) Mikor (235-236.)

napot[1920] a malacok öltöztetésével. Azok végképp nem értették az újabb mókát, de miután jóllaktak, béketűrőbbek lettek, s hagyták,[1921] hogy Ilka rájuk adja a maskarát: (281.)

VII. fejezet

479. Jóval később, miután annyira magához tért, hogy az öreg után indulhasson, kétségbe esett[1922] előbbi ijedelme miatt. Eddig ugyanis nem volt alkalma érzékelni, hogy milyen nehéz túl[1923] kerülni azon a küszöbön – ha ennek szükségessége egyik pillanatról a másikra előáll –, melyen átlépve aztán kívülről szemlélhesse önmagát. Erre a fajta megpróbáltatásra[1924] – mikor önmagát kutató énjének váratlanul a cselekvőn kívül kell kerülnie, hogy bár figyelhesse, félthesse, ha már nem óvhatja azt – szerencsére nem került sor a későbbiekben.[1925] (283.)

480. Ugyi mondom, hogy a kisasszonytól el lehet lopni a házat [is] – mondta,[1926] ahogy Ilka rányitott. (284.)

481. Hiába na, nem tudhattam, hogy maga ennyire [a] hasznomra[1927] lehet. (285.)

482. Mert ha az aracsiak kapálnák, tán nem [is] lenne[1928] ilyen. (285.)

483. Milyen jól tudja. Maguknak száz esztendeig [is] egy[1929] kerékre jár az eszük. (286.)

484. Ő kellett állja a szegődtetéskor ránk háruló kollációt is, különben hunnan lett volna anyámnak frénus forintja, két font viasza,[1930] ami a céhnek járt attól az inastól, aki szegődött. […] Ezt mind a jó öreg Bálint tensúr kellett állja, én úgy gondoltam mindig, ki[1931] tudja, apámnak, talán mikor halálán volt, megígérte, hogy engem, a fiát, majd gondjaiba vesz. (288.)

485. Az asztalfőn ült Bálint úr, jobb oldalán a tensasszony, balján meg Endre fia, a kisasszony édesapja, mellette a másik segéd, oszt[1932] így lefele. (289.)

486. Ő pedig közeledik feléjük, de hiába igyekszik [úgy,] már[1933] nem várják, reá sem ügyelnek, nem szorítanak helyet még cselédeik között sem neki. (289.)

[1920] [2002^5] világosodik. Miután fölkelt, kezdte a napot (236.)
[1921] [1987^3] hogyták, - feltehetően elgépelés (281.)
[1922] [2002^5] kétségbeesett (237.)
[1923] [2002^5] nem sejtette, hogy olykor mily megrázkódtatással járhat túl (237.)
[1924] [2002^5] riadalomra - (237.)
[1925] [2002^5] nem sok példa akadt a későbbiekben. (237.)
[1926] [2002^5] házat – mondta, (238.)
[1927] [1987^3] ennyire hasznomra (285.)
[1928] [1980] nem lenne (391.)
[1929] [2002^5] esztendeig egy (240.)
[1930] [1980] vissza, (395.)
[1931] [2002^5] kellett hogy állja, én mindig úgy gondoltam, ki (242.)
[1932] [2002^5] segéd; oszt (242.)
[1933] [2002^5] igyekszik, már (242.)

487. Hányszor megemlegettem azután.[1934] (289.)

488. Visszakéredzkedik hát a Szendyek nagyasztalához, leül újra valahová a cselédek[1935] közé. [Neki vajon helyet szorítanak?] De közelibe engedheti-e Ilka annak az asztalnak, amely[1936] mellett őt sem fogadták maguk közé hajdani kontyos Szendy asszonyok? […] De mondjon végre[1937] valamit az ördögről is, mert ezek után apám más nem lehetett. (290.)

489. Az az igazság, túl jó dolgom volt nekem ott. Tizenhat[1938] éves koromban kész ember voltam, serkent a bajuszom. (290.)

490. Emlékeztem, a cinasztalon maradt volt a talp a délutánról, amiből[1939] a ténsúr a csizmadiáknak hasított. […] Kihúzom a felső fiókot, abban állt a fekete meg a sárga bokszbőr, nem tudtam, mennyit adott el a ténsúr aznap belőle, de gondoltam, valamennyinek csak kellett[1940] maradnia. (292.)

491. De olyan ruhát életemben sem[1941] kaptam, mint Endre úrtól akkor éccaka. (292.)

492. Nem bocsátottak[1942] itt meg senkinek semmit soha. […] Akkoriban a vásárokon is mindig egymás nyomában voltak, lesték,[1943] melyik mit csinál. (293.)

493. De én azt is [csak] annak[1944] köszönhettem, hogy apám a szabadságharckor odamaradt. (293.)

494. Úgy látszott, az öreg Faggyas beszédes kedve erre [egy kicsit] megtántorodik.[1945] (294.)

495. Csakhogy a gazdag, ha teheti, a halálát is megszépítteti; mert[1946] hogy hogyan halt meg, az se mindegy neki.[1947] (294.)

496. Hiába, csak[1948] Szendy-fajta a kisasszony. (295.)

497. Mire kijöttek, csak a vértócsát találták [meg] s[1949] a nyomokat le a patakig. (296.)

498. Lehet, megütötték, aztán nem volt vele mit kezdjenek, beleültették abba a nagy szüretelőkádba, oszt a csínján, vagyis a sarkán kihengergették, benne az öreg ténsúrral a

---

[1934] [2002^5] később. (243.)
[1935] [2002^5] az inasok (243.)
[1936] [2002^5] közé. De oda engedheti-e Ilka ahhoz az asztalhoz, amely (243.)
[1937] [1980] mondjon már végre (398.)
[1938] [2002^5] volt ott nekem. Tizenhat (244.)
[1939] [1987^3] amikor (292.)
[1940] [1980] kell (401.)
[1941] [2002^5] nem (245.)
[1942] [1987^3] bocsatottak (293.)
[1943] [2002^5] lestek, (246.)
[1944] [1980] is annak (402.)
[1945] [2002^5] erre, megtántorodik. (247.)
[1946] [2002^5] Csakhogy a gazdagnak a halálát is megszépítik; mert (247.)
[1947] [2002^5] nekik. (247.)
[1948] [1987^3] Hiába csak (295.)
[1949] [2002^5] találták s (248.)

Gólyapuszta fölé, hogy a szőlőbe kárt ne tegyenek, és legurították a Récsepatakra[1950] éccaka, miután kiürült a hegy. (297.)

499. Nem azt[1951] senki se. (297.)

500. Szerintem tudta ő azt éppen olyan jól, mint én tudom.[1952] (297.)

501. A törvény [ugyan] véget[1953] vetett a dekázásnak; a mesterek[1954] azelőtt az egész céh számára együtt kellett megvásárolják a nyersbőrt, s úgy osztották szét, műhelyenként. (299.)

502. Az új törvény véget vetett az efféle egyenlősdinek, illetve[1955] hát erre vonatkozóan semmit nem írt elő. (299.)

503. Mire felépültek a műhelyek, késes cservágógépet[1956] hozatott, aztán már annyit sem vesződött inasokkal, mint azelőtt, ha a segédei nem győzték, fogadott melléjük napszámosokat. (300.)

504. Nemcsak hogy olyan mértékben beszél az apám okosságáról, találékonyságáról meg üzleti szelleméről, mint az állítólagos gonoszságairól, hanem[1957] éppen olyan mértékben el is túlozza ezeket, mint amazokat. Na látja, ezt[1958] szeretem én magában, hogy tud igazságos is lenni, ha nagyon akar. (301.)

505. Kínban törtetnek,[1959] jönnek szembe vele, fújtatnak, s olykor fölordítanak: a két fehér meztelen férfialak. (303.)

506. Szendy Bálint, az ösztövérebb, alig támolyog, Endre úr öklét harapja, úgy húz, rengeteg vállába istrang[1960] hasít, tokája, gyepes hasa előrelöttyed; ágyékuk megzsugorodott. (304.)

507. Nemsokára kerítést húzott a háza köré, májusra [már] vett[1961] egy sárga bilgeri csizmát [is] az ócskasoron,[1962] irdatlan bakancsait tán eleresztette lefelé a patakon. (306.)

508. *Ha nem egyéb, a disznóknak is*[1963] *kell a zöld.* (308.)

[1950] [2002^5] Récsepatakára (249.)
[1951] [1980]=[2002^5] Nem, azt (408, 249.)
[1952] [1980] tudtam. (408.)
[1953] [2002^5] A törvény véget (251.)
[1954] [2002^5] a dekázásnak. Ugyanis a mesterek (251.)
[1955] [2002^5] törvény nem ismert efféle egyenlősdit, illetve (252.)
[1956] [2002^5] cservágó gépet (252.)
[1957] [1980] ha nem (413.)
[1958] [1980] azt (413.)
[1959] [2002^5] töretnek, (255.)
[1960] [2002^5] instráng (255.)
[1961] [2002^5] májusra vett (257.)
[1962] [2002^5] csizmát, az ócskasoron (257.)
[1963] [2002^5] majd (259.)

509. Tanulhattatok volna ennyi tisztességet, mióta ide kerültetek.[1964] (309.)

510. A Ravaszmálvég[1965] gyepűje balról kinyúlik majdnem a nyeregig, ahol az út áthalad. (309.)

511. *Na de annak is [csak] eljön*[1966] *az ideje.* (310.)

512. Vagy ezután bányásztatod a láncnak valót? Elkéstünk [azzal is]. Na[1967] meg a bányász is paraszt. (312.)

513. Ekkor már saját magát is ott látta a képen, [és már] a kavicsnak[1968] megtört fehér márvány csikorgását érezte [is] a talpa[1969] alatt. (312.)

514. Vigyáznia kellett, [hogy] ne[1970] érintse őket szoknyája széle [se], nehogy[1971] elsodródjanak és papír mivoltukban [is] meghaljanak.[1972] (312.)

515. De akkor nem kellett volna törjél belőle, és [a] sóval[1973] együtt elfogadd. (313.)

516. Fejezd be végre a búcsúzkodást, [amíg le nem okádom a fejedelmi szukád.] Te[1974] fosztottál meg az egyetlen embertől engemet.. (313.)

517. Leste a vonatfüttyöt, a falióra kongását, valami jelenbeni érzékelhetőt.[1975] (314.)

518. Továbbindult, lába reszketett, minden nesz harsogva visszhangzott idegeiben.[1976] (314.)

519. *Ha engem széjjeltépnének, csak néhány ruhacafat, a kosarak meg a cipő maradna belőlem. Na, de a jó*[1977] *jajdoniaknak ennyi is elég volna, hogy megtudják: „az a szegény szerencsétlen Szendy jány mire jutott". Vajon ki temetne*[1978] *el?* (315.)

520. Aztán a kutyák [is] megszokták[1979] görnyedő árnyékát, talán a gyepű tövén a szentjánosbogarak is. (316.)

[1964] [2002[5]] idekerültetek. (260.)
[1965] [2002[5]] A Ravaszmál-vég (260.)
[1966] [2002[5]] is eljön (261.)
[1967] [2002[5]] Elkéstünk vele. Na (262-263.)
[1968] [2002[5]] a képen; a kavicsnak (263.)
[1969] [2002[5]] érezte a talpa (263.)
[1970] [2002[5]] kellett, ne (263.)
[1971] [2002[5]] széle, nehogy (263.)
[1972] [2002[5]] mivoltukban meghaljanak. (263.)
[1973] [1987[3]] és sóval (313.)
[1974] [2002[5]] búcsúzkodást. Te (263.)
[1975] [2002[5]] fölfoghatót. (264.)
[1976] [2002[5]] érzékeiben. (265.)
[1977] [2002[5]] *belőlem. Ámde a jó* (265.)
[1978] [2002[5]] temettetne (265.)
[1979] [2002[5]] a kutyák megszokták (266.)

521. Három hét telhetett el azóta, hogy az asszony megíratta vele a levelet.[1980] (316.)

522. Akkor az nem neked szólt,[1981] hogy eldobták a ruháikat, a sajátjukat is. (317.)

523. Meddig tartott[1982] odáig az út? (317.)

524. Ha tudtok a hollétéről,[1983] kérlek benneteket, írjátok meg minél hamarabb.(318.)

525. Hiszen várok, várok.

„de[1984] azt nem írjátok, milyen körülmények között. (318.)

526. Nagyon tudja a kisasszony – mondta szomorúan Mari, miután Ilka elejétől végig elolvasta[1985] neki a levelet. (319.)

527. Mit el fogsz[1986] művelni unalmadban velem. (320.)

528. Mit tudsz még mondani, mivel hozakodhatsz [még] elő?[1987] (320.)

529. Hogy a patakon megnőtt a víz, nem ereszkedett alá a híd végében, ott a városon kívül, a Nagy úton szedte meg kővel a kosarakat, [s tért is meg vele]. Eljött[1988] a szombat, sok szekérzörgéssel, meg Faggyas Józsi fontoskodó jelentéstevésével, aztán tova is borongott a borvásárlók ihatná sietségével, s hagyott maga után az asztalon szétgurult krajcárokat. (320-321.)

530. Még a végén nekem rontja [el] az üzletemet.[1989] (321.)

531. Sokat mondanak. Nehéz a farkast meglőni.[1990] (323.)

532. A nyár derekán már egyre kevésbé volt képes arra, hogy a néha álomba vagy ájulásszerű önkívületbe átringó képzelgéseket a cselekvő ébrenléttől elhatárolva[1991] élje. A fényforrás előtt mozgó kéz uralja árnyékát – játszhat [is] vele.[1992] Tudata[1993] néhány alkalommal erről a képességéről mondott le, ezt hullatta gondolat és álom határvizeibe valahova. Igaz,[1994] annyira átmenet nélkül, mint mikor Béla úr vadászesélyeit latolgatták, többé nem siklott át

[1980] [2002^5] a levelét. (266.)
[1981] [1987^3] szól, (317.)
[1982] [2002^5] tarthat (266.)
[1983] [1980] tudtok hollétéről, (437.)
[1984] [1980] várok. (új bekezdés) „De (437.)
[1985] [1987^3] olvasta (319.)
[1986] [2002^5] el nem fogsz (270.)
[1987] [2002^5] hozakodhatsz elő? (270.)
[1988] [2002^5] kosarakat. Eljött (270.)
[1989] [1987^3] rontja az üzletemet. (321.)
[1990] [2002^5] megölni. (271.)
[1991] [2002^5] különválasztva (273.)
[1992] [2002^5] játszhat vele. (273.)
[1993] [2002^5] Elméje (273.)
[1994] [2002^5] hullatta valahova gondolat és álom határvizeibe. Igaz, (273.)

[az egyensúlyát vesztett eszmélet tájaira. Bár ez lehetett véletlen is.] De[1995] a nyár vége fele talán már azzal sem törődött volna, ha, mondjuk a Béla úr jelenlétében újra rosszul lesz és bátya netán megért valamit abból, amit ő önkívületben beszél. (324.)

533. Hiszen akkor már éjszakai útjain, hajnali cipekedésein [is] furcsa álomszerű megrögzöttséggel követte[1996] a gyümölcsösökön, szántókon átvágó ösvényt s dűlőutakat. [A napközben hazacipelt követ pedig valami meggondolástól elidegenedett beidegzéssel takargatta]. Faggyas,[1997] aki egyszer a Ravaszmálról vele indult haza – a kisasszony karját éppen kővel rakottan húzta a kosár -, útközben azt találta mondani: (324.)

534. És hogy kértem, nézzen már szét egyszer a Verőfényen [is]. Maholnap[1998] lágy szemre kapáltatunk. (324.)

535. Az az isten [is] kell[1999] magának, hogy ne találjak rendben odakint valamit.
(326.)

536. Ha azt mondom a kisasszonynak: „holnapután szedhetjük a vajoncot, szekér kéne, oszt meg kén egyezni valamelyik kofával [is]", mit[2000] felel? (326.)

537. Aztán, ha azt mondom: „fogadok négy kölyköt, hogy kapkodják le egykettő[2001] azt a hat fa duránci barackot", arra is csak bólint. (327.)

538. Maga mindig [csak] belekezd[2002] valamibe, aztán: nem tudom. (329.)

539. De gondolom, hét[2003] napnál csak több ideig tartott, amíg mindazt, ami ma állítólag az enyém, megteremtették. (329.)

540. És mindig van egy olyan érzése az embernek, ahogy elnézi magukat, hogy [ha] a sorban,[2004] amint egymás után következnek, akadhat tékozló is. (330.)

541. Akkor sem, amikor még kétségbe estem[2005] pár szem jég miatt. (330.)

VIII. fejezet

542. Hogy akkor vasárnap a Béla bácsival[2006] együtt üldögélő jelenből lázas megfutamodása kiszakította, Ilka napokon át rettegett. Várta a következő vasárnapot. Bár tudta, bátyját úgyis hiába faggatja majd, de arra gondolt, hátha arcáról leolvashatná, meddig követhette reszketeg

---

[1995] [2002[5]] át az eszméletvesztés homályába. De (273.)
[1996] [2002[5]] cipekedésein, furcsa álomjáróként követte (273.)
[1997] [2002[5]] dűlőutakat. Faggyas, (273.)
[1998] [2002[5]] Verőfényen. Maholnap (274.)
[1999] [2002[5]] isten kell (275.)
[2000] [2002[5]] „kofával," mit (275.)
[2001] [2002[5]] egy-kettő (276.)
[2002] [2002[5]] mindig belekezd (277.)
[2003] [2002[5]] hat (278.)
[2004] [2002[5]] És ha arra gondol az ember, ahogy elnézi magukat, hogy a sorban (278.)
[2005] [2002[5]] kétségbeestem (279.)
[2006] [2002[5]] Hogy azon vasárnapon a Béla bácsival (281.)

elkalandozását. Kétségei[2007] akkor azért sem szikkadtak fel egykönnyen, mert Béla úr végig ott szerepelt a gyötrelmes[2008] álomban. Sőt az álom és képzelet rajzolta képek sora nem[2009] ért véget akkor, amikor Ilka magához tért, hanem továbbépült, újabb jelenetekkel egészült ki az elkövetkező hetek éber óráiban. (332.)

543. Béla bácsi és[2010] palástos társai előtt váratlanul ott ácsorgott Demján Mari. (332-333.)

544. Mari nagy sietve most már szalonnát, hagymát is rakott az asztalukra, és csíkos vászonkendőből túrót bontott[2011] ki nekik. (334.)

545. Később csipegetni kezdték a túrót, Béla úr kenyeret szelt, mire úgy rémlett, az egész vénséges, taláros társaság már nem a kongó törvénykezőteremben[2012] ül, hanem a Verőfényen, a présház verandáján, kecskelábú asztal körül. (334.)

546. A vendégekkel szemben a hosszú asztal másik oldalán ünneplő ruhában[2013] a gazda, Szendy Endre ül. (334.)

547. Igen, igen – mordul rá Endre úr, hogy [csak] sokadozik[2014] –, szedjed a lábad, lódulj hazafelé, anyád, szegény aggódik miattad, a kistestvéreid mind betegek." (335.)

548. Béla bátya sose[2015] vágyott vissza a nagyvilágba, mióta hazatelepedett? (337.)

549. Gondoltam, ha leszüreteltünk, felülünk a vonatra, és bátya engem is meghordoz [egy kicsit] a világban.[2016] (337.)

550. Azzal ült le ide az asztal mellé, hogy márpedig én bántani akarom. [Közben látom,] éppen bátya lesi,[2017] hogy mikor szólok már valamit, ami megint csak az én hitványságomat, tiszteletlenségemet bizonyíthatná. (338.)

551. Apád sosem[2018] kártyázott. (338.)

552. Hiszen ha lehetőség nyílott volna rá, azóta csak alapított volna itt valaki bár egy kis üzemet.[2019] (339.)

553. Csakhogy[2020] valakikkel mi is ki tudunk jönni. (340.)

554. Mióta a világ világ, itt mindig [egyet] óbégattak,[2021] oszt csak lett valahogy. (341.)

[2007] [2002^5] követhette őt eszméletvesztése grádicsain. Kétségei (281.)
[2008] [2002^5] Béla úr aztán többször is felbukkant gyötrelmes (281.)
[2009] [2002^5] sem (281.)
[2010] [1980] Béla és (457.)
[2011] [2002^5] borított (282.)
[2012] [2002^5] törvénykező teremben (283.)
[2013] [2002^5] ünneplőruhában (283.)
[2014] [2002^5] hogy, sokadozik (284.)
[2015] [2002^5] nem (285.)
[2016] [2002^5] meghordoz valahol a világban. (286.)
[2017] [2002^5] akarom. Bátya azt lesi, (286.)
[2018] [2002^5] nem (286.)
[2019] [2002^5] kisüzemet. (288.)
[2020] [2002^5] Csak hogy (288.)

555. „Csak lesz valahogy.” Ez [is] a szavuk[2022] járása. (341.)

556. Rémületét jövőtudás híján nem is értheti, hisz ő sem sejti még – nincs honnan –, hogy a jajdoni utcák rátarti házaiban – [ha majd a hajdani jobbágytelkek kunyhói helyett épült hatalmas téglaházak végében állnának Egrestelkén vagy a Hegyeshát falvaiban -,] lehet,[2023] csirkét teleltetnének meg malacot. De azok csak ülnek egymással szemben, nem rezdülnek az elvonuló emberrajok zajára, az eljövendő, eleve csalódásra szerződtetett honfoglalások dühös hullámverésére sem kapják fel fejüket. [Őket nem bolygatja változás, hiszen érezték, hogy elkövetkezik.]

Azért[2024] csodálom bátyát – szólalt meg Ilka, bár fogalma sem volt [róla,] hogy[2025] Béla bácsit a mondat második felében miért fogja csodálni majd. (343.)

557. Bátya tudja jól, hogy nekem csak úgy nem lehet valamit megtiltani. És[2026] én most különben is csupa jót akarok bátyáról mondani. (343.)

558. Amiket viszont a távolban megélt, arról nekem nem lehetnek fogalmaim. Ahhoz[2027] én nagyon keveset olvastam. (343.)

559. Miután hazajött, el kellett temesse[2028] magában mindazt, amit Jajdon határain kívül hagyott. Így van? (344.)

560. Szóval Jajdonban nem volt senki, akit az élményei érdekeltek volna, sem[2029] akivel megoszthatná a gondolatait.

Aztán már nem is lett volna mit megosztani – hagyta rá Béla úr, mintha sorsa[2030] megértésében végül kész volna a lányt eligazítani. […]

Mit kezdjen velük egy olyan férfi, aki negyvenéves korára se nem gethes,[2031] se nem kopasz és el sem pohosodott. És aki ráadásul magával szabadon rendelkezik. (344.)

561. Megfoghatatlan vagy. Tudsz olyasmiket, amiket nincs honnan tudjál.[2032] (346.)

562. Most ne a felhasított kocában nyüzsgő malacokra gondoljon, hanem arra, hogy apám, akiről végül kénytelen-kelletlen az irigyei is elhitték, mire megöregedett, hogy csalhatatlan a szeme, mikor egyszer mégis sikerült rászedni, a kudarcot nem élhette túl. A bátya[2033] esete meg egyenesen gyönyörű. (347.)

[2021] [2002^5] mindig óbégattak, (289.)
[2022] [2002^5] Ez az ő szavuk járása. (289.)
[2023] [2002^5] házaiban, lehet, (290.)
[2024] [2002^5] fejüket. (új bekezdés) Azért (290-291.)
[2025] [2002^5] volt, hogy (291.)
[2026] [2002^5] nekem nem lehet csak úgy megtiltani valamit. És (291.)
[2027] [2002^5] nekem nem lehet fogalmam. Ahhoz (291.)
[2028] [2002^5] temetnie (291.)
[2029] [2002^5] volna; sem (291.)
[2030] [2002^5] mintha az ő sorsa (291.)
[2031] [1980] korára sem gethes, (473.)
[2032] [2002^5] tudnod. (293.)
[2033] [2002^5] szeme, hogy aztán amikor egyszer mégis sikerült őt rászedni, a kudarcba dögöljön bele. A bátya (294.)

563. Aztán apám meg csak hagyta, hadd sírjon, sírdogáljon az anyám a híres öccse nyomorán.[2034] (348.)

564. Igaz, évekig nem járt hozzájuk, de jelenvalósága olyan természetes, mint az ablakokban a pelargóniák, a házak előtt az elmaradhatatlan rózsák, a sepert udvarok, a kövezett főtér, szélcsendben a református templom harangkondulása, az ereszeken a moha búsan zöld bársonya, igen, ő Jajdon szebbik [és egyben haszon nélküli] énje, mely éppen meghitt, lélekbe tapadó mivoltában észrevétlenebb. Az istállók,[2035] disznóólak tájékának, a konyhák párájának, verítékező műhelyeknek, a zsíros kézzel parolázó vásároknak,[2036] a hejehujázó polgári vonulásnak, az egymást szabdaló érdekeknek, a jóllakottságba belebágyadó áhítatnak, a hambárok és vásáros ládák kérkedő Jajdonának tagadása a maga kopár tisztaságával, jegenyetermetével Béla úr. (348-349.)

565. Egyetlen lélek, melynek megütközésein, megbotránkozásain[2037] saját lelke rombolódását Szendy Ilka ideig-meddig még figyelheti. […] A vágyott puskáért Béla úrnak küzdenie kell. Béla úrnak azért a puskáért jégtől, ragyától kell rettegnie és verejtékeznie egész nyáron át, [hiszen nincs amiből a napszámot előlegezze.] Béla úr[2038] mostanában talán imádkozik. (349.)

566. Újra azon kezdett [el] töprengeni,[2039] hogy ő, Szendy Ilka, mire is vágyott életében.[…] Ha pedig nem, akkor elmondhatja-é, hogy mindazt, amire valaha is szüksége lehetett, megszerezte?[2040] (349.)

567. És majd városépítő, utcakövező és műhelyszervező tudásunk meg a pénzünk mindkettőt[2041] felfalja. Béla úr hulladék, törmelék, aki emberöltőkkel ezelőtt lemorzsolódott; [mi köze ebben az órában mindehhez, mikor sörtől kótyagosan baktat a Dombalja felé?] Pedig[2042] ezek máskor neki való gondolatok.

Miért is kívánja Szendy Ilka Béla úron mérni önmagát? Szendy Ilka,[2043] aki a paraszt Gönczi Dénes vállára hágva próbált egy álmodott igazi nagyúr nyergében megkapaszkodni. (350.)

568. *Legyenek csak ők is jajdoniak.* És ha nem jön Béla úr, a neki szánt bort is a malacok elé fogja Szendy Ilka önteni: *Igyanak*[2044] *a drágák, hogy ne feküdje meg a töltött káposzta a gyomrukat.* (350.)

569. Hiszen amilyenné húsvétkor és azelőtt építette magát bátyja szemében, azt az alakot legutóbb szétszedte, [miközben új formáit kereste a magamegmutatásnak. Ezzel az alakkal pedig – különösen] hogy Béla bácsi [most] nem jött – Ilka [egyre elégedetlenebb lett]. Úgy érezte, túl sokáig maradnak nyitva bizonyos rések, s ezeken át [bátyja ráláthat az önvizsgálatnak azokra a mechanizmusaira, melyekkel] ő a saját és a szülei sorsát vizsgálja.

Na[2045] meg magát sem győzte meg arról, hogy családja múltját valóban olyannak tudná, amilyennek Béla úr számára[2046] legutóbb lefestette. […] Az utóbbi alkalommal például

---

[2034] [2002^5] miatt. (295.)
[2035] [2002^5] bársonya; igen, ő Jajdon szebbik lelke, mely örökké rejtezkedik. Az istállók (295-296.)
[2036] [1980]=[1987^3] vásárosoknak, (479, 349.)
[2037] [1980] megbotránkozásán (479.)
[2038] [2002^5] át. Béla úr (296.)
[2039] [2002^5] kezdett töprengeni, (296.)
[2040] [2002^5] is áhítozott, megszerezte? (295.)
[2041] [2002^5] majd ezek városépítő, utcakövező és műhelyes iparkodása meg pénze mindkettőt (297.)
[2042] [2002^5] lemorzsolódott,– egyikhez se tartozik. Pedig (297.)
[2043] [2002^5] önmagát? Az a Szendy Ilka (297.)
[2044] [2002^5] *jajdoniak. És ha nem jön Béla úr, a neki szánt bort is a malacok elé fogja Szendy Ilka önteni: Igyanak* (297.)

családja múltjában a kíméletlen egymást sújtást, a sohasem másított elhatározásokat és ezek embert, emberséget emésztő következményeit ünnepelte, és mindezekért elismerő, sőt szerencsés utódnak állította be magát.[2047] (351.)

570. Mégis miért nem ezt játszta? És egyáltalán melyik önmagát hiszi ő; vagy hát ne [lenne egyetlen olyan megnyilvánulása, véleménye, melyet a magamegmutatás pillanataiban ne érezne hamisnak?] Létezik olyan[2048] Szendy Ilka, aki egyetlen pillanatnak is el meri kötelezni önmagát? Miből táplálkozik ez a szinte pillanatonként más színét, formáját, árnyalatát mutatni, felvillantani képes én? Éppen az egyetlen ép és erős és [egységben álló] hiányából táplálkozna? [Vagy] mindmegannyi[2049] felvillantott énváltozat a valódi lényegének leplezése volna? Van ilyen? Ha igen, és ha ez ugyanakkor megfoghatatlan, [érzékelhetetlen a váltás pillanataiban,] össze lehet-e rakni ezekből [a magukat más-másként megvillantó énekből – vagy ezek fordítottjából, más előjelű, esetleg ellenkező előjelű összeillesztéséből–] valami[2050] igazit? (351-352.)

571. Aztán ez az önmagától riadtan idegenülő fény-árnyék[2051] tisztaság csak fokozódott az éjszakában. (352.)

572. Az elkövetkező hét bormérő, disznókkal vesződő óráiban tovább kereste mozdulatai s gondolatai közt kallódó önmagát. [Aztán tűnt pillanatok, elmúlt jelenlétek útvesztőit idézte emlékezetébe.

És mindezt a lélekgomolygást külsőként is követte messziről. Tehát egyazon pillanatokban] önnön[2052] cselekedeteit élve is jelen volt, és lassan megsokszorozódó szertekószáló énjeit is követte. (352.)

573. Majd pedig szerette volna remélni, hogy szertebomlottságában talán még sincsen[2053] egyedül. Mert [bár] elmosódottabban,[2054] kevésbé fájón, zaklatón, de [lehetőségeiben talán] minden [emberi] léleknek sajátja a többlétűség. Mert sok meggyilkolja[2055] azt, aki ragaszkodik hozzá, de[2056] képtelen megmaradni vele.[2057] (353.)

574. És mily egyszerű minden, ha kettő közül egyiknek menni kell, és egyforma az esély, és az egyik te vagy.

[Egyszer az is eszébe jutott,] ha [ő ezekben a hetekben] valami[2058] hatalmas palotában élhetne, ódon világban, ahol vendégek adnák egymásnak a kilincset, szakácsok, inasok, szobalányok, kertészek, ispánok, fullajtárok vennék körül, hajdúk állnának őrt a kapuban, és

---

[2045] [2002[5]] szétszedte, s most, - hogy Béla bácsi nem jött – Ilka úgy érezte, túl sokáig maradnak nyitva az öregúr számára bizonyos rések, melyeken át ő a saját és szülei sorsát vizsgálja. (új bekezdés) Na (297.)
[2046] [2002[5]] előtt (297.)
[2047] [2002[5]] utódnak bizonygatta magát. (297.)
[2048] [2002[5]] ő? Vagy hát ne léteznék olyan (298.)
[2049] [2002[5]] és „igazi" hiányából táplálkozna? Mindmegannyi (298.)
[2050] [2002[5]] megfoghatatlan, össze lehet-e rakni ezekből mégis – valami (298.)
[2051] [2002[5]] fényárnyék (298.)
[2052] [2002[5]] önmagát. Egyazon idő zárványában önnön (299.)
[2053] [1980] nincsen (486.)
[2054] [2002[5]] Mert lehet, ha elmosódottabban (299.)
[2055] [2002[5]] zaklatón is - de minden léleknek sajátja a többlétűség. És hány meggyilkolja (299.)
[2056] [2002[5]] ám (299.)
[2057] [2002[5]] a közeliben. (299.)
[2058] [2002[5]] vagy. (új bekezdés) Vajon, ha valami (300.)

mindnyájan [tőle várnák az eligazítást], lesnék[2059] akaratát, minden mozdulatát, óhaját, és így nem volna egyetlen magányos pillanata sem, [mert oly gyorsan kerengne körülötte e vendég- és lakájsereg] – akkor[2060] vajon tudna-e várni egyvalakit, lesni[2061] egyetlen ember szeme, arca rezdülését, hogy ezen mérje[2062] mindazt, ami kiviláglodhat titkaiból. [Hiszen most mindezt a várakozást Béla úr testesíti meg]. Miért[2063] ő? Mert nincs más? Lehetett volna ez Faggyas is vagy valamelyik[2064] egrestelki vagy aracsi kapásember, akire a szőlő gondját bízza Gönczi Dénes után? […] Hát jövögessen csak Béla úr és üljön le szembe vele, [hogy kopár, rend fölött álló mivoltában mérhesse magát e Jajdon tartalmaiból ugyancsak kifele tántorgó leány.] A csúnya,[2065] vén Faggyas Józsi erre nem való. A megmutatkozáshoz szabad tér szükséges, tiszta felületek. Oly kitöltetlen térségek kellenek a másik lelkében, gondolataiban, érzelmeiben, oly térségek, melyeket nem zsúfolnak tele életgondok, alantas indulatok, sem[2066] a haszonhajhászás, sem a bármi áron való fennmaradás kényszere. Így[2067] tehát egy másik, egy magát kereső lélek e tisztán maradt felületek előtt akár egy árnyjátékot követi[2068] saját vergődéseit. (354.)

575. Lelke, akár[2069] egy rongyszedő zsákja, tömve volt a jajdoni lét minden levedlett nyomorúság[kacat]jával,[2070] a szegények gonosz kárörömétől az ínség keservéig. [Tehát] a kisemmizettségnek[2071] ez a mindenre elszánt zsoldosa, ha arra kényszerül, hogy megnyíljék Szendy Ilka előtt, olyan térségekre engedheti csak rálátni a lányt, melyeket saját sorsának[2072] rémei népesítenek, s melyek közt elvegyülve Ilka nem képzelheti el, és nem is figyelheti a sajátjait, mert tekintetét magukhoz vonzanák amazok. Talán félt is ettől az öregembertől.[2073] Másként miért gyalázta s gorombáskodott vele? Hiszen Ilka nemhogy szabadulhatott volna saját rémeitől általa, hanem – [például azon az éjszakán], amikor az[2074] utcavégi ember Bálint ténsúrról meg Endre úrról mesélt – a lányéi közé [is] szabadított[2075] saját lidérceiből. A félelem[2076] diktálhatta [azt is] Szendy Ilkának,[2077] hogy fölfogadja, magához kösse ezt a senkifia vénembert, [mintha azért,] hogy azáltal örökké[2078] résen lehessen, vigyázhasson reá, hogy [így] az öregnek[2079] ne legyen módja előtte megnyílani. [Ezért is fizette meg.] Azért[2080] fizette meg, hogy az öreg sorsán [ily módon] változtatván, [2081] kiirtson lidérceiből vagy legalábbis féken tarthassa azokat. [És talán azért, hogy ezzel valamikorra majd mégiscsak szabaddá tegyen az öreg lelkében ablaknyi felületeket]. Az elkövetkező[2082] vasárnap délutánján a szokott időnél korábban érkezett Béla úr. (355.)

[2059] [2002^5] mindnyájan lesnék (300.)
[2060] [2002^5] sem – akkor (300.)
[2061] [2002^5] egyvalakit, tudná-e lesni (300.)
[2062] [2002^5] fürkéssze (300.)
[2063] [2002^5] titkaiból. Ez a valaki számára most Béla úr. Miért (300.)
[2064] [2002^5] is, netán valamelyik (300.)
[2065] [2002^5] vele. (új bekezdés) A csúnya (300.)
[2066] [2002^5] indulatok; sem (300.)
[2067] [2002^5] kényszere, így (300.)
[2068] [2002^5] követheti (300.)
[2069] [2002^5] Lelke akár (300.)
[2070] [2002^5] nyomorúságával, (300.)
[2071] [2002^5] keservéig. A kisemmizettségnek (300.)
[2072] [2002^5] rálátni őt, melyet Faggyas sorsának (300.)
[2073] [2002^5] amazok. Félt ettől az öregembertől? (301.)
[2074] [2002^5] hanem - amikor például az (301.)
[2075] [2002^5] közé szabadított (301.)
[2076] [2002^5] lidérceiből is. A félelem (301.)
[2077] [2002^5] diktálhatta Szendy Ilkának, (301.)
[2078] [2002^5] vénembert, hogy ezáltal örökké (301.)
[2079] [2002^5] hogy az öregnek (301.)
[2080] [2002^5] megnyílani? Azért (301.)
[2081] [2002^5] hogy ezzel az öreg sorsán változtatván, (301.)
[2082] [2002^5] azokat. (új bekezdés) Az elkövetkező (301.)

576. Hogyhogy elhozta? Estig vártam bátyára, [miket beszél.] Akkor[2083] ne zártad volna be a kaput. (356.)

577. Nem, lelkem, [az az igazság, hogy] nem[2084] hoztam el. (357.)

578. Mondtam, hogy mondjak valamit. [Hogy szólhassak. Igen, mindenbe azért kapaszkodom bele, hogy teljen vele az idő.] Ha[2085] idejön, nem ülhetünk szótlanul, azzal csak megijesztenénk egymást. […] Belegondolnánk egymás fejébe ki[2086] tudja miket. (357.)

579. Viszont ezek után, ha ez igaz[2087] volna, akkor csak én keresem bátyát, én törekszem bátya felé azzal, hogy a rendszerint értelmetlen és néha megfontoltan semmitmondó megjegyzéseibe galázolok. (358.)

580. Béla úr zavarában újra azt a békebeli, somfán főtt mosolyt[2088] erőltette az arcára. (358.)

581. Mindezekből neki jajdoni ősei közül nem volt ki vérébe olthatott volna [vajmi csekély] készséget [is]. Bár[2089] szemernyi kellemkedésre elégségeset. Ha valamelyik asszony ama előkelő világban – melyet Szendy Ilka az ifjú Simonffy Béla köré elképzel – rajta felejtette a szemét, szegény feje biztosan azt hitte, rögvest szerelmesnek kell lenni,[2090] s ha nem egyéb, ezt mentől elébb meg is kell vallani. (360.)

582. És amitől [még jobban] megijedtem,[2091] valami piros foltokat láttam a válladon. (360.)

583. Azon gondolkozott, miket kellene elősoroljon ahhoz, hogy megkönnyesedjék a szeme, ugyanis ha most megríkathatná[2092] magát, akkor Béla bácsi bizonyára megsimogatná – bár a haját. (362.)

584. De akihez férjhez mehetnék, azt addig is lehetne látni, amíg a gyászév lejár. De hol van az a valaki, akihez én férjhez mehetek? – *Helyből nem megy, ebből így nem lesz nyivákolás, hogy megsimogassa a fejem.* – [De] én itt most nem arra[2093] gondoltam, hogy feltétlenül férjhez menni meg ilyesmi. (362.)

585. Csak[2094] jár a szád. (362.)

586. Igen, ahhoz volt esze. És én ugyan a kispapi[2095] tudását sem ítélhettem meg, de emlékszem, mindenre azt mondta: „Érdekes, nagyon érdekes.” (363.)

587. Poharát mégis az öregúréhoz koccintotta, nehogy az túl hamar beteljesültnek vélje jóslatát, hogy ő meggyűlöli.[2096] (363.)

[2083] [2002^5] bátyára. Akkor (302.)
[2084] [2002^5] lelkem, nem (302.)
[2085] [2002^5] valamit. Ha (302.)
[2086] [2002^5] fejébe, ki (302.)
[2087] [2002^5] ez, amit bátya mond igaz (303.)
[2088] [1987^3] mosolyát (358.)
[2089] [2002^5] olthatott volna készséget. Bár (305.)
[2090] [2002^5] lennie, (305.)
[2091] [2002^5] amitől erőst megijedtem, (305.)
[2092] [2002^5] elsírhatná (306.)
[2093] [2002^5] fejem. És én itt most nem csak arra (307.)
[2094] [2002^5] Ugyan, (307.)
[2095] [2002^5] esze. Én persze a kispapi (308.)

588. Mert súlyos forgatagként most minden tárgy itt kereng, ebben a szobában, mely valaha [is] fölbukkant a közelében. Elevenedik,[2097] halványul, majd megint újraszületik mindaz, mit emlékezete és képzelete fölidéz, egymásra torlaszol. Lelke úgy dobálja, kuszálja, hánytorgatja s rendezi újra meg újra élete elmúlt idejét, pillanathalmazait, mintha ugyan sikerülhetne valami [idő]enyészettől[2098] óvni tűnő világokat. Igen, Béla úr – amíg Szendy Ilka van, s amíg ez a szoba – immár mindig ott fog ülni az asztal mellett és hallgatni fogja őt, hiába gyarapodott a gondja a szép dombaljai szőlővel, és[2099] hiába lesz majd puskája is. (364.)

589. Hiszen itt lebeg özvegy Szendyné sóhaja is [valahol félúton e szoba felé]: talán[2100] az orvost várja, talán az urát vásárról haza. (364.)

590. A sarokban szőlőprés lécbordás rostélya[2101] recseg, a kerülő kutyája cefrét zabál. […] Vállán hatalmas[2102] sárga szemű bagoly gunnyaszt, az apródok, lovászok késlekednek, megmakacsolták magukat a lovak. (365.)

591. Ne féljen, nem kell levetkőztessen, mint a múltkor, s borecettel dörzsölje a halántékomat, hogy bűzlődjön[2103] tőle a hajam, mint a sommáslányoké. (366.)

592. Persze ha ilyenformán ájuldoztak azok a hajdani szépasszonyok, bizonyára azért tették, hogy bátya mindjárt azt bizonygassa nekik, ha csak a puszta[2104] jelenlétével is: „de asszonyom, na de hölgyem, íme itt vagyok én, aki föloldozhatom a kiábrándulásban vergődő női szívet. (366.)

593. Úgy hiszem, mennél többet megért[2105] valaki, annál kevesebb szál köti az élethez. (369.)

594. Igen, és ahhoz, hogy minderről tovább lehessen beszélgetni, még csak azt kellene tudni, mi az, hogy *élet*,[2106] mi az, hogy *szeretni*[2107] meg *kívánni*[2108] meg *kötni*[2109] és mi az, hogy *lehet*.[2110] (370.)

595. Mi az, hogy *minden*[2111] és mi az, hogy *ismeretlen*?[2112] (370.)

596. Holott ezt kellene utolsónak hagyja.[2113] (370.)

597. A vágy nem lehet szabad az akarattól. Úgy olyan lenne a vágy, bátya, mint a madarak levágott szárnyakkal. Hogyan érnének ki szárnyak nélkül a búzamezőre, hogy szállnának fel

---

[2096] [1987[3]] jóslatát, hogy: meggyűlöli. (363.)
[2097] [2002[5]] tárgy, mely valaha fölbukkant a közelében, itt kereng, ebben a szobában. Elevenedik, (308.)
[2098] [2002[5]] enyészettől (308.)
[2099] [1987[3]] s (364.)
[2100] [2002[5]] is: talán (308.)
[2101] [2002[5]] kosara (309.)
[2102] [2002[5]] Vállán a hatalmas (309.)
[2103] [2002[5]] bűzlődjön (310.)
[2104] [2002[5]] nekik, már csak puszta (310.)
[2105] [2002[5]] megélt, (313.)
[2106] [2002[5]] „élet”, (314.)
[2107] [2002[5]] „szeretni” (314.)
[2108] [2002[5]] „kívánni” (314.)
[2109] [2002[5]] „kötni” (314.)
[2110] [2002[5]] „lehet” (314.)
[2111] [2002[5]] „minden”(314.)
[2112] [2002[5]] „ismeretlen” (314.)
[2113] [2002[5]] hagynia. (314.)

a magasba? Hogy kergethetne szárnyak nélkül engem is az a nagy sárga szemű? [– Érezte, mindezt végiggondolja, s azt is követte, hogyan formálja ajka a szavakat, és ugyanakkor nem hallotta vissza saját hangjától azt, amit megfogalmazott.] Pedig[2114] úgy volna jó, ha a vágynak az akarathoz, az akaráshoz nem volna köze. (371.)

598. Lám, mégiscsak hasznát látjuk a Béla bácsi olvasásának.[2115] Hogy hasznát, azt ugyan nem tudom.[2116] De ez így nagyon igaz. Igen, bátya, mindent magukkal hoznak, mikor bebújnak a takaróm alá. Azért is rúgjuk le végül, mert sokan leszünk, s nem férünk. – Ezt rekedten kiáltotta, mintha végre [maga is] érteni[2117] akarná, amit gondol, [és hallani is saját hangjától.] Béla úr[2118] felrezzent, a pohár meg a cigaretta után kapkodott, de mivel ezt már annyiszor tette, mióta Ilka önmagát vallatta őelőtte ezeken a vasárnapokon, hogy a nagy csontos kéz a magaismétléstől most ingerülten elriadt. (371.)

599. Csak azt ne mondtad volna, hogy barmok, asszonyok meg gyermekek [is] jöttek[2119] azzal, aki ide jött. (374.)

600. De ha már egyszer barmok vályúja lettem, és minden nyomorúságát a magamévá teszem és hagyom, hogy a házam, az ágyam Noé bárkájává változzék, igen, bátya, ha én érte minderre vállalkozom, akkor legalább ne féljen többé, és ne veszítse el a bizodalmát bennem [is]. Hiszen[2120] a kölykit, feleségit, lovát, mind azért engedem be ide, hogy ne féljen szeretni, hogy helyben legyen a menedéke is, ha az kell neki. (374.)

601. Országhoz, néphez, lóhoz, katonához, birtokhoz, de[2121] ha velem volt, mindent maga mögött hagyott. (374.)

602. Hirtelen – és mivel ennyire elkésve, immár hívatlanul[2122] – eleredtek a könnyei. (374.)

603. *Na, csak sikerült elbőgjem magam,* nézte[2123] a padlóra potyogó könnyeit. (375.)

604. De mielőtt a fehér sörtével szegélyezett ajkak megérintették volna homlokát, ki kellett várja,[2124] míg az öregúr meghatódik saját buta vigasztaló szavain: (375.)

605. Ilka megállt a nyitott konyhaajtóban, mellén összefonta a karjait,[2125] s a nagydarab öregember vonagló vállát nézte kétlépésnyire maga előtt. (376.)

606. A lány[2126] arcán furcsa maszk: ártatlanul értetlenkedő kislánymosoly. (376.)

[2114] [2002^5] szemű? (új bekezdés) Pedig (314.)
[2115] [2002^5] olvasottságának. (315.)
[2116] [2002^5] tudom, de (315.)
[2117] [2002^5] végre érteni (315.)
[2118] [2002^5] gondol. Béla úr (315.)
[2119] [2002^5] gyermekek jöttek (317.)
[2120] [2002^5] bennem. Hiszen (318.)
[2121] [2002^5] birtokhoz – de (317.)
[2122] [1987^3] hivatlanul (374.)
[2123] [2002^5] magam; nézte (318.)
[2124] [2002^5] várnia, (318.)
[2125] [2002^5] a karját, (318.)
[2126] [2002^5] Ilka (319.)

607. A kihalt határ trillázott, [békéjét] ünnepelte,[2127] hogy ezen a napon sem ember, se igavonó állat nem töri, szabdalja maga hasznára. (377.)

608. És mily fölöslegesnek érezte most, hogy valahány alkalommal más-más énjét mozgósította és küldte őrjáratra az öregúr gondolatai [és egész emberi valója] felderítésére.[2128] […] Így hát a Béla bácsi ellen bevetett[2129] vigyázkodó, kémlelő énjeitől akár el is búcsúzhatik. [Igaz, ha nem lett volna a kihívás, mely mégiscsak Béla úr jelenlétének volt köszönhető, ezeket az énjeit soha meg sem ismerheti. Most már csak az fájt, hogy] hiába[2130] hívta életre s edzette hozzá a hadakozáshoz őket, fölöslegesek. [Miért másért érezte volna szükségét, hogy] Faggyassal vagy Béla úrral [évődjék s hadakozzék, ha nem azért, mert úgy sejtette, ezekre az énjeire még szükség lehet. Hiszen mintha végig] arra lett volna kíváncsi a velük való huzakodásban, hogy mennyire futja az erejéből, ha [netán] megvallatódna a későbbiek[2131] során. […] Pedig[2132] azzal, hogy megajándékozta, megfizette őket [– ha öntudatlanul is -, védekezett ellenük, és fölborogatta lehetséges hadrendjüket. Faggyast engedte közelebb, de arra vigyázott, hogy holt szögben maradjon, ha feléje irányulna annak valamely fegyvere. Béla urat, a jámbort, a tisztát, messze riasztotta, hogy kívül kerüljön gyenge horderejű fegyvere hatósugarán.] Később[2133] aztán sokszor eltöprengett rajta, vajon miért éppen ezzel a két egymástól oly különböző emberrel kellett a maga jajdoni mivoltát vallattassa, miért épp velük idéztette meg apái, nagyapái életét és korát. (377-378.)

609. De bármennyit töprengett rajta, hogy miért éppen Faggyas meg Béla úr választattak ki e peres[2134] szerepekre, ama bántóan együgyű feleletnél[2135] elfogadhatóbb nem kínálkozott, mint hogy más, megfelelőbb[2136] a környezetében nem akadt. Faggyas és Béla úr Szendy Ilkának egyaránt kiszolgáltatottja volt, [tehát kellett, hogy legyen kedvük és idejük elüldögélni vele.] Egyik a kenyerét fogadta el [tőle] végeérhetetlen[2137] kötekedések fejében, a másik a pohár borát. (378.)

610. Még olyankor is, amikor csupán ugratta az asszonyt vagy tréfálkozott vele, a szavak között – mint itallal töltött poharak között császárok asztalán – mindig akadt [néhány] mérgezett.[2138] (378.)

611. Fél utcahossz választja el ettől a világtól, s ez tőle oly messzire van mégis, mint amennyire Jajdon akkori önmagától majd két emberöltő alatt[2139] eltávolodik.

De hogy ennek a párás ablakú, boros gödörbékességnek száz esztendő múltán[2140] nyoma sem marad, ezt akkor még ő sem sejthette. (379.)

612. A disznók poszogtak, vackalódtak [kis ideig], aztán[2141] elcsendesedtek, úgy rémlett, tisztán ide hallja kora-kövér szuszogásukat. (380.)

[2127] [1987^3] trillázott, ünnepelte, (377.)
[2128] [2002^5] az öregúr gondolatai felderítésére. (320.)
[2129] [2002^5] ellen-bevetett (320.)
[2130] [2002^5] búcsúzhatik. Hiába (320.)
[2131] [2002^5] fölöslegesek. Közben a Faggyassal, majd a Béla úrral való huzakodásban mintha épp arra lett volna kíváncsi, hogy mennyire futja az erejéből, ha az majd továbbvallatódna a későbbiek (320.)
[2132] [2002^5] Hiszen (320.)
[2133] [2002^5] őket, azok védtelenné váltak. (új bekezdés) Később (320.)
[2134] [2002^5] pörös (321.)
[2135] [2002^5] oknál (321.)
[2136] [2002^5] más, náliknál megfelelőbb (321.)
[2137] [2002^5] volt: egyik a kenyerét fogadta el végeérhetetlen (321.)
[2138] [2002^5] akadt mérgezett. (321.)
[2139] [2002^5] múltán (322.)
[2140] [2002^5] múlva (322.)

613. Rossz helyen volt, a macska mindig beleesett. Akkor is máshová,[2142] talán a kert alá ásatunk kutat.

A macska bárhol beleeshetik, [ha nincs befedve a kút.]”

Közben[2143] a kövek közt kúszik fölfele a víz.

614. Igen, az kellene, egy-egy réteg oltatlan mész a kő közé, az talán visszafojtaná[2144] a vizet. (380.)

IX. fejezet

615. Az öreg Józsi majdhogynem alázkodó képpel álldogált, [hogy] a főtéri szobor jobbágyától se telt volna ki különbül. – Jól[2145] fog az, hogyha majd nem lesz. (384.)

616. Azóta meg, hogy ez a kis szógálatom [is] van,[2146] inkább kell tudjam, mi történik a városon. (387.)

617. Ilkát az öreg gyámoltalankodó szövege csupán azért gondolkoztatta meg, mert úgy tűnt, mindazt, amit elősorol, Faggyas halálos komolyan [is] veszi, s a májusra[2147] esedékes pénzt valóban ezek miatt nem kéri ki. (387.)

618. Ilkát viszont Faggyas megbékélésével egyidőben[2148] valami bizonytalanság kerítette hatalmába. (387.)

619. Életviszonyok– [tehát valójában külső] körülmények[2149] - alakulása ily módon lenne képes a maga képére alakítani a magát oszthatatlannak képzelő embert? Mintha ezek [a viszonyok s körülmények] önmagukat,[2150] saját vonásaikat akarnák szemlélni az általuk átformált ember ábrázatán. Mindezt persze Faggyas József, vincellérré előlépett utcavégi öreg szegénylegény nyilván nem érzékelte[2151] így. [Ő] mindebből[2152] annyit tudott, hogy nyűtt bakancsait most már fűzős csizmára vagy akár uraktól levetett cúgos cipőre is felcserélheti. Faggyas a saját szemében egy ember maradt. Az ember mindaddig[2153] önmaga – mondta volna, ha ezen valaha elgondolkozik –, míg egyetlen árnyék követi. (387-388.)

[2141] [2002^5] vackalódtak, aztán (322.)
[2142] [2002^5] beleesett. Majd máshová, (322.)
[2143] [2002^5] beleeshetik.” (új bekezdés) Közben (322.)
[2144] [2002^5] bentrekesztené (322.)
[2145] [2002^5] álldogált olyan formán, mint a főtéri szobor jobbágy alakja. Jól (325.)
[2146] [2002^5] szógálatom van, (328.)
[2147] [2002^5] komolyan mondja, s a májusra (328.)
[2148] [2002^5] egy időben (328.)
[2149] [2002^5] Életviszonyok, körülmények - (329.)
[2150] [2002^5] ezek most önmagukat, (329.)
[2151] [2002^5] érezhette (329.)
[2152] [2002^5] így. Mindebből (329.)
[2153] [2002^5] Az ember pedig mindaddig (329.)

620. Mondja, Józsi, nem fél a pénzét nálam hagyni? – szólalt meg, [talán rég élt szavaiba kapaszkodva] valamelyik[2154] hajdani önmaga. (388.)

621. És van-e miért remélni[2155] ezt a szabadulást? (388.)

622. Vagy talán hallott rólam valamit a korcsmában?[2156] Faggyas, mit beszélnek rólam a korcsmában?[2157] (388.)

623. Tudja, mennyire örvendek, hogy aggódik miattam.[2158] (389.)

624. Mit követelőzik[2159] rajtam? (389.)

625. Nem nézi[2160] ki belőlem, ez rendben van, de ettől még megtehetem. (389.)

626. És ez [is] most[2161] jut eszükbe, annyi hét után.(391.)

627. Máskor nem szívesen nézte innen az utat. Jajdon özvegyasszonyainak meg vénlányainak ugyanis abból állt a társadalmi élete, hogy[2162] a tornác könyöklőjéről számon tartották, mikor ki ment el a ház előtt, ki hogyan volt felöltözve, és ki mit vitt a kosarában. (392.)

628. El is felejtettem.[2163] (393.)

629. És ha még[2164] erre járok, érdeklődjek. (394.)

630. – Ez pedig már afféle bizonytalankodó szentelt víz:[2165] „mindnyájan az Isten kezében vagyunk”. (395.)

631. Nem tudom. Neked kell bízni[2166] benne, hogy visszajön, ahhoz, hogy visszajöjjön. (395.)

632. De ha már a kisasszony is efféléket mond, akkor [itt] baj[2167] van. (395.)

633. Én néha még hallom a hangját, meg látom egy-egy mozdulatát, ahogy a ládára leül, ahogy cigarettát sodor, de máskor meg hiába gondolok rá, nem tudom visszaidézni[2168] egy szavát se, és néha már azt se tudom, milyen volt. (395.)

[2154] [2002^5] szólalt meg valamelyik (329.)
[2155] [2002^5] remélnie (329.)
[2156] [2002^5] a kocsmában? (329.)
[2157] [2002^5] a kocsmában? (329.)
[2158] [2002^5] miattam? (330.)
[2159] [2002^5] követel (330.)
[2160] [1980] néz (534.)
[2161] [1980] ez most (537.)
[2162] [2002^5] állt a szórakozása, hogy (332.)
[2163] [1987^3] felejtetem. (334.)
[2164] [1980] meg (541.)
[2165] [2002^5] szenteltvíz (335.)
[2166] [2002^5] bíznod (335.)
[2167] [2002^5] akkor baj (335.)

634. Az előbb [is] sírtál,[2169] meg azt mondod, az irodán is. (395.)

635. Halkan lépkedett, nehogy a disznók felébredjenek, tova a reggeli moslékosztásnál eregette alá a követ. [Akárha] a disznók most már tőle[2170] őriznék a kutat. (399.)

636. A disznók borogatják a lerakodott szekereket, máris[2171] éhesek. (399-400.)

637. *Vajon még mennyi híja lehet? Most már csak elapad.*
Aztán úgysem érdekes. Csináljatok,[2172] *amit akartok.* (400.)

638. Ezért[2173] aztán nem feszegették fel a hídlásokat. (400.)

639. Na de túrhatták, gyalázhatták volna most már kedvükre is a féltve őrzött virágokat, Ilka[2174] kisasszony az istennek sem akart törődni velük. (400-401.)

640. A konyhaajtó nyitva volt, beóvatoskodtak,[2175] körülólálkodták az asztalt, a fásládát, a fényes téglapadlón körmük köcögött.[2176] (401.)

641. Amúgy[2177] nem törődött senki velük. (401.)

642. Faggyast már-már[2178] bizakodóvá tette a Marin észlelt változás. (401.)

643. Tudta, korai még az utolsó kapálást elkezdeni, de szeretett volna túl lenni [ezen is]. A Verőfényen[2179] állította munkába őket, fentről, a pince verandájáról figyelte, hogy[2180] haladnak, és nagyon elégedetlen volt velük. (402.)

644. Nem annyira az egrestelkiektől való félelmében, hisz tudta jól, a csendőrszurony a szőlőkarónál sokkal hatékonyabb,[2181] hanem mert nem akart belekeveredni semmibe. (403.)

645. De abban biztos volt, egyéb jeleknek nincsenek birtokában a Gönczi Dénes[2182] falubelijei, hiába kutatták át a pincét, maradtak a gyanújukkal; ő viszont most már tudta, amit tudott. (403.)

646. Addig még nincs nagy baj, mert addig ő [is] – ha[2183] a lány előtt titkolja is – cinkosa lehet. (404.)

[2168] [2002^5] visszahallani (335-336.)
[2169] [2002^5] előbb sírtál, (336.)
[2170] [2002^5] követ. A disznók most már akárha tőle (339.)
[2171] [2002^5] örökké (339.)
[2172] [2002^5] Aztán úgyis mindegy. Csináljatok, (340.)
[2173] [2002^5] Így (340.)
[2174] [1980] virágokat. Ilka (550.)
[2175] [2002^5] beóvakodtak, (340.)
[2176] [2002^5] kocogott. (340-341.)
[2177] [2002^5] Immár (341.)
[2178] [2002^5] közben (341.)
[2179] [2002^5] lenni rajta. A Verőfényen (342.)
[2180] [2002^5] hogyan (342.)
[2181] [2002^5] hegyesebb, (343.)
[2182] [2002^5] volt, semmit sem tudtak kideríteni a Gönczi Dénes (343.)

647. A kővel, kisasszony, a kővel hogy legyen?

Sehogy. Mindjárt indulok. Csak még esteledjen egy kicsit.

Hisz[2184]alig értünk haza. (407.)

648. Ezt most meg tetszett[2185] érteni? (408.)

649. A félelem gondolatától fél a félelem [érzete]. De[2186] hiszen őt senki sem fenyegeti. (408.)

650. Különben Ilka már akkor először tudta, mikor az asszony bőgni s puhatolózni visszajött, hogy az nem fogja megállni, s újra érdeklődik még[2187] a hatóságnál Dénes után. (408.)

651. De megkeresni egy szegíny[2188] bujdosó embert, arra nem valók. (409.)

652. Hiszen ha akarná, nem bujdokolna,[2189] igaz? (409.)

653. Nem is lopnék én vásznat tőled [a világ minden kincséért]. És mondd, [Mari], hány[2190] napot szokás böjtölni ilyenkor? (410.)

654. Az asszony előbb tőlük kérdezte meg, a három asszonylányától, mindjárt, ahogy a tűretnek lába kélt,[2191] hogy nem látták-e véletlenül a szapulóban valakinél. (410.)

655. Na igen. Oszt mikor a ládából vette elő a ruhát a lány öltöztetésihez, egyszer csak ott a tűret vászon [is].

Gondolom, [hogy] megörült[2192] neki. (411.)

656. Aztán mihelyst a böjtje lejárt, azonnal bejött a kisasszonyhoz [is]. Na,[2193] mentél valamire? – faggatta Ilka, s pálinkát töltött neki. (411.)

657. Te Mari, én azt hiszem, a böjt foganatjában[2194] nem elég csak annak hinni, aki tartja, hanem annak is hinni kell, aki ellen tartják. (411.)

658. Más fogadjon böjtöt, más imádkozzon annak a nyomorúságáért, aki Dénesünkben[2195] kárt tett, ne én. (412.)

[2183] [2002^5] ő – ha (343.)
[2184] [2002^5] indulok. Ha beesteledik. (új bekezdés) Hisz (346.)
[2185] [1987^3] tetszik? (408.)
[2186] [2002^5] félelem. De (347.)
[2187] [2002^5] majd (347.)
[2188] [1987^3] szegény (409.)
[2189] [1987^3] bujdosna, (409.)
[2190] [2002^5] tőled, Mari. És mondd, hány (349.)
[2191] [2002^5] kelt, (349.)
[2192] [2002^5] vászon. (új bekezdés) Gondolom, megörült (350.)
[2193] [2002^5] kisasszonyhoz. Na, (350.)
[2194] [1980] foganatjának (564.)

659. Igen, számára eddig menedék volt az asszony hitetlensége [is]. Most[2196] pedig azzal, hogy feddi, s arra inti, hogy bízzék, azzal is a saját menedékét készül feladni, lerontani. (412.)

660. Hát csak úgy eljöttem. Mint máskor [is]. Csak[2197] akartál látni, mi? (414.)

661. Esze és lelke egyaránt tudta, hogy ennek a kapun kilépő, főkötőbe bugyolált bánatnak le kellene őt győznie, ember és Isten egyaránt így ítélne, ugyanakkor azt is[2198] érezte, ahhoz, hogy az őfölötte diadalmaskodjék, az asszonyt neki kéne hozzásegítenie. (414-415.)

662. Csak hogy[2199] hetekig nem láttalak, már kezdtem aggódni miattatok. (414.)

663. A szőlő elvadul, a hordókról az abroncsok lehullanak.

[Körvonalak nélkül és soha meg nem fogalmazottan] oly[2200] sejtés kerítgette, hogy az élet lassan ráfagy e háztájra, mert amilyen mértékben énjéből kihullik az élni akarás, a kert végétől előre a kapuig, a pincétől a szobában a varrógépig rendre minden tárgyra ráfárad a mozdulat, az a kevés lehetséges is, mely halálig kitölti az időt, mely telerakja elmúlással a pillanatot. (415.)

664. Megtelik a kút [is,] mélysége[2201] elapad.

Megtelik megannyi kő-pillanattal.

Nem kellene sietni a kőpillanatok – pillanatkövek? – cipelésével. De a pillanatok oktalan s képtelenül makacs értelme – hogy tovatűnnek – kikényszeríti,[2202] diktálja a zuhogást.[…] E tér- és időmesszeségből, [a megnyitott szakadékokon át] pedig[2203] előimbolygott a medvebőr süveges, kardos fejedelem, és ide sejlett vele, a késői jelenbe, egy más kor is. Azt a kort azonban nem kellett sem a maga idejében, sem a késői jelenben volt valóság logikája szerint élni [és] még[2204] bár képzelni sem. Mert a képnek – mely Gönczi Dénes néhai ittjártával megelevenedett – csak díszei, díszletei, kellékei voltak a valóság valaha lehetséges elemei. [De] a látomásnak[2205] a valóság nem oka – s különösen nem: – lényege. (415-416.)

665. Bámulni, dicsérni kell a hízót, no és megpökdösni, nehogy [még] szemmel[2206] verje valaki.

A[2207] valóság által számon kért cselekvés követelőző hangjait egyelőre elnyomja a kőzuhogás. (416.)

666. Faggyas Józsi pedig azt lesi, meddig tart [ez] a cipekedés.[2208] (416.)

[2195] [1987[3]] Dénesünknek (412.)
[2196] [2002[5]] hitetlensége. Most (351.)
[2197] [2002[5]] máskor. Csak (352.)
[2198] [1980] ítélne, ugyanazt is (569.)
[2199] [2002[5]] Miután (352.)
[2200] [2002[5]] lehullanak. (új bekezdés) Később oly (353.)
[2201] [2002[5]] kút, mélysége (353.)
[2202] [2002[5]] makacs igyekezete – hogy tovatűnjenek – kikényszeríti (354.)
[2203] [2002[5]] időmesszeségből pedig (354.)
[2204] [2002[5]] élni, még (354.)
[2205] [2002[5]] voltak a valaha lehetséges valóság elemei. A látomásnak (354.)
[2206] [2002[5]] nehogy szemmel (354.)
[2207] [2002[5]] E (354.)
[2208] [2002[5]] tart a cipekedés. (354.)

667. Mered [tovább] késleltetni[2209] az időűrt, mely rád ásít s elnyel, jól tudod, mihelyst[2210] a kút, e kőpohár betelt? (416.)

668. Mint ki folytatni szeretné álmát – melyet hirtelen ébredés félbeszakított –, úgy leste, hogy [a képzelt] törvénykezők[2211] megmozduljanak. (417.)

669. Néha egyet-egyet kitaszítottak maguk közül, az aztán odahullott a sötét Hegyes mögé. [A félbeszakított álmot folytatni nem lehet.] Felállt,[2212] előresétált a tornácon, benézett a szoba ablakán. (417.)

670. Pedig Dénes már úgy szorította, mintha csupán [saját] karja[2213] s válla ereje érdekelné. (417-418.)

671. Igen, odabent a talárosok megunták a tétlenséget, a várakozást – lehet fölocsúdtak, hogy a parasztmotyót nem [is] vizsgálhatják[2214] egy fejedelem előtt –, szólították Marit. Béla úr kemény hangon: (418.)

672. Nemsokára a betolakodót is látni lehetett: a fegyver[ből képezett] korlátnak[2215] Gönczi Dénes meztelen felsőteste feszült. (419.)

673. Sohasem tudta meg, hogy a talárosok mire végeztek a vergődő[2216] egrestelkivel. (420.)

674. A kőrakásnál, az égerfa árnyékában kicsit megpihent, [de] aztán[2217] továbbindult a patak bozótja mentén, nem rakta meg a kosarait. (420.)

675. Ferike – szólt rá a legkisebbre a surcos fiú –, lódulj a tehenekhe',[2218] asszem, jár ott valaki. (420.)

676. Szaladjunk, még Ferikébe kárt[2219] teszen. (422.)

677. *Még szerencse, hogy a magamfajta boszorkányokat el lehet hajtani.*[2220] […] *Menjen a nagy francba, én vagyok a boszorka, énrám nem kell gondja*[2221] *legyen. A boszorkányt nem kell félteni. Ha nincs jobb dolgom, meglepem*[2222] *a tehenek tejét.* (422.)

[2209] [2002[5]] Mered kísérteni (355.)
[2210] [2002[5]] ásít, s jól tudod, elnyel, mihelyst (355.)
[2211] [2002[5]] hogy a törvénykezők (355.)
[2212] [2002[5]] mögé. Felállt, (355.)
[2213] [1980] csupán karja (573.)
[2214] [2002[5]] nem vizsgálhatják (356.)
[2215] [2002[5]] lehetett: a fegyver-korlátnak (357.)
[2216] [2002[5]] a talárosok mint jártak el a vergődő (357.)
[2217] [2002[5]] megpihent, aztán (358.)
[2218] [2002[5]] tehenekhez, (358.)
[2219] [2002[5]] Szaladjunk, Ferikébe még kárt (359.)
[2220] [2002[5]] kergetni. (359.)
[2221] [2002[5]] kell hogy gondja (359.)
[2222] [2002[5]] meglopom (359.)

678. *Míg más a világ túlsó végét [is] megjárja,*[2223] *én a szomszéd utcáig csak elzarándokolhatok.* (423.)

679. A puha gyolcsing egyenetlenül[2224] himbálta arcát, aztán[2225] fölemelkedett róla, s a hántott cserfaarchoz hajolt, melyben a szemek – mintha sajgó fájdalomra vagy éles fényre várnának – szorongva bújtak az öreg szempillák éber sötétje mögé. (424.)

680. Kétszoba-konyhás ház a Gyala útján, tele pince, üres szín, csendes udvar, lankás kert, rendezett belsőség – anyja ezt szánta[2226] neki. (425.)

681. Félt, nem hitt benne, hogy békét hozhat változás.[2227] Félt, hogy[2228] veszni érezte a távolságot, mely közte s a többiek közt feszült, márpedig a távolságok titkon mégis biztonságot sugalltak, és magavédhetéssel hitegették – volt[2229] ily pillanat – az elmúlt félesztendő alatt. (425.)

682. Mióta a Hidas utcán ráesteledett, különös, fénytelen, bágyadt derengés járt vele, mely lassan fölitta az elmúlt félesztendőben alakja köré hullt énárnyékokat. [És ezeknek az árnyaknak a] sötét sugarai éppen akkor szikkadtak fel, mikor odáig[2230] sokasodtak, hogy koszorúként fogták körül, s már úgy tűnt, többé sosem tud kilépni közülük. (425.)

683. Aznap este, amikor a Hidas utcáról hazatért,[2231] meg sem várta, míg Jajdon a szombat esti mulatérozás után nyugovóra tér. A Ravaszmál gyepűjénél, amint a sárga szemű madár rárepült, nem torpant meg, nem kapta karját arca elé, hanem feléje suhintott, hogy horgas csőre koppant a kosarán.[2232] (426.)

684. Én-e? Hát jó – mondta nagy megrökönyödve, s hazaindult[2233] a fűrészbakja után. (427.)

685. Ha meg karónyi fekete szalagos gyertyával indul [meg] egy asszony[2234] a hetedik falu papjához, természetes, hogy az sem maradhat titok. (427.)

686. Mi [meg] a kicsi[2235] fődünkbe tengerit tettünk. (428.)

687. Estig a kicsi tarisnyáját[2236] is úgy teliszedték kalásszal, hogy alig bírta haza szegény. (428.)

[2223] [2002^5] végét megjárja, (360.)
[2224] [2002^5] akadozva (362.)
[2225] [2002^5] Ilka (362.)
[2226] [2002^5] hagyta (362.)
[2227] [2002^5] hozhat e változás. (362.)
[2228] [2002^5] amint (362.)
[2229] [2002^5] feszült, mert a távolság titkon mégis biztonságot sugallt és magavédhetéssel hitegette –volt (262.)
[2230] [2002^5] énárnyékokat. Ezek sötét sugarai éppen akkora szikkadtak fel, amire odáig (363.)
[2231] [2002^5] hazaért, (363.)
[2232] [1987^3] kosaran. (426.)
[2233] [1980] haza indult (586.)
[2234] [2002^5] indul egy asszony (364.)
[2235] [2002^5] Mi a kicsi (365.)
[2236] [2002^5] a kicsinek a tarisznyáját (365.)

688. Nézd meg, most kezd elnyílani – mutatott Ilka [a tornáccal szemben] a tűzfal[2237] tövére, a sűrű töröktubarózsa ágyás előtt ott kókadozott néhány szál fehérliliom.

[…] De nízem én mindenütt, mer a pap azt mondta, ott van Dénes, ahol a fehérliliom pirosra változik.

[Ez olyan, mint valami tündérmese.] Vagy[2238] boszorkányhistória. Afféle bűbájoskodás. (428-429.)

689. De azért jól megnézted magadnak ott szembe[2239] azt a pár szálat. (429.)

690. Ilka is lement az udvarra, s miután az asszony a vizsgálódását[2240] befejezte, megállt mellette. (430.)

691. Ha értékrendet[2241] állít fel a több ízben [is] kihívott[2242] megpróbáltatások között, ezt bizonyára a legsúlyosabbnak érzi valamennyi közül. De akkor már nem szemlélte magát kívülről, hogy a fenyegetettséghez mérhesse erőit a szavakkal való birkózás pillanataiban. Miután az asszony elment, talán azt is megsejtette, hogy a fenyegetés ebben a valóságában többé már soha nem áll elő, mégsem érzett – [bár] ekkor[2243] már nem is vágyott, nem is remélt – semmiféle megnyugvást, fölszabadulást. (430.)

692. Gondolta, fölnyalábolja a széttiport virág [rendet], és[2244] hátrahordja a disznóknak, ekkor a halomban egy olyan liliomkelyhet vett észre, melyet a sarló összevérezett. (431.)

693. Arra gondolt, kéne énekelni valami liliomos népi[2245] éneket. (431.)

694. Semmit nem mondanak – mordult Faggyas. [Ránduló válla azt is sugallni akarta: „tessék nekem békémet hagyni.”]

Hogyhogy[2246] semmit? (431.)

695. A tavaszon bezzeg még a hegyeshátiak sem voltak jók a kisasszonynak, most meg, mire érik a szőlő, már jók a kövecsesi cigányok [is.] Séhaj[2247] belül se engedi őket a gyepűn. (432.)

696. Lefüggönyözte a konyhaablakot, s[2248] olyan buzgalommal látott neki a tisztálkodásnak, mintha egyszerre kéne lemosnia magáról az egész nyár porát. (433.)

697. Lényét lassan felemésztette a menekülő cinkos,[2249] a messzeség. (433.)

[2237] [2002[5]] Ilka a tűzfal (365.)
[2238] [2002[5]] változik. (új bekezdés) Vagy (365.)
[2239] [2002[5]] szemben (366.)
[2240] [2002[5]] vizslatást (366.)
[2241] [2002[5]] sorrendet (367.)
[2242] [2002[5]] fel a mindegyre kihívott (367.)
[2243] [2002[5]] érzett – ekkor (367.)
[2244] [2002[5]] fölnyalábolja a learatott virágot, és (367.)
[2245] [2002[5]] paraszti (367.)
[2246] [2002[5]] Faggyas. Hogyhogy? (368.)
[2247] [2002[5]] cigányok. Séhaj (368.)
[2248] [2002[5]] és (369.)
[2249] [2002[5]] cinkosa, (370.)

698. Faggyassal nem találkoztál véletlenül idefele[2250] jövet? – kérdezte hirtelen. (435.)

699. Hátha a szüretre itt lesz, s nem kell ezzel a hitványsággal kínlódjék tovább?[2251] (437.)

700. Amíg az étel melegedett, zöld ugorkát[2252] hámozott, hosszában megcikkelte, magának is terített. (438.)

701. Nem emlékszem, hogy Ha[2253] lett volna is valami, én nem néztem gyanakvó szemmel. (440.)

702. Na aztán maga is megéri a pénzét. Jópipa, mondhatom. Alighogy Dénes elmegyen

Alig.

elkezdi szegénynek a feleségét torongyolni az utcán éjszaka.

Kitekerem[2254] a nyakát. (442.)

703. Mikor lakkcipősen, sötét ünneplő ruhájában[2255] megjelent Simonffy Béla úr, Faggyas még mindig ott hajlongott a kemenceajtó előtt. (445.)

[2250] [2002[5]] idefelé (371.)
[2251] [1987[3]] tovább. (437.)
[2252] [1987[3]] uborkát (438.)
[2253] [1980] hogy. Ha (604.)
[2002[5]] hogy…Ha (376.)
[2254] [1980] elmegyen, elkezdi szegénynek a feleségét torontyolni az utcán éjszaka. (új bekezdés) Alig. (új bekezdés) Kitekerem (607.)
[2255] [2005] ünneplőruhájában (380.)

Bibliográfia

ÁCS Margit, *A kiút felismerése – és aztán fordulat, Holmi*, 1991/3,352-356.

ÁCS Margit, *A pályakezdő Szilágyi István*, *Kortárs* 2008/10, 82-92.

A használhatóvá tett irodalmi hagyomány: Láng Gusztávval beszélget Balázs Imre József és Nyilasy Balázs= Vissza a Forrásokhoz: nemzedékvallató, szerkesztette BALÁZS Imre József, Polis, Kolozsvár, 2001, 129-147.

Aki tudja, ugyanazt tudja: Csontos Erika interjúja= SPIRÓ György, *Fogság: Széljegyzetek*, Magvető, Budapest, 2006, 5-48.

„A még meglevő relikviákat", Szilágyi István= Túlélő képek: Kántor László íróportréi, 34 erdélyi író vallomása, szerkesztette KÁNTOR Lajos, 1989, Művelődési Minisztérium, 103-105.

Apadó útban, Szegő János beszámolója az Előhívás-beszélgetéseken, http://www.litera.hu/hirek/apado-utban, 2009. január 22, letöltés dátuma: 2014. december 7.

ARDHOLM, Helena M., *The Emblem and the Emblematic Habit of Mind: Questions of Origin, Theory and Function* =. A., H. M*, The Emblem and the Emblematic Habit of Mind in Jane Eyre and Wuthering Heights,* Göteborg, Acta Universitas Gothoburgensis, 1999.

A regényírás mint kísérletezés: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal, Elek Tibor interjúja, *Bárka*, 2003/2, 87-93.

ASZTALOS Ildikó, *Damaszk-technológia, Látó*, 1990/11, 1348-1352.

Az időlétra fokai: Szilágyi Istvánnal beszélget Bartha Balog Emese, Balázs Imre József, Nagy Sándor Attila és Szilágyi Júlia= Vissza a Forrásokhoz: nemzedékvallató, Polis, Kolozsvár, 2001, 97-128.

„Az idő: sors": 10 kérdés Szilágyi Istvánhoz, az interjút NÁDOR Tamás készítette= *Magyar Ifjúság*, 1979/39, 30-31.

„Az írás mögött: az írás áll.": Gál Andrea interjúja Láng Zsolttal, Helikon, 2011. október 25, 2.

Az Év Könyve, *Utunk*, 1976. február 27, 2-3.

„Azok az élethelyzetek késztetnek írásra, melyeket meg kell fejteni.”: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal= ERDÉLYI Erzsébet-NOBEL Iván, *Örökké itthon már e tájban*, Tárogató, Budapest, 1999, 134-143.

BAJOR Andor, *Korunk és a kommunista hős teljesebb ábrázolásáért: A mérték: valóságunk, Igaz Szó*, 1963/11.sz., 733-736.

BALÁZS Imre József, *A nonsalansz esélye: Kritikák, tanulmányok,* Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001.

BALÁZS Imre József, *A Pezsgő-díj és kontextusa= Újraolvasott Pezsgő-díjasok*, szerkesztette BALÁZS Imre József, Korunk - Komp-Press, Kolozsvár, 2012, 1-17.

BALÁZS Imre József, *Beszélgető nemzedékek= Vissza a Forrásokhoz: nemzedékvallató*, szerkesztette BALÁZS Imre József, Polisz, Kolozsvár, 2001, 7-18.

BALÁZS Imre József, *Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához = Újrateremtett világok: Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére,* szerkesztette BALOGH F. András, BERSZÁN István, GÁBOR Csilla, Argumentum, Budapest, 2011, 264-272.

BÁLINT Tibor, *Zengő kút, mély kút, Utunk*, 1975. augusztus 15, 3.

BARÁNSZKY-JÓB László, *Töprengés a regényről, Szilágyi István: Kő hull apadó kútba*= B-J. L., *Teremtő értékelés*, Magvető, Budapest, 1984, 305-327.

BARTHES, Roland, *A műtől a szöveg felé*, fordította KOVÁCS Sándor= B.R., *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások,* Osiris, Budapest, 2001, 67-74.

BARTHES, Roland, *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*= B.R., *A szerző halála*, fordította Babarczy Eszter, Osiris, Budapest, 2001, 50-55.

BARTHES. Roland, *Világoskamra,* ford. FERCH Magda, Bp., Európa, 1985.

BAUDRILLARD, Jean, *A szimulákrum elsőbbsége,* ford. GÁNGÓ Gábor = *Testes Könyv I.,* szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc, Szeged, ICTUS-JATE, 1996, 161-193.

BÉLÁDI Miklós, *Merre tart a magyar regény? Alföld*, 1976/1, 46-58.

BELTING, Hans, *Test – kép – médium* = B.H., *Képantropológia: Képtudományi vázlatok*, ford. KELEMEN Pál, Bp., Kijárat, 2003.

BENJAMIN, Walter, *A fényképezés rövid története*, ford. PÓR Péter = B., W., *Angelus Novus*, Magyar Helikon, 1980.

BERTHA Zoltán - GÖRÖMBEI András, *A hetvenes évek romániai magyar irodalma,* Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, 1983, 72-91.

BOEHM, Gottfried, *A kép hermeneutikájához*, ford. EIFERT Anna, Athenaeum, 1993/4, 87-111.

BOKA László, *Ideologikus alakzatok az (1957 utáni) erdélyi irodalom fogadtatásában*= BOKA László, *A befogadás rétegei: Tanulmányok és kritikák*, Komp-Press, Kolozsvár, 2004, 82-122.

BOKA László, *Kánonrétegek és ideológiaformák: Egy fogadtatás buktatóiról= A kultúra átváltozása: Kép zene, szöveg,* szerkesztette JENEY Éva, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Balassi, Budapest, 2006, 271-346.

BOKA László, *Sajátosság – egyetemesség – egység?: A hosszú hetvenes évekről és néhány vitájáról= Újrateremtett világok: Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére,* szerkesztette BALOGH F. András, BERSZÁN István, GÁBOR Csilla, Argumentum, Budapest, 2011, 273-289.

BÓNUS Tibor, *Az olvasás tanúsága – optika és retorika Marcel Proust Á La Recherche Du Temps Perdu című művében, Alföld*, 2010/6, 56-74.

BRETTER György, *Szilágyi István bizonyára regényt ír* = B. Gy., *Párbeszéd a vágyakkal*, Bp., Magvető, 1979, 344-352.

CRARY, Jonathan*, A megfigyelő módszerei*, ford. LUKÁCS Ágnes, Bp., Osiris, 1999.

CZÉRE Béla, *Kő hull apadó kútba, Kortárs*, 1976/7, 1160-1163.

CSEKE Péter, *„Irodalomirányítás" 1947-1989*, *Korunk*, 1996/4, 12-20.

CSERESNYÉS Dóra, *Az én-elbeszélés típusai a klasszikus modernség magyar prózájában= A Nyugat-jelenség (1908-1998)*, szerkesztette SZABÓ B. István, Anonymus, Budapest, 1998, 132-140.

CSIKI László, *Az év(ek) regénye, Beszélő*, 1998/6, 86-88.

DÁVIDHÁZI Péter, A *hatalom szétosztása: (Poszt)modernizáció a szövegkritikában*, *Helikon*, 1989/3-4, 328-343.

DE BIASI, Pierre-Marc, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás*, fordította LŐRINSZKY Ildikó, *Helikon*, 1998/4, 414-441.

DEMÉNY Péter, *A húzás művészete*, *Élet és Irodalom*, 2001. május 11, 24.

Derrida, Jacques, *A papír (a)vagy én, tudják…: Új spekulációk a szegények fényűzéséről*, fordította BÓNUS Tibor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerkesztette BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 381-415.

Egymást keresztező pályák: Balázs Imre Józseffel beszélget Fodor Péter, Alföld, 2009/07, 51-60.

Egy megváltás hétköznapjai, Az *Élet és Irodalom* 2007. 35. számából, http://spiro.irolap.hu/hu/egy-megvaltas-hetkoznapjai, letöltés dátuma: 2014. október 20.

„Egy olyan világot": Láng Zsolt beszélgetése Kántor Lajossal, Látó, 2013/1, 63-81.

EISEMANN György, *Sziszüphosz köve és csillaga= Ősformák jelenidőben*, Orpheusz, 1995, 31-34.

„Én mindig folyóra, nagy víz mellé vágytam": Fekete Vince beszélgetése Szilágyi Istvánnal, Székelyföld, 2008/10, 113-179.

ERDÉLYI Erzsébet-NOBEL Iván, *A művészetnek, ha valóságos élményt jelent, van megtartó ereje: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal, Forrás,*1998. március 17, 69-75.

FEATHERSTONE, Mike, *A test a fogyasztói kultúrában = A test: Társadalmi fejlődés és kulturális teória*, szerk. Mike FEATHERSTONE, Mike HEPWORTH, Bryan S. TURNER, ford. ERDEI Pálma, Bp., Jószöveg Műhely, 1997.

Fordulj kedves lovam...: Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban, szerk. FERENCZI Imre, MOLNÁR Mátyás, Vaja, 1972.

FOUCAULT, Michel, *Ez nem pipa*, ford. MAHLER Zoltán, Athenaeum,1993/4, 141-165.

FOUCAULT, Michel, *Mi a szerző?* fordította ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt= F. M., *Nyelv a végtelenhez*, szerkesztette SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 119-145.

GABLER, Hans Walter, *The Synchrony and Diachrony of Texts*: *Practice and Theory of The Critical Edition of James Joyce's Ullysses= Text: Transactions of The Society for Textual Scholarship*, edited by D.C. GREETHAM, W. Speed HILL, AMS Press, New York, 1984, 305-326.

GÁCS Anna, *Miért nem elég nekünk a könyv*, *Jelenkor*, 1998/1, http://www.c3.hu/scripta/jelenkor/1998/01/05gacs.htm, letöltés dátuma: 2015. október 6.

GÁLFALVI György, *Marad a láz?*, Bukarest, Kriterion, 1977.

GÁLFALVI Zsolt, *Az elvarázsolt hétköznapok*, *Igaz Szó*, 1963/10, 567-572.

GÁLFALVI Zsolt, *Vallomás az elkötelezettségről* = G. ZS., *Az írás értelme*, Kriterion, 1977, 179-194.

Geschichte der Photografie: Von 1839 bis heute, hrsg. Therese MULLIGAN, David WOOTERS, Köln, 2000 Benedikt Taschen, 2005.

GINTLI Tibor - SCHEIN Gábor, *Az irodalom rövid története: A realizmustól máig*, Jelenkor, Pécs, 2007.

GINTLI Tibor - SCHEIN Gábor, *A maga természete szerint, ÉS*, 2008. április 4, http://www.es.hu/gintli_tibor_es_schein_gabor;a_maga_termeszete_szerint;2008-04-06.html, letöltés dátuma: 2015. október 12.

GOTHOT-MERSCH, Claudine, *A genetikus kiadás: a francia terület*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 388-401.

GÖRÖMBEI András, *Anyám könnyű álmot ígér*= G. A, *Sütő András*, Akadémiai, Budapest, 1986, 136-166.

GÖRÖMBEI András, *A szabadságeszme védelmében: Szilágyi István két regényéről*= G. A., *A szavak értelme*, Püski, Budapest, 1996, 283-291.

GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században,* Kalligram, Pozsony, 2010.

GRENDEL Lajos, *Éleslövészet Galeri Áttételek*, Madách, Bratislava, 1986.

GUMBRECHT, Hans Ulrich, *The Powers of Philology*: *Dynamics of Textual Scholarship*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2003, 1-74.

GYŐRKI Edina Gabriella, *Bűn a kútban és a párnán (Szilágyi István és Závada Pál regényéről)*, *Új Dunatáj*, 2001/3., 32-45.

HAAS, Stefan, *Vom Schreiben in Bildern: Visualität, Narrativität und digitale Medien in den historischen Wissenschaften,* Zeitenblicke 5, 2006/3, http://www.zeitenblicke.de/2006/3/Haas/index_html, letöltés dátuma: 2008. 08. 09.

HAJDÚ RÁFIS Gábor, *„Lehetünk-e sorsunk alakítói?", Népszabadság*, 1976. március 25, 2.

Hamarosan megjelenik Spiró György régi-új kötete, 2007. március 6, http://hvg.hu/kultura/20070306_spiro_messiasok, letöltés dátuma: 2014. október 20.

HEGEDŰS Attila, *A Szilágysági nyelvatlasz bemutatása*, http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1243/124308.htm, letöltés dátuma: 2015. 03. 26.

Hogyan hull a kő az apadó kútba?: Beszélgetés Szilágyi Istvánnal a FISZ táborban, a beszélgetés moderátora MOLNÁR Gábor Tamás irodalomtörténész, https://www.youtube.com/watch?v=uMYnBD9ZbOk, letöltés dátuma: 2015.május 2.

Húzós esetek, a HVG internetes folyóirat cikke, http://www.archivum.hvg.hu/article/200716huzos_esetek.aspx, letöltés dátuma: 2012. február 26.

Írószobám: Albert Zsuzsa rádiós beszélgetése= SÜTŐ András, *Sárkány alszik veled: Beszélgetések könyve*, Szépirodalmi, Budapest, 1991.

JAKABBFY Tamás, *Könyörtelen metaforák=Közép-Európa vándora, Korunk-dosszié (1957-2007): Válogatás a korunk öt évtizedének írásaiból,* szerkesztette KÁNTOR Lajos, Komp-Press, Kolozsvár, 2007, 333-337.

JAUSS, Hans Robert, *Az irodalmi posztmodernség, Literatúra*, 1990/3, 121-138.

JAUSS, Hans Robert, *Befogadás és teremtés: a torzsalkodó testvérek mítosza*, fordította FARKAS Ildikó, Helikon 1989/3-4, 452-462.

KABDEBÓ Lóránt, *Pontos látomás egy kisvárosról, Új Írás*, 1975/11, 110-112.

KÁNTOR Lajos, *Hány óra, irodalom?*, *Utunk Évkönyv*, 1977, 149-151.

KÁNTOR Lajos, *Történelem – alul-és felülnézetben*, *Kisebbségkutatás*, 2011/1., http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2011_01/cikk.php?id=1938, letöltés dátuma: 2015.10 12.

KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról*, *Irodalomtörténet*, 2004/3, 317-327.

KELEVÉZ Ágnes, *A keletkező szöveg esztétikája*, Argumentum, Budapest, 1998, 9-17.

KELEVÉZ Ágnes, *„Mily nehéz a könnyű": Kosztolányi Édes Annájának kritikai kiadásáról, Jelenkor*, 2012/7-8, http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2544/mily-nehez-a-konnyu, letöltés dátuma: 2015. április 17.

KIBÉDI VARGA Áron, *Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás*, ford. RÓZSAHEGYI Edit, Athenaeum, 1993/4, 166-179.

KISS Anna, Dr., *Gondolatok a jogos védelemről és a családon belüli erőszakról, Németh László: Iszony, Szilágyi István: Kő hull apadó kútba és Arany János: Ágnes asszony című műve alapján=Bűnbe esett irodalmi hősök: jog és irodalom*, Art Media, Budapest, 2008, 39-46.

KISS Mihály, *Létté formált élet =Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 1981,154-163.

K. JAKAB Antal, *Kabala és kísérlet, Igaz Szó*, 1963/12. sz., 871-873.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Egy és más az írásról*= KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, Osiris, Budapest, 1999, 150-152.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*, Budapest, Kalligram, Pozsony, 2011.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Írás közben*= KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, Osiris, Budapest, 1999, 289-390.

KOVÁCS János, *Korunk és a kommunista hős teljesebb ábrázolásáért: Elvarázsolt hétköznapok helyett – a hétköznapok varázsát*, *Igaz Szó*, 1964/1, 117-124.

KOVÁCS J. Attila, *A cserefa és a székelység*, http://www.vasiszemle.t-online.hu/2009/02/kovacs.htm, letöltés dátuma: 2015. március 29.

KRÚDY Gyula, *Hét bagoly*, Osiris, Budapest, 2001.

KUKORELLY Endre, *Vojtina-redivivus = Mennyit hibázok, te Úristen*, Kalligram, Pozsony, 2010, 13-18.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Argumentum, Budapest, 1994.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Kozmosz könyvek, Budapest, 1984.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Kő hull apadó kútba*, *Kritika*, 1976/ 3, 21-22.

LÁNG Zsolt, *A fraktálregény*, *Beszélő*, 2009/október, 75-79.

LÁNG Zsolt, *A jövő emberei= Kín és kéj*, *Beszélgetés Balázs Imre Józseffel,* http://adatbank.transindex.ro/iro/htmlk/pdf2373.pdf,

LÁNG Zsolt, *„A" „romániai" „magyar" „irodalom" „története"= Tója vagy tottja?: „a" „romániai" „magyar" „irodalom" „története"*, Koinónia, Kolozsvár, 2008, 11-27.

LÁNG Zsolt, *„A romániai magyar irodalom története", Látó*, 1998/10, 17-32.

MACHO, Thomas H., *A hiányzás botránya: Gondolatok a halál térbeli rendjéről*, ford. BALOGH István = *Antropológia az ember halála után*, szerk. Dietmar KAMPER, Christoph WULF, Bp., Jószöveg Műhely, 1998.

Magyar irodalom, szerkesztette GINTLI Tibor- SCHEIN Gábor, Akadémai, Budapest, 2010.

Magyar Tájszótár, szerkesztette SZINNYEI József, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

MAGYAR Zoltán, *A Szilágyság mondahagyománya*, Balassi, Budapest, 2007.

MAGYAR Zoltán, *Rákóczi a néphagyományban*, Bp., Osiris, 2000.

MÁRKUS Béla, *Titkok pányváján kerengeni*, *Tiszatáj*, 2003/2, 78-101.

MAROSI Péter, *Édenkert kősivatagja*= MAROSI Péter, *Világ végén virradat: Cikkek*, Kriterion, Bukarest, 1980, 51-60.

MAROSI Péter, *Sorskovácstól a kovácsolhatatlan sorsig, Utunk*, 1988. október 7, 2.

MAROSI Péter, *Világ végén virradat*= M. P., *Világ végén virradat: Cikkek*, Kriterion, Bukarest, 1980, 7-13.

MARTENS, Gunter, *A szövegkiadó filológus kritikai tevékenységéről*, fordította VEREBICS Éva Petra= *Metafilológia 1: Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 374-389.

MARTENS, Gunter, *Mi az, hogy szöveg?: Szempontok a szövegfilológia kulcsfogalmának meghatározásához*, fordította SCHULCZ Katalin, *Literatura*, 1990/3, 239-260.

MCGANN, Jerome J., *The Textual Condition*, Priceton University Press, 1991.

MCGANN, Jerome J., *Az Ulysses mint posztmodern szöveg: a Gabler-féle kiadás*, fordította FRIEDRICH Judit, *Helikon*, 1989/3-4, 429-452.

MCGANN, Jerome J., *Szövegek és szövegiségek*, fordította DANYI Gábor= *Metafilológia 1: Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 47-61.

MOLNÁR Gábor Tamás, *„Bizonyára magunk is ily kóborló emlékezet vagyunk ehelyt": Recepciótörténet, szövegváltozatok és elbeszélésszerkezeti dilemmák Szilágyi István Kő hull apadó kútba című regényében = Irodalomtörténet*, 2010/2, 226-250.

MÓZES Attila, *Sz. I. elkárhozása= Igaz Szó*, 1988/10, 350-359.

NAGY S. Attila, *Az ember eljövetelének írása= Határon*, szerkesztette ÁRMEÁN Ottília, ODORICS Ferenc, Pompeji-Osiris, Kolozsvár-Szeged, 2002, 269-286.

NICHOLS, Stephen G., *Filológia a kéziratkultúrában*, fordította CRISTIAN Réka Mónika =*Helikon*, 2000/4, 481-491.

Novellába zárt regény, MÁTRAHÁZI Zsuzsa interjúja, http://www.konyv7.hu/index.php?akt_menu=1114, 2012. július 4.

ODORICS Ferenc, *A Gyász és olvasási kódja Németh László regényének strukturális és interpretációelméleti megközelítése*= O. F., *A struktúra hatalma és törékenysége*, Gondolat-Pompeji, Budapest-Szeged, 2012, 75-108.

OLIVER, Andrew, *Mikroinformatika és textológia*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 412-420.

PANEK Zoltán, *Írjon ön is írül*, *A Hét*, 1978/35.

PÁSKÁNDI Géza, *Nagy vállalkozások szépségéről, Napjaink*, 1978/2, 4-7.

POLHEIM, Karl Konrad, *A szöveghiba – fogalom és probléma*, fordította SCHULCZ Katalin= *Helikon*, 1998/4, 495-510.

POMOGÁTS Béla, *Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban*, Magvető, Budapest, 1987.

POMOGÁTS Béla, *Kő hull apadó kútba, Tiszatáj*, 1976/3, 97-99.

POMOGÁTS Béla, *Rákóczi alakja a szépirodalom tükrében = „Az élő Rákóczi”: Kárpát-medencei történelmi tanácskozás és megemlékezés*, Szatmárnémeti, 2003.

POSZLER György, *Hollóidő, Kritika*, 2002/3, 28-31.

Prózairodalmunk újabb fejezetéről: Béládi Miklós, Bodnár György, Szabó B. István és Szabolcsi Miklós beszélgetése, *Jelenkor*, 1976/1, 69-77.

ROUSE, Richard H. - ROUSE, Mary A., *A kéziratos irodalom hét évszázada*, fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 351-362.

SARTRE, Jean-Paul, *Miért írunk?= Mi az irodalom?*, fordította NAGY Géza, Gondolat, Budapest, 1969, 57-78.

SCHLAFFER, Heinz, *Filológiai megismerés*, fordította TAMÁS Ábel= *Metafilológia 1*, *Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 560-577.

SCHNELL, Rüdiger, *Mi az új az „új filológiában”?* fordította BARANYAI Zsolt, *Helikon*, 2000/4, 492-521.

SHUTTLEWORTH KRAUS, Christina, *Kommentárok olvasása,* fordította NEMERKÉNYI Előd = *Metafilológia 1: Szöveg, variáns, kommentár,* szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 502-531.

SPIRÓ György, *Kerengő*, Magvető, Budapest, 1974.

STAROBINSKI, Jean, *A szövegek keletkezésének megközelítései: (Bevezetés egy vitához*), fordította FARKAS Ildikó, *Helikon*, 1989/3-4, 323-327.

STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban=Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába,* szerkesztette HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003, 154-210.

SZAKOLCZAY Lajos, *Kő hull apadó kútba*, *Alföld,* 1976/3, 69-71.

SZÁVAI Géza, *Az idő sodrában, Igaz Szó*, 1975/8, 147-149.

SZEMLÉR Ferenc, *Jelszó és mítosz*= SZEMLÉR Ferenc, *Jelszó és mítosz*, szerkesztette POMOGÁTS Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 154. 153-170.

SZILÁGYI Ákos, *A magyar irodalom önszemléletéről, Új Forrás*, 1982/4, 54-60.

SZILÁGYI Ákos, *Nemzet-központú értéktudat vagy érték-központú nemzettudat?*, *Új Forrás*, 1979/8, 42-48.

SZILÁGYI Domokos, Szabálytalan kritika két fiatalról, Igaz Szó, 1964/9, 460.

SZILÁGYI István, *Az emlékezés göröngyein*, *Utunk Évkönyv* 1983, 235-245.

SZILÁGYI István, *Balladás-keserves ámokfutás: Megjegyzések a Kő hull apadó kút filmezéséhez*, *Alföld* 1980/10, 45-57.

SZILÁGYI István, *Bolygó tüzek*, Magvető Kiadó, Budapest, 2009.

SZILÁGYI István, *Egyedül, Utunk*, 1963/15, 5.

SZILÁGYI István, *Ember rág a föld gyökerén*, *Utunk*, 1969/24, 6-7, kötetben *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 44-61.

SZILÁGYI István, *Fekete hintó, piros lovak*, *Utunk Évkönyv*, 1975, 110-116.

SZILÁGYI István, *Hajdan volt jajdoniak*, *Utunk*, 1971. június 18, 8.

SZILÁGYI István, *Katlanváros*, *Utunk Évkönyv*, 1974, 272-285.

SZILÁGYI István, *Kibic, az árva ember, Utunk Évkönyv* 1971, 199-242, kötetben *Jámbor vadak*, Kriterion, Bukarest, 1971, 135-194. Javított, újraírt változat kötetben *Bolygó tüzek*, Magvető, Budapest, 2009, 8-50.

SZILÁGYI István, *Kóborló évek, Utunk Évkönyv*, 1985, 179-207.

SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977.

SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Kriterion, Bukarest, 1987[3].

SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Magvető, Budapest, 1980.

SZILÁGYI István, *Kő hull apadó kútba*, Magvető Kiadó, Budapest, é.n., javított, újraírt ötödik kiadás.

SZILÁGYI István, *Üllő, dobszó, harang*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

SZILÁGYI István, *Te kis sorskovács, Utunk*, 1961/5, 4.

SZILÁGYI István, *Szabálytalan leltár*, *Utunk Évkönyv* 1977, 42-101.

SZILÁGYI István, *Vesztesek*, *Utunk Évkönyv* 1982, 34-67.

SZILÁGYI Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció: klasszikus módszertan és új kihívások között, Helikon*, 2000/4, 564-572.

SZILÁGYI Márton, *Kritika és irodalomtörténet: avagy miért érdemes XIX. századi szövegeket olvasnunk=Az újraértett hagyomány: Tanulmányok, esszék,* szerkesztette KERESZTURY Tibor, MÉSZÁROS Sándor, SZIRÁK Péter, Debrecen, 1996, 7-23.

SZILÁGYI Zsófia, *Féllábú ólomkatona vagy levélnehezék?: A hiba az irodalmi műben* = SZ. Zs., *A féllábú ólomkatona: Irodalmi mű-hibák*, Kalligram, Pozsony, 2005, 17-32.

SZILÁGYI Zsófia, *Motívumok a pusztulásra*, *Alföld*, 1997/7, 61-68.

SZILASI László, *A történeti poétika története (1982-2000)= Filológia: bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerkesztette HARGITTAY Emil, Universitas, Budapest, 2003, 240-253.

SZIRÁK Péter, *Példázatok a szabadság nélküli rend fokozatairól: (A Szilágyi-olvasás)= Folytonosság és változás: A nyolcvanas évek magyar elbeszélő prózája*, Csokonai, Debrecen, 1998, 98-104.

SZŐCS István, *Nevek, sorsok álmok, Igaz Szó*, 1972/6, 912-915.

SZŐCS István, *Szilágyi István, Kő hull apadó kútba*, *Utunk,* 1975. május 30, 2.

TAKÁCS Ferenc, *A história és a mítosz, Kortárs*, 1991/3, 154-158.

THOMKA Beáta, *A csapda mint menedék*, *Jelenkor*, 1991/4, 365-369.

THOMKA Beáta, *Gondolat és álom határvizein*, *Híd*, 1976, 923-929.

THOMKA Beáta, *Narrativitás a kultúrában= A kultúraköziség dilemmái: Interkulturális tanulmányok Vajda György Mihály 85. születésnapjának megünneplésére*, szerkesztette FRIED István, Szeged, 1999, 35-48.

Tíz kérdés Sütő Andráshoz= Sütő András, Sárkány alszik veled: Beszélgetések könyve, szerkesztette ABLONCZY László, Szépirodalmi, Budapest, 1991.

TÓTH Réka, *Az írás mint szöveg – a szöveg mint írás, Helikon*, 1998/4, 553-569.

UDVARDY Frigyes, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1990-2009,* http://udvardy.adatbank.transindex.ro/?action=nevmutato&nevmutato=Szil%C3%A1gyi%20Istv%C3%A1n&kezd=61, letöltés dátuma: 2015. október 2.

VERES András, *Kosztolányi Édes Annája: Egy sajtó alá rendezés tapasztalataiból, Alföld* 1997/6, 59-69.

VERES András, *Magyar irodalmi kánon a hetvenes években*, *Beszélő*, 1996/6, 135-147.

VIRÁG Magdolna, *A halál utáni élet hite a Tövisháton*, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2, Kolozsvár, 1994, 262-273.

WEST, Martin L., *Szövegkritika és szövegkiadás*, fordította BOLONYAI Gábor, Typotex, Budapest, 1999, különösen 19-36.

Zárványidő, Szilágyi István – portréfilm előzetes, riporter GRÓH Gáspár, Magyar Művészeti Akadémia, https://www.youtube.com/watch?v=n5eADlRd_vk, letöltés dátuma: 2015. május. 02.

Publikációs jegyzék

A hiábavalóság krónikása: Álom és példázat Szilágyi István A hóhér könnyei című regényében= Mozgásban: Irodalomtudományi PhD-konferencia elméleti irányvonalakról, kihívásokról és lehetőségekről, Debrecen, 2008, *Studia Litteraria*, 164-178.

*A jelen régmúltjában: A képiség Szilágyi Ist*ván *Kő hull apadó kútba című regényében*, *Alföld*, 2009/3, 87-100.
Kötetben: *Jelenlét '07*, Bp., 2009, KRE-BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 207-224.

A történelmi regény terhéről (Toldi Éva: A múltreprezentáció lehetőségei), *Kalligram*, 2009/11, 100-103.

„Bimbózni kezd a töröktubarózsa, s maholnap elnyílik a fehér liliom." Nő és test Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényében, *Új Forrás*, 2010/1, 63-73.

Évszázadok pányvázta lélek: Szilágyi István Adyt olvas - = Nemzet - Sors - Identitás, Írások a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére, szerkesztette PAPP Ágnes Klára, SEBŐK Melinda, ZSÁVOLYA Zoltán, L'Harmattan Kiadó- KRE BTK, 2015. - megjelenés előtt.